

СУРУЛЛУБУТ – СУОРУЛЛУБАТ!

КЫЫМ

16+

НОРУОТ ХАҢЫАТА

15 № (22666)
2024 сыл

Муус устар

18 күнэ

чэбэр күн

нэдиэлэҕэ биирдэ тахсар

www.kyym.ru

<https://t.me/kyymsakha>

«СЫЛХАҢЫАТА-2008,2015» НОМИНАЦИЯ КЫАЙЫЛААБА. «ТИРАЖКА – СЫЛРЕКОРДА 2009,2015» БҮТТҮҮН АРАССЫЙАТААҕЫ БИРИЭМИЙЭ ЛАУРЕАТА
«АРАССЫЙА БАСТЫҢ НАЦИОНАЛЬНАЙ ХАҢЫАТА-2018» БИРИЭМИЙЭ ЛАУРЕАТА

Саха тылын тиэрминнэрин өрөспүүбүлүкэтээҕи хамыһыһыатын муус устар 10 күнүнээҕи мунһабын түмүгүнэн “Холоон көрүү быһыытынан, туттан барыахха сөп” диэн быһаарыллыбыт тыллар:

Сэттиэлэ – нэдиэлэ оннугар

Аан күн – бэнидиэнньик

Ханыы күн – оптуорунньук

Орто күн – сэрэдэ

Чэбэр күн – чэппиэр

Чөл күн – бээтинсэ

Сүбэ күн – субуота

Өрөбүл – баскыһыанньа.

Онон, бүгүнгүттэн саҕалаан бу тыл-баастаммыт сэттиэлэ күннэрин сахалыы дьыалаҕа-куолуга, сурукка-бичиккэ, кэпсэтии тылыгар тэнгэ туттан барыаххытын сөп.

Бигэргэтиллибит тыллар:

Сэлэ – аллея, бульвар

Куоллаҕас – переулок

Курдат суол – проезд

Үөс суол – проспект

Арахсык – разъезд

Аартык – тракт

Мунгур суол – тупик

Тэргэн суол – шоссе

Түөлбэ – микрорайон, квартал

Кытыл – набережная

Алар – парк

Тиксэл – порт

Тулаһа – сквер

Тумнар суол – объезд

(Бу туһунан сиһилии хаһыат **8–9** балаһаларыгар аабын)

КҮН-ДЬЫЛ

Муус устар 18 күнэ

ЧЭБЭР КҮН

Күнүс +4° С (+0° U)

Түүн -3° С (-1° U)

Кыра былыттаах, сөнүүтэ суох.

Муус устар 19 күнэ

ЧӨЛ КҮН

Күнүс +8° С (+4° U)

Түүн -7° С (-11° U)

Күннээх.

Муус устар 20 күнэ

СҮБЭ КҮН

Күнүс +11° С (-7° U)

Түүн -7° С (-11° U)

Былыттаах, сөнүүтэ суох.

Муус устар 21 күнэ

ӨРӨБҮЛ

Күнүс +10° С (+6° U)

Түүн -2° С (-6° U)

Былыттаах, сөнүүтэ суох.

Муус устар 22 күнэ

ААН КҮН

Күнүс +12° С (+8° U)

Түүн -2° С (-6° U)

Былыттаах, сөнүүтэ суох.

Муус устар 23 күнэ

ХАНЫЫ КҮН

Күнүс +11° С (+7° U)

Түүн -4° С (-8° U)

Былыттаах, сөнүүтэ суох.

Муус устар 17 күнэ

ОРТО КҮН

Күнүс +11° С (+7° U)

Түүн -2° С (-6° U)

Былыттаах, кыралаан ардыа.

U – Утаров шкалата

Муус устар 8–18 күннэрэ – ЧЭПЧЭТИИЛЭЭХ СУРУТУУ!

Чэпчэтиилээх сурутуу – тохтообот!

Бүгүңгүнэн почта бары салааларыгар чэпчэтиилээх сурутуу тохтоото. Ол эрэри, биһиги туттумахтаһан, суруппакка хаалбыт ааҕааччыларбытыгар анаан, чэпчэтиилээх сыананан сурутууну бэс ыйын ортотугар диэри ыларбытын биллэрэбит. Онуоха **8-968-150-67-15** нүөмүргэ эрийэн сурутабыт.

Санатар буоллахха, хаһыаты суруппуттар сүҥүлүлээх сурутууга кыттар кыахтанабыт. Дьол хараҕа суох, онон баҕар сыаналаах сүҥүлүгэ тиксиэххитин сөп.

“Кыымы” сурут, аах, туһан уонна бириистэ сүҥү!

2024 сыл иккис аҕаарыгар чэпчэтиилээх сурутуу сыаната

	“Кыым” ПР320	“Байдам” ПР321	“Күрүлгэн” ПР322	“Кыым – 3-һү биирдэ!” ПР324
Аадырыска тиэрдии	 1595,16	 923,04	 874,05	 3244,85
Почтаттан ылыы	1525,32	909,99	860,97	3148,98

“Буойун” киин арылынна

Муус устар 15 күнүгэр Дьокуускайга «Арассыыйа – мин устуоруйам» пааркаҕа «Буойун» эрэгийиэннээҕи байыаннай-патриоттуу киин арылынна. Манньык кииннэр дойду бары эрэгийиэннэригэр баар буоллулар.

Ыччаты дойдуга бөриниилээх буолууга иитэр “Буойун” киин салайааччыта, “Боотур” этэрээт “Барс-2” батальонун хамандыыра, “Эр санааланыы” уордьан кавалера Василий Егоров эппитинэн, саҥа киингэ 14–35 саастаах уолаттары бэлэмниэхтэрэ. Сүрүн болжомтону эт-хаан өттүнэн бэлэмнээх буоларга уурар санаалаахтар. Манна ким баалаах сылдьыан сөп. Киин тэхиниичэскэй базата барыта бэлэм, онно ыам ыйын саҥатыгар Тюмень куоракка анал үөрэҕи ааспыт уонча инструктор кэлэн дьарыктанар.

СӨ Бырабытталыстыбатын бэрэссэдээтэлин солбуйааччы Анатолий Семенов:

– Бүгүн өрөспүүбүлүкэбитигэр «Буойун» диэн ыччаты байыаннай-патриоттуу хайысхаҕа бэлэмниир киин арылынна. Ону “дойду бэрэсидьиэнэ Владимир Путин өйөбүлүнэн, Юрий Трутнев көбүлээнининэн тэрилиннэ” диэн бэлиэтиэххэ сөп. Бүгүн дойду үрдүнэн манньык 10 киин тэрилиннэ. “Буойун” – федеральнай киин филиала.

Биир бастакынан көмөлөстүлэр

Халаантан эмсэбэлээбит Оренбург уобалаһыгар Дьокуускайтан гуманитарнай көмө бастакы баартыята ытытылынна.

Абыйах күн иһигэр амарах санаалаах Саха сиригэр олохтоохторо туонна аҥаарыттан тахса көмөнү хомуйдулар. Онно бааллар: электрическэй уонна гаас билииттэр, куукуна араас мала, чаанньык, иһит-хомуос, ас-үөл, таҥас-сап, гигиенаҕа туһаныллар мал-сал, утуйар таҥас.

Ил Түмэнгэ “Биир ньыгыл” фракциятын салайааччыта, “Сахатранснефтегаз” генеральнай дириэктэрэ Алексей Колодезников бэлиэтээбитинэн, Саха сиригэр олохтоохторо халаан издээнин бэйэлэринэн үчүгэйдик билэр буоланнар, Оренбург уобалаһыгар эмсэбэлээбиттэргэ күргүмүнэн көхтөөх көмөнү хомуйбуттар.

“Бу гуманитарнай көмө бастакы баартыята, сотору кэминэн туһааннаах миэстэтигэр тийиһэ. Көмөнү тэрилтэлэринэн, министиэристибэлэринэн

42 ыстааттаах үлэ миэстэтэ табыста. Киин толору федеральнай бүддьүөттэн үбүлэнэр. Биһиги уолаттарбыт, байыаннай дьайыыга кыттыбыт, Тюменгэ анал байыаннай үөрэҕи ааспыт дьон кэлэн үлэлиэхтэрэ. Үс ый устата үөрэнэн кинилэр ыччаты патриоттуу хайысхаҕа иитэр, үөрэтэр быраабы ылаллар. Бу киин Билим дьобус академиятын курдук эрэри, хайысхата байыаннай буолуо. Оҕолор, ыччат манна сыл устата симиэнэнэн солбуйсан үөрэниэхтэрэ. Биһиги оҕолору, ыччаты эрдэттэн эт-хаан, өй-санаа өттүнэн бэлэмниэхтээхпит. “Манна үөрэммит ыччат кэнэбэски дьылбатын хайаан да байыаннай идэни кытта ситимниир” диэн буолбатах. Кинилэр манна көмпүүтэргэ бырагыраамалары, көтөр аппарааттары, тэриллэри кытта билсэхтэрэ. Ону таһынан, эр киһи сизэринэн, эт-хаан өттүнэн дьарыктанар. Ол кинилэр кэлэр олохторугар туһалаах буолуо. Манньык киин бүгүн Дьокуускайга арылынна, салгыы өрөспүүбүлүкэ нэһиликтэрин хабан үлэлиэбэ.

уонна биздэмистибэлэринэн хомуйаллар. “Норуот күүһэ – көмүөл күүһэ” диэн мээһэбэ этиллибэт. Бары күүспүтүн түмэн, халаан содулун чэпчэкитик туоруохпут”, – диэтэ Алексей Колодезников.

Ил Түмэн дьокуатаа Елена Голомарева эппитинэн, Саха сирэ көмөнү хомуйууга биир бастакы эбит.

“Биһиги 500 кг гуманитарнай көмөнү хомуйдубут, өссө салгыы хомуйабыт. Бүтэһик чахчыларынан, Оренбурга балаһыанһа бэрдэ суох. Ол иһин биһиги Оренбург дьоно-сэргэтэ ыарахан кэмнэри этэнгэ, чэпчэкитик аһаралларыгар көмөлөһөбүт”, – диэтэ Елена Голомарева.

Дьокуускайга гуманитарнай көмөнү **Курашов уул., 24, 405 кэб.** аҕалыаххытын сөп. Сигилии **8 (4112) 42-14-21** төл. эрийэн билсинг.

Быраҥааттаны – босхо

Саха сиригэр күөл быраҥааттатын балыктыыр бэрээдэгэ судургутуйан бизэрдэ. Муус устартан хаһаайыстыбалар аукционга квотаны атыыласпакка, айылҕа харыстабылын министиэристибэтин кытта босхо дуогабар түһэрсэн балыктыыр буолуохтара.

Саҥа бэрээдэк Арассыыйа ТХМ туһааннаах бирикээһи таһаарбытын түмүгэр олоххо киирдэ. Ол – Саха сиригэр уонна Балык хаһаайыстыбатын уонна океонография Бүтүн Арассыыйатаагы билим чинчийэр институтун (ФГБУ “ВНИРО”) кытары бииргэ үлэлэһи сөбүлэһин чэрчитинэн оҕоһулунна. 2020 с. Ил Дархан Айсен Николаев уонна институт дириэктэрэ Кирилл Колончин өрөспүүбүлүкэ балык хаһаайыстыбатын комплексын харыстааһынга уонна сайыннарыыга сөбүлэһи түһэрситтэрэ.

Бу иннинэ бырамыысыланнай балыктааһынынан дьарыктанар

хаһаайыстыбалар аукционга квота таргаммытын кэннэ күөл быраҥааттатын балыктыыр кыахтара суох буолара. Инньэ гынан, бу балык көрүнгэр кэнники сылларга квотаны туһаныы быстар мөлхөх этэ.

Онтон бу муус устартан юридическэй сирэйдэр уонна урбаанныттар квотаны атыыласпакка эрэ босхо дуогабарынан балыктыыр кыахтанналар. Күн бүгүн 181 т күөл быраҥааттатын балыктыырга сайаалка бэриллэн турар.

Сайабылыанньаны хайдах биэрэр туһунан сигилии Дьокуускайга **Ленин бэр., 22, 604 кэб.** Кэлэн билсэбит, төл.: **8 (4112) 507-491.**

Баһаарга бэлэмнэнии

Саха сиригэр быйылгы баһаар сезонугар 1200-тэн тахса идэтибит уоту утары охсуһааччы үлэлиэбэ. Бу туһунан өрөспүүбүлүкэ вице-премьерэ Дмитрий Садовников иһитиннэрдэ.

Кини эппитинэн, өрөспүүбүлүкэбэ ойуур баһаарын бохсооччулары эрчийэр, бэрэбиэркэлиир үлэлэр салбанан бараллар. Бу иннинэ Ил Дархан Айсен Николаев нэһилиэнньэлээх пууннар халаан уонна баһаар кэмигэр толору бэлэмнээх буолалларын хааччыйар соруугу туруорбута.

“Биир сүрүн сорукупут – идэтибит уоту утары охсуһааччылары бэлэмнээһин. “Якутлесресурс” уонна “Авиалесоохрана” тус састааптарын аксаана 1200-тэн табыста. Биллэн турар, балаһыанһа тыҥыыр түгэнигэр федеральнай күүстэри уонна атын эрэгийиэнтэн көмөнү ыгырабыт”, – диир Дмитрий Садовников.

Өссө биир сүрүн сорук: анал тизхиникэ уонна авиация үлэлиир хантарактарын эрдэттэн түһэрсии. Садовников этэринэн, баһаары умулларга авиация үлэлиэбэ, мониторинг ытыллыаҕа. Маны таһынан, зондировщик-сөмөлүөттэр үлэлииллэрэ былаанналар.

Билигин нэһилиэнньэлээх пууннарга минерализованнай балаһары, баһаар куттала суоһаабатын быраабылаларын тутуһууну бэрэбиэркэлииллэр.

Санатар буоллахха, Саха сиригэр баһаар сезона, үгэс курдук, ыам ыйын иккис аҥаарыттан сабаланаар. Исписэлиистэр быйыл Саха сиригэр собуруу өттүгэр үрдүк кылаастаах баһаар куттала үөскүүрүн сылыктыыллар.

Дьоруойдар дойдуларыгар дьоруун бэлэх

Муус устар 12 күнүгэр Уус Алдан улуһун Танда сэлиэнньэтигэр 150 миэстэлээх успуорт саалатын тутуу сабаламмытын бэлиэтиир тэрээһин үөрүүлээх быһыыга-майгыга ытытылынна. Бу – Гражданский сэрии Дьоруойа Гаврил Егоров, Сэбискэй Сойуус Дьоруойа Владимир Лонгинов, Үлэ Дьоруойа Михаил Готовцев уонна Арассыыйа Дьоруойа Алексей Неустроев төрөөбүт дойдулара.

“Бүгүн Анатолий Заболоцкий аатынан успуорт саалатын тутууну сабалыыбыт. Манна оҕолор уонна улахан дьон физкультуранан уонна успуордунан дьарыктаналларыгар усулуобуйа барыта баар буолуоҕа. Ону сэргэ, өрөспүүбүлүкэ үтүөлээх тирэһ-һээрэ Максим Аммосов иитиллээччилэрэ эмиэ дьарыктанар. Танда кыргыттарын волейболга хамаандата өрөспүүбүлүкэбэ биир бастыгынан биллэр”, – диэн **СӨ Бырабытталы-**

стыбатын бэрэссэдээтэлин солбуйааччы Сергей Местников бэлиэтээтэ.

Эбийиэк хайыы-үйэ 67 сыбаайата түһэн, тобус киһилээх бөлөх үлэли сылдьар. Икки этээстээх, 1,3 тыһ. кв. миэстэрэ иэннээх дьиэни 2025 сылга үлэбэ киллэриэхтэрэ. Сотору өссө сэлиэнньэбэ хочуолунай тутууга сабаланыа. Маны таһынан, Култуура дьиэтин бырайыактаах-симиэтэлээх докумуоннарын бэлэмнииллэр.

Кырыымпа тыаһа кутуллуо

Бэс ыйын 20–21 күннэригэр Амма улуһугар буолуохтаах Олонхо ыһаабын биир умнуллубат кестүүтүнэн 100 самодеятельный мусукаан саха төрүт үстүрүмүөнүгэр – кырыымпа – оонньууга буолуоҕа. Онно анаан мас уустара 2020 сылтан саалаан 70 кырыымпаны оҥордулар.

Маны сэргэ, сыл устата кырыымпага оонньууга үөрэтэр дьарыктар ытытылыннылар. Онно Амматаагы ускуустуба оскуолатын уһуйааччыта Василий Неустроев, «Кыл Саха» ансамбыл салайааччыта Анна Томская, Олонхо тыйаатырын артыыстара Айсен Кысылбаиков, Прокопий Сыроватский үлэлээтилэр.

Ыһааха норуот худуоһунньуга Михаил Носов «Сахалар XVII–XX үйэтэбэ таҥастара уонна симэхтэрэ» харыыналарын илэ хатылаан көрдөрүү

былаанналар. Манна Амма улуһун 14 муниципальнай тэриллиитин декоративнай-прикладной ускуустубатын маастардара кытталлар. Хас биирдии нэһилиэк 400 миэстэрэлээх сити өрөн туттарыахтаах. Маны таһынан, олбохтор тигиллэхтээхтэр.

Сүрүн тэрээһингэ бэлэмнэни чэрчитинэн, улууска Олонхо испэктээгин туруорууга уонна олонхоһут Чээбий төрөөбүтэ 155 сылыгар туһуламмыт бэстибээл буолан ааста.

Эмчиттэри угуйаллар

Саха сиригэр мэдиссиинэ каадырдарын угуйар бырагыраамаҕа быйыл 234 мөл. солк. көрүлүннэ.

Ол курдук, “Доруобуйа харыстабыла” национальнай бырайыак чэрчитинэн үлэлиир “Земскэй дуоктар” бырагырааманан медиктэргэ кэмпэнсээссийэ көрүллэр.

“Земскэй дуоктарынан” тыа сиригэр, куораттыы тииптээх бөһүөлэктэргэ үлэли барбыт быраастар – 2-лии мөл. солк., оттон 50 тыһ. тийэ нэһилиэнньэлээх куораттарга үлэли тийбит быраастар 1-дии мөл. солк. ылаллар.

Бизэлсэрдэр, акушердар уонна сиз-

стэрэлэр “Земскэй биэлсэр” бырагырааматынан тыа сиригэр уонна куораттыы тииптээх бөһүөлэктэ үлэли бардахтарына – 1 мөл. солк., оттон 50 тыһ. тийэ нэһилиэнньэлээх куораттарга 500 тыһ. солк. ылаллар.

Бырагыраамаҕа мэдиссиинэ үлэһиттэрэ сааһыттан тутулуга суох хабылаллар. Бу бырагыраама былырын толору көдүүстээгин көрдөрбүтэ. 2023 с. тыа сиригэр 166 мэдиссиинэ исписэлиинэ үлэбэ киирбитэ: 117 быраас уонна 49 бизэлсэр.

50 сыл – 50 тыһ.

Муус устар 12 күнүгэр Ил Түмэнгэ 50-тан тахса сыл бииргэ олорбут көргөнниилэргэ 50 тыһ. солк. биэрэр туһунан сокуон барылын киллэрдилэр.

Бастакы сыллара саахсаламмыт күннэригэр аабыллан барар. Онон 50, 60, 70 сыл бииргэ олорбут көргөнниилэргэ 50 тыһ. солк. биэрэр буолуохтара. Көргөнниилэр Саха сиригэр 20-ттэн итэбэһэ суох сыл олорбут буолуохтаахтар.

Бу сокуон барыла ылыыннабына, сабадалааһын быһыытынан, өрөспүүбүлүкэ бүддьүөттүнэн үбүлээһинэ сыллата 35 мөл. солк. буолуон сөп.

2024 сылга Саха сиригэр 280 паара Кыһыл көмүс сыбаайбатын бэлиэтиир. 58 паара – 60, 52 паара 60-тан тахса сыл бииргэ ыал буолан олорбуттар.

Санатар буоллахха, Дьиз көргөн уонна Оҕо саас сылларыгар саҥа ыал буолбут, 25 саастарын туола илик эдэр дьонго 50 тыһ. солк. биэрэр буолбуттара.

Бу манньык көмө миэрэлэрэ атын эрэгийиэннэргэ эмиэ бааллар. Холобур, Кыһыл көмүс сыбаайбаларын бэлиэтиир ыалларга Санкт-Петербург куоракка уонна Ленинград уобалаһыгар – 50, 60 сыл олорбуттарга – 60, 70 сыл олорбуттарга – 70 тыһ. солк., Москубаҕа – 25,5 тыһ. солк., Новосибирский уобалаһыгар 50 тыһынча солкуобайы биэрэллэр.

СНИЖЕНИЕ ЦЕН НА СЕЛЬХОЗТЕХНИКУ

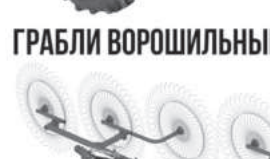
ШПАГАТ ВЕРЕВКА ДЛЯ ПРЕСПОДБОРЩИКА

ПРЕСПОДБОРЩИКИ

МИНИ-ТРАКТОРА

ПОЧВОФРЕЗА

КОСИЛКИ

ГРАБЛИ ВОРОШИЛЬНЫЕ

ул. Курнатовского 86

89142725063 W/A 89142784434

Угуйук

Сибииргэ – халаан

Бу нэдиэлэ сабаланыытыгар Арасыйыа 33 эрэгийиэнигэр барыта 30-ча тыһ. уһайба уонна 16 тыһ. кэрингэ дьон олорор дьиэтэ халаан уутугар былдьаммытын суруйбуттара. Аһаардас Оренбург уобалаһыгар – 10,6 тыһ. уһайбалаах учаастак, 5503 дьиэ... Саамай улахан охсууну Оренбург уобалаһын Орск диэн куората ылбыта.

Тюмень уобалаһыгар Ишим өрүс хаатыттан тахсан, билигин бу өрүс үрдүгэр баар нэһилиэнньэлэх пуун-нартан дьон көһөн биэрэллэригэр сүбэлиллэр.

Селенга өрүскэ муус харан, Бурятия Иволгатаабы оройуонугар сүүһүнэн уһайба ууга былдьаммыт. Иркутский уобалаһыгар халаан уутун урусухалыгар 8 киһи сураба суох сүппүт. Уобаласка баар Тулун куорат ууттан аһара улаханлык эмсэбэлээбитин, куорат киинэ өтөрүнэн ким да чөлүгэр түһэрбэтин курдук алдьаммытын-кээһэммитин суруйаллар.

Иран уонна Израиль иирсээннэрэ

Муус устар 1 күнүгэр Израиль сэбилэниилээх күүстэрэ Сирияҕа баар Иран консульствотын тобута ытыалаабыттара. Ол түмүгэр, Иран консульствотын дьиэтигэр баар 13 киһи, ол иһигэр “Ислам өрөбөлүүссүйэтин харабылларын корпунун” генерала Мохаммед Реза Захеде, өлбүттэрэ.

Уопсайынан, Израиль былаастара уруккуттан да Иран улахан бэлиитиктэрин, ядерщик-учуонайдарын, байыаннайдарын ханнык да аан дойдутаабы быраап-сокуон нормаларыгар наады-бакка, кыыл курдук бултаһар, өлөртүүр үгэстээхтэр. “Син биир тэҥнэһэн ааһар кыахтара суох” диэн.

Ол эрэри, бу сырыыга Иран онно хоруйдаһарга күһэллэнэ. Муус устар 14 күнүгэр Иран бэйэтин сириттэн-уотуттан 170 “беспилотнигы” ыытта, 30 “кынаттаах” уонна 120-чэ баллистическай ракеталарынан ытыалаата. (Санаттахха, Иран уонна Израиль уопсай кыраныыссалара суох, кинилэр икки ардыларыгар Ирак, Сирия, Иордания сыталлар). Ол эрэри, хас дойдуну нөҕүлөөн көтөн иһэр ракеталары, “беспилотниктары” аара АХШ, Франция, Британия, Израиль уо.д.а. ПВОлара сууллартаатылар. Израиль былаастара “бийиэхэ биир да

ракета тийбэтэбин кэриэтэ, 99 бырыһыанын аара сууллардыбыт” диэн киһиргэнэллэр. Оттон Иран судаарыстыбаннай теле-ханаала “элбэх ракета быһыыгар, биһиги санга онһулулубут 7 “гиперзвуковой” (1 чааска 6000 км түргэнинэн көтөр) ракеталарытын холоон көрдүбүт. Олору биир да ПВО кыайан тохтоппото, ракеталар сыалларын ситтилэр” диэн кэпсидиллэр.

Билигин Израиль Иран ытыалааһыныгар тугунан хоруйдаһарын толкуйдуур. Биллэрин курдук, билигин Израиль аармыйата Газа секторыгар киһирэн кыыллыы дьайыытыттан аан дойду улаханлык сөбөн, кэлэйэн-бэркиһэн олорор. Онон Израиль аан дойду уопастыбаннаһын салгыы кэлэппэт, сойуустаах дойдулара антах хайыспаттарын курдук, “арыйы халымыр” эпизиттэхэр суолу тобулуохтаах.

ХНТ Куттала суох буолуутун Сэбиэтигэр РФ бэрэстэбиитэлэ Василий Небензя: “Израиль ракеталара туох да төрүөтэ суох Иран атын дойдуга баар консульствотын тобута ытыалаабыттарыгар ХНТ букатын наадыбатаба. Аан дойду быраабынан, ханнык бабарар дойду дипломатическай посольствотын-консульствотын ытыалааһын сэриини биллэрэргэ төрүөт буолар. Өскөтүн ханнык эрэ арбаангы дойду посольствотын итинник суута-сокуона суох ытыалаабыттара буоллар, сэрии сабаламмыта ырааппыт буолуо этэ. ХНТ өттүттэн туох да дьаһал ылыллыбатабар, Иран итинник хоруйдаһарга күһэллэнэ”, – диир.

Грузиннар долгуйаллар

Муус устар 15 күнүгэр Грузия парламенын кэмитиэтэ “Тас дойду сабыдыалын уодьуганныыр туһунан” сокуон барылын өйөөбүтэ.

Санаттахха, бу сокуон барыла билигин Арасыйыаҕа “тигинэчи үлэли” турар “иноагеннар” тустарынан сокуонҥа үүт-маас майгынынныр. Бу маньык “арассыйалыы моһуоннаах” сокуон ылылларын сөбүлээбэккэ, Тбилиси, Зугдиди, Батуми, Кутаиси курдук улахан куораттарга миитиннэр сабаланнылар. Грузия ИДьМ-н уорганнара “миитингэ тахсыбыт дьон тыл көңүлүн, эйэлээх түмсүү нормаларын толоостук

кэхэн бардахтарына, күүһү туһанарга бэлэммит” диэн сэрэтэллэр. Сорох сирдэргэ гааһы туттубуттар.

Бу айдааннаах сокуон барылын киллэрбит “Грузин ыра санаата” баартыйа тобо маньык сокуону онгорбутун маньык быһаарар: “Дойдубутугар баар араас уопастыбаннай тэрилтэлэр билигин бара турар Арасыйыа-Украина иирсэнигэр аһара кыттыһан-ороһон, ол айдаанга Грузияны сөрүү сатыыллар”.

Шольц Кытайга ыалдьыттыыр

Муус устар 14 күнүгэр Германия канцлера Олаф Шольц Кытайга тийдэ. Онно тийиэн кини Чунцин, Шанхай куораттарга ыалдьыттаата, Кытай бэрэсэдээтэлэ Си Цзиньпини, премьер Ли Цяни кытта эргизэн-урбаан, Украина уонна Аан Илин тыҥаан турар кириисистэрин ырытыста.

Биллэрин курдук, Шольц Кытайга 2022 с. эмиз кэлэн барыттааба. Билигин аан дойду икки улахан күөнтэхэр лаабырга арахсан турар кэмигэр, Евросойуус саамай кыахтаах дойдутун лиидэрэ “сүрүн утарсааччы” бөлөх лиидэригэр – Кытайга – кэлэн кэпсэтэн-ипсэтэн, быһаарсан, өйдөһөн барара туох да куһаҥа суох.

Казахстанга Кыайыы парада – буолбат

Tengrinews.kz диэн Казахстан портала: “Үбү-харчыны кэмчилийир туһуттан, Казахстанга Кыайыы парада быйыл эмиз буолуо суоҕа. Ити парады ыытыах кэриэтин, үбүлээһини Казахстан Сэбилэниилээх күүстэрин сайыннарыыга туһайбыт ордук...” – диэн суруйар.

Санатыы быһыытынан, Казахстанга Кыайыы парадын 2020 сылтан ыла тохтотон тураллар. Ааспыт сылларга ону омнуолаан, араас Симоньян, Кеосаян курдук Арасыйыа “саамай патриот” бырапагандыыстара казахтары элбэхтик сиилээн-хоһулаан, саанан турардаахтар.

Молдова Дьобуруопаҕа дьулуһар

2020 с. Молдова бэрэсидьиэнинэн Майя Санду талыллыабыттан, дойду Арасыйыаны кытта сыһыана биллэ “тымныйан” барбыта. 2022 сылтан Молдова “Евросойууска киирэргэ хандыдаат” диэн статуһу ылан олорор.

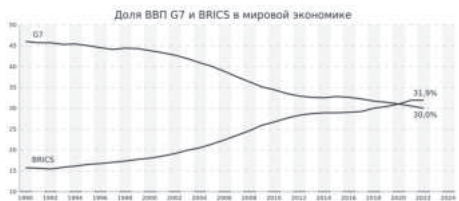

Ол эрэри, Евросойууска кириини молдаваннар бары сөбүлүүр буолбатахтар. Ол курдук, оппозиция бэрэстэбиитэлэ Илан Шор диэн бэлиитик телеграмыгар маньык суруйар: “Евросойуус кыраныыссата аһылынна да, син биир Прибалтика дойдуларыгар курдук,

Молдова олохтоохторо күргүөмүнэн Дьобуруопаҕа көһөн барыахтара. Ол түмүгэр молдаваннар омук быһыытынан эстэр-симэлийэр кутталлаахпыт. Маны сэргэ, Приднестровьеттан уонна Гагаузияттан ким эмэ ыйытта дуо, кинилэр эмиз Евросойууска кириэхтэрин бабараллар дуо? Эбэтэр туспа арахсан бараллар дуу? Евросойууска киридибит да, онно ылыныллыбыт бэрээдэк быһыытынан, Аан Илин, Африка дойдуларыттан күрээн кэлбит миграннары олохсатар эбээһинэстэнэбит. Ол аата, криминал, буруйу онгоруу элбии түһэр. Дойдуга гаас уонна электэриичэстибэ сыаната тоҕо барар. Арасыйыа уонна Белоруссия ырынактарын кытта олобурбут сибээстэрбит бысталлар. Олохтоох онгорон таһаарааччылар кыайан күрөстэнэр кыахтара суох буолан – эстэллэр...”.

БРИКС уонна G7

Аан дойдутаабы эргизэн тэрилтэтин (ВТО) баһылыга Нгози Оконджо-Ивела сырдатар: “БРИКС дойдуларын кэккэтэ хангаабытын түмүгэр, кинилэр билигин аан дойду онгорон таһаарар бородууксуйатын 37 %-нын ылар буоллулар, оттон G7 ол 30 %-нын эрэ хааччыар”.

Билэрбит курдук, G7 (7 бөлөх) саһаабыгар АХШ, Япония, Британия, Германия, Италия, Франция, Канада

киирэллэр. Оттон БРИКС-кэ – Бразилия, Арасыйыа, Кытай, Индия уонна Собуруу Африка. Онно 2024 с. тохсунньугар Египет, Иран, Сауд Аравията уонна Эфиопия холбоспуттара. Бу да судургу холобуртан көстөр, урукку өттүгэр аһаардастыы “бөө” диэн олобурт арбаангы дойдулар сыһыа самнан-уостан, оттон урут “иккис оруолга” сылдыбыт дойдулар үүнэн-сайдан иһэллэрэ.

Байден дьыалата

АХШ Кэнгириэһин аллараа палаататын Кэтээн көрөр-хонтурдуолуур кэмитиэтэ, импичмент силиэстийэтин чэрчитинэн, бэрэсидьиэн Джо Байдены отчуоттата ынырда.

Суруйалларынан, Джо Байден урут вице-бэрэсидьиэнни сылдыарын туһанан, кини уола Хантер Байден араас саарбах экэнэмиичэскэй дьайыылары онгortoобут, нолуок төлөбүрттэн куопут, сокуоннайа суох сааны-сэби илдэ сылдыыга уонна наркотигы харайыыга буруйдааммыт, арыгылаан сэмэлэммит. Ол эрэри АХШ бэрэсидьиэнин дьаһалтата дьокутааттар ынырыктарыгар “импичмент силиэстийэтэ түмүктэммитэ, бэрэсидьиэн Байден кимизэх да отчуоттуу барбат!” диэн хоруйдаата.

Саарбах марафон

Пекингэ буолбут “марафон аһаарыгар” (21,0975 км) сүүрүүгэ кытай спортсмена, Азия оонньууларын чөмпүйүнэ Хэ Цзе бэрт дыктитик кыайан табыста.

“Дыктитэ” диэн, бизэтэккэ тийэр

көнө балаһаҕа 4 сүүрүк – Кения 2 сүүрүгэ, 1 эфиоп уонна Хэ Цзе – тахсыбыттар. Кытай спортсмена кэнники испит. Ол ғынан баран инники испит Африка сүүрүктэрэ Хэ Цзеҕэ туох эрэ бэлиэ биэрэн баран, эмискэ бытааран хаалбыттар. Ол түмүгэр кытай соһуччу бастаан тахсыбыт.

Билигин бу күрэхтэһии түмүгүнэн силиэстийэ көбүтүлүннэ. Полумарафону тэрийээччилэр “Африка сүүрүктэрин кимнээх эрэ, Хэ Цзе туһатыгар, харчыга атыыласпыттар” диэн уорбалыыллар.

«Сиэгэн» бөлөх сэмэй боотура

Ааспыт сыл ахсынньытыгар Санкт-Петербург куоракка сылдьан, ытыктыыр тириэньэрим, «БАРС-2» батальон хамандыыра, билигин Ил Түмэн дьокутаата Василий Егоров 2023 с. олунньутугар саха уола Дуолан Титов АБДь инники кирбиитигэр улахан хорсун быһыыны онорбутун кэпсээбитэ. Кини “Дуолан билигин Питер госпиталыгар сытар” диэбитигэр, хайаан да булан көрсөн кэпсэтэр санаа үүйэ-хаайа туппута. Хата, Василий Иванович ийэтин Мария Сысолытина төлөпүнүн ытан улаханлык көмөлөспүтэ.

Мин сонно кэпсэтэн, быраастар көңүллээннэр, Дуолааннын көрсүбүтүм.

Дуолан Чурапчы улуугар төрөөбүт, Д.Коркин аатынан Чурапчытаабы упуорт оскуолатыгар тустуунан, буюксанан, дуобатынан дьарыктаммыт. Оскуолатын ситиһиилээхтик бүтэрэн, эр киһилии олобун суолун онгостон барбыт. Аармыйага муора пехотатыгар сулууспалаабыт. И.Фадеев аатынан үп-экэнизмикэ колледжын ситиһиилээхтик бүтэрбит. «Анаабыр алмаастарыгар» баахтага сөбүлээн үлэлээбит.

Дуолантан хорсун быһыытын туоһуласпыппар, уолум сэмэй бабайытык: «Күннээби бойобуой үлэбит этэ, хата, кимгэ да кэпсээмэ», – диэн мичик гынан көрдөспүтэ.

Кэлин ийэтин, бииргэ сулууспалаабыт уолаттарын кытта кэпсэтэн баран, кини хорсун быһыытын сырдатарбар Дуолантан көңүл ыллым.

15 бааһырыты таһаарсыта

Дуолан Титов кэпсээнэ:

– 2022 с. алтынньыга мобилизацияламмытым. Байыастары мунһар сирдэригэр сахалары биир этэрээккэ хомуйбуттара. Өссө Уһук Илтин ыгырыллыбыт байыастартан «Сиэгэн» (Росомаха) диэн разведкалыыр-штурмалыыр бөлөх тэриллибитигэр, мин онно кирибитим. Сэтинньи сабаланыта Украинага тийбиппит уонна, ыгырыллыбыппыт 11-с күнүгэр, номнуо инники кирбиигэ кирибиппит. Бастагы хапсыһыбыт онно сабаламмыта.

Ахсынньыга «Временской выстул» диэн сиргэ бастагы кимэн кириибит буолбута. Биһиги иннибитигэр икки таанка барбыта, биһиги үһүс таанка үрдүгэр олорон кирибиппит. Сэри аата сэри, «куһаҥан буолбут» дьон аҕыйаба суоҕа. Кимэн кириэн истэхпитинэ, танкистарыт уоһу эрэ буоллулар биитэр рациянан «төнүн» диэн бирикээс биэрдиһэр быһыылаах. Эргиллэн төннөн бардылар. Ону «атын сиринэн кириээри гынныбыт дуу?» дии санаабытым. Ити кэмгэ кэннибитигэр күүстээх дэлби тэбиилэр сабаланнылар.

Үһүттэн ыталлар, артиллериянан, минометунан, өссө тутунан эбитэ буолла... Кэнники олоһу уолаттар оскуолактарга бааһырыттар. Мин эһиллэн хаала сыспытым. Нэһиилэ тутунан хаалбытым, кыра контузия ылбытым. Таанкабыт аны «укроптар» диэки барда, биһиги ыһыы-хаһыы, үөхсүү бөбө буоллубут. Укроптар биһигини таба сатаан, ытыалыыллар да ытыалыыллар. Ол баран иһэн эргиллэн көрбүтүм – улахан баҕайы «воронка» дьаамата сытар. Таанкабыт онно тийиэн ингэн хаалла. «Дьэ, өлүбүт быһыылаах» дии санаан эрдэхпинэ, таанкабыт – иннибэтэ. Ойутан табыста,

тохтоото. Бааһырыттар элбэхтэр, олоһу дьаамаҕа түһэртээн бардыбыт. Арыый үчүгэйдэр – хааман, сорохтор сыыллан тийдилэр. Барыта ыксал, тугу гыннылаахтаабын билбэккин, уолаттар хаан-сиин бөбө. «След» диэн поэзияйдаах уолу көрдүм. Атабын ыйар, көрдөхпүнэ үчүгэй курдук. Сирэйэ барыта хаан. Хамандырыбын кытта иккиэ буолан кинини таанкаҕа сытыардыбыт. Ол кэннэ мин воронка дьааматыгар уолаттарга хааман тийдим. Хайдах таһаарарбын толкуйдуу олодохпуна, таанкабыт, хата, төттөрү кэллэ. Бааһырыттары онно тийдибит. Таанкабыт олох ыксыы, айанныы сылдьар. Биир ыарахан баастаах нууччабыт уолун иннигэр сытыардыбыт, «тутус» диибит.

... Сүүрүүнэн бардыбыт. Укроптар үс да киһиэхэ снарядтары, миаларын харыһыбаттар эбит этэ. Коптерын көрө-көрө ыталлар быһыылаах. Минометунан эмиз ытыалыыллар. Син балаҕа сүүрбүппүт. Арай көрбүтүм, бырабыллыбыт хочолунай курдук тутуу турар. Онно ойон киридибит. Иһирдье дьон туралларын ытыалыы сыстыбыт. «Ытыман, ытыман, свои!» – диэтиһэр. Биһиэннэрэ эбит, снайпердар. «Һуу, хата!» – диэтэхпит дии. Кириэн олоһу, уоскуйа түстүбүт. Бааһырыт уолбун «атаххын уһул» диэтим. Атабын оскуола бөбөтө таппыт эбит. Киһим наһаа долгуйбатын диэн: «Ээ, кыра, царапина», – диэтим. Хаанын тохтотон баран, бэрэбээскилээн кэбиһтим. Ол олодохпутуна, атын саллааттар тийиэн кэллилэр. Эмиз ытыалаһа сыстыбыт. Биир добровольческой этэрээт хамандыыра кэллэ уонна «онно ангарга биһиэннэрэ бааллар, сүүрбэт дуу?» диэн ыйытта. Дьэ, бааһырыт уолбутун өйүү тутан баран сүүрдүбүт. Тийбиппит – онно элбэх бааһырыт байыас бааллар эбит. Уолаттарга көмөлөстүбүт. Миэхэ аптечка баар, биинтэ, 2 промедоллаах этим.

Манна өссө атын уолаттар бэйэлэрэ хааман кэллилэр. Күүрэ сылдыбыттар сымнан, адреналиннара хаптайан, ырыыларын дьэ билэн бардылар. Биир уол «тыным хаайтарар» диир. Бронигын уста оустубут, үрүт таһаарын уһуллубут. Көхсүгэр кып-кыра дьөлөбөс баар. Соһуйдубут, уолаттар «салапаан тутан баран саба эрийиэххэ» дииллэр. «Эс, бүтүн эрэ, онно уу үөскээн өлөр буоллаҕа», – диэн, бэрэбээскилээтибит. Онтон бааһырыттары хомуйар массыына кэллэ. Промедолунан укулламмыт бааһырыттар, күүрэ-тынгы сылдыалларын ыһыктынан кэбиһэн, көтөбөн

таһаарга олус ыарахан буолаллар. Сүүсчэкэ миэтэрэлээх сиргэ хас да киһини бэрт эрийинэн таһаарыппыт.

Бу – Дуолан Титов хорсун быһыытын биир түгэнэ. Манна кини 15 бааһырыт байыаһы таһаарсыбыт.

Соботобун позицияны көмүскээһин

Олунньуга диэри «Временской выстул» обороноҕа турбуппут. Биһиги өттүбүтүнэн өстөөхтөр наһаа кириэ сатаабаттар этэ.

Саҥа дьылы блиндажка ылбыппыт.

Олунньуга өстөөх тирэх пууну ыла кириэргэ добровольцтары хомуйдулар. Мин толкуйдуу барбатым, «кириэбин» диэтим. Метис, Курил эмиз «кириэбит» диэтиһэр, сахалартан 4 буол-

бын, киһи сэрэхтээх буолар. Саамай куттанарым – билиэн түбэһии. Билиэн барымаары граната илдэ сылдыарым. Тирэх пууну 20-чэ укроп тутта сыппытын былдыаан ыллыбыт. Ылан баран – кэтэстибит. Биһигиттэн 50–80 м ыраах сиргэ иккис тирэх пууннара баар эбит. Олору кытта ытыаластыбыт. Аны минометунан ытыалаатылар. Биир байыаспыт наһаа уолуйда, рацияны көрдүүр. Кинини уоскутаары таһаарыһым Метистиин сүүрэн тийдибит. Ол кэмгэ миинэ кэлэн түстэ. Дөйөн хааллым. Өйдөммүтүм – көмөлөһө кэлбит байыаһым суох. Аттыбар Метис хамсаабакка сытар. Туруора сатаатым. Хаһытыбын, соһо сатыбын. Табыллыбата. Бэйэм эмиз бааһырыппын. Биһигини тохтообокко ытыалыыллар. Таһаарыспыттан ырааппатым. «Уоһу эрэ дьикти тосхойуо, доборум уһуктуо, өйдөнүө» дии саныыбын. Бырабар санаам суох этэ. **Ити курдук, ол былдыабыт тирэх пууммутун соботобун көмүскүү хаалбыппын өйдөөбөккө да хаалбыппын.**

Лесополосаҕа сыллан кирдим, миинэнэн ыталлар аҕай, аттыбар эстэллэр. Ол сыллан иһэн талахха тийиэн ингэн хааллым. «Уоһуа ингиним?» диэн эргиллэн көрбүтүм, ханас атабым тобукупунан туора баран хаалбыт, ону көннөрөн баран сыллан истэхпинэ, таһаар суол арыһытын курдук, окуопа көһүннэ. Онно кириэн илиибэр турникет баана сатаатым. Онтум табыллыбата, туой, чернозем ылан, «манна тымыр капиллярдар кыра буолуохтаахтар» диэммин, илиим баастарын бүөлүү сыбаатым. Таһырдьа – тымны, онон тымныыттан хааным сүүрэр аҕыйаа диэн толкуйдуубун. Миинэнэн ыталлар да ыталлар, таппаттар. **Ол аайы мин дэлби бугуйуан, кыһыбын таһаара таарыйа, укроптарга «мимо!» диэн хаһытыбын.**

Бастагы күн «ыйааһыным бачча, бааһырым манньк, өссө 10 күн өйдөөх сытар кыах

онгостон-онгостон баран сыл-лаары онгостон эрдэххинэ, коптер көтөн кэлэр. Онуоха өлбүтэ буолан хамсаабакка сытабын. «Көмө кэлиэ» диэн эрэл баар этэ.

Сыппытым үһүс күнүгэр, киэһэ күн кириитэ, борук-сорукка, арай, сахалыы санга иһиллэр. «Тиит!», «Ханна баара буолуой?» энгин диэн кэпсэтэллэр. Мин тутта: «Баарбын!» – диэтим. Уолаттарым: Ким, Курил, Пума – кэлбиттэр. Үөрүү бөбө. Бары олус соһуйдулар. Рациянан: «Тиит, живой! Тиит живой!», – диэн үөрүүлэрин үллэстэн биллэрдилэр. Антах эмиз үөрүү бөбө, «БМП ытыахпыт» диэтиһэр. Уолаттар «ону кэтэһэн олохуохпут дуо» диэн, сытар сирбиттэн сүгэн таһаардылар. Ол кэмгэ ытыалаатылар, уолаттар сүүрдүлэр. БМП кэлбитигэр, иһирдье киллэрдилэр. Ити иннинэ байыаннай бөртөлүөт кэлэн укроптар позицияларын ытыалаабыта. БМП төннөн истэбинэ, снаряд түһэн, гусеницата төлө баран хаалла. Онон уолаттар миигин наһыйлуканан сатыы илтиһэр. Арай, көрбүппүт: 10-тан тахса «укроп» саллаата биһигини экирэтэн иһэр эбит! «Аптамаатта аҕалыт, ытыалаһыам», – диэн хаһыты сатыыбын. Уолаттарым бэрт кыракий ойуур оҕотун иһигэр кириэн, тоһуурга бэлэмнэннилэр. Өстөөхтөр онтон куттаннылар быһыылаах, чугуйан, көстүбэт буоллулар.

Сотору иккис БМП кэллэ. Кинилэргэ махтаным. Дьонум «чахчы, дьоруой эбикин» дэһэллэр.

Дьоммутугар тийбиппит кэннэ, тутта «Урал» массыынанан бастагы көмө онгорор пуунга илтиһэр. Онно тийиэн тыыннаах хаалларбыт ыра-баҕа санаабын толорон, саахардаах сылаас чэй көрдөөн ылан истим. Салгыы Розовкаҕа илтиһэр. Онно биир нуучка кыһа «дьоруойгун» диини, издэспиттэн сыллаа да сыллаа буолла. Уолаттар ону видеога устубуттарын, «ханна да тарбатыман» диэн көрдөспүтүм. Барбарбар ол кыыс бэргэһэбин ылан хаалбыта, бэйэтин бэргэһэтин биэрбитэ (күлэр). Донецкайга бааһырыбын көрөн баран, бөртөлүөтүнэн Ростовка ыппыттарга, ол кэннэ Петербург госпиталыгар көһөрбүттэрэ.

Дуолан ыарахан бааһырытын 10 ый устата байыаннай госпиталыга сытан эмтэммитэ. Билигин Дьокуускайга кэргэнин, үс оҕотун кытта олорор. Реабилитацияны бара сылдьар. Дуоланнын көрсүһүүм бэрт кылгас этэ. Ол эрэри кэлин доботторун кэпсээниттэн, **кини ханнык да түгэнгэ уолубат майгылаабын, тутта түргэн быһаарыныы ылан элбэх байыаһы өрүһү бүтүн**

өйдөөбүтүм.

Ыарахан хапсыһылар кэмнэригэр, ыараханлык да бааһырдар, атахтарын үлүттэр даҕаны, ылбыт позицияларын соботобун хас да күн тутта сыппыта, доботторугар биэргэ эрэлэ Дуолан туһунан элбэҕи кэпсииллэр. Кини бу дьоруойдуу быһыыта бэлиэтэммэккэ, наҕараадага түһэриллибэккэ хаалбыта хомолтолоох.

Биһиги бу курдук уолаттары ыарахан бааһыры кэнниттэн дойдуларыгар төннөн кэллэлэригэр, итии-истинг, сылаас сыһыанынан көрсөн, сэри толоонун уотун убарытан, бастарын ыарыһын мүлүрүтэн уонна сырдык санааларын өйөөн, саҥа олохторугар саҥа кыайылары ситиһэллэригэр күүс-көмө буолубут.

Бүргэс Лэгэнтэй.

лубут. Икки бөлөбүнэн киридибит. Нуучча уолаттара, «манан кириэбит, манньк буолуо, уон биэс мүнүүтэнэн ылаахпыт» энгин диэн былаан онгоһуннулар. Кырдык, 15 мүнүүтэнэн ылбыппыт. Ол иһигэр сүтүк эмиз баара. БТР-ынан уонна БМП-нан ойутан кириибит соһуччута бэрт буолан, өстөөх уолууан хаалбыт этэ. БМП тохтоотун кытта ыстанныбыт, мин суулан түстүм. «БТР, БМП эргийдэхтэринэ, тэпсэр буоллулар» диэн санаа «күлүм» гынан ааспыта (күлэр). Ойон туруортаатым, «тыа таһаар тирдиэхтэхпин» дии саныыбын. Ол тыабыт тыа да буолбатах, барыта талах, урусхалламмыт мас. Куттал улахан этэ да, аһара уолубатым. Уопсайынан, «куттал баара үчүгэй» дии саныы-

баар, ол эрэри бастагы 5 күн эрэ сэннэлээх буолуом» диэн барытын суоттанным. Онон «бу 5 күн устата тугу эрэ гына сылдьан эбэтэр туһата суох сытан өлбүтүм син биир» диэн билэбин. Аччыктааһын буолан барда. Биир кэмпизтээхпин 4 гына араарыбым. Ону олох мөлтөөрү гыннахпына эрэ сиһиин, оччоҕо син аһаабыт, топпут курдук буолабын. Кэмпизтэ, чахчы, сэннэни биэрэр. Уаттаһына – хаары сиһиин.

Бэйэбэр «хайаан да тыыннаах хаалан, сылаас саахардаах чэй иһиэм» диэн сыал-сорук туруорунабын. Түүн биир чаас курдук утууан ылабын. «Утууа сыттаһына өстөөх соһуччу саба түһэн билиэн ылыа» диэн, аптамаппын ытардыы бэлэм илдэ сытабын. Уһуктабас кэммэр кэтэнэн, ытыалаһарды бэлэммин. Күнүс хамсыыр кыах суох, дроннар көтөллөр. Чааһы быһа

Олонхо тиллиитэ: Ньургун Боотур опера

Олонхону Саха тыйаатырыгар аан бастаан режиссер Василий Васильевич Местников (1908–1958 сс.) туруорбута. Ити 1936-с эргин. Оччолорго П. Ойуунускай баара. Ону таһынан, “Туйаарыма Куо” өссө диэн кини олонхотун туруорбуттара. 1938 с. П.Ойуунускай репрессияга түбэспитин кэннэ, кини олонхотун тыйаатырга туруоруу бобуллубута. Дьон-сэргэ оччолорго тыйаатырга олонхону олус сэнгээрэн көрөрө эбитэ үһү.

Олонхону муусука драмата оноруу

В.В. Местников олонхону сайыннарар санаатын ыһыктыбата. Олонхо тойугар муусука суруйтарыан баарара. Суорун Омоллоонтон «... Либреттота суруй, олонхонон опера туруораары ғынабын» – диэн көрдөһөн соһутар. Оччолорго Марк Жирков Москубатаабы П.Чайковскай аатынан консерваторияны бүтэрэн (1933–1936 сс.), композитор аатын ылан кэлэн, Дьокуускайга хору, инструментальной оркестры тэрийиигэ үлэлии-хамсыы сылдьар кэмэ эбит.

Суорун Омоллоон, П.Оросин олонхотугар олобуран, Э.К. Пекарскай таһаарбыт олонхотугар тирэбирэн, сценаба турар либреттоны айан таһаарар.

В.В. Местников Суорун Омоллоон суруйбут либретто-тыгар Марк Жирковка бастакы муусукатын суруйтарбыта. Ити курдук, В.В. Местников, Суорун Омоллоон, Марк Жирков сүбөлөрүн түмэн “Ньургун Боотур” диэн музыкальной драматы бэлэмнииллэр.

Музыкальной драма аан бастаан 1940 с. кулун тутар 12 күнүгэр сценаба турбута. Ол кэннэ драма сылтан сыл түпсарыллан испитэ, тыа сирдэригэр гастролга сылдьыбыта. Ону саха дьоно бэркэ биһирээбитэ. 1943 с. үһүс сезонугар Ньургун Боотур сценаба 100 төгүл турбута. Онно уопсайа 30000 киһи сылдьыбыт.

В.В. Местников ол кэмнэргэ бу курдук эппит эбит: “Олонхону кэлэр өттүгэр туруоруу бу курдук барыа дии саныыбыт: маассабай көстүүлэргэ 200–250 киһи кыттар, олохтон үгүс өттө: хор ырыаһытара, олонхо сүрүн оруолларын үрдүк вокальной култууралаах артыыстар толоролор, 80 киһилээх симфоническай оркестр олонхо дыкти үчүгэй муусукатын оонньуур.... Биһиги бааза санаабыт оннук”. Ити курдук, бастакы опера майгынныыр, муусукалаах олонхо тыйаатырга турар. “Ньургун Боотур” либретто 1,5 чаас устата барар сүдү айымны. Балтараа чаастаах муусуканы, композицияны айан таһаары – уустук сорук. Ол эрэри бастакы хардыы онгоһуллубут.

В.В. Местников өрөгөйө

В.В. Местников туһунан ахтыы кинигэтигэр А.Ф. Костин манньк суруйбут: “...Мин 1941 сыл, бүтүн Сойуустаабы уску-стуба дьыалаларын кэмитиэтин анааһынан, Саха Сиригэр үлэлии кэлбитим. ... Саха солистарын кылааһын арылар туһунан этии киллэрбитим, ону Саха АССР ускуустубатын салалтата өйөөбүтэ. ... төһө да туорайдаһы баарын иһин, сольнай кылаас арыллыбата уонна үлэтэ үчүгэй түмүгү биэрбитэ... Саха АССР 20 сылын

туолар үбүлүөйүгэр тыйаатыр солистара Е.В. Захарова, А.И. Егорова, Т.Т. Местников, В.Н. Ноговицын уо.д.а. сценаба тахсан ситиһиилээхтик ылаа-быттара... 1946 с. музыкальной тыйаатыр-устуудьуйа улахан-нык бөбөргөөбүтэ. Кэлэктиибэ 150-ча киһиэхэ тийибитэ. Ол иһигэр 67 ырыаһыттаах хор, 35 киһилээх оркестр, 30 үгүсүт, 20 ырыаһыт баар буолбута. Тыйаатыр Саха АССР 25 сылын туолуутугар “Ньургун Боотур” испэктээги, Суорун Омоллоон либреттотынан “Сир симэһэ” диэн балеты репетициялырга киирбитэ...” (138 с.)

Үөрэхтээх композитор Марк Жирков партитура онгорор на-адатын өйдүүр. Кини опера партитуратын онгорууга бэйэ-тин учууталын, композитор, педагог, Москуба уонна Казань консерваторияларын профес-сорын Генрих Ильич Литин-скэйи (1901–1985 сс.) ыгырар. Кинилэр иккиэн кыттыһан 1947 с. онгортон бүтэрэллэр. Ол түмүгэр симфониче-скэй оркестрга ана-лаах партитура баар буолар. Олонхобут ньиргиздээх му-усукалаах, анал опера ырыаһытара толорор айым-ныларыгар кубу-луйар. Ураллаабы консерваторияба с а х а э д э р ы р ы а ы т т а р ы н үөрэххэ ыталлар. Анна Егорова, Илья Первалов, уо.д.а. үөрэнэн кэлэллэр. Олонхону идэтибит таһымна көрдөрө кыах үөскүүр.

Олонхону атын омук сэргээн истэр айымныытыгар кубу-лутар суол арыллар. Бу оччолорго улахан ситиһии этэ.

1957 с., Саха Сирэ Арасыйыаба холбоспута 325 сылын көрсө, “Ньургун Боотур” опера көннөрүллэн Москубаба Саха Сирин күннэригэр ту-ран улахан ситиһини ылар. Ааҕар, суруйар да дьоно абыйах саха норуота Өктөөп өрөбөлүссүйэтэ 40 сылы-гар опернай ырыаһыттаах, опералаах буолбута Москуба үөрэхтээхтэрин улахан-нык соһуппута.

“Манньк ситиһии кэлин хатыламматаба” да диэххэ сөп. Бу В.В. Местников улахан кыайыта этэ.

1957 с. киниэхэ уонна Д.Ф. Ходуловка СССР норуоду-най артыыһын үрдүк аатын ингэрэллэр. Туйаарыма Куону толорбут Анна Егорова РСФСР норуодунай артыыһа буолбута, “Бочуот бэлиэтэ” уордьаны ылбыта. Операба Сорук Бол-лур оруолун толорбут Петр Решетников эмиэ РСФСР но-руодунай артыыһа буолбута. Кыыс Кыскыдаан оруолун толорбут Мария Белолюбская “Бочуот бэлиэтэ” уордьанынан наҕараадаламмыта.

Туралысов өлбөөдүйбэт өнгөтө

“Ньургун Боотур” опе-ра декорациятын 1957 с. худуоһунньук-сценограф Геор-гий Туралысов онгорбута. Кини 1929 с. ВХУТЕМАС живописка факультетын тыйаатыр деко-рациятын салаатын бүтэрбитэ. 1936–1945 сс. стажировкатын Москубаба Улахан тыйаатыр кылаабынай худуоһунньугар Ф.Ф. Федоровскайга барбы-та. Биллэрин курдук, Ф.Ф. Федоровскай 1929–1955 сс. Улахан тыйаатырга буолар бары испэктээктэр, опера-лар уо.д.а. декорацияларын онгорбут улуу худуоһунньук. Онон, Г.Туралысов улахан ааттаах-суоллаах киһиэхэ уһуйуллубут. 1930–1964 сс. кини Дьокуускайдаабы муусу-ка-дыраама тыйаатырын сүрүн сценограф худуоһунньугунан үлэлээбитэ. Г.Туралысов Саха Сиригэр театральнай-декора-тивной живописи төрүттээбитэ. Кини онгорбут эскизтэрэ, дынгинэн, күн бүгүнгүр ди-эри “Ньургун Боотур” операба туттулуохтарын сөп этэ.

Билингги худуоһунньук-сценографтар олонхоттон олус ыраахтар. Кинилэр 1930-с сыллардаабы, олонхону кытта энгээрдэһэн улааппыт худуоһунньуктары ыйар сулус онгостон туһаныахтаахтар этэ. Г.М. Туралысов “В.Мест-

хатырдар сэптэрин-сэбиргэл-лэрин археология хаһыыларын матырыйаалларыгар, ара-ас учуонайдар суруйуулары-гар, И.П. Попов, М.М. Носов худуоһунньуктар үлэлэригэр олобуран, олонхого бэйэтигэр этиллэрин курдук онгорорго сүбэлээбитэ... Ол түмүгэр, оформление бүтүннүүтэ, уот-күөс постановка ис хоһоонун арыларга улахан-нык көмөлөспүтэ...” (стр.151)

Бүөтүр Оросин тугу таайтарбыта буолла?

1993 с. “Ньургун Боотур” операны эмиэ туруорбуттара. Ону аныгы ньыманан ютубка киирбитин көрөн, муусукатын истэн астынан олоробун.

Дынгинэн, биһиги көлүө-нэ олонхону истибэккэ улааппыппыт. Билигин да “олонхохоттарбыт” дэнэр эр-дьон, куолаһа суох да буол-лаллар, олонхо дьоруойда-рын, Туйаарыма Куо, Ньургун Боотур уо.д.а. ырыаларын ыллыллар.

Кинилэр ырыалара Туйа-арыма Куону толорбут опера ырыаһыттары: Анна Егорова (1957 с.), Айталига Адамова (1993 с.), Екатерина Корья-на (2023 с.) – толоруулары-гар ыраабынан тийбэт. Бу ыстатыйаны суруйаары ютубу хасыһан, 1993 с. Ньургун Бо-отур операны толору көрдүм

Киһини толкуйдатар биир сцена: абааһы бухатыыра Ньургун Боотуру ап-чарай бы-атынан саба быраҕан тохтотуу-та. Бу ап-чарай быатын быһа охсорго Айыы дьахталлара көмөлөһөллөр. Түмүгэр, ап-ча-рай быата быстан, Ньургун Бо-отуру кытта 40 Айыы бухатыыра босхолонолоро көстөр... Ки-нилер бары көмөлөөн, абааһы уолун кыайаллар.

Мань араастаан өйдүүххэ сөп. “Ап-чарай быата” диэн дьон өйүн-санаатын баайыы, толкуйдуур өйө суох онгоруу буолуон эмиэ сөп. Холобур, хомуньуустар “хомуньууһу му тутар” аатыран, ап-чарай быаларынан сэбизскэй дь-ону бүтүннүү саба баай-быттара дии. Оннук эмиэ буолар. Бүөтүр Оросин тугу таайтарбытын бэйэтэ эрэ билэн эрдэбэ.

Аныгы опералары тэҥнээтэххэ

1993 уонна 2023 сс. турбут опералары тэҥнээн көрдөххө, 1993 с. Айталига Адамова – Туйаарыма Куону, Семен Оконешиков – Үрүҥ Уоланы, Иван Степанов Ньургун Боо-туру оонньообуттар. Айталига бараксан эдэрэ, көстөр дьүүһүнэ үчүгэйэ, куолаһа кэрэтэ, таҕаһа-саба үчүгэйэ, киһи сөбө-таптыы көрөр кыыс дьахтара. Ытаан бардабына – тэҥнэ ытаһабын, үөрэн күлүмүрдээтэбинэ – тэҥнэ үөрэбин. 2023 с. кини Салбыга баай хотун оруолун толорбута. Онно кини кэрэ дьүүһүнэ уостубут, ырыатын тыла иһилилбэт, куолаһа тыал эрэ курдук чүңкүнүүр. Тылы билбэт дьонго эрэ барсар буолбут.

1993 с. опера туруору-ута 2023 сыллаабытааҕар ордук эбит. Аал Луук Мастара маска май-гынныыр этэ. 2023 с. Аал Луук Мастарын худуоһунньук-сценарист Михаил Егоров хаайыы эрэхээҥкитигэр май-гынныыр ғына онгортон таһаарбыт. Арай, 1993 с. декорацияба май-гыннатан, күөх чэл-гийэ турар сэбирдэби туһанан онгорбут буол-лун! Көрөөччүлэр күөбү көрөн үөрүүх этилэр. Аны, Ньургун Боотур дуулабата мотоциклист кааскатыгар майгын-ныыр. Оннук кааска иһигэр киирэн, норуоду-най артыыс Александр Емельянов ыллаан эрэй-дэһнэ. 1993 с. Ньур-гун Боотур дуулабата сыһааба суох этэ. Онон бухатыырыт сирэйэ-хараба, хара будьурхай баттаба толору көстөрө. Киһи көрөн үөрүүн курдук. Артыыс Уйбаан Степанов бэртээхэйдик ыллаан дыгитиһиппитэ. Худуоһунньук Михаил Егоровы эмиэ “тала-аннаах” дииллэр, хайгыыллар эрээри, олонхону өйдөөбөт эбит. Г.Туралысов хаалларбыт эскиһэ туһаныллыбатаба хо-молтолоох.

Олонхону опера ырыа-һыттарын толоруутугар истии – көрөөччү, истээччи дыло. “Ньургун Боотур операны оску-ола оҕолоругар иһитиннэрэн, норуоттарын култууратыгар чугаһатыахха сөп эбит” диэн бигэ санааланным. Аҥаардас самодельнай олонхоһуттары иһитиннэрэн, ардыгар, оҕону олонхоттон тэйтииэххэ да сөп курдук.

Ол да иһин В.В. Местни-ков 1940 с. олонхо опернай барыааныгар дууһатын ууран үлэлэспит эбит. Ону өйдүүр кэм кэллэ.

Федот ХАРИТОНОВ, Мэнэ Хангалас, Хара.

ников” туһунан ахтыы кинигэбэ манньк суруйбут эбит: “... П.А. Ойуунускай олонхотугар олобуран суруллубут “Туйаа-рыма Куо” диэн постановката тыйаатыр сценатыгар турара биллибитин кэннэ, Василий Ва-сильевич режиссерунан анам-мыта... Итинэн сибээстээн, Василий Васильевич постано-вка кыттыылаахтарын түмэлгэ сырытыннан, саха норуотун былыргы олохун сырдатар эс-пэнээттэри, араас матырыйа-аллары кытта билиһиннэрбитэ. Тыйаатырга олонхоһуттары ыгыран олонхолоторо... Учу-онайдар Миллер, Маак, Се-рошевская уо.д.а. үлэлэрин уонна худуоһунньуктар И.П. Попов, М.М. Носов айым-ныларын кытта билсиспитэ. 1937 с. В.В. Местников уонна мин Москубаба айар хомондьуруопкаба бара сыл-дьыбыппыт... Станиславская аатынан тыйаатыр мастары-скайыгар сылдьан, тыйаатыр саҥа тизиньикэтин кытта бил-сиппит... Кини постановкаба туттуллар таҥас-сап ойуутун-дьарбаатын, симэбин уонна бу-

уонна 2023 сыл саҥатыгар Санкт-Петербург Мариинскай тыйаатырыгар турбут “Ньургун Боотур” көрдүм-иһиттим.

Ол түмүгэр 1993 с. Олонхо ситэри сигилитэ барыта көһүннэ. Ордук Ньургун Бо-отур бастакы көстүүтүн чор-ботон бэлиэтиэххэ сөп. Кини Аал Луук Маска өйөнөн туран алгыс көрдүүр. Онуоха Аал Луук Мас иччитэ Аан Алахчын хотун (арт. М.Попова-Эдвий Марыина) от-мас иччилэрэ эрэкэ-дьэрэкэ оҕолоро ары-аллаах тахсан алгыс ырыаны ыллыыр.

Манньк ураты көстүүнү билигин олонхо ыһаҕар да көрбөккүн. Бу үгүкүүлээх муусу-ка композицията аһа табыл-лыбыт. 1957 с. оҕолор эмиэ ити сценаны толорбуттар үһү. “Онно бухатыырдар дынгнээх акка олорон охсуһууга бар-быттара” дииллэр. Сценаба сылгыны кытта киллэрбиттэр. 1957 с. кыттыбыт оҕолор кэп-сээбит видеороликтара ону туоһулуур. 1993 с. туруорууга бухатыыр ата суох, ыгыырын эрэ тутта сылдьар.

“Кими да таннарбатабым”

Кэм-кэрдии аастабын аайы, бу бутуурдаах, быһыык кэмнэ өрөспүүбүлүкэ салалтатыгар ол эбэтэр инники кирбиигэ сылдыбыт дьоммут уустук да суолу ааспыттар диэн өйдүүгүн. Биһиги Өрөспүүбүлүкэ күнүн көрсө, ССРС Үрдүкү Сэбиэтин дьокутаата, Саха АССР Совминын Бэрэссэдээтэлэ, XII ыгырыылаах Үрдүкү Сэбиэтин дьокутаата Климент Егорович Иванову кытта кэпсэтэбит.

– Климент Егорович, Уларыта тутуу сыллара үүммүттэригэр, онтон салгы дааны, бу “дойдубут ыһыллан эрэр” диэн сэрэхэдийэр санаа охсуллан ааспатабы дуо?

– Сангаттан киһи мэлдьи дааны сэрэхэдийэр буоллабы. Ол курдук, М.С. Горбачев 1980-с сыллар ортолоругар дойдуга Уларыта тутууну биллэрбитигэр ис дууһабы долгуйуу, араас санаа ханна барыа – баар этэ буоллабы. ССКП өттүттэн күүстээх өйдөтөр үлэ уонна сөптөөх тэрээһин үлэтэ ытыллыбатах буолан, дойдубут ыарахан экэнэмиичэскэй кириисис ытарчатыгар ылларбыта. М.С. Горбачев “экэниэмикэни салайыы нымаларын уларытабыт, дойдуга дьон көңүл санаатын үөскэтэбит” диэн ис хоһоонноох дойдуну салайыы бириинсиптэрин уларыппытын Политбюро сорох чилиэннэрэ утарсан, ГКЧП тэрийбиттэрэ. Онно дыксинии, долгуйуу күүһүрбүтэ, баартыйа, судаарыстыбаннай үлэһиттэргэ эрэ буолбакка, дьонно-сэргэбэ барытыгар да долгутуулаах күннөр-дьыллар этилэр.

– Эн ССРС Үрдүкү Сэбиэтин дьокутаата буолан, очотообу олох оргуйар киинигэр сырыттыгың. Туох кэпсэтии, мөккүөр барарай?

– 1989 сыл муус устарыгар Сэбиэскэй Союзусту устуруйа-тыгар аан бастаан ССРС Үрдүкү Сэбиэтин дьокутааттарын быыбара альтернативнай төрүккэ олобуран ытыллыбыта. Саамай итэбэтэр, дьон санаатын түмэр кыахтаах киһи талыллар кэмэ кэлбитэ. 1989 сыллаах ССРС Үрдүкү Сэбиэтигэр Саха сириттэн 16 киһи талыллыбыта: 2 дьокутаат – Союзусту Сэбиэтигэр, 14 – национальностар Сэбиэттэригэр. Мин онно эмиэ талыллыбытым. Сийиэскэ кэлэрбитигэр Москубабы быһыы-майгы чынгха уларыбыт этэ. Уулуссабы, болуоссакка табыстаахха, сарсыардаттан киэһээнгэ диэри айдаан-куйдаан ортотугар сылдыбарын: араас былакааты туппут демонстраннар күргүмүнэн анһан аһаллара. Болуоссаттарга толору мусту-

бут дьон миитиннэригэр баар-тыйаны утары араас луоһуну хаһытыыллара. Урут хаһан да манныгы көрбөтөх-истибэтэх дьон улаханник дьулайыппыт. Баартыйа дьаһалын быһаччы толоро сылдыбыт дьон норуот иннигэр ССКП аптарытыата түһүтүн ыараханник ылымпыпыт (Прокопьев Ю.Н., Ягнышев В.М., Игнатьев И.Г. уонна мин). Оттон эдэр дьокутааттарбыт баартыйа устаабыгар буспатаххаппатах көңүл санаалара чугас собус сылдыбыт быһылаабы. М.М. Яковлев, П.Д. Осипов, Н.Н. Петров, С.В. Бойков олус соһуйбакка, олохтоох дьон тылын-өһүн интэриэһиргээн истэллэрэ.

Сийиэс биир хонук иннигэр М.С. Горбачев РСФСР-тан талыллыбыт дьокутааттары мунһан, бастагы сийиэһи ытыы бэрээдэгин билиһиннэрдэ, Арасыйыа дьокутааттара сүрүн түмэр күүс буолуохтаахтарын эттэ, уопсай платформаны онгосторго этии киллэрдэ. Ол эрэри радикаллары уонна консерватордары кириитикэлээн киирэн биэрдэ. Бэрт улахан саала ыгырыа уйатын тобо тардыбыт курдук буолла. Дьэ, добоор, буолан туран кэллэ ээ! Бииртэн биир дьокутаат, ойон тахса-тахса, сийиэһи баартыйа баһылаан ытыаары ыгмытын, аңаардасты дьаһайарын күүскэ утардылар.

– Академик Сахаров баара дуу?

– Дьэ, киһи онно туттума-лаабыта. Миэстэтигэр саала ортотугар турар микрофонна кэлэ-кэлэ хаста да төхтүрүйэн, 2200 кэрингэ норуодунай дьокутааттан 99 эрэ киһи хомунуус баартыйа аатыттан талыллы-бытын, онтон атыттар альтернативнай төрүккэ олобуран талыллыбыттарын, сийиэс көңүлүк, ханнык да баартыйа дьаһайыыта суох барыахтаабын туруоруста. Кинини өйөөн, Ю.Н. Афанасьев, П.Х. Попов, А.А. Собчак уоттаах-төлөннөөх тыл эттилэр, Политбюро чилиэннэрэ уруккулуу бүрүсдүүмүгэ күргүмүнэн тахсан олоролорун утаран, сийиэһи ытыарга анал хамыһыйаны сийиэс

бэйэтэ таларын туруорустулар. Улахан мөккүөрү тардыбыт мунһах туох да түмүгэ суох барбытыттан санаа түһүлээх тарбаспыппыт.

Сийиэс олус айдааннаах-тык ааспыта. Чуумпу пленумнарга, сийиэһилэргэ үөрэммит дьон улаханник соһуйбуппут. Сийиэһи М.С. Горбачев аспыта, сабаланыабыттан “радикаллы” хайысхалаах дьокутааттар күннээбиттэрэ: “баартыйа диктатурата бүтүөхтээх, сэбиэскэй уопастыба реформаланыахтаах, дэмэкирээттии сайдыы суолун тутуһуохтаах” диэн луоһуну өрө анныбыттар.

Бүтэһик күн радикаллы дьокутааттар эрэгийиэннэр икки ардыларынаабы бөлөбү тэрийбиттэрэ. Ону А.Д. Сахаров салайбыта. Сахаров II сийиэс аһыллытын сабана олохтон туораабытыгар, аны Б.Н. Ельцин “баһылаабыта”. Кэлин, Сэбиэскэй Союуу оннунан хаалларар, бөбүргөтөр сыаллаах “Союз” диэн бөлөх тэриллитигэр мин онно кирибитим. Сэбиэскэй Союуу салгы сайыннарга, бөбүргөтөргө актыыбынайдык туруорсар этибит. Мин сийиэскэ, сийиэһилэргэ 12-тэ тыл эппитим: Сэбиэскэй Союуу сатарыппакка, Союустуу дуогабары ылынарга, автономнай өрөспүүбүлүкэлэр сайдыыларыгар болгомтону күүһүрдэргэ, боломуочуяларын үрдэтэргэ диэн. Хомойуох иһин, ССКП Политбюротун иһигэр уларыта тутууга биир сомоҕо санаа суох буолан, нэһилиэннэ өйө-санаата сатарыйан, экэниэмикэни уларытарга сөптөөх тэрээһин үлэ суобуттан, дойдуну суостаах кириисис хам туппута. Ити барыта улуу Сэбиэскэй Союус сатарыытыгар тиэрдибитэ.

– Ити күүчүмэбэй күннэргэ манна син туох эрэ үлэ бара турдабы дуу?

– Ээ, баран буоллабы! 1990 с. ахсынны бүтэһик күннэригэр мин альтернативнай төрүккэ олобуран, өрөспүүбүлүкэ XII ыгырыылаах Үрдүкү Сэбиэтин сийиэһитигэр өрөспүүбүлүкэ Министирдэрин Сэбиэтин Бэрэссэдээтэлиэн талыллыбытым. Дойдуга, өрөспүүбүлүкэбэ бэлитиичэскэй-экэниэмичэскэй балаһыанһа олус уустугурбут этэ.

Саха сиригэр ССКП обкома, райкомнар, бартыыйнай тэрилтэлэр тигинэччи үлэли олобруттара. Миигин, өрөспүүбүлүкэ Совминын Бэрэссэдээтэлэ буоларын быһыытынан, ССКП обкомун састаабыгар киллэрбиттэрэ. Мунһахтар, дьүүлэһиилэр буолаллара. Онно балаһыанһаттан хайдах тахсар туһунан санаабын элбэхтик этэрим. Олохтоох салалтабы утарылаһар күүстэр, нууччалыы эттэххэ, “оппозиция”, нэһилиэннэбэ дьаһыта эмиэ улахан этэ.

1989 с. ортотугар Үрдүкү Сэбиэт дэлэгээссийэтин састаабыгар Кытайга тахса сылдыбыппыт. Кытайга Дэн Сяопин ытыар бэлиитикэтэ дойдуга сайдыыны түргэтэппитин көрөн сөхпүппүт. Кытайга 18 көңүл экэниэмичэскэй зона тэриллибит этэ, дойдуну сайыннарыы ырагырааматын 2-с кэрдиинигэр кирибиттэр этэ. Былааннамыт экэниэмикэттэн социалистическай ырынак систимэтигэр кирибит, экэниэмикэ салааларыгар эрэгийиэннэр боломуочуялар мунутуурдук үрдээбит этэ.

Үөһөттэн дьаһайыыны хааччатыыр, эрэгийиэннэр сайдыыларын бэйэлэрэ былаанныыр, тэрийэр, бородуукталарын баатарар бырааптаахтара. Атын дойдулар хампаанналарын кытары кыттыгас үлэлиир, инбэстииссийэни ылар көңүллэммит этэ. Тыа хаһайыстыбатыгар, “норуот хомууналарын” ыһан, кэпэрэтииптэри, бэдэрээт ныматынан үлэлиир бааһынай хаһайыстыбалары тэрийэн үлэлэтэллэрэ үтүө түмүгү биэрбит. Онно норуот Дэн Сяопин бэлиитикэтин сэнээрэрин, өйүүрүн туһунан истибиппит. Кытай биир салайааччыта биһиэхэ “Куоска хайдах өгнөөбү суолтата суох, киһи кутуйабы эрэ элбэхтик туттун” диэн киһи этиитин санаппыта. Ол экэниэмикэни салайыыга идеология буолбакка, салайар ныма ордук наадалаах диэн өйдөбүлгэ тэҥнээх.

– Тобо олорон бизири буолтуба дии саныыгың?

– Мин үлэлиир кэммэр обком бартыыйынай актыыптарыгар уонна пленумнарыгар баартыйа саҥа бырагырааматын уонна устаабын бырайыагын дьүүлэһии бара турара. Ол эрэри дойдуга бара турар тосту уларыыыны ол учуоттаабат этэ. Бырагыраамабы уонна устаапка уларытыыны киллэриэххэ, хаһайыстыбаннай уорганнары салайыыга аныгылы бириинсипкэ көһүөххэ, баартыйа устаабыгар аныгы дэмэкирээтийэ үйэтигэр эппиэттиир уларытыылары киллэриэххэ диририм. Ол учуоттамматабы, бырагыраама уонна устаап бырайыактарыгар туох да уларытыы кирибэтэбэ. Баартыйа куурунун хаһааннаппакка, кимиилээхтик үлэлиэбин диэн ыгырыылар “дынгнээх хомунуустартан” дуорайыттар. Олаа, биһиги өрөспүүбүлүкэбит обкома ССРС эппиэттээх кэмигэр ССКП үлэтин саҥардарга, дойдуну салайар күүс быһыытынан хаалларарга күттүөннээх көмөнү онорботобо.

– Дьинэ, туохтан сабаламмытай?

– 1986 сыллаахха кулун тутарга буолбут ССКП XXVII сийиэһигэр М.С. Горбачев көбүлээн, ССРС-ка радикаллы бэлиитикэ реформатын ытыарга уураах ылыллыбыта: “Уларыта тутуу сүрүн ис хоһооно норуот бэйэтин дойдутун хаһаайына буолара” диэн. Ол салгынгга ыйаммыта. ССКП салалтатын дьаһаллара бытарбыттар, олоххо кирибэтэхтэрэ. Экэниэмикэ соботохто курулаан таҥнары түспүтэ. Биллэриллибит көңүл санаа тынаа сампаан эстэрин курдук төлө барбыта. Баартыйаны кириитикэлээһин мунутуур чылчаалга тийибитэ.

Онтон ити барыта салгы баран, ССРС үрдүкү Сэбиэтин II сийиэһэ 1989 с. ахсыннытыгар ССРС Конституциятын 5-с ыстатытын устан кэбиспитэ. Онно “ССКП – сэбиэскэй уопастыба салайар уонна дьаһайар уоргана” диэн этиллэрэ.

1991 с. балабан ыйын 20 күнүгэр Союустуу дуогабарга илии баттаан, ССРС оннунан хаалыахтаах этэ. Ону биир хонук иннигэр 1991 с. балабан ыйын 19 күнүгэр ГКЧП өрө турар. Дьолго, граждандскай сэрии буолбатабы. 1991 с. балабан ыйын 24 күнүгэр М.С. Горбачев ССКП Кини Кэмитиэтин генсегин дуоһунаһыттан аккаастаммыта, ССКП КК ыһар туһунан этии киллэрбитэ. Балабан

ыйын 23 күнүгэр 1991 с. дойдуну үрдүнэн обкомнар, райкомнар дьыэлэрэ конфискацияламмытара. Онтон 1991 с. сэтинньи 6 күнүгэр Арасыйыа үрдүнэн тэрилтэлэр истэригэр ССКП үлэлиирэ бобуллубута. Устуоруйата ити курдук, бэйэ-бэйэ-титтэн ситимнээх.

– Эн сааһың тухуры хомсомуол-баартыйа систиэмэтигэр үлэлээбит киһи, бу быһаарыыны хайдах ылыммыккыный?

– “Дойдуну салайан олобут хомунуус баартыйа бэйэтин үлэтэ табыллыбакка, бэйэтин буруйунан итинник дьылбаламмыта” дибиин. Билигин дэмэкирээтийэ бэрээдэгин быһыытынан, дойдуну үрдүнэн атын баартыйалары кытары тэҥнэ, туох да хааччаба суох үлэлиир. Дойду сайдыытыгар бэйэтин санаатын этэр, кылаатын киллэрэр.

Мин баартыйабы дааны үлэлиир кэммэр, кэлин саҥа Саха сирин сайдыытыгар үлэлэһэр да кэммэр бэйэм норуотум кыһалбатын иннигэр сөптөөхтүк үлэлээн кэлиим. Хаһан бабарар мин норуот интэриэһин өрө туппутум, кими да таннарбакка, чизинэйдик үлэлээн, кырдыар сааспар кэлин олоробун. Олохпуттан астынабын. Бириэмэтигэр ССКП сөптөөх бэлиитикэтин олоххо киллэрсиибиппинэн киэн туттабын.

– Ити күннэргэ Саха сирин салалтата хайдах, туох санаанан салайтаран быһаарыы ылыммытай?

– Саха сирин сайдыытын устуруйатыгар үтүө кэскили түстээбит тосту уларытыылаах икки кэрдис кэм баар. Ол 1922 сыл, Гражданскай сэрии кэнниттэн, дойдуга быстыы-ойдуу кэмигэр, Саха сиригэр автономия ыстаатытын ситиһии, саҥа социалистическай судаарыстыбаннаһы олохтоһун. Бу сүҥкэн суолталаах дьаһаллары сабалаабыта, салайыта Максим Кирович Аммосов.

Онтон Саха сирин сайдыытыгар иккис историческай суолталаах кэм XX үйэ 90-с сс. – аан дойдуну биир бөдөн судаарыстыба тутула күрө-лангы баран, олох атынник дьаһаныыга кириии кэмэ. Бу мунуулаах-тэниилээх кэмгэ саха норуотун чулуу уола Михаил Ефимович Николаев Саха сиригэр уопастыбаннай хамсааһыны иилээн-сабалаан, бэйэтин тула түмэн, Саха сирин олохтохторун быстыттан-ойдууттан араначчылаан, салайыыны төрүт атын уонна саамай сөп суолунан олохтообута.

1990 с. сабаланыытыгар РСФСР Үрдүкү Сэбиэтин сийиэһитигэр “автономнай өрөспүүбүлүкэлэр ыстаатыстарын үрдэтиэххэ, экэниэмичэскэй өттүнэн бэйэлэрин бэйэлэрэ көрүнэллэригэр кыах биэриэххэ” диэн эрэгийиэннэр салайааччыларттан аан баста-кынан этии киллэрбитэ. Сиртэн хостонор баайтан кириэр дохуоту үлэригэр сөптөөх бэрээдэги олохтооһа, сир, сиртэн хостонор баайы дьаһайыыны эрэгийиэннэргэ биэриэххэ диэн саамай сөптөөх быһаарыыны модьуйбута. Онтон ыла сабаламмыта, экэниэмичэскэй сүбэринитиэт иһин туруулаһыы. М.Е. Николаев быһаарыылаах кэмгэ саамай күүстээх хардытынан 1990 сыл балабан ыйын 27 күнүгэр Саха Өрөспүүбүлүкэтин сүбэрэниитэтин туһунан Декларация Саха АССР Үрдүкү Сэбиэтин сийиэһитигэр ылыныта буолбута. Декларацияны олоххо киллэрии Саха сирин инники сайдыытын, судаарыстыбаннаһын төрдүтэн уларытыыны хааччыйбыта.

**Салгыта бэчээттэниэ
Нина ГЕРАСИМОВА.**

Алмааска үлэ кэскилэ

**АЛРОСА-ба хайдах
үлэбэ кириэххэ уонна
бэйэ аналын
булуохха сөбүү?**

Хас биирдii идэ кoрдөнө, толкуйдана сылдар кифи санаата сьтар. Бэйэтигэр сөптөөх, барсар идэни таба тайанан үчүгэй исписэлиис буола үүнэн-сайдан, үчүгэй хамна-стаах үлэбэ тиксиэн ыралыыр. Очотугар аныгы кэмнэ туох идэни талыхаха сөбүү? Холо-бур, үрдүк хамнастаабынан, үчүгэй усулуобуйалаабынан биэхэхэ АЛРОСА хампааньна биллэр. Оттон онно ханнык идэлээхтэргэ ордук наадыйа-рыллары уонна бу аан дойду талымыгар тийэх биллибит алмаас тэрилтэтигэр үлэбэ ки-ирэгэ туох үөрүйэх, сатабыл ирдэнэрий? Бүгүн ол туһунан кэпсэтэргэ быһаардыбыт.

Муус устар 12 күнүгэр, Дюковскийга, «Үлэ кыбартала» креативнай кластерга, Бүтүн Арассыйытаагы «Работа России. Время возможностей» диил Үлэ дьаарбанкатын эрэгийинэннээби түһүмэҕэ буолан ааста. Тэрээһин биир тутуах, көхтөөх кыттааччыта – үгүс үлэ миэстэтэтинэн тиһиктээхтик хааччыллар АЛРОСА хамаанньа.

Бу мангын Үлэ дyaарбан-
катын көмөлөрүнэн, үрэх
кыһаларын устудьуонна-
ра баһылыахтаах идэлэ-
рин, үлэлиэхтээх тэрилтэлэ-
рин быһаараллар, оттон үлэ
көрдөнөөччүлэр бастын усулу-
буойлаах диэбит тэрилтэлэри-
гэр үлэ булуналлар.

АЛРОСА бу да тэрээингнэ бакаансыйа халын испийнгийн бэлэмнээн аялбыт этэ. Онү сэргэ сонно тута баахта ныматынан үлэиэн бабалаахтартан сайабыланыннахы хомуйбута. Олус наадалаа иһитиннэриини биэрэр буолан, исписэлиистэргэ сарсыардаттан уочарат өөскэбэит. Үлэ мээстэтин тутаах хампаанньа эрэ буолбакка, ону тэнгэ салаа тэрилтэлэрэ: «Анаабыр алмаастара, алмааһы атылыбыр Дьокуускайдаабы тэрилтэ, «Алмаздортранс», «АЛРОСА-специурение» уо.д.а. эмиз таһаараллар.

Дээрбанкаба кытты уонна хампаанньа каадыры кытта үлэтин туһунан биһиги АЛРОСА хампаанньа алмааһы атылыыр Дьокуускайдааҕы тэрилтэтин салайааччыта **Алексей Евстратовы** кытта кэпсэтэ сырыттыбыт.

«Хампаанньаа наадалаах идэлэр испийнхэтэрэ олус кизэ. Тутааччылартан, геологтартан сабаалан, АйТи эйгэнт уонна огорон таһаарыыны автоматизациялыыр исписэ-лиистэргэ тийэ. Үгэс курдук, идэлээх үлэһиккэ ордук улахан наадыһык Айхал, Удачнай

уонна Мииринэй-Ньурба хайа байытар кэмбинээттэригэр, хапытаалынай тутуу управлениетыгар уонна Мииринэйдээби массыына суолларың управлениетыгар баар буолар”, – диир Алексей Евстратов.

Орбоуочай да идэлзгэгэ на-
адыйыи куруук да баар буолар.
Холобур, проходчиктары, обо-
рудованиены уонна массына-
лары көрөр-истэр, өрөмүөннүүр
силиэсэрдэри, электриктэри,
араас хабааннаах установкалар
массыныыстарын, суоппар-
дары үөрүүнэн көрсөллөр. Ону
тэнэ инженер исписэлиистэр-
гэ, ол иһигэр былаанньык,
конструктор-инженердэргэ,
симиэстэ онгорооччуларга.

Алексей Евстратов АЛРОСА олохтоох нэхилиэнньэни үлэбэ ыларга ураты болбомтону уу- рарын, интэриэстээбин бэли- этиир.

«Бииги 2018 сылтан сабалаан Дварыктаах буолуу сударыстыбаннай кэмтитэтин кытта ыкса үлэлээбит. Ааспыт кэм ийигэр АПРОСА-ба уонна салаа тэрилтэлэригэр 16 тыһыынчаттан тахса Саха сириин олохтообо үлэ булунна. Кинилэртэн 3,5 тыһыынчата – ыччат, 2,7 тыһыынчата – тыа сириин олохтообо. Үлэтэ суохтары, ол ийигэр тыа сириин олохтоохторун, үлэлээх, дварыктаах онорууга тиийктээх үлэ ыһыллар», – диир АПРОСА ЯПТА дириэктэрэ.

Бу сүл сабаланыабыттан ту-
таах хампаанньаҕа 500-тэн тахса
өрөспүүбүлүкэ олохтообо, оттон
«Анаабыр алмаастара» тэрил-
тэтигэр – тыһыынчаттан тахса
биир дойдулаахпыт үлэҕэ киир-
бит. Уопсайа АЛРОСА бөлөгүн
тэрилтэлэригэр күн бүгүн 35
тыһ. тахса киһи үлэтиир. Бэйэ
кыабын-таһымын уонна билии-
тин туһаҕа таһаарар бағалаах
дьонго хампаанньа аана өрүү
аһаҕас.

Онгорон таһаарыга – оскүолаттан

Хампаанья алмааска
үлэлиэнтээх каадыры оскуо-
ла үөрэнээччитэ эрдэхтэрит-
тэн бэлэмнээн таһаарга
дьулуһар. Ол курдук, үрдүкү
кулаас үөрэнээччилэригэр
тэхниинчэскэй уонна техноло-
гическай диссипилиинэлэри

АЛРОСА хампаанньага үлэлиэн баҕалаахтар,
8 800 585 5885 төл. нүөмэригэр эрийэн ыйыталаһың.
Эбэтэр резюмеһытын hr@alrosa.ru аадырыска ытар
кыахтааххыт.

УК «Работа в АЛРОСА» сирэйгэр киирэн, субу кэмнэ ханник үлэ миэстэлэрэ баал-
ларын билсинг.
Telegram – АЛРОСА:
устудуоннарга уонна ыччак-
ка. Куйаар-коду баттаа.

тэнгинэн алмааһы хостуур үлэ
төрүттэрин үөрэтэр “АЛРОСА-
кылаастара” ситиһиилээхтик
үлэлииллэр.

Хампаанһа үлэтигэр, онгрон таһаарытыгар сыһыаннаах хайысхаларга үөрэтэр үөрэх кыһаларын кытта бииргэ үлэлэһиитэ сыллата кэннир, сайдар. Холо бур, которутаабыт АЛРОСА хампаанһа М.К. Аммосов аатынан Хотугулуу-Илиҥни федеральной университеты кытта саҥардыллыбыт бииргэ үлэлэһи Сөбүлэнгин түһэрсибит. Манна бэлиэ-тээн этэххэ, ХИФУ алмаас салаатыгар каадыры бэлэм-нээн биэрэр кылаабынай үөрэх кыһаларыттан биирдэстэрэ буолар. Саҥа Сөбүлэнгэ үөрэнээччилэр идэни талалларыгар (профориентация), көмөлөһөр үлэ кэнээн биэрбит. "Үөрэнэбин уонна үлэлибин" бырайыак чэрчитинэн, үрдүк куурус устудьуоннара үөрэни тут (индивидуальной) быра-гырааматыгар көһөн баран, идэлэригэр дьүөрэ идэнэн хампаанһаба үлэлээбитинэн барар кыахтаахтар. Кэнники сыллара университет кэнит-тэн АЛРОСА тэрилтэлэригэр үлэбэ кирибит 100-тэн тахса исписэлиис баар. Хас сый аайа хампаанһаба университет 150-тан тахса устудьуона про-изводственной быраактыкатын

барар. Баһылаары сылдьар идэтигэр сыаната биллибэт сүнгэн уопуту ылар, ылбыт билиитин дынг үлэнэн ханатар. Ол курдук, устудьуоннар университеттан алмаас үлэтигэр бэлэмнээх буолан тахсаллар.

Алексей Евстратов хэлсэ-эбитинэн, ХБК-ларга, батарар комплекска уонна да хампа-анньа бары хааччийар салаа тэрилтэлэригэр анаан, испис-элиистэри сыллата бэлэмни-иллэр.

«АЛРОСА алмааһы атылыыр Дьокуускайдааһы тэрилтэтигэр минералогтар уонна геммологтар күндү тааһы суортарга араарар уонна сыаналыыр кыахтаах үрдүк таһымнаах исписизлиэстэр наада буолаллар. ХИФУ-ну уонна Дьокуускайдааһы бырамыысыланнай техникуму кытта бииргэ үлэлэспиппит быданаата. Бу үөрэх кыһатын устудьуоннара сыллата биһиэхэ производственной быраактыкаларын бараллар. Холобур, бу үөрэх дьылгыгар 4 устудьуон быраактыкалана сылдьар. Оттон былырыын ЯПТА-ға ити үөрэх кыһаларыттан 5 саҥа үлэһит кэлбитэ», – диир Алексей Евстратов.

АЛРОСА талааннаах ыччаты сэнгээрдэр интэриэһэ улахан

АЛРОСА үлэ миэстэтин
дьяарбанкатыгар булгуччу хай-
ан да кыттар үгэстээх. Ону тэнэ
М.К. Аммосов аатынан ХИФУ,
Дьюкуускайдаагы бырамысы-
ланнай техникум курдук уо.д.а.
каадыры бэлэмнээн таһаарар
үрэх кыһаларын устууёоннара
кинилэргэ быраактыкаланаллар

табыгастаах услубуйаларын бэлэмнэн биэрэр. Бу маньнык ыкса үлэлэһи кедьүүнэ хараха бырабыллар. Ону таһынан Үлэ дьаарбанкатын эбэтэр хампаанньа Аһаҕас ааннарын кэмигэр багалаах устудьоннар бэйэлэринэн кэлэн, кэпсэтэн, быраактыкаланар холобурдарга эмиз баар. АЛРОСА исписэлиистэрэ биргэ үлэлэнэр үөрэх тэрилтэлэригэр аһаан-минэн тийэн, лиэксийэ аабыллар, оҥолордуун көрсүһүүлэри тэрийэллэр. Ити курдук устудьоннары кытта сирэй көрсөн, кэпсэн, бастын үөрэбэ бүтэрээччилэри бэйэлэригэр тардар, интэриэстиир еттүгэр куусксэ үлэлиимлэр.

АЛРОСА хамгаалнаа үүчгэй үерэхтээх, ситиһиһлэрдээх устуьдуоннардын кинилэргэ истипиэндийэни аныыр туһунан дуогабардары эмиэ түһэрсэр. Итинник истипиэндийэни үһүс уонна онтон үөһэ кууруска үөрэнэр, орто бааллара 4 баалтан кырата суох устуьдуоннар собеседованиени аастахтарына ылар кыахтаахтар. Онуоха эбии билимнээ арыыйылаах, ситиһиһлээх, туох эрэ сонун айбыт биһтэр араас кэмпаниһиһэлэргэ кыттыбытын кэрэһилии сэрпипикээтээх буоллахына, истипиэндийэлэнэр кыах биллэ улаатан биһэр. Манньк истипиэндийэй аһам-

мыт усудьюона хаһан үөрэнэн бүтэриэр диэри онтун ылар. Ону ааһан хампаанһа устудьон быраактыкаларар сиригэр кэлэр-барар айанын төлөбүрүн уйунар, өссө прозодственной быраактыканы барарыгар харчы төлүүр. Дьэ, оттон үлэҕэ дьулурун, үлэхитин, тыыппалаабын көрдөрдөбүң үөрөһүн кэнниттэн үлэнэн хааччылыбыт да курдук сананыан сөп.

**Хампаанньаба үлэлиэнг
– көмүскэллээх
буолуон!**

АЛРОСА эдэр исписэлиистэри бары өттүттэн өйүүргэ дылулар: карьераларын, идэҕэ таһымнарын үрдэтэллэригэр эрэ буолбакка, күннээҕи олохторундаһахтарын, олорор усуллубуйаларын онгостоллоруугар тийиэ араас суол чэпчэтиилэри көрөр. Холобур, корпоративнай уопсай дьиэлэргэ мистэ биэрэр, олорор дьиэни уларсар телебүрдэрин уонна иптэиэкэ ылбыттарга, ол бырыһыанын кэмпэнэссэйиэлиир. Саҥа улэҕэ кэлээччи кэлэктииби кытта уопсай тылы кэбэбэстик буларын, үлэ үөрүүэхтэрин быһалыырын туһуугар киниэхэ настаабыннык сыйбарыллар.

Үлэлхитгэр идэвх тагымнарын уонна лиидэрддй үөрүйэхтэрин уонна кэмпитиэнсийэлэрин сайыннарыыга АЛРОСА Корпоративнай университетта эпипиэттиир университет барты-быалыгар 500-тэн таха араас үөрэх кытата киирэр, ол иһигэр оробуочай идэлэргэ профессиональнай бэлэмнээһин, эбии идэлэргэр үөрэтэи киирэр. Ис тириэньэрдээһин тиигэ кэхтөөхтүк үлэлиир.

Хампааннъя биир чааһа, өлүүскэтэ буоларга араас уопастыбыннан, култуурунай уонна успуорт тэрээгиннэригэр кыттыгы көмөлөһөр. Аңаардас успуорт сиэксийэтин этэр буоллаахха, успуорт 26 көрүнгэр 200-чэ араас сиэксийэлэрэ үлэлииллэр. Успуорт саалалара бааллар, ол иһигэр баахта бөһүлөктэригэр эмиэ. Итинник инфраструктура хампааннъя салаа тэрйлтэлэрин үлэһиттэрин ортотугар бастайан үлэһити өрүүкэ араас күрэхтэһии ытыгарыгар көмөлөөх. Күрэххэ кыйаа-хоту ордук ычат сөбүлээн кытпар.

Ити курдук, кэмпитизэнсий-элэргэ бастынгары быһаарыы эмиз куонкурсу быһыытынан барар.Итинэн алмаас хампаан-ныата үлэһиттэрин ис кыабын, талаанын таба таяанан арый-ар, сайыннарага үлэлэһэр, үрдүк кылаастаах салайар ка-адыр эрэсирээбэтин онгостор кыахтанар. Онон кэлиигэлэри кытта күрэхтэһии идэлээх (про-фессинал) быһыытынан эрэ сайдаргар көмөлөсөт, үлэһит сайдар сабагынан арыйар, карьера өрө көтөн тахсарыгар ыстанар үктөл тэнэ буолар эбит.

Түмүүктээх этгэхтэ, АЛРОСА бэрт киэн хабааннаах, араас эгэлгэ идэлээхтэргэ, үлэлһитэргэ наадыйар. Алмаас хостуур хампааннабаа ханник идэлээхтэргэ аһаҕас мизстэ (бакаансыйа) баарын HeadHunter, Rabota YKT у.д.а. сайытарга, араас социальнай ситимнэргэ уонна хампаанньа мессенджердэригэр да киирэн, холкутук билэр. билсэр кыахтааххыт.

Оттон резюмены ыытар-
га эбэтэр үлэ көрдөнөөччү
быһыытынан регистрация-
ланаргытыгар чат-боту эбэ-
тэр колл-центр эпэрээтэрин
көмөтүн туһанар кыахтааххыт.

И н и т и н н э р и и н и
molodezh@alrosa.ru элэкти-
риэн почтаба суруйан, эмиэ
билэр кыахтааххыт.

Андрей ШИЛОВ
сүрүйүүтүттэн ЛОҢУУРА.

Хаартыска: Андрей ШИЛОВ, Евгений СОФРОНЕЕВ түхэриилэрэ.

Нэдиэлэ күннэрин ааттара

Нэдиэлэ тобо 7 хонуктаабый? Тобо 5–6 хонук буолбатабый? Эбэтэр, аабарга судургу буоллун диэн, “төгүрүтэн”, 10 хонук буолбатабый? Бу 7 хонугу сорох чинчийээччилэр бий улаатар фазаларын кытта ситимнииллэр. Оттон, уопсайынан, 7 хонук Киристиэс тагара итэбэлинэн быһаарыллар курдук. Библияга сурулларынан, Тагара Аан дойдуну 6 күн иһигэр айан-онгорон бүтэрэн баран, 7-с күнүгэр сыһыаммыт. Кэлин христианнаы итэбэллээх Дьобуруопа омуктара аан дойдуну барытын тилийэ сүүрэн, баһылаан, кэлин глобализация киһирэн, 7 күннээх халандаар сиргэ барытыгар тарбаммыт.

Тобо бу тыл нууччаларга кэлэн “неделя” диэн ааттанан хаалбыты? Учуонайдар бу тылы былыргы славяннаы “не делати” (тугу да гыныма) диэн өйдөбүлү кытта сибээстииллэр. Былыргы нууччалар өрөбүл күнү, баскыһаннаы бу курдук ааттыыллар эбит. “Тугу да гыммат, сыһыаннар күн” диэн. Нууччалартан атын славян омуктара бары кэриэтэ билинггэ диэри баскыһаннаы “неделя, неделя, недзеля” уо.д.а. диэн ааттыыллар.

Атыннык эттэххэ, билигин нууччалыттан түһэрэн ылан тутта сылдьар “нэдиэлэ” диэн тылбыт туох да дириг, улабалаах уонна муударай

ис хоһооно суох, баара-суоҕа “тугу да гыныма!” эрэ диэн суолталаах эбит. Бүтүн нэдиэлэ ааттаахха киһи хайдах тугу да гыммакка сытыай... Табыгаһа суох, туох да үрдүккэ-сырдыкка, үлэбэ-хамнаска, кыайыыга сирдээбэт, киһи үтүктэригэр “остуойута суох” аат эбит, дынгинэн. Үгэ-хоһоон курдук эттэххэ, дойдубутугар үлэ-хамнас өнүйөн-чэчирээн барбата, бабар, ону кытта сибээстээбэ, бу тыл таннары тарда сылдьара буолуо.

Нууччалыы “понедельник” диэн тыл сахалыыта “өрөбүл күн кэнниттэн кэлэ-эччи” диэн суолталаах. Ол тыл биһиэхэ кэлэн, киһи өйүгэр да, сүрүбэр да тугу да биэрбэт,

өйдөммөт уонна көтөрүк “бэнидиэннык” буолан кубулуйан сылдьар.

Атын омуктарга хайдабый?

Биһигини кытта уруу-луу түүрдүү тыллаах, ислам итэбэллээх омуктар: татаардар, башкирдар, казахтар, кыргыстар, узбектар, туроктар, туркменнар уо.д.а. үгүстэрэ нэдиэлэ күннэрин аатын перс (иран) тылыттан ылан туһана сылдьаллар. Перс тылыгар бэнидиэннык – дошанбе, оптуорунньук – сешанбе, салгыы – чахаршанбе, панджашанбе, джоме, шанбе, екшанбе. Дафатан эттэххэ, персти 2 – до, 3 – се, 4 – чахар, 5 – пандж уо.д.а. Ол эбэтэр, бу эмиэ бэрт судургутук ахсааны, сыппараны көрдөрөр тыллар.

Монгуоллар нэдиэлэ күннэрин ааттарын, буддизм итэбэлин көмөтүнэн, тибет тылыттан түһэрэн ылбыттар: даваа, мягмар, лхагва, пүрэв, баасан, бямба, ням. Бу тыллар халлаан сулустарын кытта сибээстээхтэр: Ыйы, Күнү, Марсы, Меркурий, Юпитеры, Венераны,

Сатурну кытта. Билингги монгуоллар саҕа төрөөбүт оҕоҕо бэрт элбэхтик төрөөбүт нэдиэлэлэрин күнүн аатын биэрэр үгэстээхтэр. Ол иһин бу тыллары кытта сибээстээх аат монгуолларга хара баһаам.

Сибииргэ олохтоох аймактарбытыгар тийдэххэ, нэдиэлэ күннэрин алтаайдар – баштан, экен, ортон, төргин, эжен, алтын, токтон уо.д.а.; хакаастар – пир хоных, ики хоных, саарсых күн, төрт хоных, чечиме, поэрах уо.д.а. Тувалар – бир дугаар күн, ийи дугаар күн, үш дугаар күн, дөрт дугаар күн, беш дугаар күн, алды дугаар күн, чеди дугаар күн эгин дииллэр (ол эрэри билигин онно үксүгэр монгуоллуу ааттары тутталлар). Бу тыллары тылбаастыы сатыыр кыһалба суох. Бары билэр ахсааммыт сылдьар.

Сибиирдээҕи аймактарбыт – ахсааннарынан биһигиннээбэр быдан аҕыйах дьон. Кинилэри үһүөннэрин – алтаайдары, хакаастары, тувалары – холбуу аахтаахха эрэ ахсааннара саха саҕа буолар. Ол эрэри, бэйэтин кэмигэр кинилэргэ бэрт сырдык төбөлөөх дьон олорон ааспыттар, биһиги курдук нууччалыы

“бэнидиэннык, оптуорунньук” диэн үтүктэ сылдьар толооһун уонна табыгаһа суобун эрдэ өйдөөбүттэр, судургу собустук да буоллар, ону бэлиэтиир саҕа тыллары айбыттар.

“Нэдиэлэбит күннэрин нууччаттан бэрт сүөргүтүк уонна томорооннук уларытан тутта сылдьарбытын, ити биһиги тылбыт эстиэтикэ-тигэр букатын барсыбатын саха дьоно иһигэр уруккуттан да омнуолуу саныыра”, – диригэ төрүөт толору баар курдук.

Ол курдук, 1990-с сылларга бу туһунан “Сахаада” хаһыакка элбэхтик суруйаллара. Сорох дьон “манньик диэххэ сөп” диэн бэйэлэрин барыааннарын кытта айан ытталлара. Ол иһигэр “нэдиэлэ күннэрин “кыкын”, “аракын”, “сакын”, “элэкиил” уо.д.а. диэн (хантан ылбыттара эбитэ буолла?) уларытыахха” диэн суруйааччылар бааллара. Кэлин эмиэ кимнээх эрэ көбүлээн “нэдиэлэ – кэрдийиннык, бирииннык, иккиннык, үһүннүк, төрдүннүк...” диэн тарбата саҕабыттара. Холобур, “Кэскил” оҕо хаһыата бу мань адыас аҕыйах сыллаахха диэри тутта-туһана олоһубута.

Биллэн турар, ол салгыы сайдыбатаҕа. Билинггэ диэри “баскыһаннаы, оптуорунньук” буолан олоһорбут. Эбэн эттэххэ, оннук суруйабыт эрэ. Күннээҕи олоххо туттууга сурулларын курдук “бэнидиэннык”, “оптуорунньук” дири киһи кэмчи, хайдах баарын курдук нууччалыы “понедельник, вторник” диитбит.

Тиэрмин хамыыһыйата үлэтин салгыыр

Былырыын тэриллитит Саха тылын тиэрминнэрин өрөспүүбүлүкэтээҕи хамыыһыйата ааспыт 2023 сыл устата бэрт тэтимнээхтик уонна тигинэччи үлэлээбитэ. Ол кэм устата хамыыһыйа “хара бастаангыттан дьону соһутан-уолутан кэбиспэт курдук, үлэбитин саха тылыгар саҕа “киирэ сатыыр”, олобуран ээр, дьонго син биллибит тыллары уонна тиэрминнэри бигэргэтииттэн сабалыахха” диэн бириинсиби тутуспута.

“Кыым” ааҕааччыларга өйдүүлэрэ буолуо... Ону өссө төгүл төхтүрүөн санаттаха, ааспыт 2023 сылга урбаан (предпринимательство), түмэл (музей), үһүяан (детсад), куйаар ситим (интер-

нет), билим (наука), тиһик (система), торум (план), онкул (модель), тосхол (принцип), күннүк (дневник), хамсык (эпидемия, пандемия), ойуулук (мультифильм), айар аат (псев-

доним), эмтиэкэ (аптека), күрүстэһии (конкуренция), байбал (море), далай (океан), наардал (расписание) уо.д.а. диэн тыллар бигэргэтиллибиттэр.

“Бу тыллары ааҕааччыларбыт хайыы-үйэ билэн-көрөн, ирэ-хоро туттан ээрэр буолуохтаахтар” диэн эрэнэбит.

Чахчыта да, бу СМИГэ да, күннээҕи кэпсэтиигэ да кыра-лаан туттуллар буолбут, ким да соһуйбат-ороһуйбат тыллара этилэр.

Быйыл кыһын-саас буолталаабыт хамыыһыйа мунньахтарыгар, сүрүннээн, араас министристибэлэр-биэдэ-

мистибэлэр сахалыы ааттара чопчуламмыта, сааһыламмыта.

Быйыл муус устар 10 күнүгэр хамыыһыйа уочараттаах мунньаҕа буолан ааста

Мунньаҕы, үгэс курдук, хамыыһыйа салайааччыта, СӨ бырабыыталыстыбатын бэрэссэдээтэлин солбуйааччы Сергей Местников салайан ыйтта.

Бу сырыыга хамыыһыйа бэйэтин чилиэннэрэ “бу тыллар тылбаастаналлара наада” диэн биэрбит этиилэрэ көрүлүннүлэр. Ол иһигэр,

2002 с. Туркменияҕа, бастакы бэрэсидьиэннэрэ Сапармурат Ниязов соруудабынан, нэдиэлэ күннэрин бэйэлэрин туркменны тылларыгар тылбаастаабыттара. Перс тылыттан. Ол түмүгэр, бэнидиэннык – башгүн (бас күн), оптуорунньук – яшгүн (эдэр күн), сэ-рэдэ – хошгүн (үчүгэй күн), чэппиэр – согагүн (сиэрдээх күн), бээтин-сэ – аннагүн (перстии “бээтинсэ”, онно “күн” эбиллибит), субута – рухгүн (“Рухнама” күнэ), баскыһаннаы дыһыгүн (чуумпу күн) буолбута.

Туркменнар нэдиэлэ күннэрин сэргэ, ыйдарын аатын эмиэ барытын туркменны тылбаастаабыттар эбит. Суруйалларынан, онно бэрэсидьиэннэрэ, “туркменбаши” Сапармурат Ниязов эһэтин-эбэтин, төрөппүттэрин аатын эмиэ кыбытан “үйэтиппиттэр” үһү. Онтон Ниязов өлбүтүн кэннэ, кини оннугар талыллыбыт Г.Бердымухамедов бу уларытылары тохто-тон кэбиспитэ. Онон билигин туркменнар халандаардара-нэдиэлэлэрэ барыта урукку киэбигэр (перстии) төннөрүллэн турар.

Сахалыы “аан күн, ханыы күн, орто күн, чэ-бэр күн, чөл күн” уо.д.а. диэннэрбит, айыллыбыт методологияларын өттүнэн ылан көрдөххө, үүт-маас туркменны “башгүн, яшгүн, хошгүн” уо.д.а. диэннэргэ ханыылыы эбиттэр. Ол эбэтэр, сүннүүнэн сөп суолунан баран иһэр эбиппит.

Туохха баҕарар олоһурбут үөрүйэх, үгэс баар буолар. Холобур, үйэтин тухары “сэрэдэ”, “субуота”, “проспект” дии сылдыбыт киһи биир үтүө күн ол тыллары “орто күн”, “сүбэ күн”, “үөс суол” диэн барара – уустук. Онно үөрэнэргэ күн-дьыл, бириэмэ наада.

Ханна баҕарар, хаһан баҕарар, олоһуран хаалбыт үөрүйэх буолла да “хайаан да үчүгэй, үйэ тухары оннук хаалыахтаах” диэн буолбатах. Туох барыта сайдар, уларыһар.

Биллэн турар, “бу сахалыы тылбаастаммыт тыллары күн сарсынҥыттан хайаан да туһанан барыахтааххын!” диір сыһа. Төһө эрэ кэм устата бу тыллар тэнгэ туттулла сылдыбалара өйдөнөр. Холобур, уларыһыны ыараханлык ылынар 70–80 саастаах дьон тутта үөрэммит тылларын үйэлэрин да тухары илдэ сылдыахтарын сөп. Онно ким да баайсар, “көннөрө сатыыр” кыаба суох. Бу тыллар – саҥа үүнэр көлүөнэбэ анааллар.

Тэнгэбилгэ, 1990-с сылларга “Ил Түмэн” диэн тыл саҥа киирэригэр бэчээккэ “аан дойдуга уопсай ылыныллыбыт парламент, парламентаризм диэн тыллар бааллар, ону тобо уларыта сатылларый?” диэн омнуолаан-сиилээн суруйуу, этии-тыныны, соһуйуу-өмүрүү элбэх буолара. Билигин “Ил Түмэн” – бигэттик олоһурбут саха тыла.

Лоп курдук 10 сыл анараа өттүгэр өрөспүүбүлүкэбит бэрэсидьиэнин дуоһунаһын сахалыы “Ил Дархан” диэнгэ уларыппыт. Билигин ону ким да “сыһа аат ылыллыбыт” диэн сирэр-мыынар сураба иһиллибэт. Үөрэнибит.

Бу да тылларга – үөрэниэхпит. Туттан барыахха эрэ наада...

хамыһыһа чилиэнэ, суруналыыс Владислав Коротовка Дьоккуускай куорат уулуссаларын уо.д.а. аатын сахалыы суруйууну быһаччы олоххо киллэрэ сылдыар хоһуун, энтузиаст дьон бэйэлэрин сайаапкаларын тиксэрбиттэр. “Маны биһиги Дьоккуускай уулуссаларыгар тутта суруйан ыйаарыгынабыт, онон суһаллык тылбаастаналлара наада!” – диэн.

Ону сэргэ, Павел Ксенофонов-Ойуур Байбал хас эмэ сылы быһа дыһыардаахтык туруорсубут нэдиэлэтин күннэрин сахалыы барыйаанын хамыһыһа көрүүтүгэр киллэрдэ. Даһатан эттэххэ, бу нэдиэлэ күннэрин сахалыы тылбааһа Гуманитарнай чинчийи уонна ХИФУ учуонайдарын мунньаһар сиһилии көрүллүбүт, ырытыллыбыт эбит. Лексикология-терминология исписалиистэрэ ону, сүрүннээн, ылыммыттар. “Киһи омнуолуура туох да суох, барыан сөп” диэбиттэр.

Нэдиэлэ күннэрин тылбааһын хас да сыллаабыта “сахалыы тиэрминнэри айар” бассаап-бөлөбүн чилиэннэрэ толкуйдаабыттар. Даһатан

эттэххэ, ол бассаап-бөлөххө түбэһиэх дьон буолбакка, сүрүннээн, тыл биллэр энтузиастара, тиэрмини анаан үөрэтэр учуонайдар (ол дьон сорохторо кэлин Тиэрмин хамыһыһатын чилиэннэрэ буолбуттара) киирэллэр эбит. Кинилэр саҥа тиэрминнэри-тыллары көрүлээн-көлдүргээн дуу, “халлаантан ылан” дуу айбатахтара, элбэх ырытыһы-кэпсэтии кэнниттэн ылыммытара сылыктанар. Кинилэр нэдиэлэ күннэрин маньык тылбаастаабыттар:

Нэдиэлэ – кэрдиис
Бэнидиэннык – аан күн
Оптуорунньук – ханыы күн

Сэрэдэ – орто күн
Чэппиэр – чэбэр күн
Бээтинсэ – чөл күн
Субуота – сүбэ күн
Баскыһыанньа – өрөбүл.

Хамыһыһа чилиэннэрэ бу испиһэккэ нэдиэлэ “кэрдиис” диэн ааттанара табыгаһа суобун тутта бэлиэтээтилэр. Чахчы, “кэрдиис” – билингги саха тылыгар киэнник туттулла сылдыар, бэйэтэ туспа суолта-

лаах, бары билэр тылбыт. Онно “нэдиэлэ” диэн суолтаны эбии таһаҕас гынан “сүктэри” дьону эрэ булкуйуон сөп.

Тылдыкка “кэрдиис” диэн тыл маньык быһаарыллыбыт.

– Туох эмэ туора олуктуу кэрдилибитэ, быһыллыбыта.

– Туох эмэ төхтүр-төхтүр, олуктана быһылааммыта.

– Туруору быһан, онгон онгоһуллубут ойуулар кэккэлэрэ.

– Туох эмэ сайдыытын туспа олуга, кэмэ, сүһүөхтэрэ.

Онон, “кэрдиис” тутта тохтолуна. Кэрдиис “нэдиэлэни” солбуйуон табыллыбат!

Чэппиэр – “чэбэр”, оттон бээтинсэ “чөл” буолан хаалбыта эмиз кэккэ ыйытылары үөскэттэ. Ол курдук, “чэбэр” диэн тыл тас моһуонун нууччалыы “четверг” диэнгэ майгынната сатаабыттарын, “чистый четверг” диэн өйдөбүл сахалыы тылбаастаммыт курдугун атыгырааччылар бааллара... Барыйаан быһыытынан, “чэппиэри сахаба уруккуттан баар, билигин туттуллубат буолан эрэр “түөртүүр” диэн тылынан солбуйбаппыт дуо?” диэн этии киирэ сырытта да, уопсай өйөбүлү ылбата.

Субуотабыт тобо “сүбэ күн” буолан хаалбытын айбыт ааптардар: “Субуота – мэлдьи түмсүү күнэ. Бу күн аймахтар хардарыта ыалдыттаһаллар,

улахан тэрээһиннэр, үбүлүөйдөр-сыбаайбалар, бырааһынньыктар, кэнсиэртэр уо.д.а. буолаллар. Бу күнгэ аймахтыгы дьон эбэтэр биір санаалаахтар түмсэн кэпсэтэллэр, сүбэлэһэллэр, сонуннарын үллэстэллэр” диэн быһаардылар. Эмиэ да сөпкө дылы.

Ырытыһы түмүгэр, “бу тыллары, холоон көрүү быһыытынан, нэһилиэнньэ киэн туттуугар таһаарыахха сөп эбит” диэн быһаарыы ылылынна.

Салгыы куорат сиргэ тэринэн-дыһанан олорууга сыһыаннаах тыллар көрүлүннүлэр. Ол түмүгэр:

Аллея, бульвар – сэлэ
Переулок – куоллаҕас
Проезд – курдат суол
Проспект – үөс суол
Разъезд – арахсык
Тракт – аартык
Тупик – мунҕур суол
Шоссе – тэргэн суол
Квартал, микрорайон – түөлбэ

Набережная – кытыл
Парк – алар
Порт – тиксэл
Сквер – тулаһа
Объезд – тумнар суол
– буоллулар. Холобур, “площадь – болуоссат” диэн тыл киирбитэ ырааппытынан, дьон өйүгэр-санаатыгар бигэттик

киирбитинэн, дорбоонун ту-тула толору сахатыйбытынан, “бэйэтинэн хааллын” диэн быһаарылынна.

Эбэн эттэххэ, бу тыллары ол иннинэ ХИФУ, Гуманитарнай чинчийи институтун үлэһиттэрэ сиһилии ырыппытара. Бу тыллар ис суолталарын, атын уруулуу тыллаах омуктарга (түүрдэргэ, монголларга) туох дэнэллэрин сиһилии үөрэппиттэрэ, тэнгэһэбиттэрэ.

Онон, мантан антах “202 микрорайон”, “17-с квартал” диэннэр оннуларыгар – “202-с түөлбэ”, “17-с түөлбэ”, “тупик” оннулар – **мунҕур суол** (монголдуу “тупик – муһар зам”), Нам трага – Нам **аартыга** эбэтэр Намныыр **аартык**, Ленин проспекта – Ленин аатынан үөс суол (Ленин **үөс суола**), Учутал скверэ – Учутал **тулаһата**, Речной порт – **өрүс тиксэлэ**, Виллюйский переулок – **Бүлүү куоллаҕаһа** уо.д.а. буолаллар. Холобур, Дьоккуускай киинигэр баар Култуура уонна сынньалан паарката – **Култуура уонна сынньалан алара** (тылдыкка “алар” – арыы тыа, сыһыыга үүммүт бөлөх мас). Дьингинэн, киһи соһуйбат тыллара.

Иван ГАВРИЛЬЕВ.

93 саастаах Семен Заморщиков «Кыым» хаһыаты тоһус сааһыттан ааһар

Биһиэхэ Хаһалас улуһун сэлиэнньэтиттэн олус үөрүүлээх уонна долгутуулаах видеоролик кэллэ. Манна көстөрүнэн, сиэннэр хос эһэлэригэр «Кыым» хаһыаты ааһан биэрэллэр. Бу ролик ааптарыгар эрийэн кимнээх уһуллубуттарын ыйыталастыбыт.

Устааччы **Антонина Колесова** былырыынҥа диэри уһуйаанҥа иитээччинэн үлэлээн баран, биэнсийэбэ тахсан олорор эбит. Роликка 93 саастаах аҕата **Семен Петро-**

вич Заморщиков көстөр. Ытык кырдыаҕас «Кыым» хаһыаты 9 сааһыттан ааһар буолбут. Ол эбэтэр, киһи хаһыаты кытта 84 сыл устата бииргэ сылдыар. Кэнники хараба мөлтөөн, тап-

таллаах хаһыатын хос сиэннэригэр аахтарар идэлэммит. Оһолор хаһыаты, кэлэ-бара сылдьан, хос эһэлэригэр дорбоонноохтук ааһаллар.

Антонина Семеновна аҕатын уонна сиэннэрин туһунан кылгастык маньык кэпсээтэ:

– Аҕам – үлэ, тыыл бэтэрээнэ, Төхтүр уонна Хаһалас улуһун бочуоттаах олохтооһо, тыа хаһаайыстыбатын туйгуна, “Гражданский килбиэн” бэлиэ хаһаайына, “Тылга килбиэннээх үлэтин иһин” уо.д.а. элбэх

үбүлүөйдээх мэтээллэрдээх. Холкуоска, сопхуоска араас үлэни барытын үлэлээбитэ: дыһсаакка хачыгаарынан, катер моториһынан, бензовозка суоппарынан уонна кэнники сүүрбэ сылга биригэдьиридэ-эбитэ. «Кыым» хаһыатын олус сөбүлүүр. Бары да сөбүлүүбүт. Ол да иһин, роликка сиэннэрим Камилия, Милена уонна Саша хос эһэлэрин кытта үөрэ-көтө уһуллубуттара.

Семен Петрович хаһыат туһунан санаатын аудиоһа усту-буттарынан кылгатын таһаарабыт: – “Кыымы” “норуот хаһыата” диэн саамай сөпкө ааттыыллар. Маны ааһар киһи билиитэ-көрүүтэ үксүүтэ, өйө-санаата сайдар. Кыра да үөрэхтээх буоллаххына, “Кыымы” ааһан улахан үөрэхтээх дьонтон итэһэһэ суох барытын билэр, өйдүүр буолабын. Ол курдук, кыра нэһиликтэн, улуустан, өрөспүүбүлүкэттэн саһалаан аан дойду үрдүнэн туох үчүгэй, куһаҥан буоларын, туох уларыһы-тэлэрийи бара турарын барытын билэ сылдыабын. Ол иһин «Кыым» хаһыаты сүрдээбин кэтэһэбин, хойутаатабына эбэтэр кэлбэтэбинэ тугум эрэ тутах, итэбэс курдук сананабын. Онон, “билиигэ-көрүүгэ, үүнүүгэ-сайдыыга, киһи да, уопастыба да олоһор аһара

туһалаах хаһыат” диэн этэбин.

Ити курдук Уулаах Аанҥа улахан ыал бас-көс киһититтэн саһалаан хос сиэннэригэр тийэй «Кыым» хаһыаты кэтэһэллэрин, ааһалларын истэн олус үөрдүбүт уонна киэн тутуннубут. Эрдээксийэ аатыттан Семен Петровичка, киһи дьыэ кэргэнигэр, оһолоругар, сиэннэригэр ис сүрэхтэн махтанабыт уонна күн сиригэр баар бары үтүнү баһарабыт. Оттон хаһыаты сурута илик дьонҥо чэпчэтиилээх сурутуу декадата бара турарын сана-табыт уонна ытык кырдыаҕас холобурун батыһаргытыгар ынгырабыт.

*Хаһыаты дьыэттэн олорон сурутар нүөмэр:

8 (968) 150-67-15

Видеоролигы куар-куодунан киирэн кэрэхсии көрүң:

«Кыым.ру» куйаар ситим суруналыһа КҮНДЭЛИ.

ЭНСИЭЛИ ХОЧОТУГАР АЙАН: I Хомустаах–Бартыһаан–Никольскаяй

I ХОМУСТААХ

I Хомустаахха болдьобуппут курдук 12 чаас сабана үктэннибит. **Нэһилиэнньэтэ, сурукка киирбитинэн, 1400 кэрингэ киһи. Улуус кииниттэн 22 км собуруу сытар, суол-иис үчүгэй.** Иккилии, үстүү этээстээх таас дьиэлэр дьэндэһэллэр. Тэрилтэлэр дьиэлэрэ-уоттара эмиэ улахан, лоп бааччы тутуулар. Дьобус улууска холуйдахха, улуус киинин санатар.

Көрсүһүү санга көлүөнэ модельнай бибилиэтиэкэтигэр буолла. Уурбут-туппут курдук онгоһуулаах, куорат санга бибилиэтиэкэлэригэр тугунан да хаалсыбат сангатык тутуу эбит. Олохтоохтор эмиэ сэргэхтэр. Сүүрбэччэ эрэллээх аҕам саастаах аҕааччыбыт – ким таксинан айаннаан, ким хастыы да буолан тэнгэ аргыстаһан кэлэн, күүтэн олороллор. “Кыымнар, кэпсээн-түт” дии тоһуйдулар.

Көрсүһээччилэр ортолоругар үйэлээх-саастарын тухары учууталлаабыт, хас эмэ көлүөнэ ыччаты сырдыкка угуйбут, Нам ытыктыыр дьыно – **Акулина Ильинична, Семён Семёнович Колесовтар** – бааллар. Үөһээ Дьааныга эмиэ үлэлээбиттэрэ, үөрөппит оболоро үтүөкөн учууталларын мэлдьи истинник-иһирэхтик ахталлар. “Кыым” Акулина Ильиничнаба хаһыат эрэ курдук буолбакка, чугас доборун кэриэтэ буолар эбит. Ону бу курдук этэр:

– Биһиги ыал “Кыыма” суох төрүт сатампаппыт. 2-с кылааска үөрэнэ сырыттаппына, дьонум “Кыымы” аахтараллар этэ. Билиигэ-көрүүгэ, сырдыкка сирдээччи дьон санаалаах улааппытым. Ити санаабын бачча сааспар диэри уларыппатым, олобум аргыһа буолан кэллэ. Ис хоһоонунан да, сырдатар тиэмэтинэн да өссө тупсан иһэр. Мин наадыарым

барыта баар. Сонуну-нуомаһы билэргэ – аан дойду балаһыанньатыгар тийэ сонун арааһа, ситиһиилээх дьон туһунан интервью эгэлгэтэ, сынньанарга-аралдьыйарга – таайбараннар, кэпсээн-нэр... Ити курдук, “Кыым” туһатын төһө бабарар ааҕан бара туруохха сөп. Бэл, таһырдыа тахсаары гыннахпына, хайаан да “Кыыммын” өгөс гынан ылабын, халлаан хайдабын билэбин. Гороскуоп эмиэ сөпкө этэргэ дылы ээ.

Олохтоох дьаһалта исписэлиинэ Валентина Оконешикова:

– Нэһилиэкпитигэр оҕо ахсаана эбиллэ турар. Хааччыллыылаах 2 таас уһуйааннаахпыт, 150 миэстэлээх оскуолааахпыт, 146 оҕо үөрэнэр. Онон, ити өттүгэр 1000-тан тахса нэһилиэн-ньэлээх нэһилиэктэри баһыйа тутабит. Нэһилиэкпит кэниир-улаатар, санга дьиэлэр дьэндэһэллэр, ол гынан баран почтальонмут биир эрэ, – диэтэ. **Онус сылын почтальонунан Афанасий Васильевич Андреев үлэлиир.** Хомустаахтар ытыктыыр, “биһиги почтальонмут Афанасий” дьэн истинник ааттыыр киһилэрэ эбит. Онон, харахха бырабылыннын дьэн, кинини кытта кэпсэтибин туспа төбөлөөн таһаардым.

I Хомустаахха эркин курдук эрэллээх аҕааччыларбыт мустубуттар. Бары үтүктүспүт курдук: “Кыыммытын” илдьэ-рийизэр диэри ааҕабыт”, – диэн, биһиги, аҕааччыбыт туһугар айа-тута сылдьар дьон, үөрүүбүт үксээтэ. Бибилиэтиэкэ аанын санаабыт көтөбүллэн саптыбыт. Айан-сырыы бөбөнү сылдыспыт, кыымнар сыыдам сырыылаах суоппарбыт **Еремей Шеломов** массынатын уруулун салгыы Бартыһаан диэки салайда.

НИКОЛЬСКАЙ

Никольскаяй сэлиэнньэтигэр 500-һу кыайбат киһи олорор. 12 км айаннааһын да, улуус киинигэр тийэбин. Икки бастакы нэһилиэкпитигэр сэргэхтик сылдыбыт, ааны сабан тахсыахпытыгар диэри кэпсэппит эбит буоллахпытына, Никольскаяйга киһи кэмчи собуу. Ол да үрдүнэн кэлбит аҕааччыларбыт, чэлчэ-тиилээх сурутууну баттаһа дьэн, “Кыым-нарыгар” сурутуулар.

Ааҕааччыларбыт этинэр кыһал-балара – почталара былырын сабыллыбыт. Хаһыаты аҕалан дьаһалтаба остуолга ууран кэбиһэллэр, ону ааҕааччыларбыт аттыгар сытар кумааҕыга илии баттаан ылаллар эбит. “Соробор итэбэс кэллэбинэ, тиксибэккэ хаалабыт. Почта үлэлээбэт буолан, ол онон ааһан хаалар”, – диэн хомойоллор.

Инньэ гынан, олохтоохтор хаһыаты суруппат буолбуттар. Ол да гыннар “Кыым” 15 сурутааччылаах. Никольскаяйга тэрил-тэлэр биирдii-иккилии кырдыаҕаска

хаһыат сурутар үгэстээхтэр эбит. “Хаһаангыттан оннук сурутабытый?” – диэтэххэ, “Ыратты-ы, өйдөөбөппүт даҕаны”, – дэһэллэр.

Кыһалбаларын ыйыталастыбыт. Оскуола-лара кыра, 4 эрэ кылаастаах. Онно 24 оҕо үөрэнэр эбит. Хамафаттаҕа, Намга баран үөрэнэллэр. Оптобус сылдыар эрэри, анал бириэмэлээх. Үксүгэр оболор бэйэлэрэ такси тутан айан-ныыллар эбит. Такси 200 солк. таһар, кэлэ-бара – 400 солк. “Эһиги соһуйабыт да, бартыһааннар уруккуттан оннук сылдьан үөрэнэбит. Эбэлэрин, эһэлэрин туйабын хатаран, аны сиэннэрбит оннук үөрэнэллэр. Ити эмиэ биир сытыы кыһалбабыт буолар”, – дииллэр.

Алҕаһаабат буоллахпына, биэлсэр-дэрэ суох. “Медпуон тутулубатаҕына, эһизэхэ, “кыымнарга” тахсаары оло-робут”, – диэн олохтоохтор санааларын үллэстэллэр.

“Кыымнар” муус устар сангатыттан икки нэдиэлэ субу-руччу Энсиэли хочотугар – Нам кэрэ туонатыгар – айанна-атыбыт. Ааҕааччыларбытын кытта көрсүһэ, кэпсэтэ-ипсэ-тэ, сурутуу ыта... Ааспыт нэдиэлэбэ, эмиэ чэбэр күнгэ (чэппиэргэ), I Хомустаахха, Бартыһаанга, Никольскаяйга баран кэллибит.

Айантан бэлиэтии көрбүппүн кэрчик бэлиэтээһиннэргэ тihэн суруйдум.

БАРТЫҤААН

Бартыһаан – Нам биир улахан нэһилиэгэ, манна тыһыынча кэрингэ киһи олорор.

Көрсүһүүгэ сурутуу ыта кэлбит, **бэнис сылын почтальонунан үлэлиир Саргылаана Неустроева** манньк кэп-сиир:

– Сурутуу кэлин мөлтөөтө. 34 эрэ сурутааччылаахпын, аҕам саастаах дьон сурутар. Улахан аҕаардара бу көрсүһүүгэ кэлэн олороллор. Почтабыт дьийэтэ “Здоровье нации” бырагыраама-нан өрөмүөннэммитэ, сырдык, ичигэс. Ааҕааччыларбыт хаһыаттарын бэйэлэрэ кэлэн ыаллар, таарыйа кэпсэтэллэр, сэргэхсийэллэр”. Саргылаана Германов-на ыстаапка аҕаарыгар үлэлиир эбит.

“Биһиги баран хааллахпытына, дьон хаһыаты суруппат буолара буолуо”, – диэн Бартыһаан олохтоохторо, биһиги эрэллээх ааҕааччыларбыт, долгуйаллар. Хаһыат туһунан санааларын этиннилэр, сэнээрэр ыйыталарын биэрдилэр. Бибилиэтиэкэбэ буолбут көрсүһүү кэннэ

почтаба бары күргүөмүнэн тахсан “Кыым-нарыгар” сурутуулар.

– Нэһилиэкпит улаханлык кэнээтэ. Нэһилиэк анараа өттүгэр “Комплексное развитие сельских территорий” бырагы-рааманан гаас, уот киирбитэ.

Олох-дьаһах кумааҕа суох. Нэһи-лиэкпит 100 % гаастаах, уулуссаларбыт бары толору сырдаттылаахтар, уу си-тиминэн (водопровод) хааччыллыылаах. Улахан хаһаайыстыбалардаахпыт. Биир бааһынай хаһаайыстыбабыт 100 миэ-стэлээх хотонноох, бородууксууатын нэһилиэнньэбэ атыылыыр. 1980-с сыл-ларга Бартыһаанга тыһыынча сүөһү, 1500 ыанар ынах, 8 хотон баара. Уор-дьаннаах абыс үлэһиттээхпит. Билигин да сүөһүбүт ахсаанын тутан олоробут, тыһыынча сүөһүлээхпит. Былыр сыл-гыбыт суоҕа, билигин 700-чэкэ төбөҕө тийдэ. Онон, Бартыһаан туруу үлэһит дьонноох нэһилиэк, – **диэн баһылык солбуйааччыта Полина Скрыбина** сырдатта.

Нам бастын почтальона – Афанасий Андреев

I Хомуста-ахха үктэнээт, почта дьийэти-гэр тэбинним. Таһыттан көр-дөххө, сэнэх тутуу. Почта-ль-он **Афанасий Андреев** үлэ-ли олорор. Мин иннибинэ аҕай хаһыакка суруттаран табыстылар. Су-рутуу дэкээдэтэ

сабаламмыта санга 4-с күнэ диэтэххэ, балай эмэ халыг испиһиһи кэнигир-эппит. Ити – сурутааччылар ааттара, аадырыстара.

– Нам улууһугар саамай элбэх ха-һыаты хомустаахтар суруталлар, – диэн сэмэйдик кизэн туттан Афанасий Ва-сильевич кэпсээнин саҕалаата. – “Эн-сиэли” улуус хаһыатын уонна эһиги “Кыымгытын” дьон сөбүлээн-таптаан сурутар. “Энсиэли” сурутааччыта – 80-ча, “Кыым” – 75, “Саха сирэ” – 20-чэ... Чэ, ити курдук.

Соробор 2–3-нэн итэбэс хаһыаты ыталлар. Тута Дьоккуускайга почта үлэһитигэр эрийэн этэбин, оччоҕо төһө тийбэтин ыта охсоллор. Ааҕааччы-ларым “Кыымы” кэтэһэллэр ээ, онон кэллэр эрэ тута тарбатабын.

Кыһын почта дьийэтэ олус тымныы. Бэргэһэлээх, этэрбэстээх олоробун. Ол үрдүнэн суруйа олодохпуна, илиим тоҕон көһүйэн хаалар, сүһүөхтэриим

аһыйаллар. Ити иһин кыргыттар тулуйан үлэлээбэттэр, улахан тымныыга үлэлиити туран, көмпүүтэрдэрэ тоҕон арахсан хаалар. Таһыттан көрдөххө, үчүгэй онгоһуулаах дьыэ курдук эрэри, курдат үрэ турар. Үлэбин бүтэрэ охсоот, дэри-эбинэни кэрийэ барабын.

Кэпсэтибит быһыгар: “Тыа сири-н почтальонун хамнаһа төһөнүй?” – диэн сэмээр ыйыттым. “Ыйга 25–26 тыһ. солк. ылабын”, – диэтэ. Сыана күн-түүн үрдүү турар кэмигэр итинник хамнаска уонча сыл үлэлээбит үлэтигэр бэри-ниилээх, улахан эппиэтинэстээх киһи буолан үлэлээн эрдэбэ. 200-тэн тахса ыалы сатыы хааман кэрийиэм диэтэххэ, этэргэ эрэ судургу. Хаһыат тарбатыта эрэ буолуо дуо, сакааһынан кэлэр суруктар, сурутууну оноруу, итэбэс кэлбит хаһыаты ирдэһии... Почтальон үлэтэ элбэх.

Көрсүһүү кэмигэр олохтоохтор поч-тальоннарын улаханлык убаастыыллар-ын биллэрдилэр. “Биһиги почтальом-мут ханна да суох үлэһит, эппиэтинэстэ-эх киһи. Ааспыкка куораттан хаһыат хойутаан кэлэн кизэ 10 ааһыар диэри ыаллары кэрийэн түгэппитэ. Почта-бытыгар начаалынныкпыт суох. Кини үлэлиир эрэ буолан почтабыт тутулан олорор. Нам улууһугар үс сыл устата бастын почтальонунан ааттаммыта”, – диэн кэпсэтиллэр, махтанан ытыстарын таһыннар.

Онон, чахчы да, холобурга сылдыар туруу үлэһит киһи эбит, I Хомустаах поч-тальона Афанасий Васильевич!

Энсиэли хочотугар – Нам улууһугар – иккис айаммыт бу курдук буолла. Уон-ча сыллаабыта элбэх нэһилиэнньэлээх, улахан улуустары кытта тэннээтэххэ, Нам улууһа сурутуута лаппа кыра этэ. Билигин ол сурутуутун түһэрбэккэ “тутан олорор”. Инньэ гынан, атын улуустар сурутуулара түһэ турар кэмигэр үгүстэри куоһаран табыста. Онтон үөрэбит эрэ. Намнар, кытаатын!

Диана КЛЕПАНДИНА.

“КЫЫМ”-нар НАМна сырыыбыт түмүктэннэ

(Уочарка)

Таастаахха

Ааспыт нэдиэлэбэ эрдээксийэ үлэһиттэрин Нам улуунугар 3 күннээх сырыыбыт бээтинсэ күн Таастаах, Искра бөһүөлэктэринэн түмүктэннэ. Сымнабас айаннаах, сылайары-элэйэри билбэккэ айанныыр уопуттаах суоппарбыт Еремей Шеломовы кытта хайа да бэйэлээх уустук, өрө көтүтүүлээх, нэксиэлээх суолга чабыйбакка айанныыбыт, кэлэбит-барабыт. Бу иннинэ эрэ Өймөкөөн курдук ыраах дойдуга, хайалар быыстарынан айан бөбөтүн айаннаан кэлбиппит.

Таастаах устуоруйатын сэгэттэххэ...

Бу нэһиликтэргэ барарга үөһэ мырааны дабайан айанныыгын. Ол иһин да буолуо, Таастаах олохтоохторо “Аллара Намна барбыта” диэн тыл домобун тутталлар эбит. Таастаах бөһүөлэгэр (атыннык Өргөлөөх диэн эмиз ааттанар эбит) чугаһаан иһэн, “Арт-эбийизэккэ” маарынныыр тыы аттыгар уолчаан балык тутан турарын, илимнэ иннибит бөдөн бэйэлээх балыктар тыалга тэлибирии хамсыы турар онгохуктарын интэриэһиргии көрөбүн, бийдийбэ уастабын. Хайа да бэйэлээх хаартыска зонатынаабыр быдан сэргэх, киһи болбомтотун тардар ураты кестүү. Бу аата Дегийэ күөл аттынан ааһан иһэбит. Олохтоохтор мантан кыһынгы иһэр муустарын ылаллар, собонон эмиз аһатан олохтор ытык эбэлэр. Былыр бу диэки эбэнкилэр кэлэн олохсуула сылдьыбытара биллэр. Ол иһин сирдэрин ааттара үксэ эбэнкилии. Дэриэбинэ аттыгар баар Өргөлөөх эбэ нүөлсүтэр үлэ (мелиорация) барбатабын түмүгэр уолбута быданнаабыт.

Олохтоохтор кэпсииллэринэн, бөһүөлэк бырабыллан баран сөргүтүллэн, иккис тыыннаммыт. Былыр Горнай Улуу Сыһыы, Атамай, 1-кы Хомустаабы кытта биир сирдэх-уоттаах олохбуттат. Онтон ааспыт үйэ 30-с сылларыгар оройуоннары тэрийии буолбутугар горнайдар туспа барбыттар, Таастаах сирэ-уота Намна сыһыарыллыбыт. 70-с сылларга диэри манна нэһилиэнньэ олохсуйан олохтубут. Онтон эбэлэр уолан хаалан, олохтоохтор Партизанынан, Хомустаабынан көһөргө күһэлибиттэр. 1986 сылтан бырабыллыбыт сирдэри чөлүгэр түһэри бэлиитикэтэ ытыттылан, дьону таһааран олохсатар үлэ ытыттылыбыт. Онно үксүлэр, өбүгэлэрэ олоро сылдьыбыт дьон, көһөн кэлитэлээбиттэр. Кылгас кэмнэ “Таастаах” сопхуос тэриллэн үлэлээн иһэн, Сойуус ыһыллыбытыгар тохтообут.

Икки сыллаабыта...

Мин Таастаахха 2022 сыл ыам ыйыгар Сайылык бырааһынньыгар, 20-тэн тахса сыл устата өтөхсүйэн турбут Тураннаах учаастагы аһыллытыгар, кэлэ сылдьыбытым. Манна саҥа хотону сэргэ лабаратыарыйа (ТХНЧИ, агроплем учуонайдара үлэлииллэригэр аһаммыт), аҥаарыгар үлэһиттэр олохторугар анаан тутулуубут саҥа дьыэлэри көрдөрбүттэрэ. Маны барытын “Саха сүөһүтэ” хааһынаттан үбүлэнэр генофонда тэрилтэ (сал. А.Е. Артемьев) тутан үлэлэтиэхтээбэ. Бу сырыыга бара сылдьан, интэриэһиргээн ыйытыласпыппар, олохтоохтор “лабаратыарыйа бакаа үлэһээбэккэ турар” диэбиттэрин ороһуйа иһиттим. Сайдыы үктэлигэр сыарбаларын быата бытааннык сыыйыллыбытын бэркиһээтим. Чэ, ити хааллын...

Нэһилиэнньэ кыраллаан эбиллэр

Таастаах 300-һу кыайбат нэһилиэнньэлээх. 9 кылаастаах оскуола 42 үөрэнээччилээх. Оболор салгыы Аппаанынан, Хамаббаттанан, Мамынан интэринээккэ олохтор үөрэнэллэр эбит. Оскуола каадырынан толору хааччыллан олохтор. Манна кэли иһэр үлэһиттэр хаарбах дьыэ бырагырааматынан тутулуубут 6 кыбартыраллаах толору хааччыллыылаах дьыбэ олохтор. Сизэптигин Намтан анал массыына кэлэн ыраастаан, оборторон барар эбит. Быйыл бастакы сылларын кыстаабыттар эрэри, дьыэ тутуута табыллыбакка, ис өттүтүн номнуо хайа барыы баарын, ол өрөмүөннэниэхтээбин кэпсииллэр.

Оскуола уонна оҕо уһуяана эргэ туруктаабынан, инникитин оскуола-сад тутуута анал бырагыраамаба кирибит. Кыралаан төрөөһүн элби турарынан, оҕо 20 миэстэлээх уһуяаныгар миэстэ тиийбэт эбит.

Сүөһү тутар кэтэх хаһаайыстыба аһыйаабыт. Сүөһүлэрин аһыйаппыт, эспит ыал үксэ сылгынан барбыт.

Нэһилиэк киэн туттуута – саха боруода ынахтара

Олохтоохтор киэн туттуулар – саха ынабын пиэрмэтэ. Таастаахха саха боруода ынахтара аан бастаан 2008 сыллаахха үктэммиттэрэ. Ол иннинэ олохтоохтору кытта көрсөн кэспэппиттэр, нэһилиэнньэ 100% өйбүлүн ылбыттар. Олохтоохтор бастакы туруорбут усулуобуйалара “ынахтары саха

Таастаах пиэрмэтигэр

оҕуһа эрэ буоһатыахтаах” диэн буолбут. Билигин кэтэх ыаллар ынахтара барыта сыһыа-баайа саха боруодатыгар көһөн эрэрин сэргии, сэнгээрэ истэбин.

Пиэрмэбэ 10-тан тахса үлэһит хара сарсыардаттан илиэрин араарбакка үлэлииллэр. Болдьоммут кэмтэн эрдэ кэлбит буоламмыт, кэлиэһэм Мария Дегтяревальыын ыраахтан сандааран кестөр аныгылыы тутуулаах (норуокка биллэринэн, “еврохотон”) хотонго айан суолун тутуубут. Бу күннэргэ тибииллээх күннэр тураннар, суолу типпит, нэһилэ астаран хотон иннигэр тиийэбит. Эбиэт кэмигэр түбэхэммит, үлэһиттэр суохтар. Биһигини бибилиэтиэкэ үлэһитэ Марианна Сивцева уонна дьаһалта землеустроителэ Сахайаана Петухова арыаллаан илдьэ сырыттылар. Хотон киэнгэ-куона сүрдээх. Саҥа төрөөбүт ныйрайдэрин Аччалба, Туоһахта, Айаана, Дайаана, Урсууна, Маайыс диэн ааттаабыттарын сэнгээрэ көрөбүн. Икки сыллаабыта сылдьарбар Ииндйэ киинэтин дьоруойдарынан “Зита”, “Гита” диэн ааттаахтары сүөргүлүү көрөн суруйбуттаабым. Кыбыыга сылдьар ынахтары көрдөххө, быйылгы кыстыгы өң-тот туораабыттарара хаарха бырабыллар – эмистэр-тоттор. Былыр Таастаахха тимир уһаарытынан дьарыктана сылдьыбыттар биллэр. Өбүгэлэрин үгэһин сөргүтэн, билигин тимир уһаарынан В.И. Герасимов

Искраба

дьарыктанарын киэн тутта кэпсииллэр.

Оскуола ис туруга айгыраабыт

2011 сыллаахха тутулан кирибит Таастаах оскуолатыгар сырыттыбыт. Каркаас онгоһуулаах оскуола ис туруга мөлтөх. Биһигини оскуола саабыһа Т.М. Аргунова арыаллаан сылдьан оскуола-ны билиһиннэрэр, көрдөрөр. Истиэнэ хайдыбытын эриэй-кэлээбиттэр. Хобдох кестүү. Биһиги сылдьарбытыгар хаар ууллан, быһынан бычылаан түһэн, истиэнэни буортулаабатын диэн, оробуочайдар оскуола үрдүтэн хаар түһэрэ сылдьалара. Успуорт саалаба кириити өттүгэр баар дьыэ үрдүн “натяжной” пүлүөнкэнэн бүрүйбүттэр. “Манна барытыгар үбү-харчыны көрөллөр дуо? – диэн ыйытыкпытыгар “дьэ, ону бабас көрөллөр” диэтиллэр.

Истиэнэлэрэ – брендмауэр. Ол эбэтэр умайбат бүтэй матырыяалынан онгоһуллубут. Баһаар буолар түбэлтэтигэр уот барытын, тарбанытын бохсор матырыяал. Оскуола

рии сабана, 40-с сылларга, “Искра” холкуос диэн ааттаах эбит.

9 кылаастаах оскуолаба 13 оҕо үөрэнэр уонна оччо үлэһиттээх. Быйыл 1-кы кылааска 6 оҕо кириэхтээх. Оҕо 15 миэстэлээх уһуяаныгар 19 оҕо сылдьар. Билигин 25 миэстэлээх оҕо уһуяана тутула турар. Сыбаайата уонна көндөйө тутулан бүтэн, ис үлэтэ бара турар. Былаан быһытынан, алтынныыга кириэхтээх.

Бэһис сылын үлэлии олохтор баһылык М.И. Дьяконова: “Саамай тыын кыһалбабыт – уу. Үп-харчы кыйан көрүлүбэккэ оннуттан хамсаабакка турар. Былырын хаардаах дьыл буолан, күөллэр уунан туолбуттара. Быйыл сүрүн үлэбит күөллэрбитигэр туһуланар. Тьа дьыно буоларбыт быһытынан сүөһүбүтүн - сылгы бытын иитэрбитигэр күөллэрбит оннуларын булалларыгар үлэ күүскэ барар. Онно бырайыак онгортон, көмүскэбиппит. Икки күөлбүтүгэр диригэтии үлэтэ барар. Сайынын иһэр уубут Кэнтэмэттэн кэлэр. Дэриэбинэтэн Кэнтэмэбэ диэри 18 км. 17 ыал кэтэх хаһаайыстыбаах, 3 баһынай хаһаайыстыба – С.Н. Сивцев (“Сулус” б/х), А.Г. Дьяконова (“Ураһалаах” б/х) уонна сылгынан А.А. Иванов, Д.Дьяконов бааллар.

Хаарбах дьыэттэн көһөрүү бырагырааматынан 6 кыбартыраллаах 2 дьыэ тутулан үлэбэ кирибэ. Уопсайа 12 кыбартыра. Суотабай интэриниэт сибэ-эс кириэн, олохтоохтор лаппа сэргэхсийдилэр. Маны тэнэ 80 миэстэлээх кулууп дьыэтэ уонна эдэр исписэлиистэргэ анаан 4 кыбартыраллаах дьыэ бырайыактара онгоһула сылдьар. “Чоччума” диэн эдэр ыалга аһаммыт кыбартаалга уот-күөс кириэн турар. Гааһын бырайыага онгоһуллар. Ол барыта онгоһулуннабына, уһаайба түгэтиллэн ыччат кыбартаала үөскүөхтээх.

Түмүккэ

Дьэ, ити курдук эрдээксийэ 3 күннээх сырыыта Нам улуунугар: Бөтүг, Модут, Хатырык, Аппааны, 1-кы Хомустаах, Партизан, Никольскай, Таастаах уонна Искра – бөһүөлэктэригэр түмүктэннэ. Хас сылдьыбыт сирбитигэр аабааччыларбытын кытта атах тэпсэн олохтор, астына кэпсэтибит, санааларын иһиттибит. Хаһыаппытыгар, суруналларбытыгар хото суруттулар. Нэһилиэнньэ үксэ кэриэтэ хаһыаппытын сөбүлээн суруталларын эттиллэр. Онон бу сырыыга Нам олохтоохторо аабар улуус эбиттэрин көрдөрдүлэр. Аныгыскы көрсүөххэ диэри, күндү аабааччыларбыт!

Саргылаана БАГЫНАНОВА,
Нам–Таастаах–Искра–
Дьоккуускай.

ИСКРАлар сүрүн кыһалбалара – УУ

Манна 198 киһи олохтор. Бэрт чөкө дэриэбинэ. 1993 сылга диэри “Кыым” диэн ааттаах эбит. Оннообор стеллата кытта баара. Онтон кэнники муниципальнай тэрилли буолбутугар аадырыс баар буолуохтаах диэн, “Күрэн Ат” диэн ааттаммыт. Былыр, сэ-

Сэлээбиртэн силистээх, Канадаттан кэпсээннээх

– **Александра Михайловна, эн тускунан элбэх суруйуу тахсыбыта, ол да буоллар бэйэбин билиһиннэр эрэ...**

– Эһэм **Яков Фёдорович Горохов-Лэкээт** сүүһүнэн сүөһүлээх, табалаах, баай киһи эбитэ үһү. Холкуоска баайын барытын баҕатынан биэрэн холбообут. Ол да буоллар, 1930 сыллаахха кулаактааһынга түбэһэн, Дьааңгыга ытыллыбыт. Верхоянскка Олонхо ыһааҥар кэлэ сылдьан, эһэм ытыллыбыт сиринэн ааһан истэхпинэ, хайаттан эмискэ уу түһэн, суолбутун сабан кэбистэ. Ону мин эһэм көмүллэн сытар сирэ диэн тойоннообутум. Инньэ гынан, ыһаахха сылдьыбакка төннүбүтүм. Эһэбин эрэпириэссийэлээн баран, ийэм бииргэ төрөөбүт эдьийэ Мария Яковлевнаны уонна таайбын – Лев Яковлевиһы – эрэпириэссийэлээн, Эндыбал лааҕырыгар ытталлар. Эбэбит аах онно батыһан тийэн ололорлор уонна ыалдьан өлөр. Өлүөн иннинэ “миигин бу суол айаҕар кистээрин” диэн кэриэһин этэр, билигин онно хараллан сытар. Аата аттаммат улахан удабан эбэм билигин миигин арыаллыы сылдьар. Кини этиитинэн хардыыбын онгробун.

Ийэм аах Эндыбалга көһөллөрүгэр кыралар. Ыалтан ыалы кэрийэ сылдьан ололорбуттар. Аны туран, биир ыалга үс күнтэн уһаабаттар эбит. “Норуот өстөөхтөрүн хонноруман” диэн тыйыс сокуон буоллаҕа. Мин актыбыйска, ыстаарыста, үөрэххэ үчүгэй, чэ, эргиччи туйгун кыыс этим буоллаҕа. Ол эрэри хомсомуолга олох ылбаттар. Кэлин билбитим “кулаак сиэнэ” дьаралыктаах эбиппин.

Аҕам – Ньурба Чаппандата. Сэрии кэмигэр бурдугу маньыр ыскалаакка сэбиэдиссэй буолан фронтка барбатах. “Үтүө санаалаах, аһыныгас сүрэхтээх киһи этэ” диэн ахталлар. Горисполком бэрэссэдээтэлэ М.С. Семёнов, А.Я. Овчинникова эгин дьыэнэн аччыктаан олодохторуна, “аһынан, ыскалаат бурдугун түгэппитэ” диэн ахталлар. Инньэ гынан, Дьааңгыга Эһэ Хайаҕа лааҕырга ытталлар. Эрдэ босхоломмут. Хаайыыга биир эбээн киһитин кытары сыппыт. Ол киһи “догоор, манна наһаа дыакталлара элбэхтэр” диэн Саккырыырга батыһыннаран, ийэбин кытары сыбааттыыр.

– **Ханна улааппыккынай?**

– Бииргэ төрөөбүт бэниэбит, мин ортоку оҕобун. Булунг быһыгар, Оһохтоох аттыгар, Сэлээбир диэн алааска төрөөбүтүм. Борохуот кэлэр этэ, кууллаах бурдугу соһоллорун өйдүүбүн. Ити – түөртээхлэр. Аҕам иһэрин тулуйбакка, мин биэстээхпэр ийэм үс оҕотун соспутунан, Сэлээбиртэн Саккырыырга көһөн кирибиппит.

Сэлээбиртэн Микиитэ диэн оҕонньор табанан көһөрөн киллэрбит. Ол айаннаан иһэн, мин сыарбаттан түһэн хаалбыппын. Дьүлэй оҕонньор истибэт буоллаҕа, онон кыл мүччү тохотон быһаабыттар. Чэ, оннук маҕайданан киридибит. Кулун тутар 5 күнэ, 1953 сыл. Арай көрдөхпүнэ, турба курдукка, хара тугу эрэ ыйаабыттар, онтубут чоргууйан ололор. Онтум араадыһа эбит. Мин санга көрдөбүм дии. Кулуупка кирибиппит, бытыктаах киһи мэтириэтэ турар, сибэкки уурбуттар. Мин “бырааһынныкы буола турар” диэн саныыбын. Арай дьон сирэйин көрдөхпүнэ, бары ытаһа ололорлор. “Хайдах баҕайынай?” диэн дэлби дыктиргээтим. Биэстээх оҕо этим буоллаҕа. “Сталин өлбүт” диэн өйбөр да обустарбат буоллаҕым.

– **Оҕо сааскыттан саамай тугу өйдөөн хаалбыккын билингэ диэри умнубаккынай?**

– Уолаттары кытары улааппыт буолан, олус мэник, оройбунан көрбүт оҕо этим. Биирдэ ийэм урабаастаах маһынан таһыаары экирэттэ. Онтон куоппуппун олох умнубаппын.

– **Тугу баракаастаабыккынай?**

– Ийэм балтын кытары ыаллы ололорбуппун. Ол балта сүрдээх ыарыһах, орон-тэллэх киһитэ этэ. Икки дьыэнэн оболору ийэм көрөр эбит, ону мин улаханнара буолан хамаандалыыбын.

Муус устар 15 күнүгэр Национальной библиотекэ исторической саалатыгар норуот эмчитэ, Аан дойдутаагы “Юрта мира” уопсастыбаннай тэрээһин бэрэсидьиэнэ, саха ынабын тас дойдуга билиһиннэрбит, устуоруйа билимин хандьыдаата, 24-с сылын Канадаҕа олохсуйан олорор Александра Михайловна Григорьева-лыын көрсүһүү буолла. Көрсүһүүнү “Айгы ситимэ” түмсүү иилээн-сабаллаан, тэрийэн ытта.

Ыраахтан кэлэ сылдьар ыалдьыппытын нэһиилэ тутан ылан, атах тэпсэн олорон кэпсэтибит.

Ол күн улахан уу кэлбитэ. Түөртээх уолбут сүтэн хаалла. Ийэм миигин “оҕону көрбөккө өлөрбүккүн” диэн, күнү быһа урабаастаах экирэттэ. Мин туттаран бэрт. Ыстааным сулбуруйа-сулбуруйа куотарбын экирэтэ сатаан баран, сылайан дьыэбэ кириэн сытынан кэбиһэр. Иистэнэр буолан, мас ороммут анна бүтүннүү түү буолааччы. Ол сыттабына, арай мурун тыаһа бэрилиир эбит. Ийэм орон аннын көрбүтэ – ол оҕобут кырса сымнаҕас түүтүн быһыгар миннигэс баҕайытык утуяа сытар үһү.

– **Айылгалааххын хайдах сэрэй-биккиний?**

– Киһини өйдүөхпүтүн түүлээхпин. Онтубар кыһаммат этим ээ, буолуохтаабын курдук ылынарым. Аны кимиэхэ да кэпсээбэлпин. Пионер этим буоллаҕа. Ийэм олус кытаанах этэ. Хамначыт курдук күнү быһа өрө мөхсөн тахсар этим, ханнык да үлэттэн тура турбаппын. Билигин саныыбын ээ, хара үлэбэ миккиллибит буолан, бу киһи-хара буола сырытабым. Үлэбэ иитиллибиппиттэн тугум да быстан түспэтэбэ, төттөрүтүн, миигин олоххо бэлэмнэбим.

– **Оччоттон киирэр-тахсар, этэ-тыһынар майгың уһаарылыңнаҕа...**

– Ону кылааһы бүтэрээри сырыттаһытына сокуон кэллэ: уон биирис кылааска салгы үөрэнэбит диэн. Биһиги иннинээбилэр уонна аллараалар бары уон кылааһы бүтэрэллэр, биһиги эрэ “атабастанан” хааллыбыт. Ону сөбүлээбэккэ, дьүгэлэрбин кытары Москубаҕа сурук суруйдубут: уон биирис кылааһы утаран. Сотору буолаат, Саккырыырга тойон-хотун бөбө кэллэ. Биһиги “собостуопкабытын” дьүүллүү. Ийэбин ынтырбыттар. Чэ, оннук гынан, мин киэһээңни оскуолаҕа көстүм, уолаттарбыт аармыйалаан хааллылар, уон биирискэ аһыах оҕо хаалла. Киэһээңни оскуолаҕа украинка учуутал үөрттэ. Сүбүкүлэ эгин ололдор этэ. Домоводство урогар борщ буһарарга үөрттэ. Билигин мин борщу олус табыллан астыбын. Эксээммэмин туттарбар ити учууталым бэркэ көмөлөспүтэ. Киэһээңни оскуолаҕа үөрэммит оҕо билиитин таһыма арыый тутах сорус буоллаҕа. Аны туран, Анаа-быртан Надежда Туприна диэн учуутал кэлбитэ. Икки оҕолоох. Билингэ курдук дьыссаат эгин диэн суох. Учутал үлэлээтин диэн, аны миигин кини оҕо-

лорун көрдөрдүлэр. Инньэ гынан, ньолубуй кылааска үөрэммэтэбим. Дьыэ иһигэр хас түнүк, муннук баарын ааҕан үөрэммитим.

Миигин олобум тухары сүрдээх үчүгэй учууталлар үөрэппиттэрэ. Кинилэргэ махталым мунгура суох. Билигин Бүлүү Хампатыгар миигин үөрөппит Мария Николаевна Михайлова диэн тобус уонус хаарыгар үктэммит учууталым баар. Барахсаным бу кэлэ сырыттаһына, миигин көрсөөрү кэлэ сатаабыт этэ. Саастаах киһиэхэ айаны-суолу тулуйар ырахан буоллаҕа.

– **Оҕо эрдэххиттэн эмчит буолар ыра санаалаах эбикиң...**

– Оччолорго “оскуола-производство-үрдүк үөрэх кыһата” диэн буоллаҕа. Биһиги оскуоланы бүтэрэритигэр “оленовод-радиост” диэн идэлээх бүтэрбиппит. Онон ыстаадаҕа эбэтэр пиэрмэбэ барыахтаахпыт сэрэйиллэр этэ. Мин “эһиги ынаххытын ыыр, табагытын бэрийэр санаам да, баҕам да суох” диэн бакааластым уонна дьүөгэбин кучуйан, Дьааңгы Табалааҕар кулуупка үлэли тиийдибит. Байаан-ныт этим. Бэрт бэһиэлэйдик, олус таһаарыылаахтык үлэлээбиппит. Онтон дьэ үөрэххэ туттарсарга көңүл ылан куораттаатым. Бастаан киин кыһаҕа – медицинскэйгэ – туттарса сатаатым. Баалым хапсыбакка кирибэтим, инньэ гынан, тыа хаһаайыстыбатын факультетыгар киридим.

Биир хоско уонча буолан симиллэн ололор этибит. Мин байаанныыт буолан, былдьаһыкка сылдьабын, кэнсиэрдээн бүппэппит. Инньэ гынан, сүгүн да үөрэммэтэбим. Кыһыңгы сизэссийэбэ химияҕа бөлөхпүт улахан аҕаара ырабааллаата. Хос туттарыыга син “токур үһү” ыллылар. Мин 3-кэ олох сөбүлэммэппин, оскуолаҕа наар “4”, “5” үөрэммитим дибин. Дьыңэ, биһигини учуутал тиийбэккэ бэһэһээңни үөрэнээччи үөрттэбэ дии, туох дириң билиини биэриэбэй. Үһүстээн хамыһыһа туттарыаары эмиз ырабааллаатым. Инньэ гынан, кыс ортото уопсайтан үүрүлүннүм, үөрэхтэн маттым. “Билигин дьыбэр тиийдэхпинэ, миигин табаһыт эбэтэр ыанньыксыт онгостоллор” диэн, дойдубар төннүбэт суолу тобуларга сананным.

– **Ол гынан баскын ханна батар-дын?**

– Обком дьыэтигэр көтөн киридим уонна “миигин, баһаалыста, үлэбэ ылын” диэтим. Анатолий Афанасьевичи көрүстүм. Массыһысканан ыллылар. Наһаа үчүгэй дьону кытта үлэлээтим. Докумуону, архыыбы кытары үлэлииргэ үөрүйэбим онтон саҕаламмыта. Аны суруксут, үөрэхтээх, үлэһит дьон-нуун алтыһар буолан, бэрт элбэххэ үөрэммитим. Г.Чиряев, В.Павлов, И.Матвеев эгин курдук чулуу дьоммутун кытары үлэлээбиппин олобум тосхойбут дьолунан аабабын.

Обкомга үлэли ололор, устуоруйа-филология факультетыгар кэтэхтэн үөрэнэ киридим. 1974 сыллаахха бүтэрбитим. Дьупулуом үлэм “Участие женщин Якутии в государственном управлении с 1938-го по 1957 год” диэн этэ. Саха чулуу дьахталларын хасыһан үөрэппитим. Кэргэммин Нам Хатырыгар анаатылар, мин батыһан бардабым дии. Иитээччинэн, устуоруйа учууталынан үлэлээбитим. М.К. Аммосов аатынан түмэл санга тэриллэ сатыыр кэмэ этэ, онно матырыйаал хомуйууга балай да үлэлэспитим. Итинтэн билимгэ суолум арыллыбыта. “Хотугу сулуска” саха чулуу дьахталларын тустарынан ыстатыйаларым тахсаллара. Биирдэ ону ааҕан баран, преподавателим ыңыран ылла уонна “эн тоҕо мин тиэмэбин ыллын?” диэн мөхтө. Онтон ыла “мин ким да хаһыспатах тиэмэтин буламмын, хайаан да учуонай буолуом” диэн саныыр буолбутум уонна ылсыбытынан барбытым. Бэйэм норуот мэдиссиинэтин чугастык ылынар, онон дьарыктанар киһи буоламын, саараабакка ити тиэмэни таллым. РНА иһинэн Естествознание уонна тизхиһикэ институтугар аспирантураҕа туттарсан киридим. Архыып бөбөтүн хаһыспытым. Кунсткамераҕа саха ойууннарын эгин туһунан бэлит-сылынайдар хомуйбут матырыйаалларын булан ыллым. Монографиябын оннук бүтэрдим. Үлэбин көмүскээри гиммытым, норуот мэдиссиинэтигэр мин институтум себө суох эбит. Инньэ гынан, Миклухо-Маклай аат. этнология уонна антропология институтугар көтөн түстүм. Онуоха: “Эн норуот мэдиссиинэтигэр көмүскэниэххин баҕардаххына, хайаан да мэдиссиинэбэ үөрэммит буолуохтааххын”, – диэтилэр. Аны сааһым ыраппыт, түөрт уоммун ааспытым. Хайдах да санаттан мэдиссиинэбэ үөрэнэр кыабым суох курдук буолла. Эбиитин кыра оҕолоохпун. “Саатар, мэдиссиинэ училищетын” бүтэр диэтилэр. Хайыахпынай, Чазов диэн ССРС доруобуйа харыстабылын министиригэр икки ый уочараттаан киридим.

Уолбун кэлээскэбэ соһо сылдьабын. Министиргэ киирэрбэр ССРС норуодунай дьокутаата, худуоһунньук А.Н. Осипов көмөлөстө. Киирэн, үлэбин суруйан кирибиппин, көмүскэнэрбэр медик үөрэбэ наадатын эгин кэпсээтим. Москубаҕа училищени ыйан биэрдэ, инньэ гынан, аны онно киэһээңни үөрэххэ кириэн хааллым. Арай ололор сирим суох. Табыллар ыабар, Ил Түмэн дьокутаата, педагогика билимин дуоктара А.А. Григорьева оччолорго аспирантураҕа үөрэнэ сылдьар. Кини научнай салааааччыта хараба суох ийэтин көрөр эбит, онон кэпсэтэн, ийэтин көрө-көрө дьукаах киридим. Үлэтиттэн кэллэбинэ, уолбун хаалларан баран үөрэхпэр ойбон. Онтон эһиилигэр Москуба аттыгар Мещеряковтаагы мэдиссиинэ училищетын буллум. Хата, уопсайга хос биридилэр, обобор дьыссаакка миэстэ буллулар.

– **Кэргэнин хайдах ытта?**

– Арахсан сылдьар кэммит. Бастагы кэргэммин кытары 15 сыл ололорбуппун. Били, бастаан Тыа хаһаайыстыбатын факультетыгар үөрэнэ кириэн баран ыал буолбуппун. Кыайан оҕоломмотохпун. Ол иһин 6 ыйдаах кэргэним урууларын кыыстарын иитэ ылбыппыт. Кыыспыт 12 саастааҕар эйэ дэмнээхтик арахсыбыппыт. Дьахтарга иирбитэ. Ол эрэри кини кэлин “эн оболонор ыабын мүччү туттарымаары арабан барбытым” диэн эппитэ. Обонньорум миигиттэн арахсан, хата, ырыаһыт, хоһоонньут бэрдэ буолбута. Кыыспыт аҕатыгар хаалбыта.

Ыраахтан кэлэ сылдьар киһи сэхэһэ-сэппэнэ элбэх. Икки чаастан ордук ыахтаспыппыт. Онон биир балаһаҕа хайдах да барыта батан киирэр кыаҕа суох. Инньэ гынан, кэлэр нүмэргэ Александра Михайловна 24 сыл Канадаҕа ололорон Саха сирин кытары ситимин, үлэтин-хамнаһын туһунан сиһилии ааҕаарын. Баалабаккытыгар көрдөһүбүн.

Дмитрий ИВАНОВ.

Амма уонна Тимптон көмүскэллэригэр

Кэнники кэмгэ өрүстөр киртийиилэрэ ордук түргэтээтэ. Ааспыт нэдиэлэбэ “Аар айылҕа харыстабылыгар!” өрөспүүбүлүкэтээби экологической хамсааһын актыбыыстара мустан, бу тула дьүүллэстилэр.

Мунньаха сүрүн боппуруоһунан Саха сириҥ Амма уонна Тимптон өрүстэрин үүнээйитэ уонна тыынар-тыыннааба хонтуруола суох ытыллан эрэр көмүс хостооһунун содулуттан сүтэр куттал-ламмытын туһунан этилиннэ уонна манньк ис хоһоонноох туһаайыы сурук ылылынна.

СӨ Ил Дархана А.С. Николаевка, СӨ Ил Түмэнин бэрэссэдээтэлэ А.И. Еремеевкэ, Федерация Сэбиэтин чилиэннэрэ С.М. Афанасьевка, Е.А. Борисовка РФ Госдуматын дьокутааттара С.В. Авксентьеваба, П.Р. Аммосовка, Ю.И. Григорьевка, Г.И. Данчиковаба, Ф.С. Тумусовка.

Тимптон өрүс Алдан уонна Нерюнгри оройуоннарынан устар. Хаһаангыта эрэ ып-ыраас дьэҥкир уулаах өрүскэ Нерюнгри куорат уонна чугастыы сытар бөһүөлэктэр олохтоохторо кэлэн сын-һаналлара. Олохтоох дьон балыктыыра, байдаарканан, тыынан устара (сплав). 500 ып-ыраас уулаах үрэхтэр өрүһү угуттууллара. Онтон саамай улахаттара – Улахан Мэлэмкээн, Иенгра, Чульман. Өрүскэ дьарбаа, бил, быйыт, о.д.а. балык көрүнгэ баара.

Быһата, бу бэртээхэй сиргэ-уокка дьон-сэргэ сөбүлээн, айылҕаба сынньа-нар этэ.

Тимптон хочотугар Барылас үрэх таһыгар, Чульман бөһүөлэгиттэн чугас, кэрдийс-кэрдийс долбуурданан түһэр күрүлгэн баар (“Каскад Тимптон” диэн). Бу айылҕа ураты кэрэ сириҥ көрөөрү дьон бөбө тобуоруһара. Бу манна сир аннынаабы уу тутар хранилище баар, ол биир уратыта – сууккаба 860 тыһ. куб/м ып-ыраас ууну биэриэн сөп. Бу Чульманнаабы артезианскай бассейн илин өттүгэр баар. Онон, Азия-Чуумпу далай эрэгийиэнин үчүгэй хаачысты-балаах уулара тийбэт дойдуларын төһө бабарар ыраас уунан хааччыар кыахтаах.

Сөптөөх судаарыстыбаннай сы-һыанҥа, бу ыраас уунан хааччыыы Арасыйыа хааһынатыгар миллиардынан дуоллар дохуоту киллэриэн, РФ эрэгий-иэннэрин үчүгэй уунан хааччыыан сөп. Саха сириҥ урбаанньыттара СӨ уонна РФ Атыы-эргиэн палаататын өйбүлүнэн, маннайгы хардыылары онгортон эрэллэр.

Хомойуох иһин, ити сиргэ – Тимп-тон өрүс баһыгар, салааларыгар баар учаастактарга туох да уопастыбаннай истиилэри ыппакка, көмүһү көрдүүргэ уонна хостуурга лиссиэнсийэлэр бэри-линнилэр. Лиссиэнсийэ ылбыт көмүһү хостооччулар бастакы сылга ыппыт үлэлэрин түмүгэр, өрүс бүтүннүү кир-тийбитин, туруга мөлтөөбүтүн туһунан

олохтоохтор долгуйан туран биллэр-биттэрэ. Бу манньк дьаһаныы олохто-охтор ыраас тулалыыр эйгэбэ олорор бырааптарын, ону кытта хотугу абыайах ахсааннаах омуртар бырааптарын кээр. Өрүһү киртити таһа турарын Нерюнгри оройуонун олохтоохторо сөбүлээбэттэр. Сир аннынаабы уу араҥата киртийэр түбэлтэтигэр, сир аннынаабы ыраас ууттан эмиэ мэлйиэр кутталлаахпыт. Бу туһуттан, дойду хааһынатыгар дохуот киирэр кыаба сотуллуон сөп.

Амма – Саха сириҥ биир баар-суох кэрэ өрүһэ, айылҕа маанылаан тэрийбит ураты кэрэ сирэ. Амма – Уһук Илингэ биир саамай ыраас өрүс. 195 салаалаах, онтон улахаттара Боруулаах, Титииктээх, Мундуруччу үрэхтэр. Манна эмиэ бил, дьарбаа, сыа балык, майабаас уо.д.а. ба-лык баар. Амма – дьон таптаан сынньа-нар, сир астыыр, балыктыыр, айылҕаба сылдыар, туризм араас көрүнгэ сайдар сирэ. Аммаба эмтээх от арааһа, үүнээйи эгэлгэтэ үүнэр. Амманан устан, сэдэх реликтовай үүнээйилэри, онтон 3000 сыллаах суруктаах хайалары көрүүххүн сөп. Манна 38 туризм базата үлэлиир, 2023 с. 40 тыһ. киһи сынньаланҥын ата-арбыта биллэр.

Чугастыы Мэнгэ Хаҥалас улууһугар алмааһы хостуур, Алданҥа Амма баһыгар маһы кэрдэр үлэлэр сабалланнахтарына, бу айылҕа кэрэ сирэ бумуура, симэ-лийэр куттала үөскүүр. Амма баһыгар көмүс булбуттара дьиксиннэрэр. Көмүс көрдөөччүлэргэ лиссиэнсийэлэри биэр-биттэрин туһунан этэллэр. Ол аата, со-тору кэмминэн өрүс уута барыта кирдээх

тобоһунан туолара күүтүллэр... Онто суох уустук кэмгэ, санаата-оноото түһэ сыл-дыар дьон сынньанар, айылҕаны кытта алтыһар, сүгүрүйэр Ытык кэрэ сирэ суох онгоһуларын үөрэ-көтө көрсүө биллибэт, долгуйуу да тахсын сөп.

Росприроднадзор салайааччыта А.Желудев Тимптон өрүскэ көмүһү хо-стооччулары “өйүү” олорбута диксиннэ-рэр. Бу икки түбэлтэбэ – Аммаба уонна Тимптон өрүскэ судаарыстыба көмүһү хостооһуну тохтоторо, гражданнын ыраас уунан хааччыыра экэнэмиичэскэй да өттүнэн ордук көдүүстээх буолуо этэ.

Биһиги, СӨ олохтоохторо үрдүкү бы-лаас бэрэстэбиитэллэригэр, Амма өрүс баһыгар уонна Тимптон өрүскэ көмүһү хостооһуну тохтоторго, ол кэриэтэ итин-нэ федеральной таһымнаах Айылҕа Ытык кэрэ сирдэрин (ООПТ) тэрийэри өйүүргэ этии киллэрэбит.

Ону таһынан, федеральной суолтала-ах Айылҕа Ытык кэрэ сирдэрин тэрийи-и туһунан парламент истиилэрин ыытарга уонна ону ылынарга көрдөһөбүт. Уоп-састыбанньыктар ааттарыттан сурукпут бу иннинэ РФ Бэрэсидьиэнэ Владимир Владимирович Путинҥа ыппыт уонна билигин көрүллэ сылдыар Амма уонна Тимптон өрүстэри көмүскүүргэ туһаайыы сурукпут салгыта буолар.

Ытыктабылы кытта – 17 киһи илии баттаабыт, учуонайдар, уопастыбанньыктар, экологтар.

А.В. Жураковскай, А.Д. Марфусалова, Р.Р. Ефремов, В.П. Коротов, Д.К. Антипина, И.С. Бурцев, А.З. Шишигина, М.С. Санников, Д.Д. Марфусалов, А.Н. Федоров, В.В. Сутакова, Т.А. Ефремов, А.И. Матвеев, Л.Д. Киспирянова, А.К. Мигалкина, С.С. Сутаков, А.И. Киселева.

2024 с. муус устар 12 күнэ, Дьокуускай.

Суоҕу баар диир хайдаһый?

2022 с. айылҕаны көмүскүүр боро-куратуура солбуйааччы борокуруора А.В. Шибина СӨ Экология министри-стибэтигэр ирдэбил түһэрбит. “Гектар ылбыт бөлөх лиссиэнсийэтэ суох базальт хостуур үлэни ыытар, онон дуоҕабары көтүрүргэ, гектары былдыаан ыларга” диэн. Бу буруй олобо суоҕа тутта дакаа-стаммыт. Тобо диэтэххэ, Уһук Илиннээби Геология информациятын пуондатын ыспыраапката көрдөрөрүнэн, ханнык да хостонор баай манна суох. Суохха тугу суоруоххунуй? Ханнык хостонор баай баар буолан, судаарыстыбаба хоромньу онгоһуллубутуй? Министияэристибэ бо-рокуруатуураны истэн, ирдэбил түһэрбит эрэри, суукка кыайтарбыт.

Ол эрэри, буулуу сатааччылар уо-скайбатахтар. Егор Петрович ону: “Бо-рокуруатуура хайаан да буруйу онгорууу була сатыыра, “лиссиэнсийэтэ суох базальты хостообуттар” диэн түмүккэ аҕалара дьикти. Дьыала РФ Холуобу-най Кодексатын 171-с ыстатыйатыгар избиллэр – сокуоннай суох урбаанынан дьарыктаныыга (Незаконная предпри-нимательская деятельность). Буруйу онгоруу састааба уонна чаччылар суох эрэри, кими эрэ буруйдаары эрэ тииһэр курдуктар”, – диэбитэ. Ол аата, кинини бэйэтин буоллаба...

Силиэдэбэтэл хостонор баайы “көрдөөбүтэ”

Суут ирдэбилэ хаста да эрэдээксийэ-лэммит, тииһэр “базальт” диэн тыл олох да сүтэн хаалбыт. Силиэстийэлээччи базальт суобун туоһулуур ыспыраапканы син аахпыт. Ол оннугар “диопсидтаах сир баай” диэн тыл күөрэйэн тахсыбыт, “Жирков сокуонунан лиссиэнсийэтэ суоҕа” дэммит. Ханнык бабарар айылҕа баайын сир анныттан хостуурга, хайаны байытар үлэбэ анал тизхиныкэ наада, скважинаны үүтүүр, дэлби тэптэрэр үлэлэр ытытыллыахтаахтар. Ону баара, оннук үлэлэр бу сиргэ да, чугастыы да ытытыллыбатахтар. Оччоҕо туох үлэ барбыты? Ханнык бабарар гектар ылбыт киһи учаастаҕын ыраастыахтаах (рекреация үлэтэ). Ол судаарыстыбанан көбүлэнэр, ирдэнэр даҕаны.

90-с сылларга диэри бу сиргэ “Алдан-сүлүүдэ” хайаны байытар кэмбинээт

Соруйан сойуолаһыы дуо?

Кэнники сылларга, саха норуотун иннигэр улахан Көһөлөөх, биһиги түмүс туттар киһибитигэр Егор Петрович Жирковка бииртэн биир холуобунай дьыала тэрил-лэн, суукка соһуу тохтообот. Туох да дакаастабыла суох, бу киһи аҥаардастыы буруйдааһар итэбэтэр сыаллаах баһаабырдар матырыйааллар тахсаллар. Маны көрөн оло-рон: “Бу тугуй? Кимнээх туох сыал-сорук туруорунан, ким соруудаһынан манньк буола турарый?” – диэн бэркиһии саныыгын. Салгыы, “Сахалайф” саайтан тутулуга суох суруналыыс Викториа Габышева матырыйаалын аҕалабыт.

үлэлээбит – ол тохтообутун кэннэ, барыта бырабыллыбыт, производство тобоҕо, сыбаалка эрэ хаалбыт. Биллэн турар, Жирков учаастаҕын ыраастаан, хаһайыстыбаннай үлэтин сабалаатаба. Погрузчиктары, самосваллары аҕалан, производство тобохторун хомуйан, бөбү тизийэр-таһар үлэлэри ыытаба, суолу, былаһааккалары бэлэмнэттэрдэбэ. От-тон силиэдэбэтэл бу үлэлэри айылҕа баайын хостуур үлэлэри кытта бутуйар эбит. Бу гектар атын киһи аатын кыт-та сибээстээбэ буоллар, ким да онно кыһаллыа суоҕа буолуо...

Туох иһин?

Дьыаланы үөрэтэн көрөн баран, В.Габышева “өйдөөбөтүм” диэбит. Е.П. Жиркову айылҕа баайын хостооһунга буолбакка, сиргэ сытар тобоҕу хомуйу-тугар буруйдууллар эбит. Ол сыаналаах тобох да буолбатах – кураанах шлак, көннөрү бороуда. Ол туһуттан киһини холуобунай эппиэтинэскэ тардар төһө сөбүү? Баһар, ол киһиэхэ кутталлаах тобох буолуо? Суох. Сүлүүдэ тобоҕо куттала суох (нулевой класс опасности), ону хомуйуу, наардааһын, таҥастааһын (обработка), тизийи, туох да анал көнүлү ирдээбэт. Баһар, Жирков ол тобоҕу хан-на эрэ таах илдээн кутан кэбиспэккэ, туһаба таһаарбыта ордук долгуппута буолуо? Сокуон ону эмиэ бопсубат. РФ Төрүт сокуонун 34-с ыст. “Ким бабарар сокуонунан көнүллэнэр урбаанынан, атын да экэнэмиичэскэй дьыаланан дьарыктаныан сөп” дэнэр.

Бу тобохтон, Базальт собуота мине-ральнай таас баатаны – дьыэни сылытар

үллүгү онгорбут. Жирков собуот дириэк-тэрэ этэ. Собуот бэйэтэ тугу да хостоо-бото, сырьенан сокуонунан регистраци-яламмыт “Минеральное промышленное сырьё” ХЭТ хааччыыра. Бу ХЭТ сүрүн дьарыга – куттала суох тобоҕу хомуйуу, салгыы матырыйаалга туттарга араарыы, хос таҥастаан онгоруу.

Силиэдэбэтэл фантаст дуу, эбэтэр Жирков кубулунар дуу?

Бу тэрилтэлэр дуоҕабар түһэрсибит-тэр. Итиннэ улахан барыс ыла сатыыр “хара санааны”, онно Жирков кыттыҕаһын ханна көрдүлэр? Бу дуоҕабартан кини тус четугар үл-харчы кириитин туоһулуур чаччы баар дуо? Туох да суох. “Буруйу онгоруу” баарын туһунан туох чаччы, ханнык эмэ даата суох. Хаста да ахтыл-лыбыт кэм Е.П. Жирковка буолбакка, “Минпромсырьё” ХЭТ Базальт собуо-тун сырьенан хааччыар дуоҕабарыгар сыһыаннаах. Дуоҕабарга Жирков тус четугар харчыны ытыгы туһунан туох да суох. Дуоҕабардар айылҕа баайын хостооһунга туох да сыһыана суохтар.

Силиэдэбэтэл бузалтыарыйа эспэр-тиисэтин ыттарбытыгар, Базальт собуо-та дуоҕабарынан киллэрбит үбүлээһинэ барыта “МинПромСырьё” ХЭТ четугар кэппизикэтигэр тийэ кирибитин туһунан баар. Ол эрэри, силиэдэбэтэл хайаан да уорбалыыр санааба иэбэ турар: “хай-дах тугу да туһамматах буолуой!” диэн. Бэйэҥ хайдаххын да, оннук сыаналыгын диэн ди... Онон докумунҥа: “Е.П. Жир-ков... “МинПромСырьё” ХЭТ дьыннээх

салайааччыта буолан”... дэммит. Быһата, Е.П. Жирков “көстүбэт генерал” орулу-гар сылдьан, туох баар үбү бэйэтэ ыла олорбутун курдук.

“Сир аннынаабы баай туһунан сокуон” (“Закон о недрах”) сүрүн өйдөбүлэ – “сир анна” (“недра”). Бу өйдөбүл ойуур уча-астага, сир учаастага диэн өйдөбүлтэн атын. Силиэдэбэтэл ону өйдөөбөт дуо? “Ойуур учаастага” диэн өйдөбүлү Ойуур кодексата быһаарар, оттон “айылҕа ба-айдаах сир учаастаҕын” – 119-с №-дээх Федеральной сокуон быһаарар айылҕа баайдаах учаастаҕын баһылата да биэ-риэ суох этилэр. Оннук учаастактар Уһук Илинҥи гектарынан түнгэтиигэ бэрилли-бэттэр даҕаны.

Буруйдуохха эрэ диэн?

Силиэдэбэтэл Е.П. Жирков ыраа-стыыр үлэни, рекреацияны ыппытын “айылҕа баайын хостуур үлэлэр” диэн сыаналыыр, “ол буруйу онгоруу” (ХК 171-с ыст.) диэн быһаарар. Гектар уча-астаҕын – “сиртэн хостонор баайдаах сир (месторождение)” диир. Ол сиргэ хаһан эрэ, сүлүүдэ хостоно сылдыбыт да, саппааһа былыр үйэбэ бүппүт. Бу сир учаастага федеральной суолталаах месторождениеба киирсизбэт. Силиэ-дэбэтэл Жирковы “диопсид хостообут” диирэ туох да оруна. Ханна баарый, дакаастабыла? Хостуур үлэлэр, дэлби тэптэриилэр? Буруйу онгорууу дакаа-стыыр чаччылар суохтар. Барыта тарбаа-тан эмэн онгоро сатааһын, кураанах тыл.

Кулун тутар ый бүтүүтэ силиэдэбэтэл А.Васильев буруйдуур түмүгүн уонна дьыала матырыйаалларын Борокуруатуу-ра нөҥүө Алданнаабы суукка ыппыт. Бу иннинэ буолбут икки мунньаха бастакы инстанция судьуйалара Борокуруатуура көрүүтүнэн дьыаланы быһаарыттар. Олоххо көстөрүнэн, холуобунай юрис-дикция судьуйалара борокуруатуура буруйдууруттан туораабаттар. Онон, хайдах буолар? Егор Петрович Жирков “судьуйалар тутулуга суох буолуохтаах-тар” диир, судаарыстыба Төрүт сокуону-гар эрэ эрэнэр. Дьыала хайдах буоларын кэтээн көрүүхпүт.

Виктория ГАБЫШЕВА.

Н.ГЕРАСИМОВА бэлэмнээтэ

Саҥалааһын баар!

Муус устар 11 күнүгэр дойду тэбэр сүрэбэр, Москубаҥа, Бүтүн Арассыыйатаабы тыа хаһаайыстыбатын кэпэрэтииптэрин XI сийиэхэ буолбут. Дойду 59 эрэгийиэниттэн 279 дэлэгээт кыттыбыт. Биһигиттэн быйыл ТХМ миниистирин бастакы солбуйааччытынан анаммыт Анна Стручкова уонна Ас уонна астыыр салаа тэрилтэлэрин толорооччу дириэктэрэ Андрей Ноговицын сылдыбыттар. Сугулаанҥа АККОР бэрэсидьиэнэ Владимир Плотников, Федерация Сэбиэтин Аграрнай бэлиитикэбэ уонна айылҕаны туһаныыга кэммитиэтин бэрэссэдээтэлин солбуйааччы Егор Борисов, АККОР бочуоттаах бэрэсидьиэнэ Владимир Башмачников уо.д.а. кыттыбыттар.

Судаарыстыбаннай былаас уонна т/х кэпэрэтииптэрин икки ардыгар лаппа аһаҥас кэпсэтии буолбут чинчилээх. Ол курдук, судаарыстыба аграрнай бэлиитикэтигэр биир тыын суолталаах хайысха т/х кэпэрээссийэтин онгортон таһаарар уонна потребительскай кэпэрэтииптэрэ буолуохтаахтарын, онтон сизэттэрэн, тыа хаһаайыстыбатын уонна т/х бородууксуйатын ырыынагын, сырьетун сайыннары бырагырааматын иһинэн кэпэрэтииптэргэ үбүнөн көмөлөһөр наадатын туһунан кэпсэппиттэр.

Манна даҕатан эттэххэ, Саха сиригэр 226 т/х потребительскай кэпэрэтиибэ баар. Итинтэн астаан-үөлээн таһаарааччыта – 55.

Андрей Ноговицын өрөспүүбүлүкэ 12 кэпэрэтиипин аатыттан баар кыһалҕалары бэлиэтээн туран, Дьокуускайга буолбут сийиэс түмүгүнэн ылыллыбыт этиилэри, туруорсуулары тиэрдибит. Билигин дойдуну үрдүнэн дьүүллэһиигэ сылдыар агрегатор өйдөбүлүгэр бары кэриэтэ кэпэрэтииптэри аты-тутуу, астааһын уонна баттары өттүнэн эппиэттэллэрин

бэлиэтээбит. О.и. баар кыһалҕалары иһитиннэрбит. Х-р, эрдэ ылыллыбыт, сүрүннээн, омук сиригэр онгоһуга тиэһиникэ, оборудование эргэрбитин, саҥа саппаас чааһынан сөргүтүөх иһин, саансыйаттан сылтаан ол табыллыбатын, онон бэлэмнэнэр аһы-үөлү суулуур, хахтыыр да өттүнэн уустук баарын да тумнубатах. АГАТУ-га буолбут кэпсэтиигэ этиллибит каадыр тийибэт кыһалбатын, онуоха биир сүрүн төрүүт быһыытынан олорор дьизэнэн хааччыллы кыаллыбата буоларын иһитиннэрбит.

Саха сиригэр өйдөнөр төрүүтүнэн ас-үөл бэйэбэ турар сыаната лаппа үрдүк. Ол кэмнэ дойду удамыр сыаналаах аһы-үөлү бэлэмнээччилэрин бородууксуйатынан эргинэр улахан федеральнай маҕаһынанар тиһиктэрэ кэлитэлээн эрэллэр. Бу түгэнгэ онто да суох батарыыга уустугу көрсөр олохтоох аһы-үөлү бэлэмнээччилэр балаһыанньалара өссө кытаатыан сөп. Ырыынак сокуонунан, күрөстэһиини кыайбатах туораан биэрэр, тохтуур айылҕалаах. Оттон наар бэлэми кэтэһэн олорду

охсуута кэнэбэһин “оройго охсорун” бүгүнгү олохпут да кэрэһилиир. Бэйэ сиригэр үүммүт, астаммыт ас ордугун, хаачыстыбалаабын, ордук ингэмтэлээбиз быһаара сатыыр наадата суох. Дойду салалтата, дэлэбэ, ас-үөл өттүнэн куттал суох буолуутугар сүнгээн оруолу ууруо дуо! Иккиһинэн, омук быһыытынан ура-тыбытын илдьэ сылдыарбытыгар төһүү күүс буолар төрүт дьарыкпыт, тыабыт сирэ суолтата сүнгээн эбээт. Ол да иһин, тутуу баттаһа, өйөбүлү туһанар, тыабыт хаһаайыстыбатын салгыы сайыннара гына, кэпэрэтииптэри туруктаах онгорорго дьоммут туруулаһаллар дьин өйдүүбүн. Саха сирин аатыттан резолюцияга тугу киллэрэргэ туруорсубуттарын сырдатар тобоостоох:

1. Арассыыйага «Земский доктор», «Земский учитель», «Земский работник культуры» курдук бырагыраамалар үлэлииллэр. Кинилэргэ араас суол чэпчэтии көрүллэрэ төһүү көмө. Онон «Земский аграрий» бырагыраама онгоһуллара туһалыа. Ол иһинэн тыа сиригэр кылаастаах исписэлиистэри сэнээрдер гына, чэпчэтиилээх ипотека кирэдьиитин табыгастаах гыны, т/х кэпэрэтииптэрин үлэһиттэрэ биэнсийэлэнэр саастарын кыччатыйы, биэнсийэлэрин кээмэин улаатыннары киирдин.

2. «Тыа сиригэр кэлимник сайыннары» бырагырааматын иһинэн, т/х кэпэрэтииптэрин исписэлиистэрэ тыа сиригэр дьиз туттар (атыылаһар) түгэн-нэригэр ол тутууларын сыанатын 70-тан тахса бырыһыанын социальнай төлөбүр быһыытынан төлүүр көдүүстээх уопуту сөргүтүү.

3. Ону тэнэ ТХПК-лары РФ патеннаахтар нолуоктарын тиһигэр киллэрийи.

4. Астыыр-үөлүүр кэпэрэтииптэр материалнай-технологическай базаларын

тупсарыыга көрүллэр грант кээмэин биллэ улаатыннары.

5. ТХППК-лар тыа хаһаайыстыбатын бородууксуйатын астылларыгар анаан, Арассыыйага дьобус кыамталаах технологическай лиинийэлэри онорууну күүскэ сайыннары.

6. Арассыыйага ТХППК-ларга анаан кыра кыамталаах технологическай уонна көмө оборудованиелары, анал тиэхиньикэни онорууну сайыннара федеральнай бырагырааманы онгортон, бигэргэтэри туруорсуу.

Түмүгэр: “Биһиги, СӨ т/х потребительскай астыыр кэпэрэтииптэрэ, “Тыа хаһаайыстыбатын сайыннары туһунан” 183 ФЗ-на пиэрмэрдэр бэлэмниир астарын-үөллэрин батарыы уонна агрегатордары тэрийи чааһыгар уларытыы киирэрин толору өйүүбүт”, – диэбит.

Андрей Тимофеевич 1997 с. Саха сиригэр аан бастакынан олохтоох аһы-үөлү бэлэмниир “Чурапчы” ТХПК-ны көбүлээн тэрийбитэ үгүстэргэ холобур буолбутун билэбит. Ити кэпэрэтиипи улуус 1900 кэтэх хаһаайыстыбалааҥа уонна 300 дьобус бааһынай хаһаайыстыбала кыттыһан тэрийбиттэрэ. Түөн саҕаттан төрүттээбит кэпэрэтиипигэр А.Т. Ноговицын 19 сыл толорооччу дириэктэринэн таһаарылаахтык үлэлээбитэ. Онон, этэргэ дылы, кэпэрэтиип ис-тас эридьиһин, кыһалбатын, ситиһиитин иһиттэн билэр. Федерация Сэбиэтин биир тутаах кэммитиэтигэр бэйэ-бит киһибит, сенатор Егор Борисов үлэлиирин баттаһа, төрүт дьарык, олохтоох онгортон таһаарыы тирэхтээх буоларын туһугар туох кыаллары барытын онгорор, онгорорго дьулуһар, туруорсар бигэ санаа киирбитэ сэргэхситэр. Эрдэ суруйбутум курдук, туох барыта – сокуон, аак, быраабыла ылыллан, бигэргээн бүппүтүн кэнниттэн саппай уопса сатыырбыт тохтуур иһи? Онон этии, туруорсуу ситэ-хото ылыллыбат да түгэнигэр, сүрүнэ, саҥалааһын баар.

Дьааныга ТХМ кэллиэгийэтэ буолла

Киэн нэлэмэн Саха сиригэр т/х дьарыктаныы усу-Клуобуйата улуус аайы да араастаһар диэххэ сөп. Түстэммит сириттэн, суол-иис хайдабыттан, айылҕатын уратытыттан, инфраструктура, сибээс хайдабыттан уо.д.а. тутулуктаах. Оттон киин сир уона Арктика улуустара уратылаахтарын этэ да барыллыбат. Онон туһунан бырагыраама, кэнсиэпсийэ наада дьин, бу өттүгэр үлэ саҕаламмыта. Арктика сайдарыгар Ил Дархан Айсен Николаев улахан болжомтону уураар. Ол курдук анал дьаһал таһааран, кэлэр 10 сылы хабар киэн бырагыраама ылыллан, ааттыын-суоллуун Арктиканы сайыннары министиэристибэтэ төрүттэммитэ. Логистика кииннэрэ тэрлибиттэрэ.

Ол эрэри икки миниистир кытылаах ТХМ кэллиэгийэтэ Үөһэ Дьааныга аан бастакы ытыллыта. **Миниистир Артём Александр** – 2030 сылга диэри тыа хаһаайыстыбатын сайыннары былаанын билиһиннэрбит. Салгыы “Арктика улуустарыгар тыа хаһаайыстыбатын сайдыытын кэнсиэпсийэтин” дьүүллэһии, санаа үллэстиитэ буолбут.

Үөһэ Дьааныг улуунун баһылыга Владислав Иванов сири оноруу, нүөлсүтүү, тиэхиньикэнэн, оборудованиенан хааччылыы, сүөһү эбии аһылыгын бэлэмэ курдук сыты болпурустары көтөхпүт. Сылгы дьаанылыы тиибин харыстыыр, үксэтэр сыалтан муниципальнай сылгы иитэр тэрилтэ тэрийэр наадатын үллэстибит.

Ыччаты сүөһү иитиитигэр сыһыарар гына, эдэр ыалларга ынах атыылаһан биэрэри, онуоха сыана аҥаарын бүддьүөттэн көрөрү ситиһиэххэ дьин этии киирбит. Түргэниик ситэр салаа кыылын-көтөрүн кииннээн аҕалары, ол аһын-үөлүн тиэрди ороскуотун бүддьүөт уйунара буоллар дьин баҕа санаалаахтар эбит. “Саха сүөһүтүн иитэр тэрилтэ муниципальнай буолара ордук. Кэтэхтэр кыаныахтара суоҕа, чиэски сытар нэһиликтэргэ болбойуохха”, – дьин санаа эмиз иһилибит. **Арктика сайдыытын уонна хотугу норуоттар дьыалаларын министирэ Владимир Черноградский**

бу кэнсиэпсийэни онгорорго улахан үлэ ытыллыбытын, ыстатыстыка анаалыһа онгоһуллубутун, кэллиэгийэбэ, уопастыбаннай сөбиккэ дьүүллэһилибитин, Арктика сайдыытыгар тыын суолталаабын, Ил Дархан этэрини, ыраабы көрөр, амбициознай, киэн хабааннаах буолуохтаабын эппит. Иккис өттүттэн, миниистир Арктикаҕа ынах, сылгы ахсаана сылын аайы абы-ыырын быһыытынан, сүөһү ахсаанын (боруодатыттан тутулуга суох) элбэтэр, туох хайа иннинэ сүөһү, сылгы базатын улаатыннарыыга үлэ барыахтаабын, балык булда, балыгы астааһын, обуруот аһын олордун, аныгы технологияны туһаныы хайаан да кэнсиэпсийэбэ киирэрин туһунан киирбит этии учуоттамматабын эппит. 2015 с. диэри үлэлээбит Сайдыы кэлим бырагырааматын көмөтүнэн таба иитиитигэр, балыктааһынҥа үчүгэй уларыыы тахсыбытын холобурдаабыт. Сүөһү, сылгы аһылыгын элбэтиигэ туох чопчу үлэ барыахтааҕа чопчу ыйыллыахтааҕар тохтообут. Кэнсиэпсийэни сунньунэн өйөөн туран, чочуйар наадатын биллэрбит.

СӨ Уопастыбаннай палаата-тын бэрэссэдээтэлэ Иван Горохов т/х өйүүр пуонданы тэрийи туһалаах буолуобун үллэстибит. Того диэтэххэ, муниципальнай тэрлииллэргэ нолуоктан киирэр үптэрэ быыкаатын, ол үп сорох сирдэргэ наадыыы 5 % да саппатын эппит. Итинник

түгэнгэ төһө да баһылык таһыччы талааннаабын иһин, элбэҕи ситиһэр кыаҕа суобун бэлиэтиир. Сайдыыны торумнуурга бары министиэристибэлэр сүбэлэрин холбоон, сүрүнэ, онгортон таһаарыыны кытта ситимнээн, кэлимник сайыннары былаанын ылыннахтарына, үлэ тиһиктээхтик бардабына эрэ күттүүннээх түмүк ситиһиллэр кыахтаабын олус сөпкө бэлиэтээбит. Х-р, астык оскуола тутуллар. Онно бэрт абыах оҕо үөрэнэр, каадыр тийибэт. Того? Онгортон таһаарыы суох, үлэ суох, дьон көһөн барбыт. Очтоугар бу оскуола туһата-көдүүһэ туғуй?

Сылгы иитэр племенной хаһаайыстыбалаах, Владимир Христофоров, “Яна-продукт” СППСК аатыттан тыл этэбин дьин, төһө да инники сылларга үүт атыылаһыллар сыанатын үрдэппиттэрин иһин, саҥа көмө мэхэньиисим киириэбиттэн, үүт туттарааччы абыаан, астыыр сыах уустук балаһыанньалаабын үллэстибит. Үүт харчытын улаатыннараы туруорсубут. Улууска саатар биир сүөһү, сылгы аһын бэлэмнэн дьарыктанар хаһаайыстыбаны тэрийэр наадатын, **эдэр урбаанный Вадим Горохов** онно үлэлэһэрин, кинини өйүүрү туруорсубут. Ил Түмэн дьокутаата С.А. Сивцев тыа сиригэр кэмигэр үп-харчы көрөн, социальнай эһийиэктэри уталыппакка киирэн иһиэхтээхтэрин эппит. 12 сылы быһа тутуллубут Сайдыы оскуолатын санаппыт. Хаһан тутуллор диэри оҕо үксэ көспүт. **Счётнай палаата аудитор О.П. Никонова** муниципалитеттар баһылыктарыттан элбэх тутулуктаабын, т/х эрэ буолбакка, култуура өттүгэр сыылбатыыы баарын, куонкурустарга кытта да сорумматтарын бэлиэтээбит, Саха сирин арбаа энгэрин сайыннары кэнсиэпсийэтин курдук “буксуйан” туруон бабарбатын үллэстибит. **Москуба билимнэ институтун дириэктэрэ, учуонай А. М. Зайцев** кэнсиэпсийэни сэнээрбит. Салайар институту саха сылгытын, ынабын күүскэ чинчийэр былааннаабын, билим өттүттэн көмө-тирэх буоларга бэлэмнэ эппит. Ноговицына Е.В. бу кэнсиэпсийэ хас биирдии Арктика олохтообор туһалаах буоларыгар бабарбыт.

Ол тэнэ Арктика олохтоохторо тылтан дьыалаҕа киирэр дьохуннаах күнү эрэнэ күүтэллэр.

Сылгыһыт күрэбэ

Быйыл Үөһэ Дьааны улуунугар буолбут сылгыһыт күрэбэр өрөспүүбүлүкэ 8 улуунуттан 4-түү киһилээх 13 хамаанда күөн көрүстэ. Түмүккэ Амма улуунун “Давидовф” ХЭУо хамаандата кыайан, Тыа хаһаайыстыбатын министиэристибэтэ туруорбут 2,5 мөл.солк. бириһин ылар түэстэннэ. 2-с миэстэлэммит Мэнэ Хаҥалас Табабатыттан “Тумарык” КФХ “Үөһэ Дьааны оройуона” МТ олохтообут бириһин – “УАЗ фермер” массыынаны ылан, үөрүүтэ үрдээтэ. 3-с буочуоттаах миэстэни ылбыт Чурапчы Одьулуунун хамаандата эмиэ Үөһэ Дьааны улууну туруорбут “Буран Лидер” бириһин ылан, сүөм үрдээбитэ сэрэйиллэр. Оттон 4-с миэстэ буолбут Чурапчы Хоптоботун хамаандата “Саханефтегазсбыт” тэрилтэ 145 тыһ. солк. бириһин ылбаты саныахха да астык.

Миэстэлээхтэри таһынан кимнээх кыттыбыттарын бэлиэтиир тобоостоох. Хаһыс миэстэ буолбуттарыттан тутулуга суох, сылгы иитээччилэрбит үлэ быһыыгар ыраах сиргэ анаан-минээн тийэн кыттыбытара, көхтөөхтөрүн көрдөрбүттэр кэрэхсэниэн эрэ сөп. Күрэх аата күрэх: ким эрэ кыайахтаах, ким эрэ кыайтарыахтаах. Быйыл табыллыбатах эһиит ситиһиэ.

Ол курдук, мунутуур ыраахтан тийибит Ньурба улуунун “Ньурбачаан” ТХПК хамаандата 5-с миэстэлэммит. 6-с м. – Үөһэ Дьааны Остоолботун хамаандата буолбут. Хаҥаластан тийибит Ушницкай И.И. КФХ хамаандата – 7-с м., Мэнэ Хаҥалас Мөҥүрүөнүттэн Протопопов А.С. ИП – 8-с, Эбээн Битантай улуунуттан икки хамаанда кыттан, 9-с уонна 10-с м. буолбуттар. Таатта “Победа” ХЭУо-та – 12-с миэстэ. Үөһэ Дьааны Боруулаабын хамаандата – 11-с м., арыылаахтар – 13-с м. буолбуттар.

Племенной сылгы быыстапкатыгар Үөһэ Дьааныттан икки хаһаайыстыба 18 атыыра кыттыбыт. Кинилэр саха боруода сылгы дьаанылыы тиибин иитэллэр.

Ат сүүрдүүтүгэр Хаҥалас уонна Үөһэ Дьааны улуустара кыайбыттар.

1-кы, 3-с миэстэни “Арыылаах” ПК атырдары ылбыттар, иккиһи – “Баачаан” ХЭУо атыыра. Бириһинэн “Сахаагроплем” ГБУ хааччыбыт: 1-кы м. – 50 тыһ. солк., 2-с м. – 30 тыһ. солк., 3 м. – 20 тыһ. солк. **Татьяна Захарова-ЛОҢУУРА.**

Алексей ЖИРКОВ: “Үлэлиирим тухары мэлдьи бэйэбин сайыннара сылдыабын”

– Алексей, хаһаангыттан уһанар буолбуккунуй? Эйигин ким эрэ уһуйбута дуо?

– Ким даҕаны үөрөппэтэбэ, уһуйбатаҕа. Бэйэм бэйэбэр сылдьан уһанар буолбутум. 2013 с. Дьокуускайдаагы Дизайн уонна технология кыһатыгар ювелир идэтин баһылаабытым. Тута Дьокуускайга “Саха таас” диэн пиirimэбэ хатыламмат, сэдэх киэргэллэри онготор маастарынан үлэбэ киирэн, 4–5 сыл үлэлээбитим. Үлэлэrim хатыламмат буоланнар, айарга-тутарга үчүгэй этэ. Мин, уопсайынан, көмүһүнэн да, маһынан да айарбын, хатыламматы онготорбун сөбүлүүбүн. Көмүс үлэтэ диэн, бэйэбит да сэрэйдэн эрдэххит, мэлдьи биир хоско, остуолга олорон үлэ буоллаҕа. Эппиккэ дылы, киһи этэ-сиинэ көһүйөр, хараҕа ыалдьыар диэри олорор. Ол иһин “миэнэ буолбатах эбит” диэн, дойдубар тахсыбытым. Онно тийээн биир эрбиилээх, өтүйэлээх эрэ маһынан уһанан барбытым.

– Эрдэ маһынан уһанар этиҥ дуу?

– Суох буоллаҕа. Уопсайынан, дэриэбинэбэ тахсан баран маска сыстан үлэлээн барбытым. Маһынан киһи эмиэ айар эбит. Айар иэйиим уһуктан, бииртэн биир онгоһугу, миэбэли онгоруотум. Урут боруобалы илик, уустук үлэни толорорбун сөбүлүүбүн. “Ээ, сатаабатым буолуо” диэн чабыйан турбаппын, харса суох ылсан иһэбин. Тимири сыбааркалыбын, тааһынан эмиэ үлэлиибин. “Көмүстээбэр маска быдан чугас эбиппин” диэн санааҕа кэллим. Көмүскэ биир хоско хаайтаран олорбут эбит буоллахпына, маска кэлэ-бара сылдыабын, хамсанабын, дыону кытары кэпсэтэбин.

– Дэгиттэр уус буолбут эбикиин дии!

– Үлэлиирим тухары мэлдьи бэйэбин сайыннара сылдыабын. Дьэ тутабын, маһы кыһан уһанабын, тимири иэнгэн-эллээн араас искибиэри, онгоһугу, боруотаны, миэбэли онгоруотум. Билигин, холобур, “мягкая кровля” диэнинэн дьэ үрдүн (кырыыһа) онгоро сылдыабын, итинниги дэриэбинэбэ ким даҕаны боруобалы илик. Биир үксүн сангаҕа холоноору сакаас ылбытым.

Хата, бу оруобуна куоракка кэлэн үлэли сылдыарбар түбэстигит.

– Бастаан син биир маска боруобаланнабын?

– Аан бастаан үстүрүмүөнүм да суоба, биир өтүйэлээх, лобзиктаах сылдьан уһанан барбытым. Бастагы үлэм – онуордаах күрүө (забор). Онтон улам миэбэлгэ көспүтүм. Ити кэннэ 2019 сылтан дэриэбинэ иһигэр бииртэн биир сакаас киирэн, олох күүскэ үлэлээбитим. Ханна

Дьобурдаах киһи барытыгар сатабыллаах буолар эбит. Уус Алдан Мындаабатын олохтооҕо, эдэр уус уол – Алексей ЖИРКОВ – дьэ, чаччы, айылҕаттан бэриһиннэрбит талба талааннаах, дэгиттэр дьобурдаах. Кини көмүскэ уран тарбахтаах маастар. Маһы ыллаппат эрэ быһыылаах. Миэбэлтэн сабаланаан дьэбэ тийэ – барытын тутар. Тимиргэ эмиэ сыһыаннаах. Үгүһү этэ барбакка, маастары кытта кэпсэтэбит.

даҕаны биллэрии-угуйук ыппаппын. Дьон бэйэтэ истиһэр эбит. Уус Алданга дьаһалтаны кытары үлэлэһэн, Спартакиада буоларыгар элбэх сакаас киирбитэ. Бэйэм дойдубар “Мин Мындаабам” диэн улахан сүрэхтээх суругу онгоруотум.

– Сакаасчыттар ыйалларынан, эскиистэринэн онгоруотум дуу?

– Сакаасчыт үксүгэр баҕатын, “манньк буолуохтаах” диэн быһытын эрэ этэр. Оттон хайдах буолуохтаабын, идийэтин бэйэм толкуйдаан, айан таһарабын. “Манньк онуор барсар дуу?” диэн талларарбын. Араас истииллээх миэбэли сакаастыллалар. Эдэр дьон аныгы истииллээх миэбэли ордороллор.

– Бэйэн мастарыскайдааххын дуу?

– 2019 сыллаахха дьонум тэлгэһэлэригэр мастарыскай туттубутум. Ол кэннэ Дьарыктаах буолуу киинин кытта хантараак түһэрсэн, 150 тыһыынча ылбытым уонна ол харчыбынан үс-түөрт сүрүн үстүрүмүөммүн атыыласпытым. Онтон сыйыа сакааһым элбээн, үстүрүмүөммүн ханалпытым. Уһанар киһи элбэх туттар сэптээх буолуохтаах. Мэлдьи бииринэн тутта сырыттаахпына, ноборуусканы тулуйбакка, түргэнник алдьанар. Ол иһин төһө кыалларынан уларыта, солбуһуннара сылдьан туттабын. Оччобуна тизхиникэ үйэлээх буолаллар. Уонтан тахса шуруповердаахпын.

– Уһанаргар соботобун сылдыабын дуу, көмөлөһөөччүлээххин дуу?

– Кыһын миэбэлбин соботобун онгоро-

бун. Онтон атыныгар үлэ хайдабыттан көрөн, убайым сылдыһар. Сайынын дьэ тутуугу үлэлиибин. Бэйэм биригээдэлээхпин, онно маастардыбын. Биригээдэбэр бииргэ төрөөбүт убайым уонна күтүөттэrim бааллар. Туора дьонго хайдах үлэлири хос быһаара сатаан ньаҕайдаһарбын сөбүлээбэппин. Убайбын, күтүөттэrim кытта мэлдьи бииргэ сылдыар, үлэлиир буоламыт, тыл быһаҕаһыттан өйдөһөбүт. Атын дьон ирдирбин, дьаһайарбын сөбүлүү суобун сөп. Хос этиттэрэллэrim төрт сөбүлээбэппин.

– “Эдэр баҕайы эрэри, дьаһайар” дииллэрэ буолуо... Сакаасчыттар эмиэ ордук саастаах дьонго эрэнэ саныллар дии.

– Оннук ини. Саастаах сакаасчыттар билсэллэригэр, “маастардара бу быһыылаах” диэбитти, бастаан саастаах киһибитини кэпсэтэ сатыллар. “Маастарбыт бу баар” диэтэхтэrimнэ, эдэrim иһин быһыылаах, соһуйаллар, соччо эрэммэтэхти, мыыммытты көрөллөр-истэллэр. Уонча сыллаабыта өссө эдэр буоллабым.

– Дууһаҕар ордук туох чугаһый? Миэбэл дуу, дьэ дуу, атын дуу?

– Туох эрэ сананы, сонуну бэйэм идийэбинэн онгоруотум сөбүлүүбүн. Киһи бэйэтэ айан таһарадына, эппиккэ дылы, дууһата ыллыыр. Үлүһүйэ-үлүһүйэ утууар уугун умнан туран, утаппытты онгоруотум. Миэбэллэrim онуордарын барытын илиибинэн хаһабын. Оһуордарбар баҕа санааны этэр, харысхаллары бэлиэтиир онуордары туттабын.

– Сорох дьон “идийэни ютубтан ылабыт” дииллэр. Оттон эн?

– Мин тэлэбиисэр да, интериниэт да көрөр солوم суох. Онон, үтүктүбэппин. Эппитим дии, айарбын сөбүлүүбүн. Ол иһин бэйэм толкуйбунан, идийэбинэн, ааҕан-суоттаан, бырайыактаан онгоруотум ордоробун. Үөрүйэхпин, уопуппун мэлдьи сайыннара сатыыбын.

– Уһанар дьобурун төрдүгүттэн кэлбитэ буолуо дуу?

– Аҕам өттүгэр уһанар дьон суох, кини бэйэтэ эмиэ уһаммат. Ийэбинэн эһэм урут уһанара эбитэ үһү. Ол гынан баран, кини уһанан хаалларбыт тугун даҕаны көрбөтөбүм. Арай ийэм кыра сылдьан олорбут олоппоһо ордон хаалбыта баар. Оччолорго үстүрүмүөн энгин диэн суох буоллаҕа. Аҕаардас быһабынан, сүгүнэн эрэ уһанан эрдэхтэрэ.

– Махтал буолуохтун эйиэхэ. Өссө даҕаны ситиһии үктэллэнэ тур. Айар, уһанар дьобурун сайда турдун!

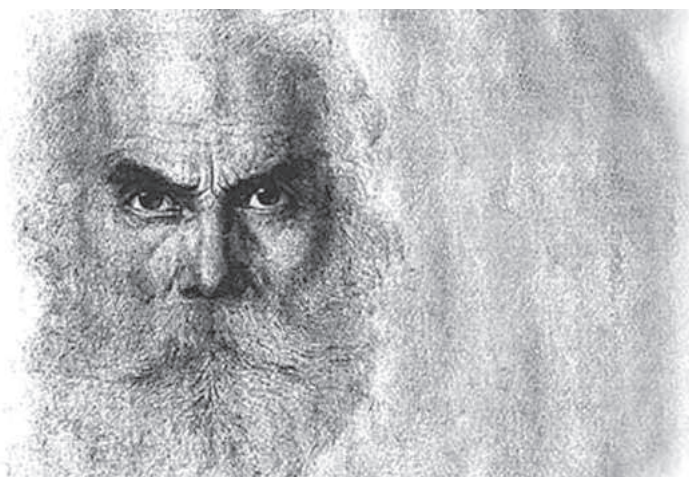
Кэпсэттэ Туйаара СИККИЭР.

СЫРДЫК ХАРАҢАНЫ ҮТЭЙИЭ

Иван Попов төрөөбүтэ 150 сылыгар

Саха норуодунай худуоһунньуга, сырдатааччы, счинчийээччи, учуутал Иван Васильевич Попов быйыл муус устарга төрөөбүтэ 150 сылын туолар. Национальной ойуулуур-дьүһүннүүр түмэлгэ И.В. Поповка аһаҕаһа быыстапка арыллан, кини айымньыларын, хаар-тыскаларын көрөр кыахтанныбыт.

Дьикти хаан

Абатынан хос эһэтэ Рязаньтан төрүт-тээх Андрей Попов Аляскаҕа Ситкаҕа тийиэн, алеут дьахтарын кэргэн ыл-быта. Степан диэн уолламмыттара, ол уол кэлин, Чурапчы сиригэр кэлэн олорон, 1869 с. өлбүт. Кини уола Васи-лий аҕабыыт – Иван Попов аҕата, Ытык Күөлгэ протоиерей Димитриан Попов кыһын Капитолинаны кэргэн ылбыт.

Димитриан аҕата Арасыйаттан төрүттээх таҥара дьийэтин үлэһитэ. Бэйэ-тэ Покровскайга төрөөбүт, Духобунай академияҕа үөрэммит. Иркутскайга декабрист Трубецкой оҕолорун көрбүт акушерка идэлээх Татьяна Косыгинаны кэргэн ылбыт (кыыс ийэтэ кавказтыы хааннаабын суруйаллар – НГ). 1851 с. кинилэр Боотуруускай улууска, Ытык Күөлгэ, олохсуйбуттар. Оччотооҕу кэ-минэн сүрдээх үөрэхтээх дьыэ кэргэн эбит.

Иван Попов тымырыгар нуучча, алеут, украинец, өссө монгуол, гру-зин өбүгэлэрин хаана сүүрэрэ. Ки-нилэр нуучча православнай итэбэлин тарбатааччылар, миссионердар, сыр-датааччылар этилэр. **Ханна тийиэн үлэлээтилэр да, ол сиргэ-уокка, олох-тоох норуокка үтүө сыһыаннарын, бэриниилээх үлэлэринэн, үтүө дыа-лаларынан биллэллэр.** Аҕата Васи-лий Степанович Черкөөххө бастакынан сахалыы мэлиппэни аахпыта. Эһэтэ Ди-митриан саха тылын үчүгэйдик баһылаан, тылдьыт онгоруон саҕалаабытын Э.К. Пекарскайга биэрбитэ. Ол да иһин Иван Попов эмиэ үтүөнү-сырдыгы тарбатааччы буоллаҕа.

Уһуйуллуу

Уол кыра эрдэбиттэн уруһуйдуур идэҕэ абылаппыта. “И.В. Попов айар үлэтэ икона, мэтириэт суруйуутуттан саҕаламмыта” диэн биллиилээх суруна-лыыс Д.В. Кустуров суруйбут. Куоракка Духобунай училищени бүтэрбитэ. Ускуустубаҕа суолун таба тайанарыгар сырдатааччы, епископ Иннокентий Вени-аминов үөрэнээччитэ Мелетий епископ көмөлөспүтэ түбэһиэхчэ буолбатах. Ити кэмгэ И.В. Попов мэтириэт онгорор, биллэр худуоһунньуктар хартыыналарын куопуялыыр, тыйаатыр декорацияларын кизгэртэр буолбута. “Мин Чычымахха эһэни көрсүүм” диэн бастакы хартыы-натын көрбүт эрэ барыта хайҕаабыта, “хайаан да үөрэн” диэн сүбэлээбиттэрэ.

Онон, 2003 с. Петербурга тийиэн, биллиилээх худуоһунньук, “передвиж-ник”, профессор В.Е. Маковскай ма-старыскайыгар үөрэнэ кирибитэ. Устудьуон эйгэтигэр кинини “Итальянец” дииллэрэ: тас дьүһүнүн, сытыы эрилкэй харабын, уратытын, гипнозтуур кыабын иһин. Эрмитажка, Нуучча түмэлигэр баар Рубенс, Тициан, Рафаэль хартыы-наларын үтүгүннэрэн уһулар кинилэр тизихинькэлэрин, ньымаларын билсэ-ригэр туһалаабыта. Петербурга 1905

кистэлэнги, дьикти күүһү тиэрдибитин “саха итэбэлин, үгэһин олох үчүгэйдик өйдүүр киһи эрэ манньк суруйуон сөп” дии саныгыҥын.

“Кэрэни көрбүт”

Биир кэрэхсэбиллээх дьарыга – кини фотограф быһытынан үлэтэ. Кини хаартыскаларыгар саха үлэһит-хамначчыт дьоно хатаммытын иһин, үйэни уңуордаан, сырдык санаа, олоххо, дьонго таптал көстөр. Куйаар ситимигэр баар былыргы саха олобун көрдөрөр хаартыскалар – үксэ киниэннэрэ. “Но-руодунай худуоһунньукка элбэхтик хаартыскаҕа түспүт киһинэн Степан Бересекков диэн Таатта киһитэ буолар. Кини худуоһунньукка научнай чинчий-иитигэр элбэхтик көмөлөспүт, ыкса добордоһон, булка бииргэ сылдьаллара үһү. С.Бересекков хаста да летаргической утуйууга кирибитин, Иван Васильевич научнай төрдүн билэр буолан, тыыннаах-тыы көмүллэртэн быһаабыт” (А.П. Мак-симова). Ити олоххо буолбут сэхэнинэн “Кэрэни көрбүт” (“Не хороните меня без Ивана”, реж. Л.Борисова) диэн бэртэ-эхэй киинэ уһуллубута.

Этнограф-хомуйааччы

“Бэйэбин өйдүөхпүттэн, интэри бар-быт ампаарбыт өһүөтүгэр тийэ энин эг-элгэ малынан ыы-бычычары туолан турар буолара. Аҕам манна кэнэбэски эспэнэ-эттэри мунньара, наардыыра, олох кэлин аан дойду чулуу түмэллэрин кизгэргэллэрэ буолбуттара: дьыбэ туттар мал-сал, обо кутун-сүрүн харыстыыр ымыылар, ойуун кыаһааннара, дьүһүрдэр” (уола И.И. Попов).

Лира Габышева эппитинэн, кини Александер диэн хомуйааччы киһи чаа-һынай фирматыгар саха 1126 эгэлгэ малын биэрбит. Хомуйбут этнография кэлиэксийэлэрин 1914 с. собуруу биэс дьааһык ғынан ыппыт: үрүҥ көмүс кизгэргэли, ойуулаах-бичиктээх туос та-бакерканы, тигилибит түлүлээх таҥаһы, араас малы – барытын кизгэ быһаарыы суруктаан. Олор Нуучча судаарыстыбан-най түмэлин, Германия, Англия, Франция этнографияҕа түмэллэрин эспэнээттэрэ буолан турдактара. Бу бэйэтэ олус сы-ралаах, уустук үлэ этэ. Кини хомуйбут эспэнээттэрэ Черкөөххө, Ытык Күөлгэ, Чурапчыга түмэллэр тэриллэллэригэр төһүү буолбуттара. “Уруһуйдарын Дьо-куускай түмэлигэр ыппыта” диэн баар.

Эмчит этэ

“Мэдиссиинэ кинигэлэрин ааҕан, доборо, быраас П.Н. Сокольников көмөтүнэн уон-на бэйэтин кыһамньытынан, эмчит аатын ылбыта. (...) Дь-иэтигэр куруутун аптекалаах буолара. Быраастары кытта добордоспутта. Кини кумахыны, хаан барытын тулуппака эм-тиирэ” (Н.Х. Андросов).

“Оттору хомуйара, хатарара, мунньара уонна онон эмтиирэ. Кини күөстээх гипнозтаах этэ. Оҕолор, кылаас иһигэр килиэп буулкатын экирэтэрбит, ханна барабыт да, ол килиэп баар буолара. Ону билигин да сөбө саныбын” (Н.И. Слепцов).

Аҕам кэпсиириттэн

И.В. Попов сиэнэ Иван Попову кэпси-иригэр көрдөстүбүт:

– Иван Василье-вич бастакы кэргэнэ Өлөөнчүк (Лукия) ыал-дьан өлбүт, киниттэн Фомаида диэн кыыс-тааҕа, саамай сөбүлүүр эдьийим этэ. Фома-ида биэлсэр, 50-с сс.

малярия тура сылдыһытыгар, ону бохсууга күүскэ үлэлэспитэ. Тарбагар талааннаах этэ. Кини Иван Сидоров диэн уола, саамай сөбүлүүр убайбыт, Ытык Күөл бастакы радиотехника этэ.

Иккис кэргэнэ Сүөкүлэттэн 5 оҕолооҕо: үс уол уонна икки кыыс. Мин аҕам Иван Иванович – кини аччыгы уола. Аҕам эмиэ худуоһунньук этэ. Кини бииргэ төрөөбүт эдьийин уола Гаврил Гавриль-евич Петров – норуодунай худуоһунньук. Быраатым Гаврил, Святослав, Лена – худуоһунньуктар, Эдуард – тимир ууһа. Онон аймахпытыгар худуоһунньуктар эбэтэр онно чугас идэлээхтэр бааллар. Мин ДьХУну, онтон Красноярскайдаабы институт филиалын бүтэрэн, ДьХУга, Технология уонна дизайн кэллиэһигэр учууталлаабытым. Билигин Ярославскай аатынан түмэлгэ худуоһунньукпун.

Аҕам “наар аҕабын батыһа сьл-дьарым” диэн ахтара. Биирдэ киниэхэ “балыктаатым” диэн көрдөрбүтүн, төбө-түттэн имэрийэн баран, “тоойуом, бу балык буолбатах, баҕа” диэн быһаарбыт. Хаһан да оҕону күлүү гыммат, мөхпөт-эппэт, олус сымнаһас, итэбэтиилээх сыһыаннаах эбит. “Ол да буоллар, дьыбэ мэниктии, айдаара сылдьарбытын олох өйдөөбөппүт” диирэ аҕам. Аҕата уруһуйдуур кэмигэр көтөхтөрөн олорон, хартыынатун муннугар уруһуйдаһар, өссө ону-маны сүбэлиир үһү. Аҕата онно сөбүлэхэр үһү. Арай, сарсыарда турдаҕына, уруһуйдара сүтэн хаалбыт буолаллар үһү. Көмүлүк кэннигэр уруһуйдаабытын аҕата сотторбот эбит. Биир сарсыарда аҕата ийэтигэр “мин уруһуйдуур кэмимэр Ванюшаны арал-дьытаар” диирин истэн, хоргуппут. Онон ыла дьэ өйдөөн, туспа кумаабыга уруһуйдуур буолбут.

Биир кэпсэлгэ сылдьар номох – ыала Большаков диэн киһи ойобун быһаабыта. Ол дьахтар оҕото иһигэр өлөн хаалбыт. Онуоха эһэбит бэйэтэ чертежтаан, үстүрүмүөн онгорторбут. Ол көмөтүнэн эпэрээссийэлээн, иһиттэн оҕотун арааран ылбыт... Дьахтар тыын-наах хаалбыт, кэлин этэнгэ элбэхтик оҕоломмут, мин сорохторун билэр этим. Билингинэн да уустук эпэрээссийэ, ону быраас ийэм “барытын сөпкө гыммыт” диэн сыаналыыр.

Аҕам кэпсииринэн, эһэбит ойууннары-удааннары кытта ыкса билсэрэ, олус ытыктыыра үһү. “Төбө ыалдыбыты-гар ойуунгга эмтэппитэ. Биһиги кинини нуучча дуу, саха дуу диэбэт, ол тунунан толкуйдаабат да этибит. Кини балаһанга төрөөбүт, балаһанга олорбут, сахалыы саҥарар, саха кэргэннээх, олох саха-тыйан хаалбыт киһи этэ” диирэ. Сэрии кэмигэр эһэм ыарытылар буолбут. Ол да буоллар, Димитриан онгорбут метео-пуоһуттан дааннайдары устан, почтаҕа илдьэ турар эбит. “Аҕам олох барар кыаҕа суох буоллаҕына, мин илдьэrim” диирэ.

“Кэрэни көрбүт” киинэни усталла-рыгар Тааттаҕа тахсан, ханан устухха сөптөөх сирдэри ыйан биэрбитим. Киинэ сорох сыаналара И.В. Попов дьингээх олорбут балаһаныгар уһуллубуттара, сороҕо – Хадаайыга. Киинэҕэ дьингээх хартыыналар, маллар эмиэ туттуллу-буттара. “Гордон биэриитигэр киинэни “куһаҕан, мөлтөх” диэн кириитикэлиир киһини бири да булбатым” диэбитэ. “Арай тугу эрэ ситэ өйдөөбөтөх дьон баара. Бары да «кэрэ, үтүө санаалаах киинэ» диэбиттэрэ.

Онон, икки үйэ кириитигэр олор-бут, айбыт-туппут саҕа саха уску-стубатын атаҕар туруорсубут Иван Васильевич Попов талаанын абылаҥа туохханы?

Кини кэрэбэ, сырдыкка тардыһы-тыгар, үтүөнү онгоруутугар, ыраас, көнө сүрүнүгэр, аһыныгас сүрбэр.

Бэлэмнээтэ Нина ГЕРАСИМОВА. Национальной ойуулуур-дьүһүннүүр түмэл бибилиотикэтигэр кинигэлэр туһанылыннылар. “Иван Васильевич Попов (1874–1945) Саха ойуулуур-дьүһүннүүр искусствотун төрүттээччи (Дьокуускай, 2014 с.), “Основоположник изобразительного искусства Якутии” (Иван Васильевич Попов) (альбом), “Репрессия ыар тыһына” (Д.В. Кустуров).

Томтор Таас туһунан санаа...

1990-с сыллар ортолоруттан СӨ бэйэтин үбүнэн АЛРОСА АХ эспэди-иссийэтин тэрийэн, кэлин “Буранный” диэн ааттаммыт түөлбөбү көрдүүр-сыаналыыр (поисково-оценочные) үлэни ытан, 1999 с. сир сэдэх металлларын (редкоземельнай) саппааһа баарын бигэргэппитэ. Ол кэмтэн ыла эдэр геолог А.В. Толстов сүрүн үлэлэри ытан, геология-минералогия билимин дуоктара буола үүннэ. Кини бу ураты баай сири туһаба таһаарарга араас хайысхалаах үлэни тиһигин быспакка ытар. Кэнники сылларга манна академик-геолог Н.П. Похиленко (Новосибирский) күүскэ ылсыста эрээри, дьыала хамсаабакка турар...

Томтор Таас билигин аан дойдуга туһанылла сылдьар “месторожде-ниелартан” элбэх баайдаах: баайын көрүнгэ, кээмэйэ да элбэх. Ол эрээри уустук географиялаах, суола-иһэ, инфраструктурата суох сиргэ сытар буолан, туһаба тахсара уустук. Онуоха эбии, Арасыйыа, “Ростех” госкорпорация саҥа технологиялаах бырамыысыланнаһы сайыннарар инни-ки сыала-соруга билингэ диэри чопчу биллибэт. Төһө да “дорожной картата онгоһулунна” диэбиттэрин үрдүнэн!

Бразилияҕа аан дойдуттан хостонор ниобий (Nb) 90 %-н биэрэр “Араша” диэн сирдээхтэр. Кытайга баар Байюнь-Обо диэн сир аан дойду туһанар “редкоземельнай” металлларын 90-тан тахса бырыһыанын хааччыйар. Оттон Томтор Тааска ити икки көрүҥ сир баайа биир сиргэ баарынан уонна саппааһа элбэбинэн, кинилэри хас да төгүл сабырыйар. Аны манна Арасыйыаҕа суох бөдөҥ марганец саппааһа баара биллэр. ССРС сабана хостоммут марганецтаах сирдэр Украинаҕа уонна Грузияҕа “барсыбыт” буоланнар, РФ ону билигин атын дойдулартан атыылаһарга күһэллэр. Томтор Таас бэрт кыра учаастагар, барыллаан аабынан, 17 мөл. туонна марганец рудата (MnO) баар буолуор сөп. Араас сэдэх металлдардаах 27 мөл. туонна чох разведкаланан сытар. Онно эбии тими́р (магнетит), алюминий (боксит) рудата эмиэ көстүбүтэ эрээри, ситэ үөрэтиллэ иликтэр. Комплекснай рудаҕа радиациялаах уран, торий баар буоланнар, туһаба таһаарыы эмиэ уустуктары үөскэтэр.

СӨ салалтата өссө 1990-с сыллар ортолоруттан бүгүнгү күнгэ диэри, сэдэх металллар аныгы аан дойду сайдытыгар ураты суолталарын өйдөөн, Томтор Таас баайын туһаба таһаарарга элбэх үлэни, кэпсэтиини ытан кэллэ. Ону РФ салалтата билингэ диэри ситэ өйдөөбөт курдук. Санаттахха, Кытай биир сүдү билиитигэ Дэн Сяо Пин өссө 1970-с сылларга «арабтар аан дойдуга дьайар-сабыдыаллыыр күүстэрэ ньиэп эбит буоллабына, Кытай күүһэ – сир сэдэх металлларыгар!» диэн сыал-сорук турорбута. Кытайдар билигин ити эйгэбэ сыананы, хостууру, таҥастыыры толору баһылаан, сэдэх металл атыытын, туһанытын хонтуруоллаан оло-роллор! Дьэ бу ыраабы көрүү!

Лиссиэнсийэ туһунан

РФ салалтатын, “Ростех” корпорацияны кытта элбэх кэпсэтии түмүгэр, 2014 с. “Буранный” учаастакка аукцион буолан, Өлөөн улуутугар регистрациялаах ООО «Восток Инжиниринг» ХЭУо диэн «ТриАрк Майнинг» хампаанньа “оҕо” тэрилтэтэ “ЯКУ 15763 ТЭ” лиссиэнсийэни 1,052 млрд солк. ылбыта. 2034 с. диэри туһанарга. Оттон «Три-Арк Майнинг» – ICT Group Александр Несис, «РТ-Глобальные ресурсы» уонна «Ростех» корпорация кыттыгас тэрилтэлэрэ. Көстөрүн курдук, бу манна киһи иннин-кэннин дэбигис быһаарбат уустук, ким бас билэрэ чопчу биллибэт ситимэ олохтонон турар.

“Буранный” учаастак иэнэ – 12 кв. км, рудалаах сир 2 эрэ кв. км чөкө сытар буолан, экология кыһалбатын быһаарарга табыгастаах.

“Бу бырайыак сыаната 560 мөл. дуоллар” диэн аахпыттар. 2020 с. диэри разведка, бырайыак үлэтэ түмүктэнэн, 2021 с. диэри эспэртиисэ баран, 2022–23 сс. тутар-монтажтыыр үлэлэр бүтэн, 2023 с. бүтүүтэ хостуур үлэ сабаланыхтаах, 2024 с. руданы таһан

Томтор Таас туһунан кылгас быһаарыы. Өлөөн сиригэр Томтор Таас диэн ураты онгоһуулаах уонна баайдаах геологической (магматической) эттиги 1959 с. Ленинград Арктика геологиятын чинчийэр институтун геолога Э.Н. Эрлих арыйбыта.

1970–80 сылларга, балай эмэ өр кэм устата уота-күөһэ суох көрдүүр үлэлэр барбыттара. Ол түмүгэр бу сир араас баайдааҕа, чуолан сир сэдэх (редкоземельные) металлдааҕа биллибитин да үрдүнэн, бу баай бырамыысыланнай суолталааҕа ситэ быһаарыллыбатаҕа.

барыахтаах этилэр. “Сылга 160 тыһ. туонна руда хостонуоҕа, 300 саҥа үлэ миэстэтэ тахсыаҕа” диэн чабыланыы элбэх этэ. Хостонор руда олус баай састааптаах буолан (75 %-на туһалаах металллар), улахан байытыы да үлэтэ эрэйиллибэт курдуга. “Мууһун-буорун эрэ араарар” наада этэ. Тэҥнэбилгэ, АЛРОСА Үөһээ Муунатаабы рудниктарыттан хас эмэ сүүһүнэн тыһ. туонна руданы Удачнайга аҕалан байытар.

Дьэ, бу баараҕай бырайыак ханна сүттэ?

2017–18 сс. Сахабыт сириҥ СМИ-лэрэ бу туһунан тиһигин быспакка кэпсииллэрэ. Билигин – уу чуумпу! Тобо оннук буолла?

Мин саныахпар, бу бырайыак хара сабаланыабыттан барыта албын этэ! Ону мин лиссиэнсийэ хайдах бэриллэрин иһиттэн билэр буоламмын этэбин. Арасыйыаҕа лиссиэнсийэни ылыы, туһаныы, атыылааһын улаханник сайдан турар. **Саха Сиригэр бастакынан оннук түөкүннээһини «Газ-Тек-Индустрия» ХЭУо диэн устаабыгар 10000 солк. харчылаах, Роснедраҕа уонна кэккэ бааннарга чугас тэрилтэ онорбута.** Кини Дьааһыга баар үрүҥ көмүстээх «Прогноз» месторождение-ны 2000 сс. саҥаларыгар аукционга ылбыта уонна сыл иһигэр омук хампаанньатыгар атыыламмыта. **2007 с. буолбут куонкуруска АЛРОСАҕа чугас “Тимир” диэн тэрилтэ Десовский, Таежний, Тарыннаах уонна Горкитский диэн 4 тими́р рудалаах сирдэри кууһунан “Саха Сиригэр металлургияны сайыннарабын” диэн албыннаан 4,8 млрд солк. ылан баран, омук хампаанньаларыгар (кэриэй, дьоп-пуон...) атыылана сатаабыта.** Ол эрээри, ити кэмгэ аан дойду үрдүнэн үп-харчы кириисийэ буолан, ол былааннара кыаллыбатаҕа. Онон бу дьон ыксаан, бэйэлэрэ салайар АЛРОСА-ларыгар «Тимири» 9 млрд солк. атыылаабыт сурахтара иһиллибитэ... Быһата, кумааҕыны марайдаан салгынтан харчы онгостубуттара.

Бу билигин лиссиэнсийэни илдьэ сылдьар «Восток Инжиниринг» ХЭУо – 7 үлэһиттээх, туох да үбэ-харчыта суох тэрилтэ. Уот хара бастаангыттан албынныырга ананан айыллыбыт тэрилтэ курдук... Ол курдук, ити кэм иһигэр араас үп-харчы эппэрээсийэлэрин онгоро сылдьыбыт. 2022 с. саансыйалар биллэриллибиттэрин кытта кини ылса-бэрсэ сылдьыбыт “Полиметалл” хампаанньата тас дойдуга куоппутун, Арасыйыаҕа баар биисинэһин саппытын билээбит. Онон, «Восток Инжиниринг» ХЭУо билингэ ис туругун, кэннигэр кимнээх туралларын билбэппит.

Ыспыраапка: “Три Арк Майнинг” (TriArkMining) тэрилтэ тобо манна кыттыста?” диір буоллааха, кини урут Свердловской уобалаһыгар сир сэдэх металлларын технологияларыгар үлэлэнэ сылдьыбыт курдук. Оттон “Ростех” ол сабана 2018 сылга диэри бу бырайыакка 1 млрд дуоллары инвестиция биэриэх буолан эрэннэрбит...

Сир сэдэх (редкоземельнай) металлларын туохха туһаналлары?

“Сир сэдэх металлара” диэн хиймийэ 17 элементтэнтэн турар бөлөҕү билигин балысханник сайда турар үрдүкү технология эйгэтигэр тутталлар. Бу бөлөххө “лантаноидтар” дэнэр хиймийэ бэссэстибэлэрэ, ону тэнэ

скандий, иттрий, лантан киирэллэр. Балары үрдүк технологиялаах табаар, чуолаан, электроникаҕа, көмпүүтэр, планшет, смартфон, плеер, гибриднай мотуор, инфракраснай оптика, о.д.а. онгоруутугар туһаналлар. Үөһэ ахтыллы-бытын курдук, билигин Кытай сир сэдэх металлларын аан дойдуга экспордын 90–97 %-нын тутан олорор.

Лиссиэнсийэ бэриллэрин сабана, эспирдэр “сир сэдэх металлларын туһаныы аан дойдуга күүскэ тэнийэн, 2015–2016 сс. – 190–210 тыһ. т, 2020 сылга 200–240 тыһ. т диэри улаатыа” диэн сабабалыыллара. Оттон РФ Мин-промторга: “Арасыйыа 2024 сылга – 20 тыһ. т, оттон 2030 сылга 70 тыһ. т сэдэх металы хостоон туһаныаҕа”, – диэн айааланара. Урут ССРС аан дойду сэдэх металын 15 %-нын хостуур эбит буоллабына, билингэ Арасыйыа баара-суоҕа 1 %-ны эрэ хааччыйар.

Оттон билигин аан дойдуга сир сэдэх металын хостоонун балысханник улаата турар. Ол курдук, 1980 с. 25 тыһ. т хостоммут буоллабына, 2021 сылга – 300 тыһ. т! Ону харчытыгар таһаардахха – 7 млрд дуоллар. 2030 с. диэри ол суума 15,5 млрдка тийиэхтээх.

Билигин инники күөҥгэ Кытай сылдьар буоллабына, манна өссө Мьянма, Таиланд, Вьетнам киирсэн эрэллэр. Австралияҕа бу баай саппааһа эмиэ элбэх. Хомойуох иһин, Томтор Тааһы туһана илигинэ, Арасыйыа ол күрэххэ киирсэр кыаҕа суох!

Ыспыраапка: РФ Ааҕар-суоттуур палаатата: “Арасыйыа (2018–2020 сс.) бэйэтэ туттар титанын 83 %-нын, цирконийын 51 %-нын, каолинын 70 %-нын – Украинаттан; хромун 87 %-нын, алтанын 73 %-нын, уранын 73 %-нын – Казахстантан; литийин 71 %-нын – Чилиттэн; сир сэдэх металл-рын – 90 %-нын, бокситын 83 %-нын Кытайтан киллэрэрэ дойду куттала суох буолуутугар аһара сэрэхтээх”, – диэн сэрэтэр.

Бэлэмнэнии үлэлэргэ ирдэбиллэр

Бастакы сылларга «Восток Инжиниринг» ХЭУо “Буранный” учаастагы разведкалаан, саппааһын чопчулаан, ону салгыы “хаамтарыы” боппуруоһун быһааран бырайыак онгоруохтаах этэ. Кинилэр разведканы атын тэрилтэни наймылаһан онгортобуттара. Онтон көрдөххө, (2021 с.), “Буранный” учаастакка карьерынан хостоонун рудатын саппааһа – 11,4 мөл. туонна. Ол эбэтэр, **Томтор Таас бу эрэ учаастага сир сэдэх металын саппааһынан аан дойдуга 3-с миэстэбэ сылдьар.** «Восток Инжиниринг» ХЭУ хамсыгынан, о.д.а сирэйдэнэн, билситин-көрсүүтүн туһанан, хостоонун сабаланыытын 2027 с. көһөттөрдө. Бүгүн туох да үлэни ыппакка олорор, бука, ханна, кимнэ атыыланарын тобула сылдьар буолуохтаах.

Дьикти бырайыак туһунан санаа...

Сылга 160 тыһ. т кыамталаах карьерынан хостоонун бэрт уһун кэмгэ 2 түһүмэбинэн барара торумнаммыт. “14 сыл тухары өлгөм баайдаах ниобийдаах руданы хостоон, манна биир сиргэ мунньан (складирование), 40 сыл устата Краснокаменскаядаагы гидрометаллургия кэмбинээтигэр илдьэн таҥастыыры хааччыйахтаах” диэн. Руда уутун-мууһун куурдан, кыһынгы суолунан, онтон муоранан, Енисей өрүһүнэн, салгыы тими́р суолунан За-

байкалье түгэбэр илдьиэхтээхтэр.

Иккис түһүмэх бастаан хостоммут руда барыта таҥастаммытын кэннэ сабаланар үһү (ол аата, 40 сыл кэннит-тэн). Бу руда сир сэдэх металынан баай, ниобийа арыы кыра кээмэйдээх. Бу руда эмиэ Краснокаменскаяга тийэн 27 сыл устата таҥастаныхтаах...

Дьэ, дьикти уһун-киэн бырайыак. Дойдуга бу металл тийибэт, ырыынакка сыаната харыыта суох үрдүү турар, саансыйа ыгар... Оттон «Восток Инжиниринг» ХЭУ ол хостоммут руданы 40-ча сылы быһа чыычаах тумсуан таһан, таҥастыы сатыыр. Бу бырайыак быһыытынан, Арасыйыа сир сэдэх металлларын 40 сыл устата букатын да туһаммакка кэриэтэ олоруохтаах. Краснокаменскаяга да баран, бу руда барыта ситэри таҥастаммата бырайыакка суруллубут. Онно бэлэмнэммит концентраны атыттарга сырьё быһыытынан биэрэн (кимнээбэ биллибэт, баҕар, Кытайга буолуо) салгыы онготтороллорун суруйбуттар.

Быһата, «Восток Инжиниринг» ХЭУо уонна кини кэннигэр турааччылар («Три-Арк Майнинг», «Ростех» госкорпорация) билингэ хамсаныларыттан сылыкта-атахха, кинилэр бу бырайыагы салгыы сыбарытар, саансыйаҕа ыгыллыбыт Арасыйыа бырамыысыланнаһын ураты туһалаах сэдэх металлларынан, ниобийынан хааччыйар былааннара суох. Хайдах эмэ гынан атыылаан, батаран харчы өлөрөр эрэ сыаллаах курдуктар.

Түмүк санаалар

Арасыйыа дьыннээх патриоттара, ол иһигэр академик-геолог Н.П. Похиленко уонна кинини өйүүр учуонайдар, технологтар Томтор Таас уо.д.а. сир баайдаах сирдэри түргэнник үлэбэ киллэрэн, РФ бырамыысыланнаһын саҥа таһымга таһаарары туруорсаллар, РФ уонна СӨ салалтатыгар араас этиилээх тахсаллар. Кинилэр этиилэрин биһиги Ил Дархаммыт А.С. Николаев өйүүр. Олор – манньктар:

1. Томтор Тааска федеральнай бырайыагынан көрдүүр-сыаналыыр үлэлэри ытан (1,5 млрд солк.), ниобий саппааһын – 2,2; сир сэдэх металлларын саппааһын – 3,7; скандийы 2,4 төгүл эбэри, 100 мөл. т марганец рудатын булуохха сөбүн туруорсаллар.

2. Суһаллык “ЯКУ 15763 ТЭ” лиссиэнсийэни уларытан, “Буранный” участка хостуур үлэни сабалыырга. Ол иһигэр, 2024–2026 сс. 10–15 тыһ. т кыамталаах “уопутунай-бырамыысыланнай” хостоонуну сабалаан, 2027–2028 сс. 160 тыһ. т бырамыысыланнай кыамтаҕа тахсарга.

3. “Уопутунай-бырамыысыланнай” түһүмэххэ туһалаах баайы араарыы технологиятын чочуйан, ол иһигэр марганеһы, тимири туспа араарар ньымалары тобулуу.

4. Баайы араарыы технологиятын быһааран, таҥастыыр кииннэри саҥалыы көрүү, тизийи табыгастаах логистикатын быһаарыы.

Биллэн турар, бу боппуруоһу РФ үрдүкү салалтата эрэ быһаарыан сөп. Онно Саха Сирэ Сибири учуонайдарынын кыттыһан онгорбут этиилэрэ тийиэхтээхтэр. **Бастатан туран, лиссиэнсийэлээх «Восток Инжиниринг» («ТриАрк Майнинг», «Ростех» госкорпорацияҕа) чопчу толоруллар соруудахтары биэрэн, кыаммат буоллахарына, атын операторы булан (холобур, Саха Сири тэрилтэлэрин), 2024 сылтан үлэни сабалыырга. Ол кыаллыбат буоллабына, бу лиссиэнсийэ билдьянан, чаччы үлэлиир былааннаах тэрилтэбэ бэриллээхтээх.** Сокуон быһыытынан, стратегическай баайга РФ бырабыталыстыбата лиссиэнсийэни туох да куонкуруһа, аукциона суох биэрэр кыахтаах!

Бу сүдү суолтаталаах кыһалбаны, РФ Бэрэсидьиэнэ В.В. Путин Саха Сиригэр кэллэбинэ, биһиги Ил Дархаммыт А.С. Николаев чуолкай кэпсэтэн, РФ технологическай сайдытыгар Саха Сирэ бэйэтин кылаатын киллэрэрин ситиһиэ диэн эрэнэбит!

Ньукулай КИРИЛЛИН, СӨ үтүөлээх геолога, геология-минералогия билимин хандьыдаата.

“Тобус оһуордаах түһүлгэ” — Туймаада хочотугар

Сунтаарга үс сыл анараа өттүгэр Сергей Зверев-Кыыл Уолун сүдү талааныгар сүгүрүйэн, кини аатын үйэтитэр аналлаах, саха норуотун тылынан уус-уран айымньытын сайыннаар сыаллаах “Тобус оһуордаах түһүлгэ” диэн өрөспүүбүлүкэ үрдүнэн улахан күрэх ытыллар буолбута. Манна Кыыл Уола түс бэйэтэ дьобурдаах салааларынан көрөн — тойукка, олонхоҕо, оһуоккайга, уран тыл сүмэтигэр, чабырбаахха, үнкүүгэ, хомуска уонна уус-уран оһуоктан чаппараахха, саха быһаар күрэх биллэрбиттэрэ. Ааспыт сылларга Сунтаарга бэйэтигэр ыытар эбит буоллахтарына, бу сырыыга “хотугу улуустар, илин эңгээрдэр кэлэллэригэр табыгастаах буоллун” диэн — Туймаада хочотугар ыытылынна. Икки күнү быһа Дьокуускай туонатыгар араас култуура дьиэлэригэр, тыйаатырдарга күрэхтэр көрүүлэрэ буолбута. Үһүс күнүгэр бу көрүнгүргэ бастаабыт эбэтэр кылаан-чыпчаалы ылбыт дьон — Өксөкүлээх Өлөксөй аатынан Дьобордоһуу дьиэтигэр сүрүн кэнсиэргэ кыттар чиестэммиттэрэ. Бу түһүлгэбэ “Капитал-Арктик” хампаанньа үбүлээбит сүрүн бириистэрин кыайыылаахтартан ким бааттаах ылан барар. Ол курдук, оҕолорго — 100 тыһыынча солкуобай, онтон улахан дьонго — 300 тыһыынча солкуобай. Сунтаардар “обонньор сүрүн бириини кимиэхэ, ханнык хайысхаба анырын бэйэтэ билэр” дэһэллэр.

Бириис икки бүк үрдүө

Успуорт араас көрүнгүрүгэр, атын да хайысхаларга кэмэ суох үп-харчы көрүллэр. Онуоха үбүлээччилэр да дэбигис көстөөччүлэр. Олонхо курдук киэн туттар эпоспытын, оһуоккайбытын толорооччуларга эмиэ сылын аайы үп-харчы көрүллэр. Олонхо ыһааҕар анаан саастарынан көрөн “бэрт” диэбит олонхоһуттарга эмиэ ботуччу сууманы сүрүн бириис быһыытынан туруораллар. Бу үс сыл устата, “Капитал-Арктик” генеральной дириэктэрэ Матвей ЕВСЕЕВ тылынан уус-уран айымньыны өйөөн, биирдии мөлүйүөнү көрөн кэллэ.

“Капитал-Арктик” хампаанньа салайааччыта Матвей ЕВСЕЕВ күрэх туһунан санаатын манньк диэн үлэһиннэ:

— Биһиги киэн туттар сүдү киһибит Сергей Зверев-Кыыл Уола сүдү талааныгар сүгүрүйэр “Тобус оһуордаах түһүлгэ” күрэһи тэрийээччилэр быйыл Туймаада туонатыгар ыытарга быһаарыммыттар. Ол гынан баран, эһиил киэн туттар киһибит өрөгөйдөөх үбүлүйүн көрсө, “Сунтаарга бэйэтигэр ыытыллара буоллар” диэн тус санаабын этиэхпин баҕарабын. Кыттааччылар кэлэр-барар суолларын толкуйдуохпутун эрэ наада. Бастыгнар бириистэрин икки төгүл эбиэспит. Ол аата, сүрүн бириис — 300 тыһ. солк. эбит буоллабына, эһиил — 600 тыһ. солк. буолар; оҕолорго 100 тыһ. солк. буоллабына, эһиилгиттэн 200 тыһ. солк. буолар. Атын бириистэр эмиэ икки бүк үрдүөхтэрэ. Онон киирсии өссө тыңааһыннаах буолара сэрэйиллэр. Эһиилги күрэххэ тыһыынча киһи кыттыа диэн бүк эрэнэбин.

Манньк күрэхтэргэ, бырайыактарга төһөнөн элбэх киһи кыттар да, соччонон сахабыт тыла сайдан, тылбыт-өспүт өссө чөллөрүйэн, тыыннанан иһиэбэ. Мин саамай үөрбүтүм диэн, күрээскэ олус элбэх оҕо кыттыны ылбыт. Ол аата, тылбыт сарсынгылаах эбит! Биһиги сөптөөх бырайыактары, күрээстэри толкуйдуур эбиппит.

Икки күннээх тыңааһыннаах күрэх

Улуус култууратын тустаах үлэһиттэрэ бары Дьокуускайга “көһөн кэлэн” икки

күннээх күрээби тэрийэн ыттылар. Уопсайа, 17 улуустан, Дьокуускай куораттан барыта 847 киһи, 55 бөлөх кыттыбыт. Сылын аайы кыттар улуус элбээн, кыттааччы эмиэ үксээн иһэрэ үөрдэр. Ол аата, “сахалы сайа саңгарар дьоммут, саха норуотун уус-уран айымньытын өрө туппут оччо элбэхтэр эбит” диэн киһи үөрэ саныыр. Олонхоҕо, оһуоккайга, тойукка, чабырбаахха, үгэбэ оскуола оҕолоро эмиэ кытталлар. Ол иһигэр, быыкаа, биэс саастаах уһууһуун иитиллээччилэрэ эмиэ чобуотук саңгаран, дьонуннаахтык туойан, хомустаан дьүүллүүр сүбэни, көрөөччүлэри соһуттулар. “Толоруу, туруоруу таһыма эмиэ сылтан сыл тулсан иһэр” диэн сыһыаннаах эспирдэр бэлиэтиллэр.

Манньк — “Тыл сүмэтэ” (чабырбаах, уус-уран аагы күрэхэ), “Саха ыллыыр ырыата” — норуот ырыатын, “Тойон ымыйа тула мустан” — тойук, “Оллоонноон олорон олонхолоох” — олонхо, “Оһуоккай — саха алгыстаах үнкүүтэ” — оһуоккай, “Төрүт дорбосон” — саха төрүт үстүрүмүөнүгэр оонньоһун, “Саха үнкүүтүн сарсынгыта” — бөлөбүнэн төрүт үнкүү, “Дэгиттэр быһах” — саха быһабын көрүү күрээстэрэ уонна “Дьөһөгөй оботун маанылаах симэбэ” ат симэбин онорооччулар көрүү күрээстэрэ ытылынылар. Бу барыта — Кыыл Уола бары дьобурун көрдөрөр, сайыннаар, кини өрө туппут тобус оһуордаах түһүлгэтэ.

Саргылаана ОМУКОВА, Сунтаардаабы култуура салаатын салайааччыта:

— Норуот ырыаһыта Сергей Зверев-Кыыл Уолун өрөгөйдөөх 125 сыллаах үбүлүйүн көрсө, кини сүдү талааныгар сүгүрүйэн “Тобус оһуордаах түһүлгэ” диэн өрөспүүбүлүкэтээби норуот уус-уран айымньытын күрэһин тэрийэн ыттыбыт. Быйылгы тэрээһин уратыта — дьоллоох Дьокуускай куоракка икки күнү быһа үс сиринэн тэрийэн ыттыбыт. Манна барыта 17 улуустан 900 кэрингэ киһи кытына. Оҕолорго сэттэ көрүнгүнэн, улахан дьонго тобус түһүлгэнэн ытытылынна. Манна саамай кыра кыттааччы — Үөһээ Бүлүүттэн биэс саастаах **Алтаана Тобочова**, оттон саамай аҕам саастаах, Бүлүү улууһуттан 93 саастаах ытык кырдыаҕас **Афанасий Алексеев** кытыннылар. Далбар этээччи — Ньурбаттан **Розалия Тихонова** биһирэбил бириэмийэни — 100 тыһыынча

солкуобайы — тутта. Оҕолорго уус-уран аагы кыайыылааҕа Дьокуускайтан **Эрхаан Степанов** кылбардык кыайан эмиэ 100 тыһыынча солкуобайы ылла. Оттон улахан дьонго мунутуур кыайыылаабынан — Мэнгэ Ханалас улууһуттан быһах ууһа **Василий Макаров** туос бааты тардан — 300 тыһ. солкуобайынан бэлиэтэннэ. Бу дьон үксүлэрэ хасты эмэ сылы сыллаан дьарыктарын өрө тутан, тохтоло суох дьобурдарын тупсара, сайыннара сылдыар дьон. Саамай астынарым диэн, кинилэр бу дьобурдарын, сатабылларын барытын норуоттарыгар тарбата сылдыаллар. Кими даҕаны мөлтөх диэбэппин, бары уһулуччу таһымнаахтар. Ол гынан баран, күрээс аата күрээс. Биир мунутуур кыайыылаабы талыхтаахпыт.

Сахабыт тыла — сарсынгылаах эбит

Бу дьон, оҕолор икки күнү быһа күөн көрүстүлэр. Дьүүллүүр сүбэбэ хас түһүмэх аайы учуонайдар, тыл үөрэхтээхтэрэ, суруйааччылар, култуура үлэһиттэрэ ананан үлэлээтилэр. Бары даҕаны улуустарыттан бастыгнар талыллан кэллэхтэрэ. Бу үлүгэр элбэх киһиттэн, оботтон дьүүллүүр сүбэлэр, аны, бастагы, иккис, үһүс үрдэллэри быһаардылар.

Ити курдук бары түһүлгэлэргэ кыайыылаахтар биллэннэр, иккис күнүгэр Өксөкүлээх Өлөксөй аатынан Дьобордоһуу дьиэтигэр гала-кэнсиэркэ кытыннылар. Кинилэри кытта Сунтаартан төрүттээх биллэр-көстөр ырыаһыттар ылбаай ырыаларын бэлэх ууннулар. Ол быһыгар Василий Макаров онгорбут быһабын аукционнаабыттарыгар, икки киһи атыылаһары сыанаба тахсан илин-кэлин түһүстүлэр. Инньэ гынан, быһахпыт сыаната үрдээтэр үрдээн 30 тыһ. солк.-га биир көрөөччү атыыласта.

Онтон бүтэһигэр **Сунтаар улууһун баһылыга Анатолий Григорьев уонна сүрүн үбүлээччи “Капитал-Арктик” хампаанньа салайааччыта, төрүттээччитэ Матвей Евсеев** тахсан үрдүк сыанаттан кэлбит ыалдьыттары, күрэх кыттааччыларын, кыайыылаахтары

ДЬОРО

эбэрдэлээтилэр. Тобус түһүлгэ 1-кы, 2-с, 3-с үрдэллээхтэрин барыларын харчынан бириэмийэлээтилэр. Ол кэннэ, дьэ, латырайанан “ким 100 уонна 300 тыһыынча солкуобайы тардар эбитий?” диэн көрөөччүлэр бары да кэтээн-манаан олордубут.

Анатолий ГРИГОРЬЕВ, Сунтаар улууһун аҕа баһылыга:

— Бу быйылгы ытыллар “Тобус оһуордаах түһүлгэ” өрөспүүбүлүкэтээби күрэххэ икки күн устата норуот айымньытын өрө туппут, Сахабыт сирин араас улуустарыттан 900 кэрингэ айылбаттан айдарыылаах, сүдү талааннаах дьон кэлэн күөн көрүстүлэр. Биһиги киэн туттар киһибит, саха саарына Сергей Афанасьевич Зверев-Кыыл Уолун ааттатар, киниэхэ сүгүрүйэр дьоро кизэлэргэ кэлэн кыттыны ылбыт дьобурдаах оҕолорго, тыл сүмэтин баһылаабыт дьонго, тиимири уһааран быһах ааттаабын онгорор уустарга, норуот маастардарыгар барыларыгар барба махталбын тизэрдэбин. Быйылгы үһүс төгүлүн ытыллар күрэхпит Сахабыт сирин тэбэр сүрээбэр Туймаада туонатыгар ытытылынна. Чахчы даҕаны, биһиги саха норуотун төрүт култууратын өрө тутар дьоммут сылтан сыл аайы элбээн, эдэримсийэн иһэриттэн олус үөрдүм, долгуйдум, киэн туттабын. Киһи барахсан талаана мунгура суобун, бииртэн биир тахса турарын бу икки күн иһигэр көрөн улаханньк сөхтүбүт, астынныбыт. Манньк дьонноох-сэргэлээх буоллахпытына саха норуота, саха саңата сарбыллыа суоҕа, тыла-өһө быстыа суоҕа. Кыра оҕолорбут хайдах курдук дьобурдаахтарын бары да көрдүбүт-иһиттибит. Бу 12 саастаах Эрхаан Степанов курдук оҕолор устар ууну сомоболуур буоллахтарына, дьэ чахчы, сахабыт саңата өссө да уһун тыыннаныһы, төрөөбүт тылбыт өлбөт-сүппэт үөстэниһи диэн бүк эрэнним. Манньк төрөөбүт тылларын ыраастык саңара сылдыар оҕолор өссө элбии туралларыгар баҕарыам этэ. Манньк бырайыактары өйүүр дьоммутугар махтанах тустаахпыт.

Оҕонньор сүрүн бириистэри кимнээххэ “тиксэрбитэ” буолуой?!

Оҕолорго сэттэ түһүлгэ кыайыылаахтара бары табыстылар уонна барабаанна баар туостары биир-биир ыллылар. Дьэ бу манна биир эрэ туос иһигэр кыайыылаах бэлиэтэ баар. **Үөрүөхпүт иһин, бүгүнгү кэнсиэргэ дьээбэ-хообо үгэ ааҕан көрөөччүлэр куттарын туппут Эрхаан Степанов тардан ылла.** Ытыс өрө хабылла түстэ, уолбут барахсан үөрэн чабылыспыт харахтарын көрөн киһи өссө долгуйар, үөрэр, дьоллонон эбит. Оҕобут, чахчы даҕаны, харабын эгин-эгинник эрилис-турулус көрөн, сирэйдин дьээбэтик туттан-хаптан, саңаран-ингэрэн, артыыс бэрдэ тахсан эрэр. Сунтаартан төрүттээх оҕо Дьокуускай куорат 19-с №-дээх оскуолатыгар нуучча кылааһыгар (!) үөрэнэр эбит. “Мин сэттэ сааспыттан олонхонон, чабырбаабын сөбүлээн дьарыктанаммын. Кыайыам эрэ дии санаабатабым, наһаа үөрдүм, долгуйдум...” — диэн, уол үөрүүтүн үллэстэр. Салайааччыта Светлана Кычкина этэринэн, уолу сэттэ сааһыттан олонхоҕо, чабырбаахха дьарыктаан барбыт. “Икки өттүттэн улахан олонхоһуттар сиэннэрэ” диэн эбэн эттилэр. Билингги ычат сахалыы сатаан саңарбатаба буола сатыыр кэмигэр, бу оҕо төрөөбүт тыл сүмэтин илдээ сылдыы ханан баҕарар кыайыыны, ситиһини эрэ аҕаларын туоһулаата.

“Оттон улахан дьонго 300 тыһ. солкуобайы ким ылар эбитий?” диэн бары эмиэ иһийиэхпитинэн иһийэн олордубут. Тобус түһүлгэ кыайыылаахтара бары тахсан барабаанна сытар туостары ыллылар. “Оҕонньор бэйэтэ Үөһэттэн көрөн аныыр” диэн биир дойдулаахтара бүк итэбэйэллэр. **Онон бу сырыыга улуу Сибирээп 300 тыһыынча солкуобайы быһах ууһугар — Василий Макаровка “анаата”.** Кини бу күн бааттаах күнэ эбит. Онтон тиһэбэр, олох даҕаны тыл сүмэтин илдээ сылдыааччылары, оһуоккай этээччилэри, норуот маастардарын барыларын куонанан — кылаан кыайыылаах аатын ылла! Ону “улуу Сибирээп оҕонньор бэйэтэ да булчут киһи буолан эбитэ дуу, бу сырыыга быһах ууһун үрдүктүк тутан хадабалаата” диэн ылынар буоллахпыт.

Балаһаны бэлэмнээтэ Туйаара СИККИЭР.

Сайдыы төрдө – аабыы

Муус устар 23 күнүгэр Аан дойду үрдүнэн кинигэ уонна ааптар быраабын күнэ бэлиэтэнээри турар. Кинигэ күнүнэн бу эйгэбэ сыһыаннаах дьону – сурыйааччылары, ааптардары, кинигэ тарбатааччылары, аабааччылары эбэрдэлээн тураммыт, кылгас сырдатый-бытын аабаргытыгар ыңырабыт.

Дойду салалтата кэнники кэмгэ кинигэ аабытыгар, тарбанытыгар улахан болжомтону ууран эрэр. Оҕо, ыччат, эдэр, орто саастаах дьон бүтүн дойду, бэйэлэрэ олорор кыраайдарын устуоруйатын билэр, ытыктыыр буолуулары аабыттан быһаччы тутулукааба көстөн табыста.

Өрөспүүбүлүкэбэ литература уонна тыл сайдытыгар үгүс үлэ ытыллар. Ил Дархан А.С. Николаев көбүлээнининэн, өрөспүүбүлүкэ Бүтүн Арасыйытатаабы куонкуруска кыттан, Саха сирэ дойду "Саамай аабар эрэгийиэнинэн" уонна "Кинигэ уонна аабы территориятын" билиниллибит. Өрөспүүбүлүкэ бүддьүөтүтүнэн үп көрүлүн, социальнай суолталаах литератураттан муниципальнай библиотэтиэкэлэргэ босхо кинигэ бэрилиннэ. Оскуола библиотэтиэкэлэрдэрэ, учууталлар, төрөппүттэр Үөрэх министиэристибэтэ эмиэ анал үп көрөн, библиотэтиэкэлэрин хааччыйалларыгар бабаларын этэллэр.

Улуус, нэһилиэк баһылыктара кинигэ, хаһыат идеологияба суолтатын өйдөөн, хаһаайыстыбаннай кыһалбалартан на-мтата туппат буолан эрэллэрэ үөрдэр. Холубур, **Нам улуунун Хатын Арыы нэһилиэгин баһылыга Иван Дмитриевич Ноговицын** санаатын манньк үллэстэр: "Быйыл "Айар" кыһаны кытта алтыспыппыт үһүс сыла буолла. Биһиги сыалбыт-сорукпут диэн нэһилиэнньэбит, ыччаттарбыт сахалыы тыллаах-өстөөх буолалларын ситиһии. Онно сахалыы кинигэлэр, айымньылар көмөлөһөллөр. Саамай билсэр кыһабыт "Айар" буолар, кинилэр олус айымньылаахтык сыһыаннаһан үлэириллэр. Ол курдук биһиги нэһилиэкпитигэр, улууска да хас

дабаны тэрээһини ыттылар, сырыы ахсын формата уларытан иһэр, дьон сэнгээриитэ улаатан, сылдыааччы ахсаана элбиир. Уопсайынан, тиэмэнэн көрөн үлэлэнэбит. Холубур, быйыл нэһилиэкпитигэр Доруобуйа уонна физическэй култуура сылын биллэр-биппит. Манна дабатан өрөспүүбүлүкэ биллиилээх хирурга Петр Иванович Захаров «Сүрэх хирург харабынан» кинигэтин сүрэхтэниитэ буолан ааста. Тэрээһингэ доруобуйаларыгар кыһанар, сүрэхтэригэр кэһилиилээх дьон, аабыны сэнгээрээчилэр кытты-ны ылан, астынан бардылар.

Нэһилиэк үбүлүөйдээх дьонугар, бастыг уопастыбанньыктарыгар, спортсменнарыгар, ситиһиилээх дьонноругар "Айартан" бэлэх быһытынан сахалыы кинигэлэри туттарар буоллубут, мин аны кинигэттэн атыны бэлэхтээбэт буолан турабын. "Айарга" бабарыам этэ аабааччыларга үксээн иһэригэр, үлэлэрэ сыаналанан, кинигэ атыга хамабатык барарыгар».

"Айар" кыһа быйыл суол-иис баарына 13 улууска 48 нэһилиэги хабаан сырытта, дьону-сэргэни кытта көрүстэ, кинигэ дьаарбангатын тэрийдэ. Саамай ыраах Өлүөхүмэ улуунун 10 нэһилиэгэр, Мириңэй, Ленскэй, Сунтаар, Уус Маайа, Томпо улуустарыгар кинигэ кэһиилээх ыалдьыттаата. Сыл устата чугас улуустары элбэҕи хабаар. Ити сырыыларга кэтээн көрдөххө, нэһилиэк-нэһилиэк араас көрүүлээх, кинигэбэ интэриэстэрин таһыма атын-атын. Ленскэй, Мириңэй улуустарыгар, төһө да нуучча тыллаахтар түөлбэлээн олордоллор, сахалыы да кинигэлэри үөрэ-көтө ыллаллар,

сэнгээрэллэр. Оҕо кинигэлэрин, аабар кинигэлэри хамабатык атылаһаллар. Оҕолорун сахалыы үөрэтиэн, саңардыан бабалаах киһи үгүс. Урут сахалыы кинигэни орто, аба саастаахтар үксүн ылар буоллахтарына, кэлин эдэр төрөппүттэр оболоругар көрдүүлэрэ үөрдэр. Саңа таһаарылары нэһилиэнньэ араадыыаттан, тэлэбиисэртэн, социальнай ситим-нэртэн көрөн билэ ололорлор.

Ыраах улуустарга кинигэ дьаар-банката тийэрэ аабааччыга барыстаах буолар. Дьокуускайга кэллэхтэринэ "ки-нигэ ыйааһыннаах" диэн ыла сатаабаттар эбит, онон миэстэтигэр тийээн аты тэриллэриттэн үөрэллэр.

Оттон хоту улуустарга, киһи дэбигис айаннаан тийибэт сирдэригэр, кинигэ-ни тирдэн биэрии биир суола – почта буолар. Сакааһы күнүн ахсын төлөпүүн, интэриниэт нөңгө ылан, уопсай почта тарыыбыгар олобуран тирдэн биэрэбит.

Патриоттуу иитиигэ, сайдыыга аабы, библиотэтиэкэлэр үлэлэрэ олус суолталаах. Онон кыһа библиотэтиэкэлэри кытта ыкса үлэлиир.

Ол эрээри, хомойуох иһин, сахалыы кинигэни ылбат улуустар бааллар. Ол курдук, Томпо, Кэбээйи, Анаабыр, Аллараа Халыма, Уус Маайа, Усуйаана улуустара үбүлээһин суобунан диэн ааттаан, кинигэни ылбаттар. Дьокуускай куорат Кииннэммит библиотэтиэкэтигэр, Национальнай библиотэтиэкэбэ, Нам, Мэнгэ Хаңалас, Уус Алдан, Ньурба, Таатта, Хаңалас, Үөһээ Бүлүү, Үөһээ Дьааңгы, Сунтаар, Бүлүү улуустарын библиотэтиэкэлэригэр бииргэ үлэлэһиит иһин махтанабыт. Ааттаммыт библиотэтиэкэлэр нэһилиэнньэбэ аабыны утумнаахтык көбүлүүлэр, саңа кинигэнэн пуондаларын ханатыга үлэни күөскэ ытталлар.

Уус Алдан улуунун С.С. Васильев -Борогонскай аатынан киин библиотэтиэкэ кинигэнэн хааччыйар салаатын сүрүн библиотэтиэкэрэ Мария Михайловна Крылова аабааччылар санааларын тирдэр: "Уус Алданнаабы кииннэммит библиотэтиэкэ тиһигэ "Айар" кыһаны кытта өр кэмтэн бүгүңгү диэри ыкса си-

тимнээхтик үлэли олоробут. Бу сыллар тухары улууспут аабааччылар саңаттан саңа тахсар кинигэлэри сэнгээрэллэр уонна кэтэһэллэр. Аабааччыга тийэр алгыстаах кинигэни суруйуу улахан үлэттэн тахсарын бэлиэтииллэр уонна аабалларын тухары айар ухханга куустаран сылдыахпыт диэн санааларын тирдэллэр".

Нам улуунун киин библиотэтиэкэтин салайааччыта Майя Романовна Софронова: «Тахсыылаах үлэбэ улахан мэхэй, хааччах баарын көрбөппүн. Салайааччы болжомто ууран, бириэмэтигэр туруорсан, ханнык бабарар боппуруоһу быһаарыан сөп. Үп да көрүллэр, салалта да өйүүр», – диэн санаатын үллэстэр.

Түмүктээн эттэххэ, дириг өй-са-наа, Ийэ дойдуга бэриниилээх буолуу аабыны кытта ыкса ситимнээх. Дойду, өрөспүүбүлүкэ салалтата, тустаах тэрилтэлэр, дьон-сэргэ бу санааны өйдөөн эрэллэрэ, көбүлүүлэрэ хайбаллаах. Нэһилиэк сайдыыта дьоно-сэргэтэ аабыга сыһыана хайдабыттан быһа сибээстээх уонна ырылыччы көстөр. Өрөспүүбүлүкэ үрдүнэн аабыны араас таһымга көбүлүбүт, өйү-санааны түмүбүт, сайдыыны сабыабыт!

Айар кыһа

телеграм-ханаала
<https://t.me/ayarbook>

сайт
ayar.ru

Төлөбүрдээх матырыйаал.

Үтүө санаатын, олоххо тапталын куруук өйдүү-саныы сылдыяхпыт...

Күндүтүк саныыр
бырааппыт, убайбыт,
таайбыт, доборбут, үлэ
бэтэрээнэ

**АЛЕКСЕЕВ ИВАН
ТЕРЕНТЬЕВИЧ**

уһун, ыарахан ыарыыт-
тан 2023 с. муус устар
ый 22 күнүгэр биһиги
кэккэбиттэн суох бу-
олбута биир сылын ту-
олар.

Аҕабыт Терентий
Николаевич Алексеев
Мэнэ Хагалас улуһун II
Баатара нэһилиэгиттэн
төрүттээх. Бу улуустан

Тарабай нэһилиэгиттэн Николай Еремеевич Бурна-
шев кыра кыһын Анастасия Николаевнаны кэргэн
ылан алта оҕоломмуттара. Уйбаан алтыс оҕо этэ.
Кини балтараа саастааҕар аҕабыт сэриигэ ылбыт
бааһырыта өрө туран, эдэр сааһыгар ыалдьан
олохтон туораабыта. Ийэбит алта оҕолоох аҕаардас
хаалан баран, барыбытын үөрэттэрэн үлэһит
онортообута.

Бырааппыт Ваня 1962 сыллаахха Табаҕа орто
оскуолатыгар 1-кы кылааска үөрэнэ киирбитэ. 1973
с. 10-с кылааһы бүтэрбитэ. Оскуолаҕа үөрэнэр кэ-
мигэр көхтөөх уопастыбаннык, хомсомуол алын

сүһүөх тэрилтэтин сэкирэтээрэ, 1972 с. Хомсомуол
уобаластааҕы тэрилтэтин кэмпириэнсийэтин дэлэ-
гээтэ, оскуола биир бастын спортсмена этэ. Оску-
ола кэнниттэн сопхуоска оробуочайдаабыта. Ити
сыл Сэбиэскэй Аармыйа кэккэтигэр ыңгырыллан,
Красноярской куоракка Авиация учуобунай полка-
тыгар бэлэмнэнии кууруһун баран, 1974–1975 сс.
Украина Житомир уобалаһын Обруч куоратыгар
байыаннай чааска операторынан сулууспалаабыта.
Аармыйа кэнниттэн кэлэн тутууга болуотунньугунан
үлэлээбитэ. Тэрилтэтэ кинини Благовещенскайдааҕы
тутуу техникумугар үөрэттэрэ ыппыта. Кэтэх-
тэн үөрэнэн прораб идэтин ылан, Сунтаардааҕы
МППМК-ға ананан, ТТ иниспиктэринэн үлэлээбитэ.
1993–2011 сс. ДьУоХХ ГУТ операторынан үлэлээн
бизнсийэбэ тахсыбыта.

Маһынан үчүгэйдик уһанара. Доботторо «Уйба-
ан туппута-хаппыта барыта хаачыстыба», «көмүс
илии» диэн убаастаан ааттыыллара. Эдэр-сэһэх
эрдэбинэ, Сунтаарга үлэлиир кэмигэр успуордунан
үлүһүйэн туран дыарыктанара: гиирэ анныытын, мас
тардыһытын күрэхтэригэр кыттарыа.

1976–1979 сс. икки төгүл «Манчаары оонньуу-
ларыгар», 1980 с. «Саха сиригэр Аччыгый Олим-
пиада оонньуулары» спартакиадаларга кыттыбыта.
Улаханник кыабын былдьата ыалдьан куоракка
«Алаас» индомугар сытар кэмигэр доботторо, Мэнэ
Хагалас улуһун Табаҕа оскуолатын бииргэ үөрэнэн
бүтэрбиттэр, «Ойордор» сибээстэрин быспат эти-
лэр. Оҕо сааһыттан ыкса доҕоро Олег Петрович:
«Хоһоонноргун салгыы суруйан дыарыктан», – диэн,
«Ойордор» күүстэринэн хоһоонун хомуурунньуга

сүрдээх ис хоһоонноох дьобус кинигэ буолан тах-
сыбыта. Доботторугар анаабыт «Ис сүрэхтэн» диэн
хоһоонтон быһа тартаха:

*Боростуой киһиэхэ
Хайдах курдук күндүлэрий
Бу кэрэ тыллар.
Дууһаны долгутар,
Сүрэһи үөрдэр,
Санааны кынаттыыр
Сүдү күүстээхтэр.
Баһаам улахан
Махтал буоллун
Оҕо сааһым
Күндүттэн күндү,
Үтүө санаалаах
Истин доботторбор!*

Иван Терентьевич доботторугар, аймахтарыгар
мэлдьи кыабынан көмөлөһөрө, анаан кэһиилээх-
тутуурдаах буолара. Үтүө санаалааҕа, эйэбэс
майгылааҕа.

Күндү бырааппыт, таайбыт, убайбыт, үлэ бэ-
тэрээнэ Иван Терентьевич тигэх суолугар атаар-
сыбыт, күүс-көмө буолбут бар дьоммутугар, бииргэ
үөрэммит үөлээннээхтэригэр «Ойордорго» барҕа
махталбытын тиэрдэбит.

Кини сырдык мөссүөнүн, үтүө санаатын, олоххо
тапталын куруук өйдүү-саныы сылдыяхпыт.

**Бииргэ төрөөбүттэрэ,
кыһа, сиэннэрэ,
чугас аймахтара, доботторо.**

Сирдээби олох дьолун толору билэн барда...

Бу дьыл кулун тутар 17
күнүгэр тапталлаах кэргэ-
ним, ийэбит, эбэбит, хос
эбэбит, бииргэ төрөөбүт
эдьиийбит, педагогиче-
скай үлэ бэтэрээнэ, Кэ-
бээйи улуһун бочуоттаах
олохтооҕо, Арассыйа Фе-
дерациятын үөрэбириитин
туйгуна, Учууталлар учуу-
таллара

**ТЕРЕХОВА
(КУЗЬМИНОВА)
ИРИНА
ВАСИЛЬЕВНА**

уһун, ыарахан ыарыыттан сырдык тыына быһынна.
Муус устар 25 күнүгэр 40 хонугун туолар.

Ирина Васильевна 1942 сыллаахха олунньу 20
күнүгэр Кэбээйи оройуонун Мукучу нэһилиэгин Сайы-
лык бөһүөлэгэр төрөөбүтэ. Ийэтэ Кычкина Ирина
Иннокентьевна – Мукучу олохтооҕо, аҕата Кузьминов
Василий Иннокентьевич – Бүлүү Бөкчөгөөтө, уһуннук
бииргэ олорботохторо. Ийэтэ дойдутугар кэлэн
Григорьев Гаврил Степановичка кэргэн тахсыбыта.
Кыыстаах уол оҕоломмуттара.

Ирина төрдүс кылааска үөрэнэ сырыттабына,
ийэтэ уһун ыарахан ыарыыттан өлбүтэ. Ийэтэ суох
хаалан баран Ирина 6-с кылаасан төрөппүт аҕатын
дьонугар олорон, 1960 с. Бүлүү куорат бастакы
нүөмэрдээх орто (Г.И. Чиряев аатынан) оскуолатын
ситиһиилээхтик бүтэрбитэ. 1964 с. Улан-Удэ куоракка

физико-математической факультетка үөрэххэ киирэн,
1968 с. бүтэрэн, Кэбээйи улуһунгар математика учу-
уталынан ананан кэлбитэ. Аан бастаан Сэбээн Күөл
оскуолатыгар 2 сыл учууталынан үлэлээбитэ. 1970
сылтан Кэбээйи орто оскуолатыгар кэлэн, 40 сыл
энкилэ суох үлэлээбитэ.

Үлэлээбит кэмигэр элбэх оҕону иитэн-такайан,
математика курдук уустук биридимияти үөрэтэн,
билиини биэрэн, оҕолор да, төрөппүттэр да махтал-
ларын ылан ылбыта. Үлэлээбит кэмигэр оҕолорун
араас куонкурустарга, олимпиадаларга кытыннарара.
Бэл Москуба, Новосибирской курдук улахан куорат-
тарга ыытыллар олимпиадаларга соруудахтары толор-
торон ыыталыыра. Математикаҕа кыахтаах оҕолору
мунһан эбии дыарыктыыра. Бу үлэ элбэх сыраны,
толкуу ирдиирэ.

Оҕолор ирдэбиллээх, кинилэри өйдүүр-өйүүр
учуутал быһыытынан олус убаастыыллара. Кини
биридимияти үөрэтээччи эрэ буолбакка, кылаас
салайааччытын быһыытынан үлэлээн 5 кылааһы
таһаарбыта. Кылаас салайааччытын сыралаах үлэтин
түмүктэрэ: хас биридии оҕотун ис туругун таба көрөн,
сүбэлээн-амалаан, сорох ардыгар көмөлөһөн, өйөөн
выпустаар кылааһын оҕолоро бары ситиһиилээхтик
түтүспутунан оскуоаларын түмүктүүлэрэ. Үөрөппүт
оҕолоро хайыы-үйэ ийэ-аҕа, эһэ-эбэ буолан, олоххо
миэстэлэрин булуммут, үлэ араас хайысхатыгар
үлэли-хамсыы сылдыар, дьонго-сэргэбэ убааста-
нар дьон. Ахсаан-суот абылангар ылларан, бэйэтэ
үөрэтэр эйгэтигэр уһуйан, учуутал суолун батыһан
математика учуутала буолуон баҕаран математика
үрдүк үөрэбин ситиһиилээхтик бүтэрбит, экэнэми-

ис, бубаалтыр үөрэбин бүтэрэн таһаарылаахтык
үлэлиир, атыы-эргиэн эйгэтигэр киирбит урбаан-
ныттар уо.д.а. улуус, өрөспүүбүлүкэ араас муннук-
тарыгар элбэхтэр.

Сирдээби олох дьолун толору билэн барда. Кэр-
гэнэ Семен Николаевичтыын эйэ дэмнээхтик 52 сыл
бииргэ олорон, үс кыыс оҕону төрөтөн, иитэн, улахан
үөрэхтээх, үлэһит дьон онордулар, кыргыттара оҕо-
уруу бөҕөтө, онон Ирина Васильевна элбэх сиэн, хос
сиэн тапталлаах эбэтэ. Уһун сыралаах үлэтин араас
сылларга бэриллбит Махтал суруктар, Бочуотунай
грамоталар туһулууллар. Кини – РФ үөрэбириитин
туйгуна, РФ үлэтин бэтэрээнэ, улуус бочуоттаах
олохтооҕо, СӨ үөрэбириитин бочуоттаах бэтэрээнэ.

Таптыыр кэргэммин, ийэбитин, эбэбитин, хос
эбэбитин, эдьиийбитин Терехова Ирина Васильев-
наны тигэх суолугар атаарарга күүс-көмө, өйөбүл,
тирэх буолбут аймах-билэ дьоммутугар, биир
дойдулаахтарбытыгар, Сайдам түөлбэ олохтоохто-
ругар, Мукучуттан төрүттээх ийэбит биир дойдула-
ахтарыгар, үөрөппүт оҕолоругар, бииргэ үөрэммит
доботторбутугар, оскуола, электро-сбээс отделе-
ниетын, Сахатранснефтегаз Кэбээйитээҕи гаастаах
учаастагын кэлэктиибигэр, Куокуйтан, Кальвицаттан,
Тыайаттан, Мукучуттан бары аймахтарбытыгар барҕа
махталбытын тиэрдэбит.

Баҕарабыт күндү дьоммутугар кытаанар дору-
обуйаны, үлэбигиэр ситиһиини, тус олоххутугар
дьолу-соргуну.

**Кэргэнэ, оҕолоро, сиэннэрэ, хос сиэннэрэ,
бииргэ төрөөбүт балта, быраата.**

1983 сыллаахха Сун-
таар улуһунгар төрөөбүт
күндү, таптыыр быраап-
пыт, Бойобуой дьайыы
бэтэрээнэ, Анал байыан-
най дьайыы кыттылааҕа,
2023 сыллаахха «Хорсунун
ийин» 2-с истиэпэннээх
мэтээллээх, Запорожскай
уобаластааҕы 3-с мотострелковай рота
хамандыыра, кэлин Доннааҕы Ростов ат-
тыгар баар 57-с мотострелковай биригэ-
эдэ хамандыыра, түөрт оҕо амарах аҕата
ИСАКОВ АНДРЕЙ ГЕОРГИЕВИЧ
сырдык тыына быстыбытынан ийэ-
тигэр, кэргэнигэр, оҕолоругар, бары
чугас аймахтарыгар дириг кутурҕам-
мытын биллэрэбит.

**Элгээйиттэн, Сунтаартан,
Дьокуускайтан Исаковтар,
Романовтар, Семеновтар,
Егоровтар, Федоровтар,
Колодезниковтар.**

Таптыыр аҕабыт, эһэбит, хос эһэ-
бит, Амма улуһун уонна Соморсун
нэһилиэгин бочуоттаах олохтооҕо, РФ
норуотун үөрэбириитин туйгуна, СӨ
үөрэбириитин, успуордун бочуоттаах
бэтэрээнэ, «Учууталлар учууталлара»
бэлиэлээх

РЯЗАНСКАЙ СЕМЕН СЕМЕНОВИЧ
бу дьыл муус устар 13 күнүгэр 80 саа-
һыгар соһумардык ыалдьан күн сирит-
тэн суох буолбутун туһунан биллэрэбит.
**Оҕолоро, кийиитэ,
сиэннэрэ, хос сиэннэрэ.**

Күндү аҕабыт, тап-
тыыр кэргэним, ИДьМ
үтүөлээх үлэһитэ, ИДьМ
үлэтин бэтэрээнэ
**СЛЕПЦОВ
ВАСИЛИЙ ПАВЛОВИЧ**
бу дьыл муус устар 10
күнүгэр соһумардык күн
сириттэн күрэннэ. Кини
чугас дьонугар, доботто-
ругар, табаарыстарыгар, бииргэ үлэ-
лээн-алтыһан ааспыт кэлиэгэлэригэр
дириг кутурҕаммытын биллэрэбит.

**Оҕолоро, кэргэнэ,
кэргэнин бииргэ төрөөбүттэрэ.**

Күндү тапталлаах аҕа-
быт, эһэбит
**СОН АНАТОЛИЙ
СТЕПАНОВИЧ**
муус устар 13 күнүгэр ыа-
рахан ыарыыттан олохтон
туораабытын, диригник
курутууһун туран, бары ай-
махтарыгар, доботторугар
биллэрэбит.

Кэргэнэ, оҕолоро, сиэннэрэ.

Убаастыыр, хаарыан доборбут
**СОН
АНАТОЛИЙ СТЕПАНОВИЧ**
олус соһуччу күн сириттэн барбыты-
нан, кэргэнигэр, оҕолоругар дириг
кутурҕаммытын тиэрдэбит.

**Үөлээннээхтэрэ,
бииргэ үөрэммиттэрэ.**

Хагалас улуһунтан
төрүттээх, «Бочуот Зна-
га» уордун кавалера,
Москуба куорат Бочуотун
кинигэтигэр киллэрилли-
бит, 1947 с. «1941–1945
сс. Аҕа дойдуга Улуу сэри-
итигэр үлэбэ килбиэнин
ийин» мэтээлинэн, СССР
уонна РФ элбэх мэтээл-
лэринэн наҕараадаламмыт тыыл, РФ
үлэ, спец-сбээс бэтэрээнэ
БЕЛЫХ АФАНАСИЙ СЕМЕНОВИЧ
98 сааһыгар олохтон туораабытын ту-
һунан диригник курутууһун туран иһи-
тиннэрэбит.

Бырастыылаһыы муус устар 18 к.
9ч. 30м. Дежнев уул. 39/3, «Араҕас»
бырастыылаһар саалаҕа буолар. Бил-
сэр төл. 89644248496 (бассаап).

**Кэргэнэ, оҕолоро, сиэннэрэ,
хос сиэннэрэ, чугас дьон.**

Уос Алдантан төрүттээх, Таатта
Ытык Күөл I нүөмэрдээх оскуолатын
нуучча тылыгар уонна литэрэтиирэбэ
учуутала, убаастыыр киһибит
ПЕТРОВА НАДЕЖДА ВАСИЛЬЕВНА
ыарахан ыарыыттан күн сириттэн бар-
бытынан бииргэ үлэлээбит, алтыспыт
доботбутугар, кэргэнигэр Петров
Дмитрий Петровичка, оҕолоругар,
сиэннэригэр дириг кутурҕаммытын
тиэрдэбит.

**Ф.А., И.П. Ермолаевтар
дьиэ кэргэннэрэ.**

Ньурбаҕа «Дьүөгэ» кулуубун тэрий-
сигит салайааччыбыт, күндү дьүөгэм
ТИМОФЕЕВА АННА СЕМЕНОВНА
бу дьыл муус устар 11 күнүгэр 96
сааһыгар ыарахан ыарыыттан күн
сириттэн күрэммитинэн, оҕолоругар,
сиэннэригэр, хос сиэннэригэр, чугас
дьонугар дириг кутурҕаммытын ти-
эрдэбит.

**«Дьүөгэ» кулууп урукку чилиэнэ
Крыжановская Мария Трофимовна.**

Диригник ытыктыыр эдьиийбит,
педагогическай үлэ бэтэрээнэ, Ньурба
улуһун Күндээдэ нэһилиэгин кыр-
дыаҕас учуутала

ТИМОФЕЕВА АННА СЕМЕНОВНА
бу дьыл муус устар 11 күнүгэр 96 саа-
һыгар олохтон туораабытынан, дьиэ
кэргэнигэр, аймахтарыгар, билэр
дьонугар дириг кутурҕаммытын бил-
лэрэбит.

**Александр Прокопьевич уонна
балтылара абыс Прокопьевтар.**

Күндүтүк саныыр, убаастыыр эдь-
иийбит, Ньурба улуһун Күндээдэтигэр
төрүттээх

**ТИМОФЕЕВА АННА СЕМЕНОВНА
(ААСКА)**

ыарахан ыарыыттан олохтон туораа-
бытынан, оҕолоругар, кийииттэригэр,
сиэннэригэр, хос сиэннэригэр, ай-
махтарыгар дириг кутурҕаммытын
тиэрдэбит.

Чурустаевтар, Тарасовтар.

СЫРДЫГЫНАН СЫДЬААЙАН...

Дьылба Хаан оҥоһуута тыйыс уонна кытаанах...

Хаарыаннаах үлэһит, дыһынээх сэбиэскэйди дууһалаах учуутал, истинг ийэ, тапталлаах кэргэн, Бүлүү бөлөхтөр бүтүүн киэн туттар Далбар хотуннара, биһиги бииргэ үөрэммит доһорбут, эн-мин дэһэн өрүү өйдөһөн кэпсэппит-ипсэппит, күлбүт-үөрбүт кыыспыт, кууруспут биир саамай таһаарыылаах үлэһит кыһа

ТИХОНОВА
АНАСТАСИЯ
СЕРГЕЕВНА

кулун тутар 18 күнүгэр биһиги кэккэ-биттэтэн ыарахан ыарыыттан хомол-толоохтук туораата...

Настялыын биэс сүл эн-мин дэһэн устудьуннуохпутуттан билсэн, олох-пут барыта бииргэ ааста. Үөрэбэр таһыччы барыбытыттан ордуга, уопсастыбаннай үлэбэ бастынтан бастын, профбюро чилиэнэ, эргичи талааннаах киһи барыбытыгар холобур буолара. Кэнсиэрдэргэ байаанынан оонньуу-оонньуу “кырылас кумахтаах Бүлүүтүн” наһаа да үчүгэйдик ыллыыра... Кэлин группанан көрсүһүүлэргэ гитаранан иэйиилээхтик хас да куолаһынан ыллыырбыт. Настябыт олус дьээб-элээх буолааччы. Преподавателлэр кытта кини дьээбэлээбин билэллэрэ. Оннообор Николай Демьянович курдук “кутталлаах” преподаватель “муосуна, муосуна” диирэ. Биридэ улахан кууруска сылдьан, 1-кы куурус уолун кэбиниккэ ыгыра-ыгыра Настя преподаватель курдук туттан, кэпсэппитэ баччаанга диэри кэпсэлгэ сылдьар. Онно дьээбэлэнэн үөрбүт харахтара бу баар курдуктар...

50 сааһын туолар үбүлүөйүгэр арыый эрдэ тийбиппит. Онно үөр-бүтүн... Көмөлөһө диэн ааттаан тийбиппит – тобо эрэ наар бэйэбитин далбардаппыт курдук этибит. Үбүлүөй кэнниттэн Бүлүү куоратын Андрейы-

наан тизэй сылдьан көрдөрбүттэрэ. Сибэ-ккитэ кырасыабайда-ра, элбэбэ, үүнээйитэ өлгөмө, дьизэтэ-уота истэри-тастары ураты оҥоһуулааба олус сөх-төрбүтэ. Бу барыта дьоллоох ыал уйата буоларын туоһута. Настябыт кырачаан оҥолор иккис ийэлэрэ буолан, бэйэтин харыстам-макка, бэриниилээх-тик үлэли сылдьан, бу олохтон бараах-таата... Үөрэнээччи-лэрин төрөппүттэрэ

кыһамныылаах учууталларыгар наһаа махталлаах этилэр. Оҥолоро биһиги кизг суолугар үктэнэригэр маннайгы кылааска Анастасия Сергеевнаба түбэстэбинэ, үөрэллэрэ, эрэллээх илиигэ туттардыбыт диэн астыналла-ра. Кырдык даҕаны, ол эрэл толору туолара: алын сүһүбү бүтэрэллэригэр толору бэлэмнээх, араас күрэхтэргэ куруук бириистээх миэстэлэртэн түспэт, көхтөөх буола сайдаллара биһиги дьүөгэбит бэриниилээх үлэтин чабылхай туоһута буолара.

Настяттан хаһан да “ыалдыбын, сылайдым” диирин биридэ да истибэтэхпит. Бүлүү куорат ыраас чэбдик буоларыгар Андрейыныын, дьүөгэлэриниин экологической хамсааһыны тэрийэн, анал бэлиэнэн на-бараадаламмытыгар бары үөрбүпүт. Настялаах Андрей тапталларын туо-һута икки уолаттара Лоокуут уонна Витя. Настябыт ситэ олоҕортох олобун уолаттара ситэрэн, дьохун аатын ааттатыахтара диэн эрэнэбит. Бы-дан дьылларга быраһаай, баар-суох күндү киһибит Саха Өрөспүүбүлүкэтин үөрэҕириитин туйгуна сырдыгынан сыдыайар Настябыт... Эн сырдык мөссүөнүг сүрэхпитигэр өрүү баар буолуо...

Саха салаата-80 группаба бииргэ үөрэммит доһотторо.

Дьүөгэбит барахсан

(Тихонова А.С туһунан ахтыы)

Киһи барахсан орто дойдуга кэлэ-ригэр олобо, дьылбата барыта ыйыл-лан, быһаарыллан кэлэр диллэр...

Биһиги Настябытын кытта 1976 сүл Бүлүүгэ учуутал үөрэгэр үөрэнэ кэлэн билсибиппит. Сүрдээх дуоспуруннаах, лоп бааччы тыллаах-өстөөх, ону сэргэ амарах, элэккэй үөрэ-көтө сылдьар кыһы бары да сөбүлээбиппит.

Анастасия Сергеевна Бүлүү улууһа Баппабаайы нэһилиэгэр 1961 с. атырдьах ыйын 20 күнүгэр күн сириин көрбүтэ. Абыс кылаас кэн-ниттэн, Бүлүүтээҕи педучилищени ситиһиилээхтик үөрэнэн бүтэрбитэ.

Онтон 1980 сыллаахха Саха го-сударственной университет саха салаатын 1985 сыллаахха туйгун-дук бүтэрбитэ. Үөрэбин бүтэрээт, дойдутугар Баппабаайы оскуолаты-гар саха тылын учууталынан үлэтин сабалаабыта. 1992 сылтан, бастаан Бөтүһүгэ, онтон Бүлүүгэ начаалынай оскуола учууталынан үлэлээбитэ.

Өр сүл сыралаах үлэтэ “СӨ үөрэ-бириитин туйгуна”, “Үөрэнээччилэр билинэр учууталлара”, “2016 сүл ба-стын учуутала”, “Идэбэ бэрини иһин 2018 с.”, “2022 сүл бастын учуутала” анал ааттарынан бэлиэтэммитэ.

“Тапталлаах куоратым мин тиз-гэммиттэн сабаланаар” диэн куонкурус-ка 2011 с. “Сайдам ыал”, 2012 с. – “Байылыат ыал” диэн номинацияларга кыайбытара. Кини уопсастыбаннай үлэтин сыанабылларынан 2018 с. Саха Өрөспүүбүлүкэтин Экология министи-эристибэтин Махтал суруга, 2020 с. Бүлүү куоратын “Куораты тупсарыыга көхтөөх үлэтин иһин”, “Бүлүү куоратын 385 сыла” буолаллар.

Дьүөгэбит Настя барахсан ол оч-чоттон барытыгар талааннаах, туохтан да ингэн-толлон турбат, ылсыбыт үлэтин үтө суобастаахтык толорор

дьүккүрдээх этэ. Барыны бары са-тыыра биһигини сөхтөрөр да этэ.

Кэргэнэ Андрейдыын икки уол оҥону төрөтөн, үлэһит оҥортоотулар, олоххо миэстэлэрин буллартатылар.

Кэргэнниилэр олус иллээхтэрэ, биир тыһынын-салгынын олоҕор-лоро. Көрсүһүүлэргэ дьизэлэригэр барыбытын батаран үөрэ-көтө, толору астаах көрсөллөрө.

Настя тизгэннин иһэ: сибэк-китэ, үүнээйитэ, ото-маһа, тротуара, гарааһын болкуона Өндүрэйин көмө-түнэн барыта уурбут-туппук курдук бэ-рээдэктээх, тупсабай кэрэ көстүүлээх буолааччы.

Оруктаабын, олоҕор Эбэтин, наһаа сөбүлүүрө. Куорат сөтүөлүүр сирэ Оруктаахха аһыллыбытыгар Настя өгөтө кырата суох. Өндүрэйиниин бэйэлэрэ бабаларынан, хаама таа-рыйа, бөбүн-сабын хомуйалларын, ыраастыылларын билэрбит.

Биһиги Настябыт хаһаайка басты-на, сир астаан, кэнсиэртэ хаһаанан. Сайын дыонугар дэриэбинэбэ – от оттоһон, ынах ыһан ханнык да үлэттэн толлон турбат бүгүрү этэ. Аны байаанын ыллабына – куоластаах бэрдэ, маанылаах ырыаһыт. Кэлин үбүлүөйдэргэ, ыал дыоно кизэлэригэр ыгырыкка салдыар тамада, көрү-нары көбүлээччи, дыон сүргэтин көтөбөөччү.

Дьэ сити курдук олох үөһүгэр сылдьан Настябыт барахсан, биһиги кэккэбиттэн соһуччу бабайытык барбыта хомолтотун...

Ылар сүтүк мүлүрүйэн сырдык кэм-нэр үүнүөхтэрэ... Сиэннэр, хос сиэннэр эбиллэн олох салбаныа диэн эрэнэбит.

Оттон биһиги тапталлаах дьүөгэбит сырдык мөссүөнүн ахта-саныы сыл-дыахпыт.

ВПУ-га бииргэ үөрэммит доһотторо.

Дьохун олобу олорон барда...

Күндү, тапталлаах ийэбит, эбэ-бит, хос эбэбит, Саха сириин Ытык кырдыаһа, Учууталлар учууталлара, Күндээдэ нэһилиэгин бочуоттаах олохтооҕо

ТИМОФЕЕВА
АННА СЕМЕНОВНА

бу дьыл муус устар 11 күнүгэр 97 сааһыгар бу олохтон туораата.

Биһиги ийэбит, эбэбит 1927 с. бэс ыйын 4 күнүгэр Оргуллаах диэн сиргэ, билингинэн Күндээдэ нэһилиэгэр, төрөөбүтэ. Аҕата Тимофеев Семен Алексеевич Аҕа дойду сэриитин толо-онугар охтубута, Белоруссия сиригэр көмүллэ сытар. Ийэтэ Тимофеева Та-тьяна Семеновна тыыл бэтэрээнэ этэ.

1945 с. Бүлүү педучилищетын бүтэрэн, 18 саастаах кыыс сэрии кэнниттэн учуутал тийбэтинэн, араас биридимиэттэри үөрэтэргэ Чаппанга оскуолатыгар ананан, үлэтин сабалаабыта. Эһиилигэр дой-дугугар Аранастаахха кэлэн, салгыы учууталлаабыта.

1948 с. хомсомуол Ленинскэй оройуоннаабы кэмитиэтин пионер-скай үлэбэ отделын салаааччытынан үлэли сылдьан, Ньурбаҕа дыах-

таллар хамсааһыннарын тэрийиигэ үлэлэспитэ. Бэс ыйын 10 күнүгэр дыахталлар бастакы мунньахтарыгар дакылаатчыт буолбута. Ити күн би-лигин Ньурба улууһугар дыахталлар хамсааһыннарын төрүттэммит күнүнэн аабыллар.

1956 с. учууталлар институттары-гар кэтэхтэн нуучча тылын салаатын үөрэнэн бүтэрбитэ. Үөһээ Бүлүү, III Бордон, Күндээдэ оскуолалары-гар учууталлырын таһынан пионер баһаатайынан, партийнай тэрилтэ сэкирэтэринэн үлэлээбитэ. Оскуола бибилиэтиэкэтигэр үлэлээн, оҥолор ки-нигэни таптаан аабылларын ситиһэрэ. Нэһилиэккэ да, кулууп үлэтигэр да наар кытара. Сопхуос партийнай мунньабар туруорсан, иттиилээх интэринээт санга дьизэтин туттарарга үлэлэспитэ.

1965 с. доруобуйатын туругунан Ньурбаҕа көһөн, бастаан оройуоннаабы үөрэх салаатыгар кассирынан, онтон каадырга сэбиэдиэсэинэн, иниспи-эктэринэн үлэлээбитэ.

Биир кэмгэ оройуоннаабы дыах-таллар сэбиэтэрин бэрэссэдээт-элинэн талыллан үлэлээбитэ, үөрэх управлениетын партийнай тэрилтэтин сэкирэтэринэн эмиз хаста да талыл-лыбыта.

1987 с. сиэнин көрсөөрү биэнсийэбэ тахсан да баран, таах олоҕортооҕо, оройуонга эбэлэр кулууптарын са-лайбыта, уопсастыбаннай үлэбэ наар олус көхтөөх буолара.

Биһиги ийэбит Анна Семеновна 4 оҥону төрөтөн, 10 сиэн, 23 хос сиэн эйэбэс эбэтэ буолан, Орто дойдуга аналын толорон, дьохун олобу олоҕордо.

Ийэбит, эбэбит, хос эбэбит, уһун уугар симнабастык утуй. Эн үрдүк ааккын, сырдык мөссүөнүгүн, сылаас сыһыангыны, истинг иитиигин хаһан да умнуохпут суоҕа. Эн олоххо дьулуһун, тапталын, инникигэ эрэлин, сырдык санаанг биһиэхэ мэлдьи үтө холобур буолуо.

Оҥолоро, сиэннэрэ, хос сиэннэрэ.

Махтал сурук

Бу сүл олунньу 23 күнүгэр тапталлаах күндү кыыспын, Алинабын, хо-молтолоохтук күн сириттэн сүтэрбитим 40 хонугун туолла. Оҥом 4 кып-кыра оҥолоро ийэтэ-аҕата суох төгүрүк тулаайах хааллылар. Билигин да оҥобун бу күн сириттэн сүтэрбиппиттэн итэбэйбэппин, “бу кириэн кэлиэ” диэн күүтэ-кэтэһэ аан диэки көрөбүн, ахтабын. Оҥом сибдиг, куһаҥан санаалаах киһиэхэ кэргэнни буолан олоҕобутун билбэккэ, албыннаттаран былдьаттым. Кыһым баҕа санаатын толорон кэргэн тахсан, 4 оҥону сылы-сыллата төрөөн, туспа олох оҥостон, улахан дьиз кэргэн тэрийэн дьоллоохтук олоҕон испитэ. Ол баҕа санаатын кэргэнэ баҕайы биир түүн иһигэр барытын суох оҥордо. Бу алдыархайдаах түүн оҥом быһыанаары полиция үлэһиттэригэр, чугас олоҕор эрин дыонугар, эрин табаарыһыгар көмө көрдөөн эрийбитигэр, бириэмэтигэр кэлэн көмөлөспөтөхтөрүгэр хом санаалаахпын, быһыанар бириэмэтин мүччү тутан, оҥобун быһыаабатахтарыттан хомойобун, хоргутабын, дууһам ытыыр. Полиция үлэһиттэрэ аанньа ахтан кэлэ охсубакка, бэлэмэ суохтарыттан, оҥобор кэмизгэр кэлэн көмө оҥорбокко суорума суоллаатылар.

Аймахтарбар, билэр-билбэт аан дойдум дыонугар бу ыарахан кэммэр өйөөн-өйдөөн, күүс-көмө, сүбэ-ама буолбуккутугар, хас биридди бэйэбитигэр хоол-дьуктаах бэйэм хонкуйан туран, сүһүөхтээх бэйэм сүгүрүйэн туран Махталбын тизрдэбин. Дьоллоох, доруобай буолун!

Кыыс ийэтэ Любовь Харлампьева, 02.04.2024 сүл

Күндүтүк саныыр, ытыктыыр күтүөп-пүт, Мэнэ Ханалас Ороссолудатыттан төрүттээх Туобуйа нэһилиэгин бочу-оттаах олохтооҕо, Арасыыһа үөрэ-бириитин бочуоттаах үлэһитэ, СӨ үөрэҕириитин туйгуна

НИКОЛАЕВ ИВАН ИВАНОВИЧ

ыарахан ыарыыттан соһуччу олохтон туораабытынан, бииргэ төрөөбүт эдь-ийибитигэр Татьяна Спиридоновнаба, кыһа Ленаба, уолаттарыгар Василий-га, Иванга, сиэннэригэр, аймахтары-гар дириг кутурбаммытын тизрдэбит. Эһигини кытта бииргэ курутууйабыт.

Быдан дьылларга быраһаай.

Сидоровтар дьиз кэргэннэрэ.

Ньурба Өгөлдөтүттэн төрүттээх оҥо сааспыт доһоро, Саха Сириин бо-чуоттаах туттааччыта, Уус Алдан Муру нэһилиэгин бочуоттаах олохтооҕо

ПАВЛОВ

МИХАИЛ АФАНАСЬЕВИЧ

уһун, ыарахан ыарыыттан күн сириттэн барбытынан, оҥолоругар, сиэннэригэр дириг кутурбаммытын тизрдэбит.

“Алаас оҥолоро” түмсүүттэн доһотторо Василий, Григорий, Николай, Прокопий, Шура.

Убаастыыр учууталбыт, Саха Өрөспүүбүлүкэтин үөрэҕириитин туй-гуна, Үөһээ Бүлүү улууһугар үөрэҕири ситимин бэтэрээнэ, өр сылларга Мэйик абыс кылаастаах оскуолатыгар алгебра уонна геометрия учууталынан үлэлээбит

НИКОЛАЕВ ИВАН ИВАНОВИЧ

ыарахан ыарыыттан соһуччу суох бу-олбутунан кини кэргэнигэр Татьяна Спиридоновнаба, оҥолоругар, сиэн-нэригэр дириг кутурбаммытын тизр-дэбит. Аһыгытын тэһгэ үлэстэбит.

1983 сылга Мэйик оскуолатын бүтэрбиттэр, салайыт кылааһын үөрэнээччилэрэ.

Күндү эдьиийбит, аймахпыт, Та-атта улууһун Чөркөөх сэлиэнньэтин олохтооҕо

ОБУДОВА

МАРИЯ ИННОКЕНТЬЕВНА

ыарахан ыарыыттан олохтон туораа-бытынан оҥолоругар, аймахтарыгар, билэр дыонугар дириг кутурбаммытын тизрдэбит.

Дьокуускайтан, Кэбээтиттэн Софроновтар, Ефремовтар, Обутовтар.

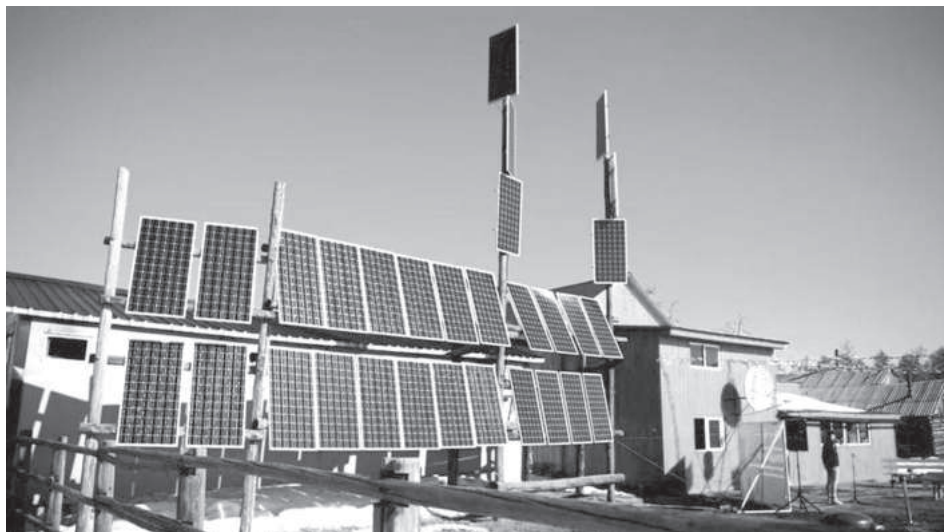
Ытыктыыр санаспыт, элбэх оҥо ийэтэ, эбэтэ, хос эбэтэ

ЯДРИХИНСКАЯ УЛЬЯНА МИХАЙЛОВНА

90 сааһыгар бу Орто дойдуга уһун, дьоллоох олобу олоҕон Күн сириттэн барбы-тынан, дьэ кэргэнигэр, аймахтарыгар дириг кутурбаммытын тизрдэбит.

Поисеевтар куораттан, Дыдаевтар Чурапчыттан.

МААЛТААНЫГА күөх төлөн киирдэ!

Хагалас улуунун Маалтааны ытык сирэ 2015 сылтан Дьөһөгөй Айыы маанылаах оҥолорун – сыспай сиэллээхтэр кистээһиннэринэн туолан, толору дьоллоох олох сүүрээнин тутан турар. Манна “Дьөһөгөй” бааһынай-фермерскэй хаһаайыстыбата абыһах сыл иһигэр түөрт уон төбөттөн икки тыһыынчаба тиэрдэн тигинэччи үлэлиир. Сылгыһыттар манна олорор, үлэлиир усуллубуйалара холобур буоларын туһунан суруллан да, көрдөрүллэн да турар. Аны бу ааспыт нэдиэлэбэ “Дьөһөгөй” бааһынай хаһаайыстыбатын бары тутуугар айылба күөх төлөнө киирбитин үөрүүлээхтик аһыы сирэрэ-туома буолла.

дьону бэлэмниир үрдүк үөрэх кыһатын кытта бииргэ үлэлээн эрэбит”, – диэн бэлиэтиир.

Тыа хаһаайыстыбатын министиэриэс Артем Александров үлэни-хамнаһы көрөн-истэн улаханньык астыммытын биллэрэр: “Өрөспүүбүлүкэбэ “Дьөһөгөй” курдук тэринэн олорор атын хаһаайыстыба суох. **Нэһиликтэн биэс кэс ыраах баар хаһаайыстыбаба бу курдук күөх төлөн киирбитэ – улахан ситиһи, бастакы хардыы.** Министиэристибэбит дьэиз кэргэн хаһаайыстыбатын өйүүр бырагыраамата бу курдук олоххо киирэ турара хайбаллаах. “Дьөһөгөй” хаһаайыстыба салайааччыларыгар уустук технология диэбэккэ, үлэһиттэрин олорор усу-

Хаһаайыстыбаны төрүттээччи, Саха сиригэр бочуоттаах мэссэнээтэ Вячеслав Нестеров: “Сылгыһыттар олохторун хаачыстыбатын тупсарар туһугар айылба күөх төлөнүн киллэрдит. Хайа да томороон тымныыга сылгыһыттарбыт үлэ кэннэ быр курдук сылаас дьэизбэ кэлиэхтэрэ, астарын астаналларыгар оһох отто сатаабакка, конфорканы холбоот күөстэниэхтэрэ. Биһиги бу былааннаабыт үлэбитин тыа хаһаайыстыбатын министиэристибэтин фермер дьэиз кэргэни өйүүр бырагырааматын чэрчитинэн киллэрдит. Улахан махталбын Хагалас улуунун баһылыгар Олег Иринеевкэ, тыа хаһаайыстыбатын министиэригэр Артем Александровка, Россельхозбанк Саха сиригэр салаатын дириэктэригэр Василий Тимофеевкэ тиэрдэбин. Кыстыгы этэннэ туораатыбыт, сотору ыһыы үлэтэ сабаланыа, онтон окко кириэхпит, ол кэннэ хомуур үлэтэ туруо. Бу курдук үлэбит эргиирэ тохтообот. Билингитэ 22 үлэһиттээхпит, эбии анал тыа хаһаайыстыбатын исписэлиистэригэр наадыабыт. Ол инниттэн тыа хаһаайыстыбатыгар үлэлиир идэлээх

лубуйаларын тупсарар туһугар гаас киллэттэригэр махталбын биллэрэбин”, – диэр кини.

Түг тыаба бу курдук гааһы киллэригэр **тэрилтэ салайааччыта Афанасий Лыткин** манньык ыраах сиргэ гаас оборуодованиетын киллэригэр технологията олус уустук буоларын бэлиэтиир.

“Дьөһөгөй” холобурга былаас уонна урбаан сөптөөх үлэтэ кестөр. Биир соруктаах үлэ бу курдук ситиһиини ажаларын көрөбүт.

Оттон үлэһиттэр, биллэн турар, үөрүүлэрэ мунгууру. “Сылгыһытынан отуттан тахса сыл үлэлиибин даһаны, манньык үчүгэй усуллубуйалаах сылгы хаһаайыстыбата баарын билбэппин. Гаас да кириэн иннинэ биһиэхэ барыта үчүгэй, уурбут-туппут курдук этэ. Оттон билигин күөх төлөн киирэн, олох сынньалаҥ буолла. Олорорго цивилизация көрүнгэ барыта баар: уот, гаас, халадыынньык, тэлэбиисэр, сибээс. Баанньыктаахпыт, сайынын обуруот аһын арааһын олордобут. Хамнаспыт буоллабына үчүгэй, онон үлэлиэххэ эрэ наада”, – диэн санаатын үллэстэр **кырдыаһас сылгыһыт, СӨ тыатын хаһаайыстыбатын туйгуна Виктор Романов.**

Күөх төлөн кииритигэр кэлбит ыалдьыттар “Дьөһөгөй” КФХ киэн-куон баазатын, элбэх ахсааннаах тиэхиньы-

кэтин көрдүлэр. Тутуулартан, чуолаан киһи хараба ылбат уһуннаах үс бүтэй күрүөлэртэн сөхпүттэрин биллэрэллэр. Ону сэргэ хаһаайыстыба суолун-иһин тупсарга ананан оһоһуллубут даамбаны, муостаны көрөн сөхтүлэр-махтайдылар.

Санатан эттэххэ, 2019 сыллаахха “дьөһөгөйдөр” бэйэлэрин күөстэринэн Кэҥэрдиилээх үрэби туоруурга анаан даамба туппуттара Маалтааныга баар хаһаайыстыбалары барыларын абыраата.

Ону кытта 2020 сыллаахха Улуу Кыайы 75 сылын көрсө маалтаанылар өссө биир бары ыра санаа оһостубут тутууларга олоххо киирбитэ. Ол – Кэҥкэмэ үрэби туоратар бетон атахха турар 32 м уһуннаах, 7 туюннаба тийиэр уйуктаах күргэ буолар. Кэҥкэмэ өрүс 4 улуһу – Горнай, Хагалас, Нам, Кэбээйи, ону кытта Дьокуускай куораты хаһан сытар. Инньэ гынан, бу тимиртэн-бетонтан тутуллубут Маалтааныга суос-собоһох күргэ элбэх дьонго абырал буолан турар.

Бу курдук дьин-чахчы сылгы куттаах ыччат сахалыы сиэри-туому тутуһан, өбүгэ төрүт дьарыгын ис сүрэхтэтин ылыннан үлэлиир буолан, үлэ бииртэн биир түтө түмүгү биэрэр. Ону “Дьөһөгөй” тус холобура кэрэһилиир.

А.ШАДРИНА.

Аан күн

6:00 Саҥа күн 6+
9:00 Утро Якутии 6+
10:00 Саха Сирэ 12+
10:15 Саха сатаабата суох 6+
10:45 Сайдыс 6+
11:15 Проавто 12+
11:45 Репортаж 12+
12:00 "Якутия" информационная программа 12+
12:15 Эйгэ 6+
13:30 "Саха Сирэ-Якутия" информационная программа 12+
14:00 Тэтим 6+
15:00 Уонна...12+
16:00 Актуальное интервью 12+
16:15 Якутск сегодня 12+
17:00 Оҕо саас ыллыыр 6+
17:15 Урбаан 6+
17:45 Репортаж 12+
18:00 Саха Сирэ 12+
18:15 Телесериал 12+
18:45 Дойдум дьоно 12+
19:00 "Якутия" информационная программа 12+
19:15 Талбан 12+
20:30 "Саха Сирэ" информационная программа 12+
21:00 Якутия в деталях 12+
21:45 Саха сатаабата суох 6+
22:15 Дойдум дьоно 12+
22:30 Итоги дня 12+
23:00 Эйгэ 6+
0:15 Талбан 12+
1:30 Якутск сегодня 12+
2:15 Саха сатаабата суох 6+
2:45 Тэтим 6+
3:45 Сайдыс 6+
4:15 Документальный фильм с субтитром 12+
5:45 Дойдум дьоно 12+

Ханыы күн

6:00 Саҥа күн 6+
9:00 Утро Якутии 6+
10:00 Саха Сирэ 12+
10:15 Саха сатаабата суох 6+

10:45 Сайдыс 6+
11:15 Асчыттар 6+
12:00 "Якутия" информационная программа 12+
12:15 Эйгэ 6+
13:30 "Саха Сирэ-Якутия" информационная программа 12+
14:00 Тэтим 6+
15:00 Өркөн өй 6+
16:15 Якутск сегодня 12+
17:00 Аал-луук мас 6+
17:45 Исторические вехи развития парламентаризма в Якутии 12+
18:00 Саха Сирэ 12+
18:15 Телесериал 12+
18:45 Дойдум дьоно 12+
19:00 "Якутия" информационная программа 12+
19:15 Олох үөһүгэр 12+
20:30 "Саха Сирэ" информационная программа 12+
21:00 Үлэ дьоно 12+
21:30 Репортаж 12+
21:45 Саха сатаабата суох 6+
22:15 Дойдум дьоно 12+
22:30 Итоги дня 12+
23:00 Эйгэ 6+
0:15 Олох үөһүгэр 12+
1:30 Якутск сегодня 12+
2:15 Саха сатаабата суох 6+
2:45 Тэтим 6+
3:45 Сайдыс 6+
4:15 Документальный фильм с субтитром 12+
5:45 Дойдум дьоно 12+

Орто күн

6:00 Саҥа күн 6+
9:00 Утро Якутии 6+
10:00 Саха Сирэ 12+
10:15 Саха сатаабата суох 6+
10:45 Сайдыс 6+
11:15 Асчыттар 6+
12:00 "Якутия" информационная программа 12+
12:15 Эйгэ 6+
13:30 "Саха Сирэ-Якутия" информационная программа 12+

грамма 12+
14:00 Тэтим 6+
15:00 Кэрэ кэпсээн 6+
16:15 Якутск сегодня 12+
17:00 Сэбэрэ 12+
17:45 Репортаж 12+
18:00 Саха Сирэ 12+
18:15 Телесериал 12+
18:45 Дойдум дьоно 12+
19:00 "Якутия" информационная программа 12+
19:15 Талбан 12+
20:30 "Саха Сирэ" информационная программа 12+
21:00 Хайдах олордугут? 6+
21:45 Саха сатаабата суох 6+
22:15 Дойдум дьоно 12+
22:30 Итоги дня 12+
23:00 Эйгэ 6+
0:15 Талбан 12+
1:30 Якутск сегодня 12+
2:15 Саха сатаабата суох 6+
2:45 Тэтим 6+
3:45 Сайдыс 6+
4:15 Документальный фильм с субтитром 12+
5:45 Дойдум дьоно 12+

Чэбэр күн

6:00 Саҥа күн 6+
9:00 Утро Якутии 6+
10:00 Саха Сирэ 12+
10:15 Саха сатаабата суох 6+
10:45 Сайдыс 6+
11:15 Асчыттар 6+
12:00 "Якутия" информационная программа 12+
12:15 Эйгэ 6+
13:30 "Саха Сирэ-Якутия" информационная программа 12+
14:00 Тэтим 6+
15:00 Ума палата 6+
15:30 Хотугу сулус 6+
16:00 Актуальное интервью 12+
16:15 Якутск сегодня 12+
17:00 Эр Бэрдэ 12+
17:30 Күн дэлэйэ 6+
18:00 Саха Сирэ 12+

18:15 Телесериал 12+
18:45 Дойдум дьоно 12+
19:00 "Якутия" информационная программа 12+
19:15 Олох үөһүгэр 12+
20:30 "Саха Сирэ" информационная программа 12+
21:00 Төлкө түөрүбэ 6+
21:30 Репортаж 12+
21:45 Саха сатаабата суох 6+
22:15 Дойдум дьоно 12+
22:30 Итоги дня 12+
23:00 Эйгэ 6+
0:15 Олох үөһүгэр 12+
1:30 Якутск сегодня 12+
2:15 Саха сатаабата суох 6+
2:45 Тэтим 6+
3:45 Сайдыс 6+
4:15 Документальный фильм с субтитром 12+
5:45 Дойдум дьоно 12+

Чөл күн

6:00 Саҥа күн 6+
9:00 Утро Якутии 6+
10:00 Саха Сирэ 12+
10:15 Кыыс Сайын 6+
10:45 Навстречу МСИ "Дети Азии-2024" 6+
11:15 Асчыттар 6+
12:00 "Якутия" информационная программа 12+
12:15 Эйгэ 6+
13:30 "Саха Сирэ-Якутия" информационная программа 12+
14:00 Тэтим 6+
15:00 Саха итэҕэлэ 12+
15:30 Из золотого фонда 12+
16:00 Актуальное интервью 12+
16:15 Якутск сегодня 12+
17:00 Навстречу МСИ "Дети Азии-2024" 6+
17:30 Төлкө түөрүбэ 6+
18:00 Саха Сирэ 12+
18:15 Репортаж 12+
18:30 Проавто 12+
19:00 Прямая линия с Главой РС(Я) А.С.Николаевым

12+
21:00 "Саха Сирэ" информационная программа 12+
21:30 Үлэ дьоно 12+
22:00 Саха суола 6+
23:00 Эйгэ 6+
0:15 Өркөн өй 12+
1:30 Якутск сегодня 12+
2:15 Саха сатаабата суох 6+
2:45 Тэтим 6+
3:45 Сайдыс 6+
4:15 Документальный фильм с субтитром 12+
5:45 Дойдум дьоно 12+

Сүбэ күн

6:00 Из золотого фонда 12+
7:00 Саҥа күн 6+
9:00 Истинг илдьит 6+
9:45 Парламентский вестник 12+
10:00 Айар-тутар тыам сирэ 6+
10:45 Из золотого фонда 12+
12:00 "Якутия" информационная программа 12+
12:15 Актуальное интервью 12+
12:30 Путь президента 12+
13:30 Саха Сирэ. Күнтэн күн 12+
14:30 Былатыан Ойуунускай. "Ааспыт күннэрдьыллар" 12+
17:30 Геван 12+
18:00 "Якутия" информационная программа 12+
18:15 Истинг илдьит 6+
19:00 Эн сулускун! 6+
21:00 Саха Сирэ. Күнтэн күн 12+
22:00 "Күн Өркөн" кэнсиэрэ 6+
0:30 Сахам Сириҥ таптыбын 6+
0:45 Аал-луук мас 6+
1:30 Кэрэ кэпсээн 6+
2:45 Саха Сирэ 12+
3:00 Сайдыс 6+
3:30 Якутск сегодня 12+

4:15 Документальный фильм с субтитром 12+
5:45 Дойдум дьоно 12+

Өрөбүл

6:00 Сайдыс 6+
6:30 Геван 12+
7:00 Хайдах олордугут? 6+
7:45 Айар-тутар тыам сирэ 6+
8:30 Саха итэҕэлэ 12+
9:00 Истинг илдьит 6+
9:45 Будем вместе 12+
10:00 Наш университет 6+
10:15 Дойдум дьоно 12+
10:30 Хотугу сулус 6+
11:00 Ума палата 6+
11:30 Эр Бэрдэ 12+
12:00 "Якутия" информационная программа 12+
12:15 Аал-луук мас 6+
13:00 Күн дэлэйэ 6+
13:30 Якутия. День за днем 12+
14:30 Кэрэ кэпсээн 6+
15:45 Сэбэрэ 12+
16:30 Клевая рыбалка 12+
17:00 Северный Патрик 12+
17:30 Геван 12+
18:00 "Якутия" информационная программа 12+
18:15 Истинг илдьит 6+
19:00 Путь президента 12+
20:00 За нами будущее! 12+
21:00 Якутия. День за днем 12+
22:00 Урбаан 6+
22:30 Эн сулускун! 6+
0:30 Сэбэрэ 12+
1:15 Сахам Сириҥ таптыбын 6+
1:30 Якутск сегодня 12+
2:15 Саха Сирэ 12+
2:30 Якутск сегодня 12+
4:00 Документальный фильм с субтитром 12+
5:45 Дойдум дьоно 12+

УГУЙУК

БОЛБОЙУН!!! 25% диэри чапчати биллэрэбит!

МИР СЛУХА ИСТИИ ЭЙГЭТЭ

Истэр аппараат араас көрүнгэ атыыланар!!!

Тэлэбиисэргэ истэр аппарааттары 900 солк. атыылыылларын көрбүккүт дуо? Атыыһыт чэпчэки сыаналаах, кэтиргэ табыгастаах диэн хайгыыр эрээри, хаачыстыбатын уонна чоххы туһалаах буоларын туһунан санарбат. Билигин истэр аппараат арааһа олус элбэх. Сөптөөбү дьэ хайдах талабытый?

Ачыккыны, атах таһаһын, уопсайынан, таннар танаспытын кэтэн көрбөккө эрэ кыайан талбаппыт.

Истэр аппараат – тулалыыр эйгэни ылынарга көмөлөһөр уустук тэхиниичэскэй тэрил.

Истэр аппарааты талыы исписэлиис диагностикатыттан сагаланар. Хас биридди киһи истэр уоргана уратылаах буолан, хайаан даҕаны бастаан кэтэн көрүөххэ наада.

Көннөрү (физическэй) истиини (тыаһы-ууһу истиини) таһынан өссө функциональной диэн баар. Ол – киһи мэйиитэ тыаһы-ууһу хайдах арааран ылынарыттан тутулуктаах. Араас частотаҕа иһиллэр тыаһы дьон араастык ылынар. Холобур, киинэ тыаһааһыгар эбэтэр маассабай тэрээһингэ сорох киһи улахан тыаһы-ууһу сөбүлээбэт, оттон сорох төрүт кыһаммат.

Ону барытын учуоттаан туран, истэр аппарааты талыахтааххыт уонна ностуруойдатыахтааххыт. Консultaассыйабыт буор босхо. **Мань таһынан сэнээрэр эбэтэр мунаарар буоллааххытына, 70-70-54, 70-50-47 нүөмэрдэргэ эрийэн ыйытыаххытын сөп.**

4+1 аахсыа баар! 4 батарыйа нобуорун атыыластаххытына, 1-ри бэлэх биэрэбит!

Аадырыспыт: Дьокуускай куорат, Хабаров уул. 19. Сбербаан, ХКРБаан уонна Почтабаан кирэдьиитин туһанаахха сөп. Уһатан төлүүр ньыма (рассрочка) эмиэ баар.

Реклама

«I Speak English» (салгыы – ISE) быйыл үлэлээбитэ номнуо 12 сыла буолар.

Бу кэм устата оскуола омок тылын үөрэтэргэ эрэ буолбакка, үүнэр көлүөнэ тылга дьобурун сайыннараарга, омок тылыгар интэриэһи үөскэтэргэ сүткэн болбомтону уурар. Ол курдук, сыллата оболорго араас таһымнаах тэрээһиннэри, куонкурустары ыттар. Олортон саамай боччумнаах тэрээһин – 2016 сылтан 2020 сылга диэри Дьокуускай куорат 3–8-с кылаастарын үөрэнээчилэригэр анаан куораттаабы олимпиадалары көдьүүстээхтик ытыты. Бу олимпиадаларга сүүһүнэн оҕо кыабын холонон көрбүтэ.

2021 сыллаахха ISE СӨ Үөрэҕириигэ уонна наукаҕа министиэристибэтин өйөбүлүнэн үгэс буолбут олимпиадатын өрөспүүбүлүкэ таһымыгар ыппыта. Бүтүн өрөспүүбүлүкэттэн 6–11-с кылаас үөрэнээчилэрэ, уопсайа 1158 оҕо, кыттыбыта. Бу олимпиаданы тыл оскуолата күн бүгүнгэ диэри тэрийэр. Мань таһынан быйыл өрөспүүбүлүкэтээҕи омок тылын IV тэйиччтэн олимпиадата түмүктэннэ. Бу тэрээһингэ Саха сириҥ 30 улууһуттан 5–11-с кылаас үөрэнээчилэрэ кытыннылар. Эһиилгэ үөрэх дьылыгар бу олимпиаданы Арасыйыа Федерациятын Наука уонна үрдүк үөрэхтээһингэ министиэристибэтин оскуола оболоругар аналлаах олимпиадаларыгар киллэрэргэ туруорса сылдьаллар. Мань таһынан ISE М.К. Аммосов аатынан Хотугулуу-Илинги федеральной университеты кытта ыкса үлэлэһэр. 2020 сылтан устудьуоннарга аналлаах Арасыйыатаабы онлайн-олимпиаданы онгороллор. Быйылгыттан олимпиадаҕа орто уопсай үөрэхтээһин устудьуоннара кытталлар. Оскуола үөрэнээчилэригэр бэс ыйыгар ISE Digital диэн сайынҥы оскуола үлэтин саҕалыахтаах. Аныгы үйэ сиэринэн, информация, көмүүтэр аныгы технологияларыгар, омок тылыгар үөрэтии буолуоҕа. Оболорго олус интэриэһинэй, толору ис хоһоонноох бырагыраама бэлэмнэнэр.

Сиһилии +79247659041 нүөмэргэ эрийэн, суруйан билсинг.

Реклама

Саҥа проектор «Epson EB-L1715S» атыылыбын!

Киинэни олус хаачыстыбалаахтык көрдөрөр.

Б.Н. 89142801120

Реклама

Хомус тардар нуучча уола

Үлүһүйдүм да,
толору умсугуйабын

– **Сергей, хомуска сахаттан итэ-бэһэ суох оонньоон, дьэ, сөхтөрдүн! Бастаан бэйэн тускунан кэпсии түс эрэ.**

– Саха сириин саамай бөдөн хаһыатын аабааччыларыгар истинг эбэрдэбин тиирдэбин! Мин Аллараа Новгородка төрөөбүтүм, онно оскуоланы бүтэрбитим. 18 саастаахпын. Ас технологи-ятын уонна дизайнын институтугар кондитер-асчыт идэтигэр үөрэнэбин. Адам Алексей Михайлович Дубовиков собуокка маастардыыр. Оттон ийэм Елена Александровна абыс саастаах Анастасия диэн балтыбын көрөр-истэр. Биһиги куорат аайы баар орто баайы ыалга кириэсбит.

– **Кыра сылдьан, тугунан дьарыктаммыккыны? Муусука оскуолатыгар, туох эмэ үстүрүмүөнгү үөрэммитин дуо?**

– “Тугу дьарыктамматаххыны?” диэн ыйыты барунааба буолуо (күлэр). Бизс сааспар уруһуйунан үлүһү-бүтүм. Күнү билбэккэ уруһуйдуурум. Ого уһууһаантан кэлээт, “Галилео” диэн биэриини, мэкитиэтигэр, тыым-макка да олорон көрөрүм. Туох туохтан үөскүүрүн, сабаланын билиэх-көрүөх баһам батарбата. Сэттэ сааспар ху-дожественнай оскуолаба кирибитим уонна онно алта сүл туой онгоһуктары оноруунан уонна уруһуйунан дьарык-таммытым. Сэттэ саасыттан аквари-умунан уонна хоско үүнэр сибэккилэ-ринэн күн бүгүнгэ диэри умсугуйабын. Онон ханнык да кэмгэ быар куустан олортоох эбибитим.

Төрөппүттэрин кыра эрдэхпиттэн биир уратыбын бэлиэтииллэр: туохха эрэ үлүһүйдүм да – тугу барытын ум-нан туран дьарыктанабын. Ол эйгэни түгэйттэн үөрэтэ, элбэх билиини ыла сатыбын. Онон сыһааннаах дьону кытта билсэргэ, кинилэр нөнүө элбэби арыйарга дьулуһабын.

Уос хайдар, силгэ уунар ыарыытын билбитим

– **Арай ити дьарыктаргар муусука эрэ суох эбит. Туох түгэн хомус курдук дыкти үстүрүмүөнгү интэриэһи күөдүлүтүтэй? Саха хомуһун туһунан хантан билбиккинэй?**

– Эдэр киһи социальнай ситимтэн тутулуктанабын. Биридэ Ютубка хо-мустаах артыыстары көрөн, сөрү диэн сөхпүтүм. Киһи ытыһыгар эрэ батар быыкаа үстүрүмүөн хайдах итинник ды-икти үчүгэй тыаһы таһаарары, киһини абылыыры?! 2019 сыл күһүнүгэр

Сотурутаабыта Санкт-Петербурга “Үгэһи үйэтитэн” (“Сохраняя традиции”) диэн бэстибээлгэ биир дой-дулаахтарбын көрө тийэн баран, сахалыы таһаастаах ну-учча уолугар харабым хатаммыта. Уол хомуска оонньоон, сылгылыы кистээн, кэбэлээн соһуппута. Таһаһыттан да көрөн, Дьокуускайтан кэлбит буолуон сөп диэн кэпсэ-питим – адыас даһаны Аллараа Новгород ыччата эбит! Нуучча куоратыгар төрөөбүт-үөскээбит, Саха сиригэр үктэнэ илик эдэр киһи хайдах саха хомуһунан умсугуйда, уобараһын таһаһыгар-сабыгар тийэ ситэрдэ? Абыах нэһилиэнньэлээх хотугу кыраайга тобо күнтэн күн интэриэс үрдүүрү?

Онон Сергей Дубовиков диэн эдэр, сэргэх киһи санаа-тын истиэбин.

Челябинскайтан төрүттээх ырыаһыт, мусукаан, ойуун Тюрген Кам оонньу-рун түбөһөн истэн баран, мэкитиэ-тигэр, дөйөн ылбытым. Хомус араас быһылаах, тыастаах буоларын санаан да көрбөккө сылдьыбытым. Аан ба-стакы үстүрүмүөммүн биһиги куорап-пытыгар “Маастардар кистэлэннэрэ” быыстапкаба сылдьан атыласпытым. Ол хакаас маастара Евгений Волгутов “Ведун” диэн хомуһа этэ. Ити кэмтэн Ютубка артыыстар оонньууларын кө-рөн, үтүктэн оонньуурга үөрэммитим. Интэринизитинэн саха хомусчуттара Олена Подлужная, Альбина Дегтяре-ва, Дьуруйээнэ, Спиридон Шишигин, Эркин Алексеев, онтон да атын му-сукааннар айар үлэлэрин билбитим. Хамсанылары сылайбака хатылаан, өсөһөн туран дьарыктанан, баһарар матыһтарбын син таһаарар буол-бутум. Дьэ, ити кэмтэн биир да күн хомуһа суох сатаан сылдьыбап-пын. Саха хомуһун аан бастаан эмиз социальнай си-тиминэн сакаа-стаан ылбытым.

– **Тобо чуолаан саха хомуһугар тохтоо-тун? Дьарык төһө уустук этэй?**

– Хомуска кыратык да оонньообут дьон бэркэ билэллэр: бастакы дьа-рык олус ыарахан буолар. Киһи ты-нар уоргана, күөмэйэ, тынгата, илии-тин, издэһин бычыгына, тиһэ, төбөтө үйэтигэр көрсүбэтэх нобуруускатын ылаллар. Бастакы үөрэби тыыннаах наһаабынныга суох сабалаабыт буо-ламмын, мэйим эргийбитэ. Тарбах дьуккуруйуута, илии силгэтин уунуута, уос хайа барыта, тиис эмтэрийиитэ – барыта баара. Өр, биир кэмнээх оон-ньууттан күөмэй ыалдьарын эмиз бил-битим. Ити түгэнгэ “варганотерапия” дэнэр хомуһунан эмтэнии нымата баа-рын истибитим. Ити быыкаа үстүрүмүөн эт-сиин устун күүстээх долгуну аһаран, уорганнары орун-оннугар туруорар, уоскутар күүстээбэ дыкти.

– **Аан бастаан сыанаба хомустаах хаһан тахсыбыккыны?**

– Өссө оскуолаба үөрэнэ сылдьан буоллаба. Аллараа Новгород 160-с нүөмэрдээх оскуолатын муньахтыыр саалатыгар бастаан – Аба дойдуну көмүскээччи, онтон Дьахталлар аан

дойдутаабы күннэригэр тахсыбытым. Туох да омуна суох эттэххэ, бары сангата суох барбыттара. Үөрэнээч-чилэр да, учууталлар да хаһан да ис-тибэтэх үстүрүмүөннэриттэн соһуйан, миигин кытта туохтан сабалаан кэпсэ-тиэхтэрин, туох диэхтэрин билбэтэх-тэрэ. Бары “в шоке” этилэр.

Хомус аартыгы арыйда

– **Оонньуур хомуһун тыынын, айылбатын арыдан, силигин ситэрэн, сахалыы толору таһаан сылдьарын көрөн, олус да үөрбүтүм. Кимниин, хайдах үлэлэстин? Быһыты, өгүн туохха тирээн таллын?**

– Хомусчут сахалар ханна да суох сиэдэрэй таһаастаахтар. Онон ымсырбат киһи суох буолуохтаах. Илиибэр саха хомуһун ыл-быт, ону кытта сыанаба тах-сар буолла-пына, таһа-сап хайаан да наада-та өйдөнөр. Эмиэ интэри-ниэти хасыһан, “Хотой-бренд” тэ-рилтэбэ тохтообутум. Сонум эскиинин бэйэм уруһуйдаабытым, өгүн талбы-тым, туох кизгэллэри баһарарын эп-питим. СӨбүөм уонна үөрүөм иһин, “хо-тойдор” баһам хоту барытын онгору-он, бэйэбэр “тып” курдук сөрү-сөп олорор сонун тигэн ыйппыттар! Саппыкыбар эмиз кинилэр талан көмөлөспүттэрэ. “Арасыйаа почтатынан” кэлбит ба-һыылкабын наһаа долгуйа арыйбытым. Барыта сөрү-сөп буолбуттан мин саба дьоллоох киһи суоҕа.

– **Хомуска үөрэнэн, сыанаба тах-сыаххар, таһаһын-сабын ситиэр диэри дьыннээх саханы кытта сирэй көрсүбэккэ сырыттабын. Сахалары кытта хаһан көрсүбүккүнүй?**

– Москубаба “Волшебное дыхание музыки” диэн бэстибээлгэ ойууга, киһиэбэ эрэ көрөр дьоммун кытта илэ көрсүбүтүм. Онон үөрдүм да этэ! Онон күүс ылан, өссө дьарыктанарга, саһа нымалары баһылырга ылсыбытым. Ити бэстибээлгэ хомуһунан үстэ кыт-тыбытым. Икки төгүл бастакы миэстэни ылбытым. Оттон үһүс сырыыбар Кылаан бириискэ тиксибитим. Хомустаабым тухары илии тутуурдаах, өттүк харалаах

сылдыабын. Кыра бэйэтэ улахан эйгэни арыйбыт үстүрүмүөммэр санаан кэлэ-кэлэ махтанабын.

– **Салгыы туох куонкуруска, бэсти-бээлгэ кытыннын? Кыттааччылар, дьүүлүүр сүбэ, көрөөччүлэр сыа-набыллара, санаалара хайдабын? Туох ситиһиилээххинэй?**

– Дьэ, ити кэнниттэн миэхэ аартык арыллыбыта. Ханна туох буоларын биллим эрэ, сайаапкабын ытарым. Ол курдук, бэйэм куоратым иһигэр, Бүтүн Арасыйаатаабы, норуоттар икки ардыларынаабы араас куонкуруска, тэрээһингэ – устудьуоннар сааскы бырааһынныктарыгар, фольклор бэс-тибээлигэр, нуучча хомуһун бэстибээ-лигэр, Москуба ыһыаһар, “Арасыйаа” пуорум-быыстапкаба – кытынным. Хан-на даһаны дьон олус сылаастык, ытыһын таһынан көрсөр, атаарар. Үөрэхпинэн, дьарыкпынан даһаны балачча аак-ка-суолга тигистим. Ол курдук, 2021 сыл түмүгүнэн “Бастын устудьуон”, “Нижегородскай уобалас айар ыччата” ааттарын ылбытым. Төрөөбүт куоратым мээрин истипиэндыйэтин лауреата буолбутум. “Фолк-Сулус – 2023” нору-оттар икки ардыларынаабы бириэмийэ лауреатабын.

Сергей итини таһынан “Билии” уопсастыба лизктэрэ, Аллараа Новгород устудьуон сэбиэтин чилиэнэ, Арасыйаа ыччатын муусукаба сойууһун, Саха сириин норуоттарын ыччакка ассамбле-ятын чилиэнэ. Аллараа Новгород уобалаһын 250 бастын ыччатын ахсааныгар киирэр. Ханты-Ман-сийскайга ытыллыбыт Бүтүн Арасыйаатаабы устудьуоннар бэстибээллэрин кыайылааба. Онтон да атын үлэтэ, ситиһиитэ элбэх.

Улахан ыһыахха сылдыахпын баһарабын

– **Силигин ситэрэн, аны Саха си-ригэр эрэ тийэрин хаалбыт. Биһиги дойдубутун өйгөр хайдах көрөбүнүй?**

– Билингитэ баһа санаам саамай чыпчаала – ити. Саха сириин сайы-нын баттаһа тийэн, аар-саарга аа-тырбыт ыһыаххытыгар сылдьахпын баһарабын. Былырыын Санкт-Пете-бургга ытыллыбыт ыһыах далааһынын олус сөхпүтүм, астыммытым. Киһи бары өттүнэн сынньанан, кыабын холонон, тото аһаан барар усулуобуйата тэрил-лэр эбит. Онон Дьокуускайга ытыллар ыһыах хайдах буоларын санаатахпына, олус долгуйабын. Киһиэбэ эрэ көстөр кэрэ сирдэргэ таарыйарбын, хомус-чуттаргытын илэ көрөн билсэрбин баһа санаа онгостубутум ыраатта. Харахтаан көрө да иликпинэ “тапталлаах Сахаам сирэ” диэн санаа киирэр дии тобо эрэ. Ол баһа санаам хаһан олоххо киирэрин бу диэн сатаан эпэппин. Арай хас күн аайы чугаһаан иһэрин билэбин.

– **Хомус эйгэтин арыйааххыт-тан туох уларыһыны көрөбүнүй? “Кыым” аабааччыларыгар тугу баһа-рыан этэй?**

– Муусука курдук түгэбэ көстүбэт, иэнэ биллибэт наһаа улахан эйгэ арылынна. Ис-иһиттэн баай, ура-ты култууралаах саха омук баарын биллим. Бу олорон санаатахпына, олобум саһа сабалана эрэри, тугу гынаахтаабым өйдөнөр курдук. Тох-тообокко, баран иһиэхпин эрэ наа-да. Хаһыат аабааччыларыгар саһа сабалыыр дьыалаларыгар ситиһини баһарабын. Туохтан да толлубакка, иннинг диэки баран истэххэ, ситиһи, кыайы хайаан да кэлиэхтээх. Ону тэнэ саһа дьонугар хотугу кыраай үгэ-һин, култууратын харыстыргыт, тар-батаргыт иһин махтанабын.

– **Улуу нуучча норуотун уола, төрүт култуурабытын сэнээрэн, кизгэ сиргэ билиһиннэрэ, көрдөрө сылдьаргар биһиги эмиэ махтана-быт.**

Аартыгын арылла, суолун тобул-ла турдун!

Оксана ЖИРКОВА,
Санкт-Петербург.

Киһи дууһатын кылын таарыйар киинэ буолбут

“Карина” киинэ өрөспүүбүлүкэ үгүс киинэ тыйаатырыгар, кулуубугар көстө турар. Бу киинэни көрбүт эрэ дьон бары хайдах курдук уйадыһан, долгуйан ылбыттарын, бэл, эр дьоммут туттуммакка, харахтарын уутун туора-маары соттубуттарын кэпсииллэр. Марианна Сизэгэн эрэллээх хамаандатын кытары бу киинэни кэмигэр устубут. Бэйэтэ да этэрин курдук, “Карина” киинэ билинги уустук кэмнэ хас биирдиибитигэр сырдык эрэли үөскэтэр, күүһүгэр күүс эбэр оруоллаах.

Мин эмиэ киинэ премьератыгар ыгырыллан, киинэ чэхчэ үчүгэйдик уһуллубутун, артыыстар анаммыт курдук талыллыбыттарын, оонньообуттарын, чуолаан кыра кысчаан оруолун арийбытын сөбө көрдүм. Киинэе киһи омнуолуура, сүөргүлүүрү, тутуһара-хабыһара кырдык суох. Идэтибит дьон устубуттара, үлэлээбиттэрэ тутта биллэр. Дьингээх Карина Чикитова баара-суоҕа түөрт саастааҕар хара тыаҕа мунан, 12 күн устата хайдах курдук ачыктыы, тоҕо, сордоно-мунгана сылдьаахтаабытын киһи өйүгэр батарбат. Оччолорго кысчаан тыыннаах көстүбүтүгэр өрөспүүбүлүкэ эрэ буолуо дуо, аан дойду дьон бары төһөлөөх үөрбүппүтү?! Ол кэмтэн уон сыл ааста.

Марианна СИЭГЭН бэйэтэ продюсердаан туруорбут “Карина” киинэтэ күн сириҥ көрдө. Ииникитин аан дойдуга тахсан, арбаангы дойду “адырбаларын” кытары уҥа-хаҥас бырахсыа турдаҕа диэн эрэнэбин.

Быһааччылар үлэлэрин хайдах баарынан көрдөрдүбүт

Марианна СИЭГЭН, “Карина” киинэ туруорааччыта, продюсера:

– Бу мин тохсус “оҕом” буолар. Туруорааччы-режиссерунан бастакыбын үлэлээтим. Киинэни икки сыллаабыта Өлүөхүмэ улууһугар, Карина муммут сириттэн чугас тийэн, устубуппун. 150 киһилээх халын хамаанданан балаакканан сытан үлэлээбиппит. **Бу киинэнэн саха норуотун дьулуурун, дьүккүөрүн, өйүн-санаатын, айылҕаны кытта ситимин көрдөрүүхпүн багарбытым.** Карина Чикитова бэйэтэ тулуур, олоххо тардыһыы, инникигэ эрэл, күүстээх буолуу тыыннаах туоһута, сүдү бэлиэтэ буолар. Ону сэргэ, **Быһыыр сулууспа байыастара идэлэригэр бэриниилээхтэрин, киһи олобун быһыһыр туһугар туохтарын да кэрэйбэккэ, эрэллэрин сүтэрбэккэ үлэлииллэрин көрдөрдүм.** Кинилэр бааллар – дьингээх Дьоруойдар. Валерий Андросов устар кэммитигэр биһигини кытта тэнгэ сылдьан сүбэлээбитэ. Түгэни туһанан, Быһыыр сулууспа үлэһиттэригэр, салайааччы **Николай Находкина, Валерий Андросовка** уонна да атын байыастарга барҕа махталбын тиздэбин.

Быһылаан буолбута быйыл номнуо уон сыл буолла. Бүгүнгү уустук кэмнэ дьон-сэргэ киһилии сыһыана, сырдыкка тардыһыта олус суолталаах. Манньык киинэлэр биһиэхэ ону тиздиэхтэрин, итэбэтиэхтэрин багарабын. Хас биирдии киинэ бэйэтэ туспа иччилээх. “Карина” киинэ дьингээх түбэлтэбэ олобурут буолан, бэйэтэ ураты күүстээх, тыыннаах, дууһалаах. **Күндү Сахам сириҥ доно, “Карина” киинэбитин сэнээрэн көрбүккүтүгэр барҕа махтал!**

Киинэ сүрүн дьоруойа – быһааччы ул. Марианна бэйэтэ эрдэ кэпсээби-

тинэн, бу дьоруой хомуур уобарас буолар. Муммут киһини көрдүүргэ уон эрэ күн биэрбиттэрин үрдүнэн, Николай Находкин бэйэтинэн быһаарыныы ылынан, кысчаан тыыннаах көстөр дьолугар, өссө икки күн эбии көрдүүргэ сананаллар. Манан быһааччылар сыччаах этилибиги эрэ толорбокко, “баҕар, тыыннаах буолуо” диэн түүннэри-күнүстэри, сылайары-элэйэри билиммэккэ көрдөөбүттэрин илэ көрдөрдүлэр. Кинилэр хайдахтаах курдук дьоруойдуу үлэлииллэрин, идэлэригэр эпизитинистээхтэрин, бэриниилээхтэрин көрдүбүт. **Вячеслав Лавернов** идэтибит артыыс уонна бэйэтэ Өлүөхүмэттэн төрүттээх буолан, киинэбэ бары күүһүн, кыабын, дууһатын ууран туран уобараһын арийбыта көстөр. Бэйэтэ этэрини, дойдутун сирэ-ута оонньууругар көмөлөстөбө буолуо.

Халын хамаандалыын көрсүһүүттэн

Муус устар 15 күнүгэр киинэ хамаанда суруналыыстары кытары көрүстэ. Атах тэпсэн олорон кэпсэтибит, санаабытын үлэһиннибит. Туруорааччы-режиссер Марианна Сизэгэн бэйэтэ төһө да ыраах сырыттар, куйаар ситиминэн холбонон, бары ыйытыыга сиһилии хоруйдаата, санаатын эттэ. Манна хамаанданы иилээн салайа сылдьар **Сардаана Сыромятникова**, сценарист **Мария Находкина** уонна **артыыстар** суруналыыстар санааларын иһиттилэр, ыйытыларга хоруйдаатылар.

Мария НАХОДКИНА, киинэ сценарийа:

– Урукку киинэлэрбэр устууга кытыспат эбит буоллахпына, бу сырыыга толору сылдыстым. Иккис идэбинэн, **Найдаабытын дьарыктаатым (дрессировка).**

Суруйуубар, бастатан туран, хас биирдии дьоруойум ис туругун, өйүн-санаатын, дууһатын кыланьытын, тугу этэ сатыырын, быһытын-майгытын, ыксаллаах түгэнгэ өй-сүрэх мөккүөрүн көрдөрүүхпүн багарбытым. Киинэбэ омсолоох дьоруойдар эмиэ бааллар. Өскөтүн көрөөччү киинэни көрө олорон кыыс эбэтин дуу, куруук бойкуоттуур волонтеру дуу абааһы көрбүт буоллабына – биһиги сыалбытын сиппиппит. Кыысчаан тыаҕа сылдьан ийэтин ыгыран сордонорун, аччыктаан, тонгон ытырыын көрөөччүгэ тиздэ сатаатыбыт. Көрөөччүлэр кыһы аһынан, долгуйан ытаабыт буоллахтарына – дууһаларын кылын чэхчэ таарыйбыт эбиппит. Ол – биһиги сыалбыт этэ.

Екатерина ШАПОШНИКОВА, уопсай тас көстүүгэ, көстүүмнэ эпизиттээх туруорааччы-худоһунньук:

– Марианна Сизэгэни кытта хас даҕаны киинэбэ бииргэ үлэлээтим. Бу киинэни бастаан чугас улууска устар санаалаах этибит эрэри, Өлүөхүмэ айылҕатын, кини ураты тыынын тийэн илэ көрөн баран, тутта “манна бэйэтигэр устуохха наада эбит” диэн өйдөөбүппүт. Айылҕатынан, көстүүтүнэн, чэхчэ да, атын улуустарга майгыннаабаат ураты сир эбит. Өлүөхүмэ

хас биирдии ыалын олбуоругар таһырдыа килиэп буһарар атахтаах нуучча оһоҕо баар буолар эбит. Ол – өлүөхүмэлэр уратылары. Ол оһоҕу киинэбитигэр эмиэ киллэрбиппит.

Карина таҥаһыгар мин хас даҕаны тэнгэ былааччыһыны, колгуюкканы уонна икки эрэһиин саппыкыны булбутум. Мэлдьи саппаастаах сылдыабыт. Ону сэргэ, дьэ, олох кимизэх да суох эргэ куурканы булбутум. Ханна даҕаны оҕолор эдьийдэрин, убайдарын кууркаларын кэтэр буоллахтара. София уобараһын бэйэтэ онгорор этэ. Кыратын көрүмэн – кини дьингээх артыыс курдуга, туруорааччы тугу этэрин барытын эндэлпэккэ толорон иһэрэ. Түргэн баҕайытык ытыан да, күлүүн да сөп. Кыра оҕо уобараһыгар барсар эрэри, кирдээх таҥаһы кэтимизэн сөп этэ. Ону кини “таҥаһым куһаҕан” диэн биридэ даҕаны хаппырыстаабаата, тугу тангыннарарбытын барытын кэтэрэ. “Киинэбэ уһулла сылдыабын” диэн өйдүүрү. Онтун хайдах эрэ барытын оонньоу курдук ылынара. Кутталлаах түгэnnэргэ атын кыһы оонньоппуппун. **Василина** диэн Өлүөхүмэ бэйэтин оҕото баара, Софияттан кыратык улахан этэ. Үөһэттэн ол кыыспыт төкүнүйэн түспүтэ. Василинабыт эмиэ олус талааннаах оҕо, тугу эпипипитин барытын улахан киһилии толорон иһэрэ.

Кыракый София

Карина оруолугар оччолорго биэс саастаах **София Прибылых** оонньообута. Кини билигин Саха гимназиятын бастакы кылааһыгар үөрэнэр. София бэрт чобуо, көрөрө-истэрэ сытыы, симиттэр, кыбыстар диэни өссө билэ илик курдук. Кариналыын эдьийиди-балыс курдук көрсүбүттэрин, кэпсэлпиптэрин куйаар ситимигэр көрбүппүт.

Кыракый артыыс ийэтэ Евдокия ПРИБИЛЫХ:

– Киинэ уһуллуохтаабын, онно Карина оруолугар артыыс кыһы көрдүүлэрин туһунан интэринизит ситимиттэн билбитим. Билэр дьонум эмиэ: “Софияны кастингга кытыннарбаккын дуо?” – диэн биллэриини ыыппыттара. София бэйэтэ кыра ыттаах. Ол ытыныын оонньоу сылдыарын биидийэбэ устан баран, хаартыскатын кытары ыытан кэбиспитим. Онтон ый буолан баран, кастингга ыгырыбыттара. Олус элбэх баҕалаах оҕо кэлбит этэ. Бастаан 40 оҕо иһигэр киирбиппит, онтон – уон. Ол кэннэ икки оҕо хаалбыттан Софияны талбыттара.

Оччолорго кини түөрт аҥаар эрэ саастааҕа. Соһуйуом иһин, кыыспыт хара бастакыттан бэйэтигэр олох эрэллээбэ. Уһулар кэмнэригэр мин кыыспын кытары барсан тэнгэ сылдыһыспытым. Уустук, кутталлаах түгэnnэргэ, биллэн турар, ийэ быһытынан долгуйарым, куттанан да ыларым. Ол ынан баран, Марианна-лаах олус үчүгэйдик сыһыаннаһан идэ сылдыһыбыттара, барытын бэйэлэринэн көрдөрөн, арыт оонньоу ньымаларын тутуһаллара. Инньэ ынан, кыыс олох

ыарырбаппатаҕа, кыҥкыйдаабаатаҕа, барытын тулуйбута.

София ПРИБИЛЫХ:

– Мин киинэбэ уһуллубуппунтан олус үөрэбин. Тыаҕа сылдыар кэммэр олох куттамматабым. Онно эдьийдэри, убайдарым – бары аттыбар бааллара. Марианна мэлдьи мин аттыбар сылдыбыта. “Ытаа” диэбиттэригэр дьингээхтик ытаабытым, ытаахпына эргэ дьыэбэр барар буоллабым. Мин билигин наһаа элбэх эбэлээхпин, эһэлээхпин, эдьийдэрдээхпин, убайдардаахпын. Каринаны кытта билистим, кини билигин миэхэ эдьий курдук буолла.

Эбэлээх эһэ оруола эмиэ табыллыбыт

Саха киинэтэ буолан эбитэ дуу, улахан ыһыта-хаһыта, аймалҕана суох. Кыһы көрдөөһүн хайдах эрэ ураты чуумпуток ааста. Карина эһэтин уонна эбэтин оонньообут артыыстар бэйэлэрэ да уобарастарын табан көрдөрдүлэр. Кыыс эбэтэ кинини буруйдууларыттан эбитэ дуу, барыларыгар кыһыра санаан, бэйэтигэр бүгэн хаалар. Ону Сандаарыйа Ноговицына бэркэ тапта. Киинэбэ биир эмиэ омсолоох дьоруой баар буоллаҕа. Көрөөччү кини дьыалайдаабатыттан кыһыйбыта-абарбыта өйдөнөр. Киинэ дьинг олоххо олобуруттаҕа эбитэ буоллар, саха дьахтара оҕотугар наадыбатын көрдөрбүттэр диэххэ сөбө буолуо. “Дьингээбэр майгынната сатаахтара буолуо” диэн санааҕа кэлэбит. Ол ынан баран, эбэ барахсан “кыһы буллубут” диэн биллэрбиттэригэр, “өлүгүн” дии санаан уйа-хайа суох сиэнин кытта ытаһан бараахтыллар. Ол аата, кини санаарбабытын, кутталын, бэйэтин буруйдана санырын бүс-бүтүннүү иһигэр тутта сылдыахтаатаҕа.

Сандаарыйа НОГОВИЦЫНА, Чурапчы улууһун олохтооҕо, Карина эбэтин оонньоуру:

– Мин омсолоох дьоруойу оонньообут буоламмын, дьон “абааһы көрүүтүгэр” барбытым сэрэйиллэр. Карина дьинг эбэтигэр майгынната сатаабыт буолуохтааҕар. Эмээхсин олохтон сылайбыт, хал буолбут, мэлдьи кыйахана сылдыар. Ханньык баҕарар сиргэ манньык дьону көрсүөххэ сөп. Киинэ уһулар кэмигэр Софиябытыныын бары бииргэ, “дьингээх” ыал курдук олобуруттун. Кыыспыт биһигини күн бүгүнгэ диэри “эбэ, эһэ” диэн ыгырар. Хамаанда үлэтин олус сөбүлээтим. Урут хаһан даҕаны киинэбэ уһуллубатах киһи холонон көрдүм, омсолоох дьоруой уобараһын син арыяа сатаатым дии саныбын.

Петр БАСНАЕВ, Карина эһэтин оонньоуру:

– Биһиги урут бары даҕаны бу быһылааны истэн улаханньык долгуйбуппун. Быыкаа кыыс хайдах собус-собоҕобун тайҕаҕа уонтан тахса хонук сылдыһытын киһи сатаан санаабат. Тыыннаах көстүбүтүгэр олус үөрбүппүт, долгуйбуппун. Мин Марианна Сизэгэн урукку киинэтигэр оонньообутум, онон, миигин эрдэттэн билэр этэ. Дьингэр, бэйэм тыйаатыр артыһа буолан, киинэбэ уһуларбын соччо сөбүлээбэппин. Ол да буолар, бу быһылааны билэр буолан, тутта сөбүлэспитим. Карина эһэтэ тыа киһитэ буоллаҕа: айылҕаҕа сыстаҕас. Хос сиэнэ сүппүтүгэр, Эбэттэн ыгылыһа сылдыар туругун туттуммакка күүстээх собуустук көрдөһөрө кини уобараһын, киинэни күүһүрдэн биэрбитэ. Ханньык баҕарар кырдыаҕас, сиэнэ сүттэбинэ, айманара биллэр.

Дьэ, чэхчэ, киинэни көрбүт эрэ дьон бары олус долгуйбуттар, уйадыһыттар, оҕо көстүбүтүттэн дьоллонон ытамньыйыттар. Чэхчэ, бу киинэ тон сүрэхтээби да ытатар, долгутар ураты тыыннаах эбит. Уон сыллаабыта буолбут быһылааны бу баардыы санатта, быһылаан иһигэр киллэрэ сырытта. Кыра кыысчаан көстүбүтүн бары даҕаны дьингээхтии көрбүт курдук долгуйдубут быһылаах. Бука, бары өттүнэн табыллыбыт киинэ эрэ дьону ураты турукка киллэрэн эрдэбэ.

Балаһаны бэлэмнээтэ Туйаара СИККИЭР.

УЙУЛГУ: “Дьон ис туругун сааһылыбын. Көнөр суолга сирдиибин”

Сотурутаабыта Нам улуунун Аппааны (Хатын Арыы) Сөһүөлэгэр хомондуропкаба тахса сылдьан, кэрэ кэпсээннээх, киһини бэйэтигэр тардар ураты эйгэлээх, үйэтин тухары оскуолаба учууталлаабыт, РФ үлэбэ бочуоттаах олохтообо, уйулбаһыт идэлээх Л.В. Петрова-ны-Уйулгуну кытта билсистиим. Кини олох уустуктарын көрсүбүт кыргыттары, дыахталлары чөл олохтоох буолалларыгар, дьиз кэргэн дьоллоох олобунан ололорлоругар үтүө санааны түстүүр, өйүүр, көбүлүүр үлэтин махтана, биһирии иһиттим.

тэрийэр күүстээх үлэ сабаламмыта. Саҥа эйгэ, саҥа билии наада курдук буолбута. Онон Дьокуускайдаабы АГИКИга кэтэхтэн үөрэххэ киирэн, 59 сааспар туйгун сыанаба үөрэнэн бүтэрбитим. Билигин түмэлгэ билим үлэһитинэн үлэли сылдьабын.

– **Дьон майгытын-сигилитин билэргэр олобу анаарың төһүү күүс буоллаба.**

– Кыра эрдэспиттэн дьону кэтээн көрөрбүн сөбүлүүр этим. Кэлин, 10-с кылаасан, дьон ис туругун эндэппэккэ билэр буолбутум. Бастаан учууталларым санааларын таайа үөрэммитим. Кэлин ыалларбын, бииргэ үөрэнэр оҕолорбун ис туруктарын эндэппэккэ билэрим. 6-с кылааска үөрэнэ сылдьан “ону-маны” көрөр буолбутум. Эбэм барахсан эрдэттэн сибикилээн: “Кинилэр олох таарыйыма. Бэйэлэрэ ааһыахтара, куттаным!” – диэн сэрэтэр буолара. Бастаан оҕох аттыгар илиитин тоһуйан олоһор эмээхсини көрөн, аһара куттаммытым. Ол эрэри, анаарар үөрүйэбим киирэн “тобо манна оҕох аттыгар олоһон илиитин тоһуйар буоллабай?” диэн ыйытыкка хоруй көрдөөбүтүм. Ол кэннэ “бу оҕох иччитэ эбит, уоту аһаптатахтара ырааппыт, ол иһин көстөр” диэн түмүккэ кэлбитим. Ону эбэбэр кэпсэбиппэр, алаадылаан оҕохторун аһаппытара. Ол кэннэ көрбөтүм.

– **Дьон ис туругун сааһылыыр дьобурдаах буоллабың?**

– Бу түбэлтэбэ, “кыра эрдэспиттэн дьону кэтээн көрөр айылбаттан бэрилбит дьобурум көмөлөспүтэ буолуо” дии саныбын. Дьону наһаа аһынар, тууган эмэ көмөлөһүөхпүн баҕарарым. “Дьон ис туругун сааһылаахха сөп эбит”, – диэн санаа хойут кирибитэ. Бэйэм биир туттар дьайылаах этим. Ону учууталлы сылдьан, оҕолор бэрээдэктэрин сааһылырга туттан баран, үтүө түмүктээбин билэн үөрбүтүм. Бэйэм 38 сыл оскуолаба алын сүһүөх кылаас учууталынан үлэлээбитим. Үлэбин наһаа сөбүлүүрүм. Кэлин 15 сыл кылааспын илдьэ сылдьан, дириэктэри иитэр үлэбэ солбуйааччынан эмиз үлэлээбитим. Бу сылларга ис туругу көннөрүүгө күөскэ үлэлэспитим. Үөрөнээччилэрим, төрөппүттэрим, бииргэ үлэлиир кэлиэгэлэрим ис туруктара ыһыллыбытын сааһылырга, тас дьайыы хайдах дьайарын кэпсэтии, хайбабыл, сэмэ нөҥүө күөскэ үөрэппитим.

– **Дьону кытта үлэлэһэбин дуу?**

– Биирдиилээн дьон ис туругун сааһылырга үлэлэһэбин. Атын сиргэ олоһор дьону, устудьуоннары кытта эмиз үлэлиибин.

Биир түбэлтэни кэпсиим дуу... Ол 2005 сыллаахха буолбута. Бу кэмгэ бэйэм ис турукпун истэ үөрэммитим. Арай биирдэ муус устар ый бүтүүтэ Дьокуускайга киридим. Оптоубус вокзалыттан 17-с №-дээх оптиубуһунан кэлэн, циркэ аттыгар түстүм. Кыһым аахха баран иһэбин.

Иннибэр биир эдэркээн кыыс иһэр. Наһаа санаарбаабыт, самныбыт көрүнгээх. Аттыбынан түргэн баҕайык ааһа турда. Онтон икки хардыыны оҕорбутум кэннэ, арай, эмискэ ким эрэ кулгаахпар “ити кыһы быһаа,

өлө баран иһэр!” диэн сангарда. Мин иһиттим-истибитим, эргиллэ биэрэн ол кыһы экирэттим. Кыһым оптиубус тохтобулугар кэлэн олоһор. Аттыгар кэлэн олоһон ханнык оптиубус ханна барарын ыйыталаспыта буоллум уонна, быһа бааччы, “эн туох эрэ ыар санааба ылларбыккын быһылаах” диэтим. Ону оҕа кыһым: “Какое ваше дело!” – диэн саайда. Мин аргый наллаан: “Ис туруккун сааһылаахпын сөп. Уоскуйуон”, – диэтим. Кыһым тугу да сангарбата, ытаан барда. Мин кууһан ылым уонна “ол ыскамайака олоһон набылыччы кэпсэтиэх” диэтим. Хата, кыһым улгумнук сөбүлэстэ. Олороммут өр кэпсэтибит. Онно билбитим, кинини уола бырахпыт, атын кыстаммыт. Дьизтигэр тийэн 8-с этээстэн ыстанаары баран испитин кэпсээтэ.

Ол кэпсэтэ олоһон көрдөхпүнэ, арай, кыыс ис туруга ырылыччы көстөн кэллэ. Аурата барыта ыһыллан хаалбыт, сири кытта ситимэ суох. Онуоха мин хайдах сатыырбынан, араас ыйытылары биэрэн, сааһылы, наарды олордум. Ханник күлүүс тыллар наадаларын кулгаахпар ким эрэ сипсийэр курдука. Кыыска ийэтэ хаста да төлөпүүннээбитэ. Кыһым “мигин кытта барыс” диэн көрдөспүтүгэр, дьизтигэр барсыбытым. Ийэтин кытта билсигэн, кэпсэппиппит. Билигин даҕаны ол кыыспын кытта билсэбит. Ыл буолан, идэтинэн үлэли сылдьар.

Ити курдук, онтон ыла иһийэн олоһон ис туругум тугу кэпсириин истэр буолбутум.

– **Олоххо араас охсууну ылбыт кэрэ аҥаардары кытта үлэлэһэр эбиккин.**

– Орто дойду мөңүрүүннээх олоһор араас охсууну ылбыт киһи элбэх. Арыгыттан эрэ буолбатах, олох араас охсууттан бэйэлэригэр эрэллэрин сүтэрбит дьон эмиз элбэх. Оннук дьонго көмөлөһүөххэ, бэйэлэригэр эрэллээх буолалларыгар үөрэтиэххэ наада.

2017 с. Аппааныга Клим Федоров “Уларыы” (“Преображение”) диэн бырайыагы толкуйдаан, Аппааньтан – 6, Намтан 2 эдэр дыахтары түмэн, хас да күн бэлэмнээн, сыанаба таһаартаабыта. Мин онно, уйулбаһыт идэбинэн, кинилэри өй-санаа өттүнэн бэлэмнээбитим. Ис туруктарын ылынан, олох мэхэйдэриттэн толлубакка иннилэрин хоту баран иһэллэригэр, сааппакка-кыбыстыбакка бэйэлэрин сыанаба сөпкө көрдөрөллөрүгэр үөрэх ыппытым. Кыргыттар бары бэркэ кыттыбытара. Климниин эрдэттэн сүбэлэһэн, кыргыттар кэргэннэригэр, оҕолоругар, дьүөгэлэригэр, үлэлиир кэлиэгэлэригэр биллэрэн, кыргыттар бэлэх, сибээки дьөрбөтүн тутан, үөрүүкөүгү бөбө буолбуттара.

Бу кэнниттэн мин: “Кыргыттар үтүө тэрээһинтэн ылбыт эниэргийэлэрин, үтүөбэ, кэрэбэ тардыһыларын ыспака, сибээһи хайдах тутан хаалабын?” – диэн толкуйга түспүтүм. Онтон кыргыттарбын кытта сүбэлэһэн баран “Кэрэбэ тардыһы” бассаап бөлөбүн тэриммиппит. Кэлин ааппытын “Дьүөгэлиилэр” диэн уларыппыпыт. Инньэ гынан, 8 араас майгылаах-сигилилээх, олохторугар охсууну ылбыт, 30-тан 50-гар диэри саастаах дыахталлары кытта алтыһан

барбыппыт. Хара маннайгыттан бэрт истинг, уйаҕас эйгэни тэрийбиппит. Дьингэр, бэйэ-бэйэбитин чугастык билсибэт, араас көлүөнэ дьоно буолаһпыт. Ол эрэри тутта өйдөһүү, өйөһүү эйгэтигэр кирибиппит.

– **Ол олохторугар уустуктары көрсүбүт дыахталлар дуо?**

– Манна арыгыттан эрэ охсууну ылбыт кыргыттар буолбатахтар. Тула-айахсыйбыт, бэйэлэрин ситэ сыаналамат, тус олоххо охсууну, атабастабылы көрсүбүт кыргыттар эмиз бааллара. Ону биир тэтимгэ, биир сырдык санаага киллэри чэпчэкитэ суоҕа. Сотору-сотору көрсүһэн, кэпсэтэн, бэлэх бэрсэн, хардарыта көмөлөсүһэн, өйөһөн, араас тиэмэбэ кэпсэтэн, сылаас-истинг эйгэни олохтообуппун. Кинилэр ис туруктарын сааһылырга элбэх үлэни ыппытым. Соробор бэйэлэрин кытта сирэй көрсөн, соробор – хаартыскаларын нөҥүө.

Кыргыттарым барахсаттар билигин бары үлэлээх-хамнастаах, олоххо күүстээх тардыһылаах этэнгэ сылдьаллар. Араас уустук түгэннэри ааспыпыт. 2–3 кыыс букатын булкулла сылдыбытара. Ол эрэри, кинилэри туора анныбатахпыт. Кыргыттарбын кытта бары кыттыһан, көмөлөөн үлэлээн, кинилэри бэйэбит эйгэтигэр төнүннэрбиппит. Билигин бары этэнгэ ололоролор, үлэлиилэр. Тэнгэ үөрэбит, хомойбут, ахтыһабыт. Миигин ытыктаан “маама” диэн ыңгыраллар. Мин онтон үөрэбин, долгуйабын. Оҕолорум курдук саныбын, көрсүһөр күммүтүн кэтэһэбит, бассаап бөлөхпүт нөҥүө билсигэ ололорбут. Манныкка биир уопсай эйгэни үөскэтии улахан миэстэни ылар. Ол биһиэхэ табыллан, билигин дьүөгэли, ийэлээх кыыс курдук сыһыанга кэллэхпит. Үлэбэр, тус олохпор туттар девиним – “Ким көрдүүр – ол хайаан да булар!”, олохторугар муммут-тэммит дьонго “мин буолбатабына, ким?” диэн этиинэн сирдэтэн көмөлөһөн кэллим.

– **Ол аата, бары Клим бырайыагар кыттыбыт кыргыттар буоллахтара.**

– Атын сирдэргэ Клим Федоров бырайыагын кэнниттэн, онно түмсүбүт кыргыттар биир күн уруйданан-ай-халланан баран, туох да түмүгэ суох ыһыллан-бытанан хаалбытара хомолтолоох. Кинилэртэн үксүлэрэ урукку олохторугар төннүбүттэр. Миигин ол наһаа улаханник хомолтута. Ол иһин бу кыргыттары бэйэм тула түмэ тардыбытым үчүгэй түмүктээбин көрдөрдө.

– **Эйигин кытта дьон хайдах сибээстэһэрий?**

– Бэйэлэрэ булан сибээскэ тахсаллар, төлөпүүннүүлэр. Кэнники 10 сылга социальнай ситим нөҥүө хаартысканан көрөн ис туруктарын көннөрөргө үлэлэһэбин. Соробор утары көрсөн олоһон кэпсэтибит. Ыларыбатар түгэммэр, хаартынан бырабан хоруйу көрдүүбүн, бэйэм оннук бырабар ньымалаахпын. Ону тэнгэ, билингичи кэмгэ эдэр ычакка мунгу-тэни, куттал ис туруктарыгар баар. Кэлин онно үлэлэһэбин. “Көмөлөспүт дьонум бэйэлэригэр эрэллэрэ тиллэн олоххо ситиһиилэнэллэрэ – үлэм түмүгэ” диэн сэмээр айылгыбар махтанабын. Ыларыбатар түгэммэр хоруйу 3 хонук иһигэр тулалыр эйгэбиттэн булабын. Өбүгэлэрибиттэн ыйытабын. Айылба көстүүтэ эмиз сөптөөх хайысханы тобуларбар көмөлөһөр. Бу – айылганы кытта ситимин көмөтө. **Онон айылбабын, өбүгэлэрбин кытта ситиммин наһаа харыстыбын.**

Бу олоххо киһи тулалыр эйгэтин бэйэтэ оҕостор. Онон бар дьоммор этиэм этэ: “Олох ыарахан түгэниттэн толлуман, иннигит диэри эрэллээхтик хардылаан, кыраттан даҕаны үөрүүнү, дуоһуууну була сатаан. Олох – кэрэ, олох – дыкти. Эһигини кытта мэлдьи махтал, таптал, эрэл сэргэстэтин!”

Саргылаана БАГЫНАНОВА.

– **Людмила Васильевна, төрүт Намгын дуо?**

– Нам улуунун иккис дойду оҕостон ололорбутум 60-ча сыл буолла. Граф Биэрэгэр ололорбун. Ыалбын, үс оҕолоохпун, элбэх сиэннээхпин, хос сиэннээхпин.

Ийэлээх аҕам олохторун оҕону иитигэ анаабытара. Дьонум 5 саастаахпыттан киһэ аайы олоппоско олордон: “Бу күнгэ туох мөкүнү уонна үчүгэйи оҕордун?” – диэн ыйыталаһаллара. “Бүгүн туох куһаҕаны оҕордун?” – диэн ыйытыкка, үгэс курдук, “суох” диirim. Онуоха “үчүгэйдик толкуйдаан көр” дииллэрэ. Толкуйдаан баран, холобур, “кэмпизт сиэн баран, суутун сиргэ бырахпыппын” диэн хоруйдуурум. Ол кэннэ бэйэбэр “кэмпизт суутун сиргэ бырабыа суохтаахпын, хомуйуохтаахпын” диэн түмүк оҕосторум. Туох үчүгэйи оҕорбуппун ыйыттаахтарына, “таһынаабы эбээ Ааныскаба уу баһан кэлбитигэр, олбуорун аанын аһан биэрбитим” диэн хоруйдаан, хайбанан баран, кырдыаҕас дьонго көмөлөһөр наадатын өйдүүрүм. Төрөппүттэрим оҕолорун ити курдук ньыманан иитэллэрэ. Дьоммун кытары истинг сыһыаннаах этитиб, бэйэ-бэйэбитин наһаа өйдөһөбүт. СӨпкө хоруйдаһар, бэйэм сатаан анаарар буолуохпар диэри итинник киһэ аайы ырытыһарбыт. Кэлин нэдиэлэбэ биирдэ хайаан даҕаны бэйэм анаарыларбын төрөппүттэрбэр билиһиннэрэр буолбутум.

– **“Киһи ололорун тухары үөрэнэр” диэн эн тускунан этиэххэ сөп эбит.**

– Иккис үөрэхпин бүтэрэн баран, социальнай педагогунан 2010 сылга диэри үлэлээбитим. Үлэлэrim Арасыйыа сурунаалыгар хаста даҕаны бэчээттэммиттэрэ. Шадрин аабыларын кыайылааба буолбутум. Улуус педагогическай аабыларыгар кэнники 3 сылбар кыттан, наар ситиһи көтөллөммүтүм. Онтон 2010 сылга биэнсийэ саастаахтары сарыйыы буолбутугар, онуоха эбии штатым сарбыллан, биэнсийэбэ тахсыбытым. Оскуолаттан үлэлээн бүтэрбин эрдэттэн түүлбэр өбүгэлэрим биллэрбит буоланнар – аймамматабым, буолуохтаабын курдук ылыммытым.

Ити сыл муус устарга дьүөгэм М.Н. Маркова: “Түмэл тэрийээри гынабыт, онно кыттыһабын дуо?” – диэн, очотообу нэһилиэкпит баһылыга Ю.И. Слепцовка киирэн сүбэлэһэн, кини сөбүлэтин ылан, букатын атын эйгэбэ киирэн үлэлээн барбытым. Биир дойдугаахпыт, биллиилээх судаарыстыбанай диэйэтэл И.Е. Винокуров түмэлин

Кус, хаас, индюк иитиэ этигит дуо?

Кус көнгүлэ сабаламмытынан, “кус иитэр киһини булан хаһыакка таһаарыахха” диэн соруудах ылан, дьонтон ыйыталаспыппар, хас да киһи “Ванесса диэн кыыс баар, куоракка олорор буолбатах буоллабына, чугас буолуохтаах” диэн ыйан биэрдилэр. Инньэ гынан, төлөпүнүнэн билсэн, Хагалас Өктөмүгэр олорор Ванессаба кэпсэтэ, кустарын көрө бара сырыттыбыт.

– **Ванесса, үтүө күнүнэн! Үгэс курдук, кэпсэтиибитин билсиһииттэн саҕалыах...**

– Үтүө күнүнэн, мин Ксенофонт-ва Ванесса Владиславовна диэммин. Бэйэм Дьокуускайга төрөөбүтүм уонна оскуоланы Өктөмгө бүтэрбитим. Билигин АГАТУ Өктөмнөөбү филиалыгар агроном идэтигэр үөрэнэбин, сүүрбэ биир саастаахпын. Икки сыллаабыта Мэнгэ Хагалас Лоомтукатыттан төрүттээх таптыыр доборбун Потапов Дмитрий Романовичи көрсөн, ыал буолбуппун. Кэргэним эмиэ мин үөрэбим кыһатыгар мэхээннык идэтигэр үөрэммитэ, икки сыллаабыта мобилизацияланан Анал байыаннай дьайыыга сылдьар.

Көтөрү иитиинэн үлүһүйүүм оҕо эрдэппиттэн сабаламмыта. Аан бастаан көтөр оҕото хайдах улаатарын билээри, уон үс саастаахпар инкубаторга куурусса сымыытын таһааран көрбүтүм.

– **Ванесса, оттон “подсадной” куһунан хаһаангыттан дьарыктанабын?**

– Хас да сыллаабыта Дьокуускайтан түөрт “подсадной” куһу 1500 солк. атыылаһан ииппитим. Ол нөҕүө сылыгар дьон-сэргэ “подсадной” куһу интэриэһиргээн, төлөпүнүнэн ыйыталаһан барбыттара. Тыһытын сааскы кус булдун кэмигэр “үлэлэтээри”, оттон атыырын салгы уһатаары иитэллэр.

Бастаан утаа саҕа сабалааччы буоларым быһыытынан, кустарбын атыылаабат этим. Дьэ онтон көтөрүм ахсаанын элбэтэн, кыралаан атыылаан барбытым, сорохторун аймактарбар биэрбитим. Күн бүгүн тэлгэһэбэ сэттэ кустаахпын: биэрэ дьон киэнэ, алтата куортамга диэн. Онтон иккитин былырыын уларсыбыт дьон быйыл эмиэ ылыахтаахтар. “Үлэһит” куһу уларсар сууккаба 1000 солк. буолар.

Билигин сезон сабаланытыгар кус 7000–8000 солк., “чубарай” көбөн тыһыта 10 000 солк. атыыланар.

– **Элбэх сымыыты инкубаторга таһаарар буоллабын?**

– Бастакы инкубаторбар 32 сымыыт киирэр этэ. Урут туттулла сылдьыбыты киһиттэн 1500–2000 солк. ылбытым. Ол кэннэ 72-лээх “Блиц-норма” диэни 11 000 солк. атыыласпытым. Билигин 625 сымыыт батар инкубатордаахпын.

Уот баран хааллабына, улахан инкубаторга өкүмүлээтэр холбуоһа сөп. Эбэтэр уу бытыылкатыгар сылаас ууну кутан уган баран, суорбанынан бүрүйөн кэбиһэбин. Оччобуна уот кэлиэр диэри

тулуһар.

Кус бэйэтэ сымыытын мунһан биир сырыыга 15–20-ни баттыан сөп. Оттон хомуйдааха, ыйга 20–25 устууканы ылыахха сөп.

– **Сымыыт төһө өр инкубаторга сытарый?**

– Куурусса сымыыта – 21, кус – 27, хаас – 30, индюк – 28 күн. “Мулард”, “индоутка” диэн боруода кустар сымыыттары 34 күн сытар.

Сорох дьон сэрэнэн инкубаторга көтөрдөрү көрүгүннэринэн тус-тусла таһаараллар, мин бииргэ да угааччыбын.

Сымыыты инкубаторга уган баран бастакы күннэргэ арыллыбат. Иччилээбин–суобун, о.э. “оплодун” бэрэбиэркэлииргэ уонна уу кутарга биирдэ көрүүххэ сөп. Сымыыт иччилээбин–суобун банаарыгынан тыктаран билэбин. Баар буоллабына, тымыр бөҕө көстөр буолар. Иччитэ суох сымыыттан, биллэн турар, көтөр тахсыбат, онугу киһи да сизбэт. Ол иһин ыкка биэрэ-эччибин, эбэтэр буһардахха көтөрдөр да сизчилэр.

Кус, син биир куурусса курдук, атыыра суох сымыыттан сөп, ол эрээри оннук сымыыт аһылыкка эрэ барсар.

– **Сымыыттан кус оҕото тахсарыгар хайдах гынабын?**

– Сымыыт биир сиригэн кэлтэйдии сайдыбатын туһугар, кус баттырыгар, айылбатын быһыытынан, атабынан эргитэн биэрэр. Ол иһин сымыыты инкубаторга угарга аан бастаан “повороту” холбуугун. Онтон дьэ тахсар кэм-нэригэр “повороту” арааран, сымыыты тэһэн тахсалларыгар бэлэмниигин.

Ханнык баҕар сымыыты ылан көрдөххө, биир өттө кэлтэйдэ буолар дии, онно “воздушная камера” диэн баар. Кус оҕото бастаан ол салгын хаамыратын тэһэн, онно баар салгынынан тынар. Оннук “проклевтаан” баран сымыытын иһигэр сытан сангардабына, киһи истэр. Онтон иһинээҕи салгына бүттэбинэ, дьэ, хабын тэһэн күнгэ тахсар.

Кус оҕото сымыыттан табыста да, брудерга угуллар. Ол эбэтэр кыра сизккэбэ уйаба лаампа холбуугун. Сүрүнэ лаампа сылааһын үчүгэйдик биэрэр буолуон наада, мин көннөрү лаампаны туттааччыбын. Ити курдук ыйдарыгар диэри тутуохха сөп.

Сангарды тахсыбыт оболору “С первых дней жизни” диэн анал аһынан аһатабын, наадалаах битэмиинэ барыта киирэ сылдьар.

– **Оттон атыыра-тыһыта диэн хаһан араарыахха сөп буоларый?**

– Кус тыһытын, атыырын 3–4-с нэдиэлэтигэр син араарыахха сөп. Тыһылар биир ыйдарын туоллактарына, син мээтиргээн сабалыыллар, оттон атыырдар чоппууска курдук саҕалаах буолаллар. Тыһылар балтараа ыйдарыгар хайыы үйэ толору мээтиргиллэр.

– **Ванесса, кустар хаһан суунан, устан сабалыылларый?**

– Ийэлэрэ таһаарыт кустар тута суунан, устан баран, ийэлэригэр куураллар. Оттон инкубатор киэннэрин тута сууннарбаккын. 3–4-с нэдиэлэлэригэр биирдэ кыратык ууга сөтүлэтэн баран, брудерга угуохха сөп. Онтон балтараа ыйдарыттан дьэ ууга көнгүл сылдьан барыахтарын сөп.

– **Ийэ кус инкубатортан тахсыбыт кус оболорун хайдах ылынарыт?**

– Ийэ кус бэйэтин оболоруттан инкубатор кустары тута арааран билэр. Дьон кэпсииринэн, ийэ кус оболоругар инкубатордары холбоору гыннааха, кэнэтэр үһү. Ону үчүгэйдик ылынарын курдук, инкубаторга укпунт сымыыт тахсара буоллабына, ийэ куска уган биэриэххэ сөп. Оччобу кини атынгыраабат.

– **Оттон көтөрө кэллэбинэ?**

– “Подсадной” кус үс ыйыгар көтөр. Ол иһин баран хаалбатын туһугар, кынаттарын кырынан биэрэллэр. Кус аҕаар кынатын кырыйдааха, көтөн иһэн туора бара турар, кыайан ыраппат. Кынатын түүтэ төттөрү үүнэн

табыстабына, хаттаан сарбыйан биэрэллэр. Сорох кустар дьизэтиэн хаалан, бара да сатаабат буолаллар.

– **Ванесса, быйыл төһө куһу таһаарабын?**

– Быйыл бэйэбэр эрэ 70 устууканы инкубаторга уган олоробун. Бу ый бүтүүтэ тахсыахтара. Былырын 90-чаны таһааран соробун атыылаабытым. Атыыга кус оҕотун сыаната чэпчэки, оттон “үлэлиир” кус сыаната ыарахан буолар.

– **Кыһынны өттүгэр кустарын хотонго тутарый?**

– Оннук, оттуллар хотонго тутарыт. Кыһынны өттүгэр күнгэ түөртэ оһох оттобут. Саас халлаан сыллыдабына оттубаппыт. Инньэ гынан, оһох оттубатахпыт ый кэринэ буолла. Этэнгэ буоллабына, кэлэр сылга саҕа птичник туттуохтаахпын, оччобу гаас киирдэбинэ, оһох оттортон сынньаһа этибит.

– **Кус ыт, куоска курдук “бу ичим сылдьар” диэн билэр дуо?**

– Малды көрөр-харайар, аһатар киһилэрин билэллэр, атын дьонго туттарбаттар. Үөр сылыга курдук, куоска “хамаандыыр” эгин диэн суох. Арай пааранан сылдыахтарын сөп.

– **Өссө ханнык интэриэһинэ көтөрдөөххүнүй?**

– Билингитэ куурусса, хаас, индюк, кус баар. Быйыл атыырдых тыһы “мандаринка” кустары уонна 10 кубаны Ростов диэкиттэн сакаастаатым. Дьининэн, сымыытынан атыылаһары гыммытым, ону айаныгар алданан хаалыахтара диэн, тахсыбыттары ытыах буолбуттара. “Мандаринка” сымыыта 550 солк., оттон паарата 7000–10 000 солк. буолар. Куба сымыыта 3000 солк., мин биирин туолуохтаах 10 куба оҕотун сакаастаатым. Бэйэм “Сайылык” диэн дьону кытта кыттыһан атыылаһар бөлөхтөөхпүн.

Тэлгэһэбэ “бронза” уонна “тихорецкая черная” диэн боруодалаах индюктар сылдыаллар. Бу сотору биирдэрин туолуохтара, эмиэ сымыытынан сакаастаан ылбытым. Индюгү эккэ туһанабыт, биэрэ, ортотунан, 18–25 кг буолар. Быйыл тохсунньуга бу индюктарым оболорун таһааран атыылаабытым. Биир күннээх оҕо – 1000 солк. буолар. Уонтан тахса сымыыты, уонча оҕону атыылаабытым. Бу боруодалар тулуурдаахтар, улахан-нык ыалдыбаттар.

– **Ванесса, оттон тынгырахтаах көтөрү иитэн көрбүтүн дуо?**

– Урут кыырды иитэ сылдыбытым. “Чеглок” (тытыкы) диэн боруода. Дьининэн, киһиэхэ бэркэ үөрэммитэ ээ, илиибэр кэлэн олорор этэ. Онтон кыһынын дьизэбэр килиэккэбэ туран кыайан тулуйбатаба – өлбүтэ.

Кыырдым иитэ сылдьар чоппуускабын тутан сизбитэ, сиикэ этинэн аһыра. Аатынан “Чика, Чика” диэн ынгырдаһына, көтөн кэлэр этэ. Кыырды кыра эрдэбиттэн үөрэттэххэ, булка туттуохха сөп.

Өссө тураах уйатыттан оболорун ылан иитэ сылдыбытым. Дьизэтибит тураах чоппуускалары эгин тыппат буолар эбит. Көтөр тынгырахтаах өттө ордук өйдөөх буолар.

– **Ванесса, кэпсээнин иһин барба махтал. Сөбүлүүр дьарыккар ситиһини, тус олоххор этэнгэ буолууну баҕарабыт.**

Кэпсэттэ
Мария САННИКОВА.

Муус устар 13–14 күннэригэр Пушкин куоракка мас тардыһытыгар Саха сирэ тэрийбит Арасыйыа таһымнаах чөмпүйөнээтигэр 28 эрэгийиэнтэн бастың мадьынылар мустан, саха төрүт көрүңгэр олобурбут чабылхай күрэхтэһиини бэлэхтээтилэр.

Киһи киһитин билсибэт улахан түһүлгэтигэр эрэгийиэнтэн бэрэстэбиитэллэрин кытта кэпсэттим.

Раиль БИКМАЕВ, Башкортостан Мас-рестлингэ федерациятын бэрэссэдээтэлэ:

— Эрде успуорт күүстээх көрүңгэринэн, национальнай многоборьенан дьарыктаммытым. Мас тардыһытын бастаан күөн көрсүһүү курдук буолбакка, эти-хааны түспары дьарыгын курдук ылыммытым. Бу икки чаастан турар: дьарык уонна күрэхтэһии. Ол эбэтэр аһара күүрбэккэ, сымнаастык дьарыктанан, элбэх ырыттан босхолонуохха, уңуобу, эти-сиини, быччыңы кытаатыннарыйахха сөп. Оттон күрэхтэһии түһүмэбэ, тэрээһинэ даҕаны элбэх.

Башкортостанга 2019 сыл атырдьах ыйыгар Мас тардыһытын федерациятын тэрийбиппит. Эһиилигэр, кулун тутарга, аккредитацияны ааспыпыт. Хамсык кэмигэр дьарык тохтообута эрээри, биир сиргэ туран хаалбакка, өрөспүүбүлүкэ иһигэр ытыллар сэмийээр дэргэ сылдыбытым. Онно олохтоох этнографтары, устуоруктары кытта билсэн, “тайак тарту” диэн мас тардыһытыгар майгынныыр төрүт көрүңгээхпитин билбитим. Башкирдар “Урал Батыр” диэн эпостаахпыт. 5 тыһыңчаттан тахса сыл уостан уоска бэриллэн кэлбит баайбыт “ЮНЕСКО” шедевринэн билиниллибитэ. Онно боотурдар “былаас тайабын” былдыаһаллара ойууланар. Бастаһынан туура тарпыт күүстээх, өйдөөх киһинэн билиниллэрэ. Ол, бука сэрэйдэххэ, биһиги күрэхтэһэр мас тардыһыбыт курдук буолбакка, арыый судургу буолуо. Атах-атахтарыттан даҕайсан туран, тардылаһаллара буолуо диң саныыбын. Саха сириттэн элбэх добордоохпун. Биир түрүттээхпитин, уруулуу омуртар буоларбытын билэбин. Ыксаабакка кэпсэттэххэ, өйдөһүөхпүтүн да сөп. Элбэх тылбыт, ахсаамыт, төрүт көрүңгүт да майгыннаһар буолан таһар.

Федерация үлэтигэр төнүннэххэ, 2023 сыл түмүгүнэн алта спортсменнит Арасыйыаба биирди-илээн күрэхтэһиңгэ миэстэлэспиттэрэ. Кинилэри истипиэндыйиэнтэн өйүүргэ өрөспүүбүлүкэ Успуордун министиэристибэтигэр сурук суруйбуппут. Хамыһыһа быһаарытынан, кинилэртэн үстэрэ — 18 саастарыгар дэри оһолор — ый аайы 12 тыһ. солк. истипиэндыйиэбэ тиксипиттэрэ. Аан дойдуну чөмпүйөнээтигэр кыттыбыт спортсменнар өссө үрдүк наһараадаба тиксиртэрэ. Оройуоннар баһылыктара эмиэ спортсменнары сүрдээбин өйүүллэр. Биир кэмнээх харчынан бириэмийэлэри аныыллар. Үөрэх министиэристибэтэ эмиэ истипиэндыйиэ олохтообута. Ол эбэтэр, биир киһи үс сиртэн харчынан өйөбүлү ылан сөп. Оннукка ким ылсын баһарыа суоһай?! Ол да иһин дьарыктаныан баһалаах сыллата элбиир.

Петербургта ытыллар чөмпүйөнээккэ 31 спортсмены илдэ кэлибит. Казахстанга “Игры кочевников” күрэхтэһиңгэ, Уфаба Бүтүн Арасыйыатаабы турнирга, Дьокуускайга “Азия оһолоро” оонньууларга

Норуоттары сомоһолуур ТҮҮҮЛГЭ

кыттыахтаахпыт. Атырдьах ыйыгар бэйэбитигэр “Башкор ате” (“башкир ата”) диэн бэстибээл ытыллар. Онно сахалары үтүктэн, мас тардыһытын тэрийиэхпит. Ити курдук булаан, күрэхтэһии элбэх. Сахалары олус ытыктыбыт, уруургуубут. Онон бэйэбитигэр ытыллар тэрээһиннэргэ ис сүрэхпиттэн ыңырабыт!

Алина АЛЕКСЕЕВА, Чувашия хамаандатын спортсмена:

— Армрестлинг көрүңгүнэн дьарыктана сылдыбытым. Биир дойдулаахпыт Москваттан “мас тардыһыта” диэн көрүңгү баарын истэн кэлбитэ, күрэхтэһии тэрийбитэ. Мин тутта сөбүлээбитим, “миэңэ” диң санаабытым. 2019 сылтан моой-арбас ылсан, дьарыктанабын, күрэхтэһиилэргэ кыттабын. Мас тардыһыта дьон хараһын ортотугар барарынан киһини тардар, олус сытыы, чабылхай көрүңгү. Манна күүс-уох эрэ буолбакка, сымса буолуу, өй үлэтэ, тулуур ирдэнэр. Дьарыгыттан киһи салгыбат. Күөн көрсүһүүгэ сахалыы сүгүрүйэн эбэрдэлэһибит, “Чэ!” диэн хамаанданан түһүнэбит. Саха биһиэхэ уруулуу омур буоларын мас тардыһытыгар кэлэн билбитим. 2022 сыллаахха Дьокуускайга аан дойдуну чөмпүйөнээтигэр сылдыан, сахалар бары кэриэтэ төрөбүт тылларынан сангаралларын бэлиэти көрбүтүм. Сизэргэ-туомга, итэһэлгэ ураты сыһыаннаахтарын ытыктыы санаабытым.

Чуваштарга эмиэ утары оһолорон, атахтарынан тирэһэн, маһа суох илиинэн тардыһы көрүңгэ баар. Баһар, онно майгыннатан буолуо, мас тардыһытыгар олус элбэх ыччат кэлэр. Чувашияттан Арасыйыа сүүмэрдэммит хамаандатыгар кирибит спортсменнар истипиэндыйиэнтэн хааччыллаллар. Мас тардыһыта биир сүрүн көрүңгүнэн билиниллэн, харчыны да үгүөрүтүк көрөр буоллулар. Онон кэскиллээх көрүңгэ баарыттан үөрэбин.

Иван ГАЛКИН, Калугатан кыттар Арасыйыа успуордун маастара:

— 26 саастаахпын. 125 кг ыйааһыңга кыттан, чөмпүйөннээтим. 2016 сылтан дьарыктанабын. Оччолорго 18 саастаабым, пауэрлифтинан дьарыктанарым. Мас тардыһытын туһунан истэриим эрэ. Биирдэ эмискэ саалаба бииргэ дьарыктанар уолум оннугар кыттарга эпиптэрэ. Быраабылатын билэн баран, холонон көрөргө быһаарыммытым. Оннук Арасыйыа чөмпүйөнээтигэр соһуччу бастаан, оччоттон дьарыктана сылдыбын. Мас тардыһытын дьарыга ураты. Онуоха кыттар быччыңы эрчийи туһунан ньымалаах, быраабылалаах. Икки сыллаабыта Сахалинга таһырдыа ытыллыбыт Арасыйыа чөмпүйөнээтигэр сиһим быстан турардаах. Тымныттан быччыңым күүрбүтүгэр массаас, чэпчэки дьарык көмөтүнэн түргэнник чөлбөр түһэн, Турцияба ытыллар иккис түһүмэххэ иккис миэстэ буолбутум. 2022 сылтан идэтибит мадьыны буолабын, онон эрэ хамнастанабын. Олобум олоччу мас тардыһытыгар анаар.

Саха сиригэр иккитэ — кыһын уонна сайын — сылдыбытым. Бириэмэ араастаһытыттан атынга эрийдэммэтэбим. Ордук сайын сөбүлээбитим. Мас тардыһыта аан дойдуга биһирэннэ. Бу көрүңгү элбэх хаачыстыбаны, эти-сиини, өйү-санааны сайыннарынан уратылаах. Биир бэйэм түһүлгэбэ киридим да, утарылаһааччыбыттан, судьуйаттан ураты кими да истибэппин. Балаһыаньаны олоччу бэйэм илииһэр ылабын. Ол эбэтэр, спортсментан бэйэтиттэн улахан тутулуктаах.

Силина МАКОЕВА, Кабардино-Балкария хамаандатын спортсмена:

— Нальчик куораттан түрүттээхпин, сотору 16 сааспын туолуом. Художественнай гимнастиканан дьарыктана сылдыбытым даҕаны, улахан кыс сэнээрбэтэбим. Онтон икки сыллаабыта физкультура учуутала Алим Хагажеев дыкти дьарыкка ыңырбыта. Соһуйуом иһин, олус сөбүлээбитим. Ол кизэ дьыбэр тиийэн, социальной ситимтэн Саха сирин туһунан

аахпытим. Онтон дьарыктанан, күрэхтэһиилэргэ кыттан барбытым. Төрөппүттэриң, дьүөгэлэриң мин быһаарыныбын өйүүллэр. Түһүлгэбэ күөн көрсүү ньымаларыттан биир муннукка тиийэн, сытан эрэ араас албаһы туттарбын сөбүлүүбүн. Сорохтор мас устун “сүүрэр” ньымаларын соччо биһирээбэппин, күүспүн харыстыбын. Биирдэ ытыһым тириитин, этин дириңник дьуккурутан, тохтуу сылдыбытым. Кэлин барыта чэрдийдэ даҕаны. Сиһим бастаан утаа ыалдыра. Нэдиэлэбэ түөртэ дьарыктанар буоламмын, эти-сииним үөрэннэ. Анал кур атыыласпытим. Халтараана суох, чараас уллуннаах атаһа таһаһын талабын.

Хамаандабытыгар үс кыспыт. Мин ачыгыһа-рабын. Бу кэм иһигэр Арасыйыа чөмпүйөнээтигэр бастаабытым, Питергэ буолбут чөмпүйөнээккэ эмиэ чөмпүйөннээтим. Салгыы аан дойдуну түһүлгэтигэр сыалланабын. Бу эйгэбэ балык ууга сылдырын курдук сананабын. Бэйэм саастыта кыргыттары “мас тардыһытыгар хорсуннук кэлин” диэн сүбэлиэм этэ. Тус бэйэм олохпун бу көрүңгэ аныыр баһалаахпын.

Дементий САЛИНДЕР, Ямал-Ненец автономнай уокуругун хамаандатын тириэньэрэ:

— Сэттэ киһилээх хамаанданы аһаллым. Бары эр дьоммут, 70 кг дэри кыттабыт. Биһиэхэ биирдиилээн дьон мас тардыһытын сырдаппытара, тарбаппытара. Кыралаан күрэхтэһиилэр буолбуттара. Былырын эрэ федерация тэриллэн, аккредитацияны ааспыпыт. Таһаһыт буоламмыт, күн ахсын күүстээх үлэбэ сылдыабыт. Ол иһин ахсааннаах киһи успуордунан дьарыктанар. Ол эрээри саас айыы ытыллар таба бырааһынныгар араас көрүңгэргэ күрэхтэһэрибитин сөбүлүүбүт. Сүрүннээн, төрүт тустууну сэнээрэбит. Оттон мас тардыһытын туһунан эттэххэ, биһиэхэ “ныһы дьорма” дэнэр, итиниэхэ майгынныыр көрүңгүнээхпит.

Салехардка физкультураны сайыннаар киингэ олунньуттан үлэлиибин. Уокурук мас тардыһытыгар хамаандатын бэлэмниибин. Нэдиэлэбэ үстэ иккилии чаас дьарыктанабыт. Салалтабыт олус өйүүр. Пуорманан, аһылыгынан хааччылар, айаммытын төлүүр. Кыралаан кыргыттар кэлэллэр. Табан дьарыктаннахха, эчэйииттэн да куотуохха сөп. Чурапчытаабы физкультура уонна успуорт институтугар идэбин үрдэтинэбин. Сотору сиэсэйиэбин туттара барыахтаахпын. Сайын хамаандабын илдэ Саха сиригэр тиийэн уопут атаһаһахпытын, дьарыктанаһахпытын баһарабын. Киһи тус хаачыстыбатын сайыннарыгар, бэйэтигэр сыана бэринэригэр, таһымын билинэригэр мас тардыһыта олус табыгастаах, кимиэхэ баһарар барсар көрүңгү. “Өр толкуйдуу барбакка, биһиги эйгэ-битигэр кириң, саалаба кэлин” диэм этэ.

Закариаш ШИОКА, Башкортостан хамаандатын тириэньэрэ:

— Анголаттан төрүттээхпин. Уфаны бэйэм төрөбүт куораппар майгыннатан, чуумпун, кэрэтин сөбүлээн олохсуйбутум. Ол эбэтэр, Арасыйыаба алтыс сылбын оһоробун, ол кэмтэн нууччалыы сангарабын. (Закариаш нууччалыы иннигэһэ суох ыраастык сангарар — Ааптар).

Мас тардыһытын аан үс сылтан бэттэх дьарыктанабын. Тириэньерим утуһаары сыттаһына эрийэн, күүстээх спортсменнарга наадыйарын эпиптэ. Ити иннинэ мин фитнесинэн дьарыктанарым. Аһаастык билиннэххэ, бастагы сырыга тугу даҕаны өйдөөбөтөбүм, улахан кыс сэнээрбэтэбим. Онтон тириэньерим иккиһин ыңырбыта уонна бу көрүңгү Саха сириттэн түрүттээгин кэпсэбэтэ, быраабылаларын билиһиннэрбитэ. Онно эрэ мас тардыһыы ыраатар кэскиллээбин өйдөөбүтүм. Эбии интэриниэксэ матырыааллары көрөн, ылсарга быһаарыммытым. Мас тардыһыта ымпыгар-чымпыгар тиийэ олус үчүгэйдик толкуйдаммыт. Онуоха үчүгэй турук, бэлэм ирдэнэр. Икки сыллаабыта Дьокуускайга аан дойдуну чөмпүйөнээтигэр баран кэлбитим. Ыһаахха сылдыан, саха төрүт бырааһынныгыһын көрөр дьоллооммутум. Африканы итии дииллэр даҕаны, Саха сирин сайына биһиэһинээбэр куйаас, салгына суох эбит этэ. Бырдах улаханым, элбэбин сөхпүтүм. Күрэхтэһэр, ыйааһын түһэрэр буоламмын, төрүт аһы амсайбатабым. Онон өссө тиийэ сылдыахпын баһарабын.

Мас тардыһытыгар үрдүк таһымнаах күрэхтэһии элбиригэр баһарабын.

Оксана ЖИРКОВА кэпсэттэ. Санкт-Петербург.

“Басхан” оонньуу – тус бэйэни сайыннарыы

“Басхан” оонньуу буолар сурабын истэн баран, олус дыктиргээбит түгэммин өйдөөн кэлэбин: “Тоҕо “Басхан?” Түөх сыаллаах, сэхэннээх, ис хоһоонноох, хайдах-туох ньымалаах тэрээһин буоллабай?”.

Икки күннээх “Басхан” диэн ааттаах дыалабыай оонньуу муус устар 9–10 күннэригэр бэрт сэргэхтик билингни кэм тэтиминэн ытыллан, дойдутугар – Үөһээ Бүлүүгэ – төнүннэ. Тус бэйэм биир тыынынан көрөн-истэн, астынан, икки күнү билбэккэ атаардым. “Басхан” бырайыак ааптардара – **Үөһээ Бүлүү улуунун Харбалаах нэһилиэгин И.Н. Барахов аатынан судаарыстыбаннай түмэл сүрүн исписэлиинэ Е.П. Семёнова уонна “Тускул” оҕо киинин иһинэн үлэлиир “Сомого” оҕо хамсааһынын мэтэдьиинэ С.И. Ильина**. Киһи үөрэрэ диэн, ытыллар эйгэтин кэнгэтин, быйыл өрөспүүбүлүкэбит киин куоратыгар, Учууталлар идэлэрин үрдэтэр институт базатыгар, ыппыттар сэнээриини тардан, кэрэхсэбили өссө үрдэттэ.

“Басхан-2024” өрөспүүбүлүкэбэ 4-с төгүлүн дыалабыай оонньуу таһымнан ытылынна. Күрөскэ 13 улустан 15 кыттааччы күөн көрсөн кыахтарын тургутулар. Мунгуутор “Кылаан” кыайылаах Чурапчыттан 10-с кылаас үөрэнээччигэ **Андрей Степанов** буолла

(сал. О.С. Данилова, Ф.Н. Болдовская). 1-кы ҮРДЭЛ кыайылааҕа – Мэнгэ Хаҥалас, Төхтүр орто оскуолатын 8-с кылааһын үөрэнээччигэ **Алгыс Попов** (сал. О.Н. Максимова, Н.Ф. Попов), 2-с ҮРДЭЛ – өрөспүүбүлүкэтээби лиссий-интэринээт 10-с кылааһын үөрэнээччигэ **Артём Яковлев** (сал. С.С. Захаров), 3-с ҮРДЭЛ Кэбээйи улуунун Танара орто оскуолатын 11-с кылааһын үөрэнээччигэ **Георгий Готовцев** (сал. А.Д. Кычкина, М.П. Баишева) буоллулар. Оонньуу чэрчитинэн “Эркээйи эргиирэ”

бырагыраама (сал. Т.М. Ильина) бөлөҕө басхан уолга “Эркээйи эрэлэ” уонна кини салайааччытыгар “Эркээйи сирдьитэ” үрүҥ көмүс бэлиэлэри олохтоото. Быйылгы көрүү түмүгүнэн алгыс тыллаах үрдүк ааты Кэбээйи улуунун Танара орто оскуолатын 11-с кылааһын үөрэнээччигэ Георгий Готовцев уонна учуутала А.Д. Кычкина ыллылар.

Бу оонньуу-күрэх ис хоһоонугар киирэн ырытан-ырынгалаан, “инники-тин ытыллыахтаах оонньууларга түөх саҥа өйү-санааны тутан ылыахпытын сөбүй?” диэн санаанан аһаҕас кэпсэтигэ ынгырабын. Оонньуу-күрэх сыаласоруга – тус бэйэ билэр-көрөр кыабын тургутуу. Тургутуу 5 түһүмэхтээх: 1. Удьуор утумун билии-көрүү. 2. Дойду салайааччылары – мин харахпынан. 3. Өркөн өй. 4. Куолу-мөккүр, санаа атастаһыта. 5. Айыы умсулбана.

Бизэс түһүмэхтээх. Түһүмэхтэр ааттарыттан көрдөххө уонна ытыллыбыт ньымаларын ырытан-ырынгалаан сыаналаахха, күрэх-тургутуу дойду үрдүнэн ытыллар үөрэх ис хоһоонуттан уонна ньыматыттан киһи хараҕар быраҕыллар ураты майгыта-сигилитэ көстүбэтэ. Дингинэн, түөх эрэ сонуну мэкэтилиир курдук этэ. Үгэс буолбут үөрэх тыынынан билии-көрүү ис хоһоонноох буолла. Мин 2 күнү быһа бу тэрээһин тыыныгар киирэн “дьэ, бүгүн көрөрүм буолуо” диэн кэтэспит санаам туолбата. Ол туолбатаһын бүтэһик күнгэ

төгүрүк остуол түһүлгэтигэр эттим. Ол эрэри ону “тэрийээччилэр тутан ылылар дуо?” диэн бэйэбэр ыйытыктаах хааллым.

Оонньуу-күрэх кэмигэр көрөөччүлэргэ “Басхан” дыалабыай оонньуу уол оҕо иитиитигэр суолтата” диэн ааттаах оонньуу туһунан тэттик, ол гынан баран матырыйаалы тарбаппыттарыттан көрдөххө, олус дириҥ ис хоһоонноох оонньуу эбит диэн санааҕа кэлэбин. Билигин олорор кэммит атын сэхэннээх, атын тэтимнээх. Сайдыы 5-с таһымттан 6-с таһымыгар тахсыы ураты сорукутары туруорар. Куйаар, Сир, Киһи ситимин нэбирэ уларыан, киһи тус сайдыытыгар ураты соруку турар: киһи кута-сүрө сөпкө сайдыта – сайыннарыытын айана – сүрүн тыын кыһалҕа буолла. Бу эппит санаабын ситэрэн эттэххэ, “Басхан” оонньуу сүрүн тургутуу түһүмэхтэрин кэнниттэн бэйэбэ эргиллэн, бэйэ тус көрүүтүн ырытан-сыаналанан көрөллөрүн тэрийэрэ буоллар, кыттааччы сайдар кыабын өссө күүһүрдэн, тэтимин өссө түргэтээн биэриэ этэ. Тус бэйэбэ эргилли – сайдыы ураты ньымата. Бэйэтэ кистэлэннээх, мээһэ ыйытыы эрэ сөп түбэспэт, анаан аттарыллыбыт ыйытыылар тиһиктэрин туруоран, оҕо тус бэйэтигэр эргиллэн, өйүн-санаатын сааһыланарыгар ураты үөрүйэҕи баһылыыр кыахтанар. Бу ылбыт үөрүйэҕэ оҕо олобун дуоспуруннаахтык салайарыгар, кыабын үрдэтэн олох оскуолатын ситиһиилээх үөрэнээччигэ буола улаатарыгар сайдыы сүрүн төрүтүн тутан ылар кыахтанар.

Валентина СТЕПАНОВА,
бөлүһүөпүэ билимин хандьыдаата.

“Оҕо этэ, отон этэ” – айылҕаттан айдарыылаах Бурнаһыап артыыс

Саха норуодунай артыыһа А.В. Бурнашов 2024 с. таһаартарбыт 208 сирэйдээх сабыс-саҥа кинигэтин туттум. Кинигэбит аата да сэргэх – “Быыһы арҕый сэгэттэххэ”. Уус-уран суруйуута – Е.С. Иринцева. Бу иннинэ Саша 2015 сыллаахха “Кыымга” “Эдэримсийэр буоллум”, 2023 с. “Норуот таптальттан ордук сүдү наҕараада суох”, 2024 с. кэргэнэ Сахаайа “Мин дьоллоох дьахтарбын” диэн матырыйааллара бэчээккэ тахсыбыттара. Бу – икки артыыс олохторун ырылыччы сырдатан, көрдөрөр суруйуулар. Мин кини төрүт дьонун билэбин: эһэтин, эбэтин, аҕатын кытта биир алаас дьонобут.

Александр Тарабай нэһилиэгиттэн төрүттээх төрүт уус дьоннорун кыратык кэпсиим. Аҕатынан Валерий Еремеевич өттүттэн Хотохоннор диэн киэн аймах – Бурнаһыаптар сыдыаннара. Бу аймахха айылҕа биэрбит тыллаах-өстөөх, талааннаах дьонноох-сэргэлээх этилэр. Эһэлэрэ Роман Васильевич – олонхонут, элбэх олонхону билэр кырдыаҕас этэ. Эбэлэрэ Пелагея Романовна олонхолорго дьахталлар ырыаларын нарыннык толороро. Эһэлэрин өттүттэн ааттаах-суоллаах артыыстар – сэбиэскэй кэмгэ тыаатырдарга үлэлээбит Афанасий Ефремов, Анатолий Кривогорницын.

Кинигэ ис хоһооно кэпсэтии, ахтыы, атыннык эттэххэ, публицистика исти-

илинэн суруллубут. Сабаланыабыттан бүтүөр диэри ааптар тус санаатын ааҕааччыларыгар тийэр гына ойуулаабыт. Ол курдук, оҕо сааһа, үлэтин хайысхалара, бииргэ үлэлээбит, алтыспыт дьонно кирибиттэр. Дьыэ кэргэнин туһунан иһирэх, истинг тылынан ахтыллар. Ааптар тыла-өһө да сэргэх, дынг сахалыы тыллаах бэрт үчүгэй быһаарыылары онгortoобут, бэйэтин иһигэр куутуйаламмыт санаатын үллэстибит.

Олобун туһунан хаартыскалар кинигэ ис хоһоонун чингэтин, тулсаран биэрбиттэр. Кинигэ ис бараана 25 төгүлтэн турар, биир-биир сааһыланан, чопчу тизмэлэринэн оруолга киирэрдийи таһыллыбыт. Бэйэтин туһунан: “Мин сайылык кыратабын, эбээ оҕотобун”,

– диэнтэн саҕалаан, айбыт аҕалаах ийэтин сырдатан, оҕо сааһыттан ойотардан, ааҕааччыны кытта сэмээр билиһиннэрэр. Салгыы эдэр, саҥа биллэн эрэр артыыс хайдах үлэлээбитэ, дьон сыһыана, үлэ үлүскэнэ кини 30-тан тахса сыллаах үлэтигэр көстөр, ааҕааччыны тардар, биһирэтэр түгэнэ үгүс.

“Наара Суохтар”, “Ойууннар”, “Сиккиэрдэр” Саша айар үлэтигэр үйэлээх кылааты, билиини киллэрбит, саҥа саҕахтары үөскөппит бөлөхтөр эбит. Саха аатырбыт артыыстара Пётр Пестряков, Юрий Платонов, Марфа Колесова, Галина Шахурдина, Екатерина, Алексей Егоровтар, Аскалон Павлов, Аркадий Алексеев, Ангелина Ильина, Марина Попова, Раиса Захарова, Ая Яковлева ааптары кытта үлэлэринэн алтыһан ааспыттара – туспа кэпсээн.

“Дьикти кэрэ Сиинэбэ” документальнай кинээ сүрүн дьоруойдара Сашалаах Сардаана этилэр. Устааччы учууталлара – Аркадий Алексеев. Кырдык даҕаны, үчүгэй киинэ этэ. Оннообор, биһиги, тыа дьонно, тэлэбииссэргэ бэркэ сэргээн көрөн турабыт. Үчүгэй да айылҕалаах дойдуга сылдьаллара тутта көрөөччү болбомототун тардыбыта. Аркадий Алексеев кэпсээнэ бэрт үчүгэй, сэргэх этэ. Оччолорго тэлэбииссэр сырдык дьүһүнэ суоҕа, хомолтолооҕо ол баар.

“Эдэр саастан” саҕалаан, олобун

аргыһа Сахаайалыын биир мээрэй иһиттии, тэҥ олобу олорон, оҕолору улаатан, дьон кэрэхсиир ыаллара буолбуттара – артыыс дьыэ кэргэн дьоло.

Кинигэбит кэтэх төгүллэригэр Саха эстрадатын чөмчөкөлөрүн үлэлэрэ, олохторо эдэр артыыстарга ийэли-аҕалыы сыһыаннара суруллан, сырдатыллан, сыана кэтэбинээби олохторо айыллар. Артыыс баҕа санаатын, көрүүлэрин араас обуруо өңүнөн сурукка тиспитэ кэрэхсэбиллээх. Кимиэхэ даҕаны хом санаа түспэтэх, бэртээхэй кинигэбинэн өссө атын талаан арыллыбытынан, улахан сөбүү-махтайыы буоллун! Үтүктүү курдук уустук жанр артыыһа, бэйэ-бэйэни кытта суустаһыы, күлүү-элэк, тыл-өс хайдах курдук эрчилиннэххэ тахсарын, көрөөччүнү көчүтэрин санаан кэбис! Чэ, кинигэбитин иннин-кэннин быһааран бүтэбин. Сэҥээрэн аахтым, тылгын-өскүн көрдүм. “Эн оҕо этин, отон этин” – омугун махталын ылбыт сүүнэ артыыс!

Бары киэн туттабыт, өссө да сахан аатын ааттата тур, үлэлээ, үрдүк чыпчаалы дабыт диэн алгыыбыт.

Мэнгэ Хаҥаластан эдьиийин,
Учууталлар учууталлара,
педагогической үлэ бэтэрээнэ
Анастасия КЕРЕМЯСОВА.

Хара Алданга оскуола аһыллыта (Г.В. Егоров-Бартыһаан Дьөгүөрэп төрөөбүтэ 145 сылын көрсө)

1930–32 сыллардаахха Хара Алдан нэһилиэгэ (билингинэн Таатта улуунугар киирэр) Уус Алдан оройуонугар киирэ сылдыбыта. Онон нэһилиэк салайааччылары Уус Алдан киинэ Борогонго баралларыгар кэллэллэригэр Гражданскай сэрии Дьоруойа Г.В. Егоров олорор Тандатыгар сылдьан, хайаан да кинини көрсөллөрө. Ол көрсүһүүлэригэр оскуола астарыахтарын баҕаралларын кэпсиппэлэрэ. Кинилэр кыһалбаларын өйдөөн, Г.В. Егоров оскуола дьизин туттарыыга көмөлөһөр санааламмыта.

Онон нэһилиэк олохтоохторо оскуола дьизэ тутулуор диэри Хоту Хараба “Бээйэ өтөбө” диэн М.Г. Старостин (Бээйэ) дьизитигэр биир хону эбии салгыы тутан, 1931 сыллаахха икки кылаастаах оскуола аспыттар. Онно 40-ча оҕо үөрэнэрэ. Кинилэртэн урут ликбезкэ үөрэнэн ааҕар, суруйар өттүлэрин – II кылааска, онтон үөрэммэтэхтэрин I кылааска ылбыттара.

1930 сыллаахха “Бары бүттүүн үөрэхтээһин” туһунан сокуон ылыллы-

быта. Онон төһө кыалларынан ханна баҕарар, ордук хоту, уһук сирдэргэ оскуолалары аһыны сэбиэт, баар-тыа тэрилтэлэрэ өйүүллэрэ. Ол да иһин Г.В. Егоров, Хара Алданга оскуола туттарарга үп көрдөһө, Москваба БСКСК (ВЦИК) Бэрэссэдээтэлэ М.И. Калининга тийэн туруорсан, элбэх көмөнү ылбыта.

1932 сыллаахха Гаврил Васильевич, Дьокуускайтан кэлэн, олунньуга оскуола дьизин тутууну саҕалаабыта. Маһын

көрдөн, тизээн, тутулуохтаах Киргизлэй Өтөбө диэн сиргэ киллэрэн, таҥастаан акылаатын түһэрбиттэрэ. Бэс ыйыгар оҕобун кирииччэтин үктээбиттэрэ. От үлэтин кэмигэр тутуу үлэтэ тохтотуллубута. Күһүн, от үлэтэ бүппүтүн кэннэ, тутууну ситэрэн, 1932 сыллаахха Өкөөп өрөбөлүүссүйэтин 15 сылын саҥа оскуолаҕа бырааһынныктаабыттара. Оскуола киэн-куон үөрэнэр дьизэлэммитэ. Паарталары, ыскамайакалары, остуоллары, олоппостору, дуоскалары төрөппүттэр бэйэлэрэ онгорбуттара.

1932–33 үөрэх дьылыгар 4 кылааһы соботох учуутал Ф.М. Старостина симиэнэн үөрэппитэ. “Үөрэнэргэ кинигэ, тэтэрээт, харандаас тийибтэ. Оҕолор ыраахтан, 10-ча километирдээх сиртэн сылдьан үөрэнэллэрэ. Ол эрэри уругу көтүтүү, сүрбэлдээһин, дьыбэ үлэни толорбот буолуу сэдэх этэ”, – диэн ахтара учуутал. 1933–34 үөрэх дьылыгар Ф.В. Попова иккис учууталынан кэлбитэ. 1934–35 үөрэх дьылыттан И.А. Винокуров 3 сыл устата соботобун үлэлээбитэ. Онон оскуолаҕа эмиэ икки кылаас баар буолбута. 1934–35 үөрэх дьылыгар – III, IV, 1935–36 – I, IV, 1936–37 дь. I, II кылаастар бааллара.

Мантан атын кылаас оҕолоро Уус

Тааттаба баран үөрэнэллэрэ. Ас-танас, суол-иис мөлтөбүнэн оҕолор үөрэммэккэ олорон хаалаллара. Кэлинги сылларга оскуола толору 4 кылаастаммыта. Иккилии учуутал үлэлиир буолбута. Оскуола аһыллыытын маңнайгы сылларыттан пионер тэрилтэтэ баара. И.А. Винокуров пионерга киирэр оҕолору олус кичэйэн бэлэмниирэ.

Оччолорго нэһилиэккэ кулууп, библиотэикэ, киинэ суохтара. Онон култуурунай-маассабай үлэ барыта учууталлар уонна үөрэнээччилэр күүстэринэн тэриллэрэ. Үөрэбэ суох улахан дьону үөрэтии, өрөбөлүүссүйэбэ, бэлиитикэбэ аналлаах бырааһынныктары тэрийэн атаарыы учууталлар уонна үөрэнээччилэр быһаччы эбээһинэстэрин курдук буолара.

Г.В. Егоров туттарбыт оскуолатын үлэтин сыл аайы көрө-истэ кэлэрэ. Үөрэнээччилэр кинини үөрүүлээх илиниэйкэбэ эбэтэр пионерскай тэрээһингэ олус чиэстээн көрсөллөрө.

Александр ХОВРОВ,
СӨ култууратын туйгуна,
Ем.Ярославскай аатынан түмэл
дириэктэрин солбуйааччы.

Элбэх оҕолоохторго туох чэпчэтии баарый?

Арассыйаҕа үһүс кырачаанҥын күн сиригэр көр-
дөрдүг да – элбэх оҕолоох кэккэтигэр киирэ-
бин. В. Путин ыйаабыгар олобуран, ханна да
тиийдэргин федеральной чэпчэтиигэ хапсар
чиэстэнэбин.

Оттон эрэгийиэн таһымнаах чэпчэтиини –
Саха сиригэр эрэ. О.э. федеральной чэпчэтиини
таһынан эрэгийиэннэр эмиэ олохтуулар. Ону
сиһилии Соцпуонда эбэтэр социальной көмө
управлениетын саайтарыгар киирэн билсэр
кыахтааххын. Элбэх оҕолоох ыал статуһун ылар-
га МФЦ-га эбэтэр социальной көмүскэл тэрил-
тэтигэр тийэн сайабылыанньалаһаахха
эбэтэр ону дьиэбиттэн да тахсыбакка
олорон, “Госуслуги” портал нөнгү эмиэ
ситиһиэххэ сөп.

Элбэх оҕолоох статуһа болдьобо
суох бэриллэр. Ол эрэри элбэх
оҕолоох чэпчэтиитинэн улахан оҕобут
18 сааһын туолуор диэри туһанабыт.
Оттон күнүскү үөрэххэ үөрэнэ киирбит
түгэнигэр чэпчэтии көрүллэр кэмэ 23
сааһыгар диэри уһаан биэрэр.

Элбэх оҕолоох диэн официальной
статустаммыт түгэнгэр, аччыгый оҕон
14 сааһын туолуор диэри сыл аайы
туһанар уопускабын бабарбыт кэмнэр
ылар бырааптанабын (биллэн турар,
тэрилтэбин эрдэттэн сэрэтиэхтээххин).

Хамнас нолуогар чэпчэтии

Ону таһынан, син эмиэ атын оҕолоох
дьон курдук, хамнаскыттан төлөнөр
нолуокка “вычет” онгортторор кыах-
танабын. Ол эбэтэр, аабыллар хамна-
скыттан бастагы уонна иккис оҕобо 1, 4
тыһ. солк. көбүрэтэн баран, дьэ, НДФЛ
13 бырыһыаннаах нолуогун төлөтөллөр.
Оттон үһүс уонна онтон кэлэр оҕон
аайы ити кээмэй улаатан, 3 тыһ. солк.
буолбут. О.э., ити сууманы көбүрэтэн
баран, нолуоктуулар.

Манна даҕатан эттэххэ, оҕолоргуттан
хайалара эрэ 1-кы уонна 2-с группалаах
инбэлиит буоллабына (18 сааһын туола
илик эбэтэр туоллар да күнүскү үөрэххэ
үөрэнэр буоллабына, 23 сааһыгар ди-
эри), төрөппүккэ эбэтэр иитэ ылбыт
киһиэхэ “вычеттанар” кээмэй 12 тыһ.
солк. быһаарыллыбыт. Оттон эппэкиин
эбэтэр попечитель буоллаахха – 6 тыһ.
солк.

Онуоха оҕолорун төрөөбүт сибиди-
этэлистибэни үлэлиир тэрилтэн
бухгалтериятыгар биитэр быһа нолуок
уорганыгар да туттарыаххын сөп. Ону
сыл сабаланытыгар туттарар ордук.

Сир, дьиэ-уот нолуогар чэпчэтии

Арассыйаҕа сир учаастагын “вы-
чета” 6 суотайга дьайар. Онтон киэн
сирдээх түгэнгэр, ордук иэнигэр
син биир нолуок төлөнөр. Бу манньк
чэпчэтии быһа онгоһуллуохтаах. Оттон
онгоһуллубатах түгэнигэр ФНС саайты-
гар киирэн биитэр “Госуслуги” нөнгү

да сайаапкала-
һар кыахтаах-
хын. Онуоха
оҕолоргут тө-
рөөбүт сибиди-
этэлистибэ-
элэрин эмиэ
хачайдыыгыт.

Оттон баай-дуол
нолуогугар
“вычет” хайдах
аабылларый? Элбэх оҕолоох ыал хас
биирдии 18-гар диэри саастаах оҕотун
аайы олорор кыбартыратын 5 кв. м
“вычеттанар”. О.э., ити кээмэй нолу-
октаммат. Холобур, 3 оҕолоох киһиэхэ
кыбартыра 15 кв. м. иэнэ нолуоктам-
мат. Оттон кыбартыраба буолбакка
туһунан дьиэбэ олоорооччуларга ити
“вычеттанар” кээмэй 7 кв. м эбит.
Бу чэпчэтии эмиэ быһа (автоматиче-
ски) көрүллүөхтээх. Ол эрэри араас
буолуон сөп, быһа онгоһуллубатах
түгэнигэр элбэх оҕолоох статустаах-
хытын кэрэһилиир докумуоннары –
оҕолоргут төрөөбүт сибидиэтэлистибэ-
лэрин илдэ, ФНС-ка тийэр быраапта-
аххын. (РФ НК, 403 ыст. тирэбирэбин).

Ипотекалаахха көмө уонна биэнсийэбэ эрдэ тахсыы

Ипотека төлөбүрүгэр 450 тыһ. солк.
субсидияҕа да хапсыаххын сөп. Болбой:
ити төлөбүрү үһүс эбэтэр онтон кэлэр
оҕон 2019 сыл тохсунньу 1 күнүттэн
сабалаан төрөөбүт түгэнигэр бэрилли-
эн сөп. Ол иннинээбилэр хапсыбаттар.
Сайабылыанньаны ипотека кирэдьи-
тин ылбыт баангар туттарыахтааххын.
Бу туһунан **Объясняем.рф** суруйар.

Оттон уонна биэнсийэбэ болдьобу
иннинэ тахсар буолабын. Саха сиригэр
2 оҕолоох ийэлэр бэлиэр 50 саастары-
гар тахсаллар, онон бу сонун биһиэхэ
суолталамат буолуон сөп. Оттон Уһук
хоту уонна онно тэҥнээх сирдэргэ
кирсибэт атын эрэгийиэнгэ олохсуй-
даххына, дьэ, чачхы туһалаабын билиэн.
Онно биэнсийэлэнэр саас биһиэниттэн
үрдүк. Өскөтүн, үлэлээбит ыстааһын,
кыччаабыта, 15 сыл буоллабына эрдэ

тахсар бырааптанабын.

Саха сиригэр элбэх оҕо-
лоохторо сир учаастагын
босхо ылар эбэтэр сир
суох, тийбэт түгэнигэр,
кыра да буоллар,
харчынан
эмиэ ылар
кыахтаах-
тар. Манна
даҕатан эт-
тэххэ, Саха
сиригэр 3
оҕолоох элбэх оҕо-
лоох быһыытынан
аабыллар буолбута
быданнаата.

Итини тэнгэ Ийэ ха-
пытаала, оҕо төрөөтөбүнэ
бэриллэр биир кэмнээх
босуобуйа, декрет босу-
обуйата, кыра дохуотта-
аххын кэрэһилиир доку-
муоннары туттардаахха,
оҕо кэлим босуобуйата...
Быһата, оҕолоох дьону
өйүүр көмө балачча элбэх.
Тоҕо диэтэххэ, судаары-
стыба элбэх оҕолонууну
өйүүр.

Элбэх оҕолооххо – чиэс, бочуот!

Маны таһынан Арассыйаҕа соци-
альной өттүнэн эппизитинэстээхтэрин
көрдөрбүт уонна оҕолорун бары өттүнэн
дэгиттэр сайдыылаах гына иитэн
таһаарбыт ийэлэргэ анаанар судаа-
рыстыбаннай наҕараадалар бааллар.
“Төрөппүт албан аата” («Родительская
слава») мэтээли ылар чиэстэммит ийэ
биир кэмнээх 200 тыһ. солк. бэлиэ-
тэнэр, оттон итинник ааттаах уордьаны
ылбыт ийэбэ 500 тыһ. солк. анаанар.

Дьэ, оттон “Дьоруой ийэ” бочуотта-
ах үрдүк ааты ыллааххына – 1 мөл. солк.
“лас” гына түһэр.

Уон уонна онтон элбэх оҕолоохторго сага өйөбүл

Уон уонна онтон да элбэх оҕолоох
ыаллар уонна итиччэ оҕону иитиигэ
ылбыт дьон, социальной хантараак
төрүтүгэр массына ылыналларыгар
анаан, көмө үп көрүллэр буолбут. Бу
туһунан СӨ Бырабыыталыстыбатын
уурааба кулун тутар 28 күнүгэр тахсы-
быт. Манньк көмө үп уон сылга биирдэ
эрэ бэриллэр. Элбэх оҕолонууну уонна
тулаайах уонна төрөппүт көрүүтэ-
истиитэ суох хаалбыт оҕолору дьиэ
кэргэнгэ иитэ ылары көбүлүүр, кини-
лэри өйүүр сыалтан толкуйдааммыт көмө
көрүгэ буолар.

Манньк өйөбүлгэ СОКУОННАЙ
СААСТАРЫН ТУОЛА ИЛИК эбэтэр 23
саастарыгар диэри күнүскү үөрэххэ
үөрэнэр уон уонна уонтан тахса оҕолоох
ыал хапсаллар.

Социальной хантараак туһунан тугу билиэххэ?

Быйылгыттан сабалаан,
социальной хантараа-
гы түһэрсэргэ сайаапкала-
һааччыттан, кэргэниттэн
уонна 18 сааһыгар диэри
оҕоттон уонна 23 сааһыгар
диэри күнүскү үөрэххэ үөр-
нэр оҕоттон ураты атын ай-
махтар дохуоттара, төһө да
биир дьиэбэ олоруттарын
иһин, учуоттаммат буолбут.
Бу иннинэ кинилэр дохуот-
тара аабыллара үһү.

Социальной хантараакка хапсар
кыах баарын, суобун хайдах билиэххэ?
Ол – ыал биир киһитигэр тиксэр до-
хуот орто көрдөрүүтүттэн тутулуктаах.
Ону билэргэ уопсай дохуоккутун дьиэ
кэргэн ахсааныгар түгэтэбит. (Үөһээ
абзацка кимнээх онно киирсэллэрэ ки-
ирдэ). Ол тахсыбыт суума Саха сиригэр
туһааннаах кэмгэ дьайар тийгинэн оло-
руу мунутуур алын кээмэйиттэн кыра
буоллабына, хапсар кыахтааххыт. Ол
аата, тийхиммэт-түгэммэт олохтооххо
киирсэргит быһыытынан, судаарыстыба
эһиэхэ бэйэ дьыалатын аһан биитэр
кэтэх хаһаайыстыбаларын сайынна-
рарга туһанныннар диэн, социальной
хантараак түһэрсэн, 500 тыһ. солк.
тийэ көмө үбү биэрэр. Сайабылыанньа
биэрбит кэмгиттэн үс инники ыйдаабы
дохуоккутун учуоттуулар. Сыллаабыны
буолбатах. Былырын өйөбүл үп элбээ-
битэ 300 тыһ. солк. этэ. Быйылгыттан
үрдээбит. Сэнгээрбит дьон **8-800-100-
0001** төлөпүөтүгэ эрийэн ыйыталаһар
кыахтааххыт.

Социальной хантараакка хапсыах-
хын саныыр буоллааххына, Судаарыс-
тыбаннай өнгө порталыгар киирэн,
“услуги” баһы баттаан, “Оказание
государственной социальной помощи
малоимущим семьям и малоимущим
одиноко проживающим гражданам на
основании социального контракта”
диэни талан, сайабылыанньа ытабын.
Быраабыла быһыытынан, 10 үлэ күнүн
иһинэн харда кэлиэхтээх, арай эбии
үөрэтии эрэйиллэр түгэнигэр ити бол-
дьох уһуон сөп.

БИЛЭБИН ДУО?

Дьокуускайга – нейрогимнастика

“Кэнники кэмгэ өйгө тутар дьобу-
рун, болбонтон мөлтөөбүт, бытаара
быһыытыбыт, олус сылааргыыр курдук
буоллааххына, бу гимнастикаҕа кэлэн
босхо дьарыктанааххын сөп”, – диэн,
төлөпүөн нүөмэрдээх биллэри сый-
дыарын көрөн ыйыталаһа сырыттым.
Бу эрчилли уратыта – үөһэ сурул-
лубут кэһиллиини көннөрөр, мэйии
үлэтин тэтимирдэр, координацияны,
туругу тулсарар. Дьарык муус устар 12
күнүттэн сабалаан, бэнидизньик (аан

күн), сэрэдэ (орто күн) уонна бээтинсэ
(чэбэр күн) күннэргэ сарсыарда 8 ч
сабаланаар. Буолар сирэ – Федор Попов
аатынан уул. 16/4 дьиэтин таһа. ЯРПНД
Психотерапевтической киин аттынаабы
былаһаакка. 15–20 мүн. уһуннаах дьа-
рыгы психотерапевт быраас Алтана
Владимировна Алексеева ытар.

Сийилии **8-924-864-5658, 507-968**
нүөмэргэ эрийэн, ыйыталаһааххытын
сөп.

Үөрэнээччи үрүсээгин туһунан

СанПиН ирдэбилинэн, оскуола
үөрэнээччин үрүсээгэ олус ыарахан
буолоо суохтаах. Кылаастарынан көрөн,
манньк нуорума баар эбит:

1–2-с кылаас үөрэнээччилэрин киэ-
нэ – 1,5 кг ыарыа суохтаах.
3–4-с кылаастарга 2 кг ордуо су-
охтаах.

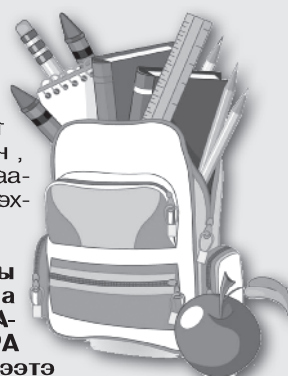
5–6-с кылаастарга – ыараабыта 2,5
кг буолуон сөп.

7–8-с кылаастарга – 3,5 кг диэри.
9–11-с кылаастарга – 4 кг тахсыа

суохтаах.

Оҕолоргут
үрүсээгин,
дьээбэбэ,
ыйаа-
һыннаан
көрүөх-
хүтүн сөп.

Балаһаны
Татьяна
ЗАХАРОВА-
ЛОНУУРА
бэлэмнээтэ

Манчаары Киппирийээнгэ кыстааһына

Биир күһүн Манчаары Баһылай Тэбиик нэһилиэгэр (Дүпсүн) олохтоох, уруккуттан билсэр Киппирийээн Протопоповка тийээн кэлбит. Ону ким да билбэтэх. Киппирийээн туох да үөрэбэ, баайа суох, көннөрү сэниэ олохтоох эрэ ыал эбит. Агаардас өйүнэн-санаатынан эрэ улуунун иһигэр биллэр-көстөр киһи буолбут. Кини Даркылаах диэн алаас арбаа баһыгар сыыр анныгар сахалыы балабан туттан олорбут. Кэргэнэ Настааччыа эмиз бэрт өйдөөх дыахтар эбитэ үһү. Оболоро суоҕа.

Киппирийээн дьэитин уонна хотонун икки ардыгар кыбычаан хос онгортон, биир кыһын Манчаары Баһылайы кыстаппыт. Саас Манчаары сүүрүк аты ыгырыттан тутуһа сылдьан алаас тыатын сабатынан хаста да эргийэ сырсаан, сүһүбүн тэнитэрэ үһү.

Арай биирдэ саас Манчаары эт сии олорон Киппирийээнгэ киниэхэ олорон этэнгэ кыстаабытын, аны билигин онно-манна барыан-кэлиэн бабарарын эппит. Онуоха Киппирийээн: “Дьэ, доборум эрэ буолларгын, эн миэхэ олорбуккун иэгийэр икки атахтаахха этэйэйэбин. Кэлин ханна кыстаабыккын ыйгытар күнээх буоллахтарына, мин оннубар Баакылаан Дьаакып диэн баай киһини ыйан биэрээр. Кини дьэитэ эмиз мин дьэим курдук. Куораттан тахсан иһэн кини дьэитигэр араас бэлиэлэри онортуобум”, – диэбит. Манчаары онно сөбүлэспит.

Киппирийээн куораттан абыйаа хонугунан эргиллэн тахсан иһэн ол Баакылаан Дьаакыпка хоммут. “Билиси-көрсүү” онорбута буолан, биэс иһит арыгыны иһэрпит. Онтон итирэн-хайаан, дьыэлээхтэр бары эрдэ утуһан хаалбыттар. Киппирийээнни уҥа дьэки бастыҥ оронго сытыарбыттар. Кини онно сытан орон сэриитин улаҕа өттүгэр үс сиринэн быһабынан кэрдийс онорбут. Түүн таһырдыа тахсан бастыҥ сэргэ төрдүн буорун хаһан баран, үс сиринэн дьөлө үттээбит уонна буорунан сабарыйбыт. Онтон дьэи хангас

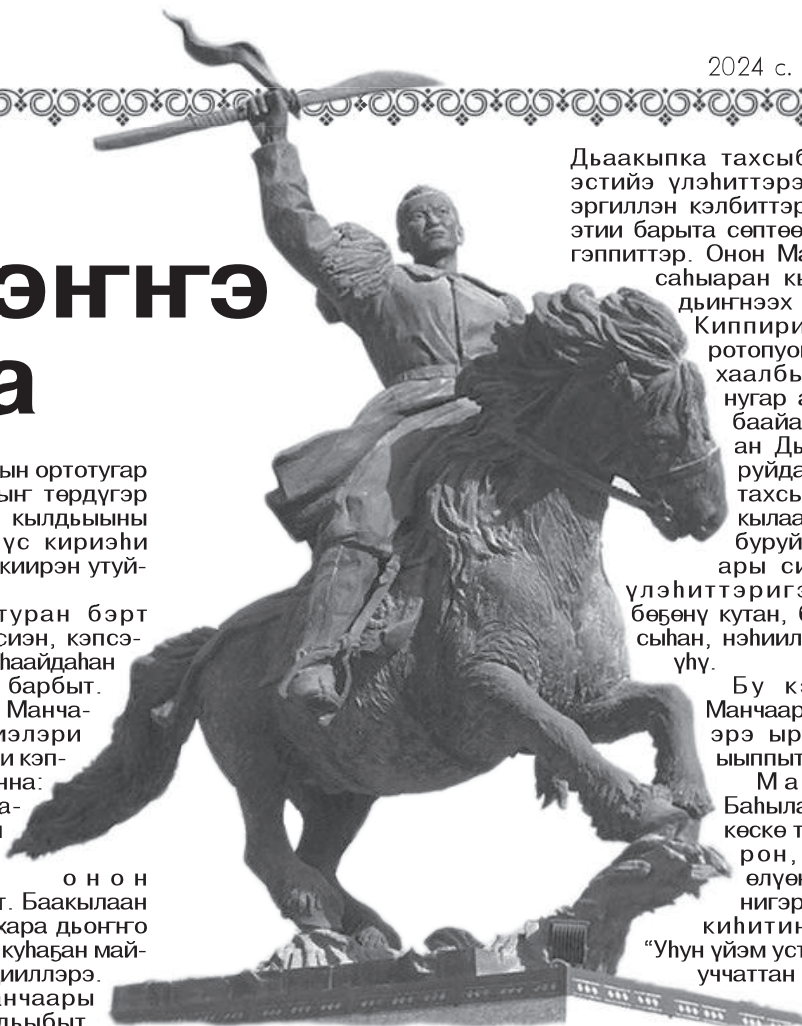
өттүгэр сылгы далын ортотугар турар чаллах хатыҥ төрдүгэр биир үрүҥ көмүс кылдьыыны уонна үрүҥ көмүс кириэһи көмпүт. Ол кэннэ киирэн утуһан хаалбыт.

Сарсыарда туран бэрт үчүгэйдик аһаан-сиэн, кэпсэ-тэн-ипсэтэн, быраһаайдаһан баран дьэитигэр барбыт. Дьэитигэр кэлэн Манчаарыга туох бэлиэлэри онорбутун сийилии кэпсээн биэрбит уонна: “Баакылаан Дьаакып хангас харабын анныгар үөннээх буолуоҕа, кинини онно билээр”, – диэбит. Баакылаан Дьаакыбы “кыра-хара дьонго аһара батталлаах, куһаҕан майгылаах киһи этэ” дииллэрэ.

Бу сайын Манчаары онно-манна сылдьыбыт. Киппирийээн сүбэтин быһыытынан, Баатабайтан Кусаах Хаппытыан кыһын Күөх Кэтириинэни илдьэ баран кылгастык олоро сылдьыбыт.

Ол күһүнүгэр тутуллубутун кэннэ, Манчаарыны куоракка киллэрэн силиэстийэлээбиттэр. Бу ааспыт кыһыны ханна кыстаабытын ыйыппыттарыгар, Манчаары: “Ааспыт кыһын мин Баакылаан Дьаакыпка кыстаабытым”, – диэн этэн биэрбит. Ити көрдөрүүтүгэр олобуран, Баакылааны ыгыран ылбыттар. Кини онно: “Манчаары кыһын миэхэ олорботоҕо, мин кинини букатын билбэппин”, – дии сатаабыт да, син биир буруйга тардан барбыттар. Баакылаан Дьаакып: “Өскөтүн кинини кытта билсэрэ буолуо дии саныыр буоллаххытына, миигин элбэх киһини кытта булкуйан көрдөрүҥ, онтон кини миигин булан ыллын. “Элбэх дьонтон булан ылыа суоҕа” диэн таһара иннигэр андабайабын, буруйум суоҕа көстүө этэ”, – диэбит. Ону силиэстийэ ылыммыт.

Баакылаан Дьаакыбы 40 киһини кытта булкуйан киллэрэн Манчаарыга көрдөрбүттэр. Манчаары Баакылааны хангас харабын анныгар баар үөнүнэн билэн: “Оо, доборум, Баакылаан Дьаакып, бу олорор эбикиин дуу?” – диэбитинэн утары хааман тийэн, илиититтэн харбаан ылан дорооболоспут.

Дьаакып олус уолуйбут, куттаммыт. “Оччобуна, миэхэ кыстаабыт буоллабына, мин дьэибин-уоппун ойуулаан биэрдин”, – диэбит. Онуоха Манчаары Баакылаан Дьаакып дьэитин үүт-үкчү ойуулаан биэрбитин таһынан, онно били Киппирийээн онортообут бэлиэлэрин кэпсээн биэрбит. Силиэстийэ үлэһиттэрэ ол бэлиэлэри көрө Баакылаан Дьаакыбы илдьэ тыаҕа тахсыбыттар. Манчаары түрмэбэ хаалбыт.

Ити кэмгэ Киппирийээн ойбо Настааччыа куоратчыттарынан Манчаарыга сиикэй арыы ыппыт. Кинилэртэн биирдэстэрэ Күөх Кэтириинэ хат буолбутун туһунан Манчаарыга кэпсээбит. Онуоха Манчаары наһаа үөрэн-көтөн экирии түспүт уонна: “Манчаары уола Кэнчээри буоллун”, – диэбит. Дьыҥинэн, Кэтириинэ дьоно кыстара аатырбыт ороспуй Манчаарыттан оҕолоох хааларын улаханлык сөбүлээбэтэхтэр. Ол иһин бэрт кистэлэнгинэн кыыстарын илбэттэрэн ол оҕону түһэртэрэн кэбиспиттэрэ үһү.

Манчаары били Настааччыа ыппыт арыытын иһиттэн хас да манньыаты булан ылбыт уонна олору саамай ыарахан күннэригэр туттубута үһү.

Манчаары “онортообут” бэлиэлэрин көрө Баакылаан

Дьаакыпка тахсыбыт силиэстийэ үлэһиттэрэ куоракка эргиллэн кэлбиттэр уонна ол этии барыта сөптөөбүн бигэр-гэппиттэр. Онон Манчаарыны саһыаран кыстатыыга дьыҥнээх буруйдаах Киппирийээн Боротопопов куотан хаалбыт, ол онугар атын улуус баайа Баакылаан Дьаакып буруйдаах буолан тахсыбыт. Баакылаан Дьаакып буруйтан куотары силиэстийэ үлэһиттэригэр бэрик бөбөнү кутан, баайа эстэ сыһан, нэһиилэ куоппута үһү.

Бу кэнниттэн Манчаарыны ханна эрэ ыраах көскө ыппыттар.

Манчаары Баһылай Бүлүүгэ көскө тахсан олорон, кырдыан өлүөн аҕай иннигэр, биир Нам киһитин көрсөн: “Уһун үйэм устатыгар нуучаттан да, сахаттан да үгүс үтөнү да, мөкүнү да

көрсүбүтүм буолуо. Ол гынан баран Дүпсүн улууһа Киппирийээн Боротопоповтан ордук дириҥ өйдөөх, көнө санаалаах үтүө киһини билбэтэбим”, – диэбитэ үһү.

Ол Нам оҕонньорун мин эдэр сылдьан сирэй көрсүбүтүм, онно миэхэ ити курдук кэпсээбитэ. Оттон оччотообуга Дүпсүн улууһун кулубата Дмитрий Попов: “Мин бэйэм улууһум иһигэр соботох Киппирийээн-тэн эрэ дьулайабын, толлобун”, – диирэ үһү. Кэники Киппирийээн өлбүтүн кэннэ иингэ түһэрэллэригэр: “Хаарыаннаах да төбөнү хара буор баттыа буоллаҕа!” – дэһэ-дэһэ, мустубут дьон бэркэ аһыйбытара, аймаммытара үһү.

**70 саастаах
Петр Прибылых
1944 с. кэпсээбитин
И.Березкин суруйуута.**

Быһаарылар:

1. Киприян Протопопов урукку Дүпсүн улууһун Тэбиик нэһилиэгэр Даркылаах диэн сир арбаа баһыгар олорбут. Ити алааһы 1944 с. И.Г. Березкин уонна сэхэнньит П.П. Прибылых баран көрө сылдьыбыттар. Онно Киприян Протопопов өтөбүн онно биллэр этэ, арбаа дьэкиинэн ааннаах балабан быһыылааҕа. Киприян унуобун эргизһинэ Даркылаах

сырыын үрдүгэр бүтүн туара. Кини 1843 с. өлбүт.

2. Архыып докумуоннарыттан көрдөххө, кини аата “Баакылаан Дьаакып” диэн буолбакка, “Баахылаан Киргизэлэй” диэн эбит. Сүрэхтэммит аата, Григорий Алексеев. Борогон улууһун Сынгаах нэһилиэгэр Балабаннаах Уруҥах диэн сиргэ олорбут. Бэйэтин нэһилиэгэр чаччыына эбит. Олус элбэх оҕолооҕо: уон уоллааҕа, уон кыыстааҕа. Олортон биир Иирээн Уһук диэн уола кэлин Сынгаах нэһилиэгэр кинээс, Борогон улууһугар кулуба буолбут. Улахан баай уонна наһаа баттыгастаах тойон эбитэ үһү.

1833 с. сааһыгар Баахылаан Киргизэлэй Күөх Кэтириинэни ойох ылаары кэпсэтэ сатаабыта докумуоннартан биллэр. Ону кыыс аҕата Кусаах Хаппытыан батан ыппыт. Мантан сиэттэрэн силиэстийэ уорганнара “батан ыппыттарыттан өһөөн, ону ситиһээри, бу Баахылаан соруйан Манчаарыны кигэн Күөх Кэтириинэни ыйан ыппыт буолуохтаах” диэн эрийэ сылдьыбыттар эбит.

3. Манчаары Охотскайдааҕы хаатырга үлэтигэр күрэээн кэлэн баран, 1832–1833 дьыл кыһыныгар Киприян Протопоповка саһан кыстаабытын туһунан силиэстийэ дьыалатыгар туох да суруллубатах. Дьыала ис хоһоонуттан көрдөххө, кырдык, кыстаабыт да буолуон сөп курдук. Манчаары уонна Киприян Протопопов уруккуттан билсэр дьон эбиттэр. Ону Манчаары табаарыһа, Дүпсүн улууһун Тэбиик нэһилиэгин киһитэ Устин Стрекаловскай бастаан силиэстийэбэ этэн биэрэн баран, кэлин уларытан көрдөрбүт. Онно Дүпсүнүгэ байадыры халыы баран иһэн Манчаары Киппирийээнгэ үс сылгыны, таарбаҕан сабынныабын, онно эбии алтан дуйдаах, сирэйигэр үрүҥ көмүс симэхтээх ыгыырдаах манган аты биэрэн ааспыта этиллэр. Онон, арааһа, Манчаары чаччы Киприян Протопоповка кыстаабыт быһыылаах.

Оттон Манчаары ити 1833 с. күһүнүгэр тутулан баран, ааспыт кыһыны Чоочо баай уонна Егор Слободчиков тымныы ампаарыгар, кини көрүүтүнэн-хараыйытынан, кини аһатан-сиэтэн, түүнүн кини дьэитигэр итэн кыстаабыт гына эппит. Ити курдук Манчаары силиэстийэбэ соруйан сөбүлээбэт баайдарын дьыалаҕа эрийэр гына этэр идэлээх эбит. Онон Егор Слободчиков уолун уонна кэргэнин кытта силиэстийэбэ тардыллан баран, бэрт нэһиилэ төлөрүйбүт.

Күөх Кэтириинэ кырдыан олорон

Мин аҕам ийэтэ оччо-Млорго Байаҕантайга Бөтүрүүс Саабылыскайга хамначыттаабыта эбитэ үһү. Бөтүрүүс Саабылыскай ийэтэ Күөх Кэтириинэ онно тыыннааҕа, хаар манган баттахтааҕа, үтүө сөбөрүлээбэ, дьэи иһигэр-таһыгар тайахтаах сылдьара үһү.

Мин аҕам кэпсириинэн, Күөх Кэтириинэ бэйэтин курдук кырдыаҕас эмээхситтэр сырыттаһтарына, хангас оронго олорон былыргыны сэхэргиир эбит. Онуоха даҕатан, Манчаары туһунан: “Ээ, былыр, эдэр эрдэхпинэ дьон Манчаары туһунан кэпсэттэхтэринэ, кыбыста саныырым. Бэйэтэ миигин күүһүнэн илдьэ барбыта, миэхэ батынар кыах суоҕа. Онон барсарга тийибитим. Ол гынан баран, Манчаары миигин куһаҕанлык туттаахтааҕа.

Күн ыраахтааҕы илиитэ уһун буоллаҕа дии, онон биһигини олорор сирбититтэн сотору туттуттара. Ол хорсун бэйэлээх эдэр киһини, илиитин-атабын хандалылаан, түрмэбэ укпттара”, – диирэ үһү.

Мин аҕам кэпсириинэн,

Хаппытыан Силэпсиэптээх кыыстара Күөх Кэтириинэ Манчаарыттан хат буолбутун илбэттэрэн түһэттэрэн кэбиспиттэрэ үһү. Оттон ити Күөх Кэтириинэ улахан уола Бөтүрүүс Саабылыскай Манчаарыга туох да сыһыана суох киһи. Хара ба-

раан дьүһүннээбэ, кылардыгы харахтааҕа, лис курдук искэн эттээбэ-сииннээбэ, илиитинэн күүстээбэ эрэри атабынан мөлтөбө үһү. Бу бэлиэлэр Бөтүрүүс Саабылыскай Манчаарыга букатын маарыннаабатын уонна Манчаары уола буолбатабын көрдөрөллөр.

Быһаарылар:

1. Бөтүрүүн Саабылыскай – Петр Дмитриевич Заболоцкий, Байаҕантай улууһун I Байаҕантай нэһилиэгин кинээһэ, Күөх Кэтириинэ улахан уола. Саха сэхэнинэн, чиэппэр күүстээх киһи.

2. Күөх Кэтириинэ – Дүпсүн улууһун Баатабай нэһилиэгин чаччыыната Капитон Слепцов кыһа. 1833 с. балабан ыйын 8 күнүгэр Манчаары күүһүнэн күрэтэн илдьэ барбыт дыахтара. Ол сырытыгар Манчаары Устин Стрекалов-

скай уонна Иван Степанов диэн доботторун кытта үһүө буолан сылдьыбыттар. Биллэрин курдук, Манчаары Күөх Кэтириинэни кытта Хангалас Нөөрүктээйитин тыатыгар онгостубут арбаа-дьэитигэр кыстаары онгостон олорон, балабан ыйын 24 күнүгэр тутуллубута. Ол эбэтэр, кинилэр уонтан эрэ тахса хонук бииргэ олорбуттар.

Манчаары күрэтэ сылдьыбытын кэннэ, төрөппүттэрин урукку кэпсэтиилэрин быһыытынан, Күөх Кэтириинэни Байаҕантай улууһун кулубатын уола Дмитрий Николаевич Заболоцкийга эргэ биэрбиттэр. Ити Дмитрий Заболоцкий кэлин нэһилиэгэр кинээстэ-эбитинэн уонна “Манчаары кэлэн кэргэммин Кэтириинэни иккистээн уоран барыа” диэн куттанан, Бүөр диэн сиргэ икки мэндизэмннээх, саанан ытар чуолбаннырдаах ампаары туттарытынан биллэр.

“Манчаары норуот номоҕор” кинигэттэн.

Нева кытылыттан – аан дойдуга

Санкт-Петербург куорат Пушкин оройуонугар мас тардыһытыгар Арассыыйа XX чөмпүйэнээтэ түмүктэннэ.

Кы а й ы ы л а а х т а р – Кыргызстанга аан дойду, иккис буолбуттар – Грузияба Дьобу-руопа түһүлгэтигэр, үһүс бири-истээх миэстэбэ тиксибиттэр Казахстанга Көс омуртар оон-ньууларыгар (Игры кочевников) кыттар быраабы ыллылар. Дойду официальной күрэхтэһиитэ 2015 сыллаахха буолбута (официаль-ная суоҕа 2005 сыллаахха), бу иннинэ чөмпүйэнээти Казанга, Нальчикка, Уфаба, Чебоксарыга, Калугаба, Москубаба, Тверьга ыытан тураллар. Саха сири-ин ки-ил маһы эрийэ тутар мадьынылара бэйэбит төрүт көрүнгүтүгэр төһө да фаворит быһыытынан көрүллүбүттэрин иһин, сылтан сыл эрэгийиэннэр ох курдук онгостон, куустук курдук куюннан кэлэр буоллулар. Быйылгы түһүлгэбэ 28 эрэгийиэнтэн 224 спортсмен күүрээннээх күрэххэ, хатыһылаах хапсыһыыга күөн көрүстэ.

Саха сириттэн 26 мадьыны кыттан, 41 мэтээли ыллылар. Ыарахан ыйааһынга Өлүөхүмэ боотура **Евгений Попов** хас эмэ сыллар тухары хотторуу диэни билбэтэх Вязьма буха-тыырын Виктор Колибачугу кыайа-хото туппуга күрэхтэһии сенсацията буолла! Өссө би-ир үөрүүлээх кылбар кыайыыны 90 кг **Егор Атласов** бэлэхтээтэ. Оттон аан дойду үс төгүллээх чөмпүйүөнэ **Дмитрий Попов** Арассыыйа чөмпүйэнээтигэр ахсыс кыһыл көмүс мэтээлин түөһүгэр кэттэ. Мас тардыһы-көрүнгүн “номобо” **Павел Чер-ноградский** икки сыл тохто-бул кэннэ бастакы ыстаардын онгордо. Калугаттан сылдыар Арассыыйа би-ир лиидэрэ **Иван Галкин** кыайыытын кэннэ тап-тыыр кыһыһын помоска ыгыран, кэргэн тахсарыгар этии кил-лэрэн долгутта. Быйылгы чөмпүйэнээт саамай өйдөнөн хаалбыт түгээнэрэ ити курдук буоллулар.

Эдэрдэр үчүгэйдик кытыннылар

Саха сири-ин сүүмэрдэммит хамаандатын сүрүн тириэньэ-рэ Алексей Агапов күрэхтэһии хаамыытын бу курдук сыана-лыыр:

– Былырыын 10 кыһыл көмүс мэтээллээх этибит. Быйыл онтон түспэтибит: 10 – кыһыл көмүс (7 эр киһи, 3 дьахтар), 7 – үрүң көмүс (4 эр киһи, 3 дьахтар), 9 – боруонса (7 эр киһи, 2 дьахтар), улахан дьону, оҕолору холбоон 41 мэтээллэннибит. Сорох ли-идэрдэрбит хаалбыттара, ол да үрдүнэн сыалбытын-сорук-путун ситтибит. Өрөспүүбүлүкэ чөмпүйэнээтин түмүгүнэн 14 ыйааһынтан 3 аан дойду кыайыылааба эрэ хотторботобо, уоннаабылар кыайтараннар, сүүмэрдэммит хамаанда са-стааба уларыбыта. Быйылгы түһүлгэбэ эдэр уолаттарбыт үчүгэйдик кытыннылар. Артур Жирков хаһан да бастыы илигэ, Павел Павлов хамаандаба быйыл санга киирбитэ, өрөспүүбүлүкэбэ 2-с, манна эмиэ үрүң көмүс мэтээли ылла – олохторугар бастакы улахан ситиһиилэрэ. Андрей Винокуров 80 кг күүстээх састаапка киирсэн, кыахтаахтык бастаата. Өссө би-ир эдэр уолбут Уус Алдантан Егор Атласов 90 кг өрөспүүбүлүкэбэ 3-с буолбута, манна кэлэн бастаата. Никита Татаринов бастакытын кыттан, боруонса мэтээли ылла – инни-килээх уол. Чэ, эдэрдэри эттэххэ ситигирдик. Дмитрий Саввин 4 сыл субуруччу хотторбокко сылдыар, Арассыыйаттан 5-с кыһыл көмүс мэтээлин ылла. 70 кг Саха сири-ин хамаандатыгар суоттамыппыт гынан баран, бу ыйааһынга бэйэбит уолбут, Ала-нияттан кыттар, Сергей Констан-тинов ылла. 75 кг өрөспүүбүлүкэ финала хатыланна: икки Амма мадьыныта Василий Захаров уонна Евгений Удин кииристи-лэр. Би-ир саамай саастаах спор-

тсменныт – 38-таах Алексей Фе-доров – 3-с буолла. 125 кг Эрчим Баппагай аан дойду үс төгүллээх чөмпүйүөнүгэр Иван Галкинга кыл мүччү хотторон кэбистэ, манна судьуйалар өттүлөрүттэн кыра сыһа суоттааһын табыста. Уонна биһиги туспутугар улахан үөрүүнү ыарахан ыйааһынга Евгений Попов аҕалла! Аан дой-ду хас да төгүллээх мунгутуур кыайыылааба Виктор Колиба-чугу 2:1 ахсаанынан сабырыан, өтөрүнэн кэлбэтэх кыһыл көмүс мэтээлбитин ылла. Бу иннинэ Колибачугу Томпо хоһууна Сергей Фролкин кыайан турар, уопсайынан, хардарыта кыай-сааччылар.

Дьахталлар 5 ыйааһынга 8 мэтээли ыллылар

Кыргыттарга би-ир саамай күүтүүлээх киирсиинэн 55 кг Наталья Черноградская уонна Валентина Суханова икки ар-дыгар буолла. Өрөспүүбүлүкэбэ Суханова кыайыт буолабына, Питергэ Черноградская ре-

ванш ылла. Валентина кэнни-ки күүскэ эптэ, миэстэ иһигэр куруук баар. 65 кг Нораiana Трофимова өрөспүүбүлүкэбэ 3-с буолбута, сүүмэри ааһан, кыайталаата. Елена Алексеева би-ир сыл дьарыктаммыт диэтэх-хэ, куһағана суохтук кииристэ, бастакы чөмпүйэнээтигэр би-риистээх миэстэбэ кыранан тийбэтэ, инникитин кэтэһэбит. Үөһэ ыйааһынга киһибит суох этэ. Татьяна Баишева би-ир биричиннэнэн кыайан кытты-бата. Ол эрэри ыам ыйыгар Красноярскайга дойду мунгутуур кыайыылаабын быһаарар күрэхтэһиигэ барыаба. Дьахтал-лар уопсайа 3 кыһыл көмүс, 3 үрүң көмүс, 2 боруонса мэтээл-лэри ыллылар.

Миэстэлэспиттэр үс улахан күрэхтэһиигэ Саха сири-ин чизин көмүскүөхтэрэ

Уопсайа 26 спортсмен кы-тынна. Спортсменнар бэлэм-нэрэ үчүгэй этэ, икки нэдиэлэ “Өрөгөй” киинтэ үрдүттэн оло-рон эрэ эрчиллибиппит. Түгэни туһанан, **дириэктэр Михаил Пахомовка** махталбытын бил-лэрэбит! Атын эрэгийиэннэр эбиллэн иһэллэр, Чувашия биһигиннээбэр элбэх кытта-аччылаах кэллэ – 33 киһилээх. Миэстэ иһигэр олорсор эрэгий-иэннэр бары күүстээх утарсыыны онгороллор. РУСАДА допины утары үлэлиир аабыныстыбаттан сэмнээргэ лиэксийэ аахтылар, сүрүн ирдэбиллэри өссө төгүл тоһоҕолоотулар. Күрэхтэһиигэ талан, аргыйах киһиттэн боруоба ыллылар. Быйылгы үбүлүөйдээх чөмпүйэнээппит Нева кытылыгар бэрт тыһааһыннаахтык, сэргэхтик үрдүк таһымга ааста. Эһиилги чөмпүйэнээти Москубаба ытыах буоллулар. Люберец куоракка.

Арассыыйаба миэстэлэспит-тэр аан дойду, Дьобуруопа, Көс омуртар оонньууларыгар кыттар барылаан испиһэккэ киирди-лэр. Бу чугаһынан, ыам ыйын 10–12 күнүгэр, Красноярскайга Арас-сыыйа мунгутуур кыайыылаабын быһаарар күрэхтэһиитигэр икки эр киһи, икки дьахтар кыттыыны ылаба, састаап кэлэр нэдиэлэбэ биллиэбэ.

Күрэхтэһиигэ биһиги би-ир идэлээхтэрбит успуорт суру-налыыстара Александр По-сельская уонна Дьулустан Сергеев миэстэтигэр тийиэн үлээтилэр. Кинилэргэ спор-тсменнар санааларын бу курдук үлэстэтэлэр.

Сергей Константинов, 70 кг чөмпүйэнээт кыайыылааба: – Сүрүн утарсааччылар-бын өрөспүүбүлүкэбэ күүстээх

өрүттэрин көрбүтүм, Арассыыйаба бастыырдыы ностуруйдаах кэл-битим. Бүтэһик үс сылбын наар 2–3-с буолуталыыр этим. Ол ин-нинэ суолталаах күрэхтэһиилэри барытын кыайыт буоламмын, мотивациям суох этэ, аргый абай кэлэн кыттан барааччы-бын. Былырыын, иллэрээ сыл хоттороммун, кыһыан-абаран, быйыл хайдах эрэ үлуктан кэлби-тим. Афанасий Платоновтаахха, Станислав Ивановтаахха курдук күүскэ ылсан туран, дьаныар-даахтык дьарыктанним. Онтум тутта биллэ. Урукку састаап олус күүстээх этэ. Аҕам Николай Эл-ляевич (дойду сүүмэрдэммит хамаандатын сүрүн тириэньэрэ) сүбэлии сырытта, уопуттаах Айсен Атастыровы, Павел Чер-ноградскайы кытта хардарыта бэйэ бэйэбитигэр наадалаах хамсанылары көрдөрөн, үчүгэй эбиллини ыллыбыт. Кыайыбын миэхэ “ыалдыбыт” дьонго, уол-бар аныыбын. Урут олох наады-бат курдуга, быйыл олус үөрбүт этэ. Кырдыга, кыайбатабым да ырааттаба дии.

Егор Атласов, 90 кг чөмпүйэнээт кыайыылааба:

– Оо, билигин даҕаны итэбэйбэккэ олоробун... Мин манна иккис нүөмэринэн кэлби-тим. Чувашияттан Егор Дегтя-ревы кытта ыарахан киирсиини онгордум. Бастаан баҕас долгуйа-долгуйа киирбитим, иккискэ бы-рачыас бырахпыттара дии, онно, төттөрүтүн, уоскуйбутум, үһүскэ эрэллээх киирбитим. “Ыксаа-бака киирэн ыстаартыам” диэн, хата, ыллым. Саатар биһиги ки-ирсибитин саамай бүтэһик ыып-пыттара дии – долгутуулаах этэ. Быйылгы чөмпүйэнээккэ финалга тахсардыы сыалланан кэлбитим уонна сэрэбиэйим табылынна. Питергэ аймахтардаахпын – Ат-ласовтар. Кинилэргэ баран, аал уоту оттон, арыылаах алаадынан күндүлээбиппит. Чугас күөл кы-тыытыгар, сиргэ-уокка эмиэ ала-ады уурбутум - онтум көмөлөстө дии саныыбын. Тириэньэрбэр Айсен Григорьевичка, ийэбэр аҕабар, миигин өйөөбүт дьонго, спонсордарбар махталбын бил-лэрэбин! Убайдарым Сергей Константинов, Павел Черноград-ский сүбэ-ама бизрэн, тэһгэ дьарыктанан, бу ситиһии кэллэ, кинилэри батыһаммын кэллэбим дии. Аан дойду чөмпүйэнээтигэр барар былааннаахпын. Бу диэн 90 кг кимнээх баалларын да бил-бэппин, дьэ, үөрэтиэм, көрүөм.

Дмитрий Попов, 105 кг чөмпүйэнээт кыайыылааба:

– Быйыл кыайыы этэнгэ кэлэ. Валентин Николаевы кытта ыарахан киирсии буолла – ба-рыларын 2:0 кыайан кэлбит уол, күүстээх этэ, эрдэттэн хайдах ки-ирсэрин көрөн бэлэмнэммитим. Ханнык баҕарар ситиһии элбэх сыраттан, дьүккүөрдээх дьарык-тан, күүстээх үлэттэн кэлэр. 2023 с. “Арассыыйаба кыайан баран тохтуурум дуу” дии санаабытым, өйбүн-төйбүн булаары, сынньана-ары кыра тохтобул ылбытым. Он-тон былырыын Саҥа дьыл иннинэ Федерация куубагар “киирис” диэннэр, онно кыттан бараммын, кыдыгыран кэлбитим. “Олобум тухары мас тардыспыт, онто суох сатаан сылдыбат эбиппин” диэн өйдөөбүтүм. Олус ахтыбыт этим. Ити мастан тохтообут кэммэр чэпчэки атлетиканан дьарыктам-мытым, дьаадараны бырабыы көрүнгүнэн. Уһук Илингэ кыт-тан, 2-с буолбутум. Хата, бу дьарыгым миигин физическай пуормабын тутта сылдыарбар көмөлөстө. Билигин мотивация баар. Былырыынгы тохтобул ми-эхэ күүс биэрдэ, туһалаах буолла диэххэ. Үчүгэй баҕайытык орун-оннугар сааһыланан иһэр, Тангара барытын Үөһэттэн көрөн турдаба.

Арассыыйа чөмпүйэнээтин кыайыылаахтара

Эр дьон 60 кг

1	Артур Жирков	Саха сирэ
2	Владимир Баишев	Саха сирэ
3	Виталий Заровняев	Санкт-Петербург
3	Андрей Лапсуй	ЯНАО

Эр дьон 65 кг

1	Дмитрий Саввин	Саха сирэ
2	Илья Лазарев	Чувашия
3	Павел Павлов	Саха сирэ
3	Игорь Кислицын	Сахалин уобалаһа

Эр дьон 70 кг

1	Сергей Константинов	РСО-Алания
2	Валерий Никаноров	Саха сирэ
3	Айсиэн Мигалкин	Саха сирэ
3	Николай Селиванов	Чувашия

Эр дьон 75 кг

1	Василий Захаров	Саха сирэ
2	Евгений Удин	Саха сирэ
3	Алексей Емельянов	Санкт-Петербург
3	Михаил Гафаров	Свердловскай уобалас

Эр дьон 80 кг

1	Андрей Винокуров	Саха сирэ
2	Николай Ушаков	Чувашия
3	Айсен Атастыров	РСО-Алания
3	Алексей Федоров	Саха сирэ

Эр дьон 90 кг

1	Егор Атласов	Саха сирэ
2	Егор Дегтярев	Чувашия
3	Владимир Никитин	Саха сирэ
3	Евгений Пиконин	Москуба уобалаһа

Эр дьон 105 кг

1	Дмитрий Попов	Саха сирэ
2	Алексей Сычев	Башкортостан
3	Никита Татаринов	Саха сирэ
3	Михаил Погорельцев	Калуга уобалаһа

Эр дьон 125 кг

1	Иван Галкин	Калуга уобалаһа
2	Эрчим Баппагай	Саха сирэ
3	Денис Вагапов	Башкортостан
3	Валентин Горохов	Саха сирэ

Эр дьон 125+ кг

1	Евгений Попов	Саха сирэ
2	Виктор Колибачук	Смоленскай уобалас
3	Сергей Фролкин	Саха сирэ
3	Павел Павлов	Чувашия

Дьахталлар 55 кг

1	Наталья Черноградская	Саха сирэ
2	Валентина Суханова	Саха сирэ
3	Алена Федорова	Саха сирэ
3	Лейла Шагисултанова	Башкортостан

Дьахталлар 65 кг

1	Нораiana Трофимова	Саха сирэ
2	Фаина Дмитриева	Саха сирэ
3	Илона Шапка	РСОА
3	Татьяна Ефимова	Чувашия

Дьахталлар 75 кг

1	Алина Алексеева	Чувашия
2	Виктория Яковенко	Чувашия
3	Лия Плотникова	Саха сирэ
3	Екатерина Фрыгина	Тверь уобалаһа

Дьахталлар 85 кг

1	Мохинур Абдузойирова	Калуга уобалаһа
2	Сайына Сивцева	Саха сирэ
3	Екатерина Николаева	Чувашия
3	Вера Чичигинарова	Саха сирэ

Дьахталлар 85+ кг

1	Светлана Тихонова	Свердловскай уобалас
2	Анастасия Галкина	Калуга уобалаһа
3	Кристина Кочесокова	КБР
3	Зарина Мухаметзянова	Чувашия

Эрэл баар!

Муус устар 14 күнүгэр Германияҕа, Ганновер куоракка, уһун тыыннаах сүүрүкпүт Сардаана Трофимова олимпийскай нуорма толоруулаах марафонга кыттытын Саха сирэ бүттүүнэ кэтээтэ.

Ол эрэри сүүрүкпүт ирдэнэр нуормаҕа хапсыбата: 2:26:50 бириэмэҕэ 42 сөкүүндэ тийибэтэ. Сардаана 2:27:32 көрдөрүүлээх марафону төрдүс түмүктээтэ. Ганноверга хас эмэ тыһынчанан киһи сүүрэ табыста, манна бириэмэҕэ үлэлиир элииттэни кытта бадалаахтар эмиэ кытталлар. Аллараа Саксония киин уулуссаларынан биир улахан эргиири онордулар. Бастың бириэмэни Германиятан Доменика Майер көрдөрдө: 2:23:50. Биһиги Сардаанабыт биэтэккэ икки Кения сүүрүгүн кэннэ кирирдэ. Санаттахха, саха кыһа Германия дойдутугар үһүс сүүрүүтэ. Бу иннинэ Франфурка 2015, 2022 сыллардаахха кыттан турар. Бастың бириэмэтэ: 2:24:38.

Марафон кэннэ Сардаана социальнай ситиминэн быһа эпииргэ тахсан, санаатын үллэһиннэ. Бэйэтигэр эрэллээгин уонна былааннамыт үлэ сыалын сиппэтэбүттэн хомойон, сурутааччыларын кытта кэпсэтиигэ ытамныйан ылла, ону сэргэ күрэхтэһии түмүктэрин онордо.

“Эмискэччи атабым быччыҥа хам туппута”

Олус үчүгэй күн турбута, кыра тыаллаах этэ, халбаһалы сүүрбүт буоламмыт, дьон быһыгар ол биллибэтэ. Тута икки бөлөххө арахсыбыппыт: бастакылар – рекорка, иккис бөлөх 2,26 сүүрбүппүт. Тыал утары буолбутугар чөмөтөһөн биэрбиппит. 35 км диэри тургум олох үчүгэй этэ, кыра-апыкпынан сүүрэн испитим, кыра саппаастаах да курдук

этим. Ордук ыалдьар тобукпар долгуйбутум. Онтум итийэн-кутуйан, сүүрэн истэбим ахсын олох биллэрбэтэ. Күн-дьыл табыгастаах буолан, марафон устатын тухары төбөбүн кып-кыратык илиппитим эрэ. Кэрчигим аңаарын 13,09 ааспытым. Нуорманан сүүрүргэ эрэллээх этим. 35 км кэннэ 2,26 суоттанар пейсмейкердэр кэннилэриттэн “олорсубутум”. Бүтэһик 5 км хаалбытыгар сылайы күүскэ биллибитэ, атахтарым ыраабыттара. Ол иһэн, 37-с км эчэйиилээх хангас атабым кэннинэн эмискэччи быччыҥым хам туппута. Тохтоон тыын ылан бараммын ускуораспын эбиз буолбутум, кыаллыбатаҕа. Биэтэккэ диэри тулуктаһар, нуорманы баттаһа кэлэр эрэ санаалаах этим. Кэннибиттэн испит икки сүүрүк кыыс ситэн ааспыттара, функционал өттүнэн кыайар туруктаах этим эрэри... Биэтэккэ диэри 10 м хаалбытыгар биир кыттааччы хаама былаастаан иһэр этэ, мин чуут эбэн биэрэн, киһи иннигэр быһа түспүтүм. Арааһа, миигин көрбөтөҕө быһылаах. Өр кэмнээх сыралаах үлэм табыллыбатабыттан, силигин сиппэтэбүттэн наһаа хомойдум... Манан сүүрэн бүттүм, муус устар 30 күнүгэр квота сабыллар. Тириэньерим Татьяна Жиркова визата кыаллыбата. Докумуонун балтараа ый инниттэн биэрбитэ да, туох да хоруй кэлбэтэ. Ол да буоллар ыстаарка тахсыахпар диэри төлөпүнүнөн, бассаабынан, фэйстаймынан кэпсэтэ сылдьыбыппыт.

Тыраассаҕа аһылык

Аһылыгы олус үчүгэйдик тэрийбиттэр. Элиитэ спортсменнарга биирдии киһини сыһарбыттар этэ. Аан маннайгытын манньк буолла. Бэлисипиэттээх экирэтэ сылдьыбыттар эбит, тыраассаҕа өйдөөн көрбөтөхпүн. Мин киһим түөһүгэр “Сардаана” диэн суруктаах этэ, 5-с остуолга турбута. Арай биир кэрчиккэ мин иннибэр сүүрэн испит кыыс аһын сиирэ-халты ылбакка хаалан, төттөрү сүүрбүтүгэр кэтиллэ түспүппүт. Гелим “көтөн” хаалбыта, хата, бытыылкабын хаба таппытым. Пууннарга барытыгар аһаабытым. Тэрээһин үрдүк таһымнаах. Тыраасса көнө, үчүгэй. Холобур, Франфурка биир кэлимсэ буолбатах этэ, туорааһына элбэх, киһи ыксыыр, түбүгүрэр. Онон Ганновер марафонун сүүрүүн бадалаахтарга сүбэлибин.

“Тугум барыта ыалдьар”

Марафон кэннэ, үгэс курдук, тугум барыта ыалдьар. Ордук – атахтарым, илиилэrim, төбөм.

Сүүрүү кэннэ туорханыы, кураанахсыы баара. Биир да киһиэхэ эппиэттээбэтэбим. Ийэбэр уонна кэргэммэр эрэ эрийбитим. Дьибэр тийэн, атахпын эмтэниэм. Кыргызстанга Ош куорат олохтоохторугар, үрүң халааттаах ааньалларыгар олус махтанабын! Быраастар, травматологтар көмөлөрүнэн тобугум ыарыта биллибэтэ. Ош куораты наһаа сөбүлээбитим, хайаан да тийэ сылдьыам.

“Саха былааҕа күүспэр күүс эппитэ”

Ганновер кырасыабай, наһаа үчүгэй куорат эбит. Тыраасса устатын тухары дьонноох, көрөөччүлээх этэ. Онооһор тутууга сылдьар дьон, үлэлэрин тохтоон “ыалдыа” тураллара. Аны икки саха кыһа кэлбитэ, Германия курдук ыраах сиргэ биир дойдулаахтарбын көрсөн, балтыларбар курдук истинник үөрбүтүм! Икки өттүбүттэн өйүү сылдьыбыттар, махталым мунгура суох! Уонна сүүрэн иһэн, Саха сирин былааҕа тэлимниирин көрөр, сахалы саҕаны истэр наһаа үчүгэй! Күүспэр күүс эбиллибитэ!

“Квота ыам ыйыгар биллэр”

Квота баар диэбиттэрэ эрэри, мин олимпийскай нуорманан хапсыахпын баарбытым. Ол миэхэ ордук суолталаах этэ. Бишкеккэ тийэн бараммын, Чэпчэки атлетика федерациятыгар бара сылдьыахтаахпын. Квота ыам ыйыгар биллиэҕэ, эрдэ тугу да этэр кыабым суох. Дьокуускайга муус устар 17 күнүгэр тийэбин. Миэхэ “ыалдыбыт” уонна күн бүгүнүгэр диэри эрэнэр бар дьоммор улахан махталбын биллэрэбин!

“Нуорманы толоруо диэн бигэ эрэллээх этим!”

Татьяна Жиркова, тириэньэр:

– Биһиги Сардааналыын өр үлэлэстибит, ордук бүтэһик сылларга, эрэнэр буолан буолуо, мин тылбын истэр буолла. Сылбыт-сорукпүт “туруоруллубут кыраапыгынан, бириэмэттэн эрдэ ойбокко, эмоцияны киллэрбэккэ, өйбүтүнэн үлэлиибит” диэн этэ. Мин визам кыаллыбакка хаалла, ол да буоллар “уопуттаах, күүстээх спортсменгын, санаабытын түһэрбэппит, сүүрүүгэ ностуруойданабыт” диэн кытаанах санаалаах этибит. Трегинэн кэтии олобурум: марафон аңаарын үчүгэйдик, былааннамыппыт курдук баран испитэ. 2:26 нуорманан кэлэр диэн бигэ эрэллээх этим. Бүтэһигэр ити хангас буугун кэлин өттүн быччыҥа хам ылан кэбистэ. 5 км хаалбытын кэннэ ускуораһын эбэр былааннаах этэ. Онтубут, хомойуох иһин, тобугун эчэйиитэ нобуруусканы уйбата, бэйэбит да соһуйан хааллыбыт... Хаһаангытаабыр да дьарыга барыта санаа хоту ааспыта ээ. Дьингэ, киһи ис кыахтаах, дыһыардаах, оннук улахан ирдэбил буолбатах этэ. Толоруллар садаача этэ.

Чэпчэки атлетикаҕа Кыргызстан, чэ, үс квоталаах диэххэ сөп: 100 м, 800 м уонна марафонга. 100 м шанс суох быһылаах, онон икки квотаны марафонга хааллараллара буолуо. Сардаана сүүмэрдэммит хамаанда биир лиидэрэ, онон киһиэхэ бэриллэхтээх. Кыргызстан өттүттэн бириинсиптэһии барбатабына. Билингитэ кэпсэтии бара турар. Федерация бэрэсидьиэнэ Канат Маратович Аманкуловка киһи сылдьыахтаах. Квалификация ыам ыйын ортото биллэрэ буолуо.

Манна кэлэн икки нэдиэлэ сынньаныа, онтон элбэх бириэмэни биэрбэппин. Дьибэ аата дьибэ, аралдытар түгэн элбэх. 10 күн иһигэр бороссодуураларын ыла охсон, төттөрү төннүүн наада. Ностуруой, ыйыы-кэрдии кытаанахтык турар.

Көбүөргэ – сахалар

Көҥүл тустууну таптааччылар муус устар 12 күнүгэр хас да сиринэн тустуу көбүөрдэрин кэтээтилэр. Саамай улахан түһүлгэнэн Бишкеккэ Азия чөмпүйэһэ буолла. 74 кг Таджикистантан Виктор Рассадин, 125 кг Кыргызстантан Айаал Лазарев хатыһылаах хапсыһылар улахан болжомтону тарта.

Виктор Кэриэйэ, Кыргызстан, Туркменистан тустууктары эрэллээхтик сабырыа тутан баран, финалга Япония эдэр бөбөһө Тока Такахашига 6:3 ахсаанынан хоттордо. Рассадин Таджикистантан бастакы улахан күрэхтэһиитигэр кыттан, Азия чөмпүйэһэтин үрүң көмүс призёра буолла. Бу түһүлгэ кэннэ Бундеслиганы кытта хантараак баттаста, онон быйылгы дьылга “Лихтенфельс өрүөллэрэ” кулууп састаабыгар саамай үрдүк конкуренциялаах ыйааһынга кыттыаҕа. Ааспыт сылга бу кулууп Бундеслига чөмпүйэһэтигэр 5-с миэстэлэммит. Саҥа дьыл балаһан ыйыгар сабаланыа. Ньибэстэр чөмпүйэһэттэригэр өссө биир бөбөспүт Владимир Егоров кыттар, киһи биэстэ бу түһүлгэҕэ кыайан турар.

Ыарахан ыйааһынга кирирсэр Айаал Лазарев Бишкек көбүөрүгэр үс хапсыһыны онордо. Кытай, Монголия бөбөстөрүн кыайа тутта. Финалга Ирантан титуллаах Амир

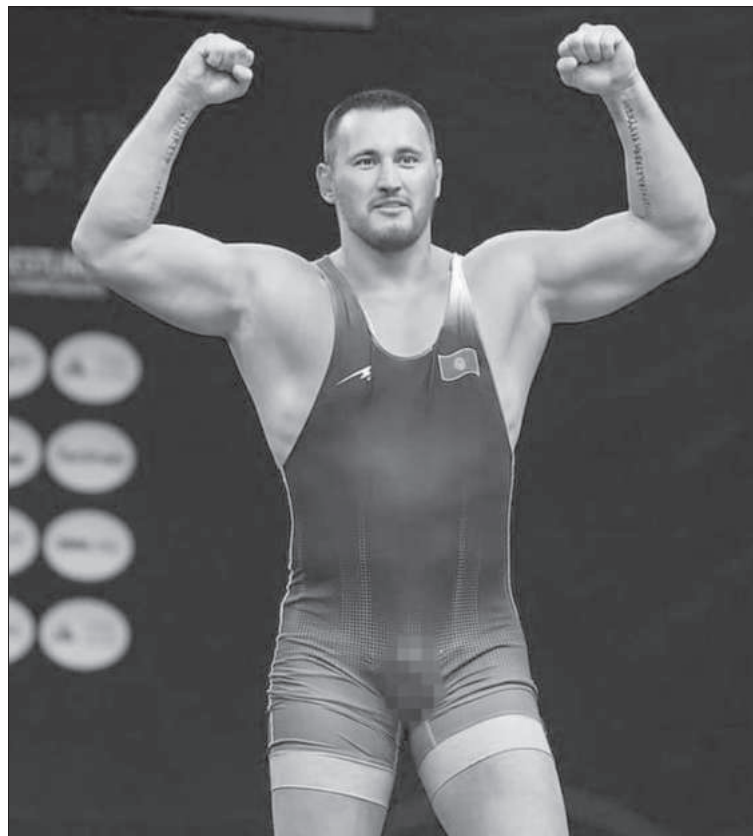
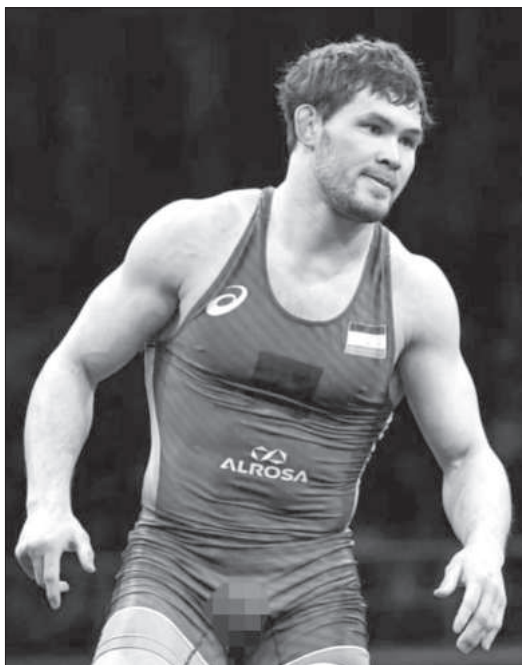
Зареба сабырытарда. Ол да буоллар араас сылга Айаал Азия кэнтиниэнигэр ситиһиитэ киһини үөрдэр: биирдэ бастаата, иккитэ иккистээтэ, үстэ үһүстээтэ.

Бу күрэхтэһиигэ аан маннайгыларын кыттыбыт Айаал Белолубскай уонна Андрей Аронов миэстэлэспэтилэр. Ол эрэри улахан түһүлгэҕэ сүрэхтэһиини аастылар, инникитин бөбөстөрбүтүгэр эрэнэбит.

Аны Бүрээтийэҕэ “Baikal Open” норуоттар икки ардыларынаабы турнирга муус устар 12 күнүгэр тустууктарбыт мэтээл толору кавалердарынан буоллулар: Алексей Копылов (57 кг) – кыһыл көмүс, Никита Софронов (92 кг) – үрүң

көмүс уонна норуот “Муома хайата” диэн таптаан ааттаабыт бөбөһө Никита Софронов (125 кг) боруонса мэтээллэри кэтиллэр. Иккис күн Александр Авелов (61 кг) – иккис, Уйгулан Иванов (61 кг), Владимир Боянобоев (74 кг), Максим Толмачев (97 кг) үһүс буоллулар.

Кыргыттарбыт бу

күн (12.04.2024) эмиэ ситиһиилэннилэр. Наро-Фоминскайга 21 саастарыгар диэри Арасыйа күрэхтэһиитигэр 50 кг ыйааһынга Виолетта Бирюкова – кыһыл көмүс, оттон Лилиана Рожина 72 кг үрүң көмүс мэтээллэри түөстэригэр кэтиллэр.

Онон муус устар 12 күнэ сахаларга таһаарылаах буолла:

биир күн иһигэр саха тустууктара 7 наҕарааданы ылан, “ыалдыааччыларын” үөртүлэр. Космос күнэ түбэспиччэ, бөбөстөр кыайыылара “космическай” ситиһиигэ холонно.

Балаһалары Айаана ЛАРИОНОВА бэлэмнээтэ.

Кэнсэлээрийэ дьиэтигэр

Обо эрдэхпинэ аҕам биһикки Сэмэн-нээх диэн ыалы кытта дьукаахтаһан олорубуппун. Биир киһэ үһүөйэбин хаалан баран, абааһы туһунан кэпсэттилэр.

Аҕам сүрдээх холку, бүтэй эттээх, тугу да билбэт киһи этэ. “Абааһы диэн суох. Сымыйа. Алаас өтөхтөрүнэн, иччилээх аатырбыт сирдэринэн талбыппынан хонон-өрөөн сырыттым да, тугу да билбэппин. Дьөрү, киһи уорбалыыр да тыаһын истибэппин”, – диэбитэ. Мин бурдук харабыллыыр сирбэр Былатыанап диэн хомсомуолу таһааран көмпүттэрэ. Ол киһи сотору үөр буолбут сураба аарсаарга аатырбыта. Кэлин табыллыбакка, иккистээн хосто-обуттар диэн баара. Ол киһи унгуобун кытта кэккэлэһэ күһүн устата түүн аайы хонорум. Бэл, онно туох да биллибэтэ. “Баҕар, хараңгата бэрт буолан аттыбынан аһарын көрбөтүм эбитэ дуу?” диэн санаа киирэрэ. Оттон суотчут Сэмэн олох утарара: “Туох эрэ баарынан баар. Үөрэхпин бүтэрээт, хоту баран үлэли сылдыбытым уонна, куттанан быһыылааба, сотору дойдубар төннүбүтүм. Онно эппинэн-хааммынан дынг

чачы билбит түбэлтэм буолбута. Ол манньк.

Кыра холкуос кэнсэлээрийэ дьиэтигэр чүмэчинэн үлэли олордум. Бэрэссэдээтэллиин иккиэ этибит да, киһим ыары-тыйар буолан, икки сыарбалаах атынан оройуон киинигэр балыыһаа барбыта. Кэнсэлээрийэбит – икки дьизэ силбэһэ турарыттан түгэх өттө. Киирэр өттө тон турара. Арай, ол олодохпуна, таһырдыа сыарбалаах аттар хоочугураһан кэлэн, дьизэ ааныгар тохтоотулар. Сотору тугу эрэ сыһаастаан киллэрэн, тон дьизэбэ турбут остуол үрдүгэр уураҕа дылы

гыннылар. Онтон барыта уу чумпу буолан хаалла. Мин, хайдах эрэ сээбэнгэнэн, таннан, чүмэчибин туппутунан, тас дьизэбэ табыстым. Ким да, туох да суох. Таһырдыа баалара дуу диэн өнгөйбүтүм – эмиэ туох да суох. Арай ыраах ыаллар уоттара кылаһачыһаллар.

Мин туох да бокуойа суох дьизэм диэки түһүнэн кэбистим. Син барбахтыы түһэн баран кэннибин хайыһан көрбүтүм – кэнсэлээрийэм түннүктэрэ сандааран олоролор. Өссө дьон күлүгэ элэгэлдйһэрэ дылы. Мин көрөн турдум. Биир килэйээнки бэргэнэ чүмэчи

уотугар килбэчис гынан ааста. Аны туран, холкубар түһэн хааллым, дьон кэлбит диэн төттөрү тэбинним. Тон дьизэнэн лүһүргэйдээн киирэн, кэнсэлээрийэ аанын аһа баттаабытым – хабыс-хараңга, туох да суох! Икки иччитэх дьизэ икки ардыгар буола түспүт киһи туох да аһара куттанан, соһуйан сарылаатым быһыылаах. Туох эрэ куһаҕан бабайытык “хаах” дииргэ дылы гынна да, биирдэ өйдөммүтүм суолу ортолоон, дьизэбэр сүүрэн иһэр эбиппин. Сүрээмин баара-суоҕа биллибэт курдук тэбиэлээн, сүһүбүм нэһиилэ уйан, дьизэбэр дьүһүндө бөбө буолан киирэн, дьоммун куттаатым. Ийэм уокка арыы кута-кута албаан, кэргэним дэлби көрөн-истэн, сарсыарданан син утууан ыллым. Киһи баттаба турар дииллэрэ кырдыгын онно билбитим.

Сарсыныгар хойутаан, төбөбүн баанан кэнсэлээрийэбэ тиийэн үлэли олордум. Остуорас обонньор кэлэн оһох оттубут да, дьизэ иһэ тыбыстымны. Оччолорго үлэбэ тахсыбат диэн улахан аһыы этэ, үлэлээбитэ буола олодохпуна, обонньор киирэн “ааны саппакка барбыккын, бүгүн хойутаатың, төбөң баайылаах, аһыыр оҕо быһыылааххын” диэх курдук сангартаата. Ол

иһин барытын хайдах баарынан кэпсээн биэрдим. Обонньорум улаханньык соһуйда, киһэ оһобу сабан баран, иккиэн тэңнэ дьизэбитигэр барарга сүбэлэстибит. Киһэ хараңга буолбутугар чүмэчинэн олодохпутуна, түннүкпүт аннынан сыарбалаах аттар тыастара хаарга хоочугураһан кэллилэр. Обонньорбун көрө түспүтүм – мин диэки куһаҕан бабайытык көрөн баран олодор эбит. Куттаныха курдук буоллубут. Сотору үтү-үкчү бэбэһээнни курдук тыаһаан-ууһаан, тас дьизэбэ турар остуолга тугу эрэ уурдулар. Онтон утуу-субуу үс киһи киирэн кэллэ. Кырыа-хороу бөбө буолбуттар. Билэр дьоммут киирэн кэлбиттэрин көрөн, хайа мунгун, биһиги дэ холкутаатыбыт. Бэрэссэдээтэ-элбит балыыһаа киирэн, биир эрэ хонон хаалбыт, ону өлүгүн аҕалан ити остуол үрдүгэр уурбуттар.

Итини истэн баран аҕам: “Бокунньук бэриэтчигиттээх киһи эбит”, – диэн быһаарда.

Мин билигин саныбын ээ. Итинник түбэлтэлэр билигин тоҕо буолбат буоллулар? Бэриэтчигиттээх дьон төрөөбөт буоллулар дуу? Эбэтэр бэйэбит хайдах эрэ уларыһан, тугу да билбэт-истибэт буолан хааллыбыт дуу?

“Ыйтан түспүт”.

Утуппатах

Арай биирдэ Мэнэ Хаһаалас улуугугар манньк түбэлтэ буолбуттаах. Кыра сырыттаһына, сааһым, арааһа, алта-сэттэ буолуо. Былыргы сыбахтаах балаҕан дьизэбэ көмүлүк оһох имик-самык умайа турара. Биһиги биир дьизэ кэргэн: сорохпун оронно-рун огостон утуйбут этилэр, атыттарбыт утуйаары төттөрү-таары хаамса сылдыбыттара. Таһырдыа күһүн этэ. Былыттаах хараңга түүн буолаары турара. Биһиги, үс ыал дьукаахтаһан, эмин дэсифэн, ыал сиэринэн эйэ дэмнээхтик, син буруо таһаарынан, үчүгэй бабайытык олорубуппун.

Эмискэ ыалбыт ийэтэ эмээхсин ыты-ыты киирэн кэллэ. Мин эһэбин кытта хоонньоһон утуяа сытар этим. Эмээхсин бөтө-бөтө эһэбиттэн көрдөстө: “Мэхээчэ, тымыкта элбэхтик аҕал эрэ уонна биһиэхэ тахсыс. Манна кэпсээп-эппин, оҕолор куттаныхтара. Таһын, барыах”, – диэн. Онно көрдөхпүнэ, эмээхсин улаханньык уолуйбут, куттамыт көрүгүнээбэ. “Тоойуом, билигин

киириэм, утуй”, – диэн баран, эһэм икки сүгэ кыбыныылаах эмээхсини кытта табыста. Улахан дьоммут тугу эрэ ботур-ботур кэпсэтэллэр. Мин, оҕо киһи, утууан хантайан хааллым.

Сарсыарда турбутум дьизэм дьонно түүнү быһа куттанан утуйбатахтар. Онтон кэлин истибитим, манньк быһылаан буолбут. Ити сэрри кэмэ, сут дьыллар этилэр. Онон эр киһи диэн ыалга сэдэх, биир эмэ обонньор уонна оҕолор этилэр.

Ыалбыт эмээхсин биир обургу уолунуун уокка оттор мас көрдүү чугас эргин куоһахтары кэрийбиттэр. Уола оскуолаба үөрэнэ сылдьан өрөбүлгэ дьизэтигэр кэлбитин ийэтэ эмээхсин көмө огостоору, мас булунар санаалаах барбыт. Аччык оҕо уонна күнүскү үлэттэн сылайан нэһиилэ сылдыар эмээхсин ханна ыраатыахтара баарай. Олорор дьизэлэрин арбаа өттүгэр ырааһыа баарыгар, былыргы өтөхтөр оннуларыгар аҕыйах баҕана ордон хаалбыт. Ол таһыгар, кыра онхой сиргэ, мас сытар эбит. Биһиги дьоммут, улаханньык көрө, толкуйдуу барбакка, эрбээн киирэн барбыттар. Уол көрдөбүнэ, бэрэбинэтэ соробор мутук-

танан кэлэр үһү. Ийэтэ тугу даһаны уорбалаабатах. Онон бэрэбинэни бүтүннүү эрбээн кэбиспиттэр.

Дьэ, доҕоор, киһэ хараңга буолаатын кытта, хантан кэлэрэ биллибэт ким эрэ оһох кэнниттэн дьизэ иһигэр баар малларынан дьону бырабаттаабыт. Ону көрдөөрү эһэбиттэн тымык көрдөөбүттэр уонна добор огостоору ынҕырбыттар.

Көрдүүлэр, көрдүүлэр – ким даһаны суох, тугу даһаны булбаттар. Дьон оһох кэнниттэн табыстахтарын аайы, били, маабын бырабыллыбыт маллара, иһиттэрэ иккиһин күөрэйтилэр эбит. Ыксаан, кыптыылдарын, быһахтарын, биилкэлэрин, ньуоскаларын дьааһыкка хатыыллар да, син биир оһох кэнниттэн били биилкэлэр, быһахтар, ньуоскалар кыраһаан кэлэ тураллар үһү. Онтон эһэм, добор буола тахсыбыт киһилэрэ, икки сүгэтин икки өттүгэр уктан баран, сылайан, дьизэ ортоотугар муостаба сытынан кэбиһэр уонна манньк диэн сангалаах үһү: “Ол-бу буолуман эрэ, бараммын сүгэнэн кэрдим”. Ону истиэхтэрэ баара дуо! Син биир бырахпыттарын кубулуппатахтар. Арай, били, мас эрбээн аҕалбыт эмээхсин улахан кыһын таппыттар, уоннаабы дьону сыһа-халты бырабаллар үһү.

Онтон ыксаан, түүн ый быһа хараңга дьизэлээх ыаллар бары оҕолордуун биһиги балаҕаммыт хоту өттүгэр холкуос тиэхиньикэтин уураһа улахан бабайы сарайга, ат сэбин уураһа үчүгэй бабайы муоста-лаах хос баарыгар туох баар утууар таһастарын илдьэ баран, утууардыы огостубуттар. Сиппыттарын кэннэ, арай эмискэ бурдук астыыр массыы-

наларынан, саппаас чааста-рынан бырабаттыыллар. Кыра оҕолор куттанан, өй мэйдээх тулуйбат айдаанын тардаллар. Улахан дьон оҕолорун илдьэ сылгылары тутар сэнэх, улахан бабайы ампаар көнүһүһүнэ баарыгар баран, дьэ уоскуйан, огостон үчүгэйдик утуйаллар. Ити, арааһа, халлаан сырдыгыта буолуо.

Сарсыарда туран истиби-пит, били, таптарбыт кыыстара эмискэ төбөтүнэн ыалдьан, иирэн хаалбыт. Кыһы иччитэх ампаар дьизэ баарыгар илдьэн хаайан кэбиспиттэр. Кыыс улахан быраата, били, бэрэбинэни эрбэспит уол, ас илдьэн биэрдэбинэ, өлөрө сыһан таһаарар, оттон кыра быраатыгар кыһаммат үһү. Баҕар, улахан өрүһү туораатабына, үтүөрүө диэн, кыһы кэлгидиэн баран Дьокуускайга илдьэллэр уонна иирээки бараагар туттараллар. Ол кыыстара дьизэтигэр эргилибэтэбэ. Арааһа, өллөбө.

Быһылаан мин алталаах эрдэхпинэ, дынг чачы буолбут түбэлтэ. Билигин сылыктаахха, ол эрбээбит бэрэбинэлэрэ, арааһа, ойуун сэргэтэ буолуо. Дьэ, онон кэрэх мастар уонна ойуун сэргэлэрэ абааһылаах буоллахтара. Эһиги туох дии саныгыт?

Пётр ПОПОВ.

Аата тоҕо суобуй?

Эбизс хомууругар су-буотунньукка тахса сылдьан, уонча буолан биир ампаарга отууланабыт. Кэл-биппит өр буолан, кэпсээм-мит аҕыйаан “эн кэпсээ, мин кэпсээ!” дэһэр буоллубут.

Биир киһэ үлээннээбим Уус Костя тылланар саҕата иһилиннэ: “Мин кэпсээн көрүүм. Олобум устата кимиэхэ да кэпси иликпин”. Киһибит саҕата хайдах эрэ долгуйбут курдук:

– Мин оҕо эрдэхпинэ дьонум Кур диэн сиргэ отордуу тахсыбыттара. Букатын хойукку күһүн этэ. Биһигини

кытта Өксүү диэн мэнэрийэр дьахтар, уоллаах кыһыныын дьукаах олоролло-ро. Өксүү субу-субу “манна – сибизэн, онно – абааһы” дииди, биһигини куттуура. Оронун үрдүгэр барыта эмэгэт, быа-туһах бөбө ыйанан турар буолара.

Киһэ аайы, дьоммут титииккэ бардахтарына, биэс оҕо бэйэбит эрэ хаалар-быт.

Оннук киһэлэртэн биирдэстэрин

өйдөөн хаалбыппын. Оронго ыйдана түспүт сиригэр оонньуу мустубуппун. Ол кэмгэ ким эрэ дьулаан бабайытык үөһүн тартарда. Көрө түспүппүт: дьизэбит аанын аһан, улахан бабайы күп-күөх марбайбыт сирэйигэр ыһыллан түспүт баттахтаах, көҥкөлөй үһүн ырбаахылаах эмээхсин киирэн, талах сиппири ылаат, сиппийбитинэн барда. Ула-хаммыт Муся: “Бааскаа, кып-тыыйы аҕал!” – диэтин кытта, уол остуолга сытар кыптыыйы хаба тардан ылла. Эдьийбит кыптыыйынан бырахта да, ханна тиийэн түспүтүн билбэтибит. Эмээхсин, хап-сабар сиппиирин уураат, тахсан барда. Күн киһэрдэ. Кэм-ниэ кэнэбэс дьоммут тиийэн кэллилэр. Бааска ийэтэ ки-

ирээтин кытта утары сүүрэн тиийэн: “Ийээ, ийээ, биһиги күөх эмээхсини...” – диэн эрдэбинэ ийэтэ, ким эрэ истиэ дьизэбиттии уларыа түспүтэ. Онтон симиктик, ол гынан баран күүскэ бабайы: “Чот! Айдаарыма, билэбит”, – диэн саба сангарда. “Дьонго мээңэ кэпсээн огостуман!” – диир этэ. Онно туох төрөттээбин улахан дьон билэллэр эбит. Өскө “күөх эмээхсин” дьизини сиппийэн, оҕо сытар сиригэр тийибэтэ буоллар, оҕо өлүөхтээх эбит.

Бу тугуй? Чугаһынан ыалы кэрийэр, ыалдьар да, көннөрү да эмээхсин суоҕа үһү.

Ааптара биллибэт. Сылан, Чурапчы.

Бөрөһүттэр кэпсииллэр

Муус устар 4 күнүгэр Дьокуускайга өрөспүүбүлүкэ бөрөһүттэрэ мустан мунньахтаа-быттара: кыһалбаларын этиммиттэрэ, үөрэммиттэрэ, уопуттарын атастаспыттара. Уус Алдантан, Булунтан, Алдантан, Үөһээ Бүлүүттэн, Амматтан, о.д.а. улуустан сүүрбэттэн тахса бөрөһүт кэлбит этэ. Ону тэнэ, СӨ Экологияга министиэристибэтин, СӨ Биология ресурсаларыгар, ураты харыстанар сирдэригэр уонна айылҕа пааркаларыгар дириэкс-ийэтин, СӨ Тыа хаһаайыстыбатыгар министиэристибэтин бэрэстэбиитэллэрэ бааллара.

Ити күн Тыа хаһаайыстыбатын министиэри-стибэтин дьийэтигэр буолбут мунньахха сылдьан, бөрөһүттэри көрсөн кэспэппиппит. Онтон ала-та-ла, быһа тардан билиһиннэрэбит.

Хара тыа сонордүүттара туох кэспээннээхтэр?

Иннокентий Баланов, СӨ Тыа хаһаайыстыбатын министиэристибэтин Хо-тугу үгэс буолбут төрүт салаалар отделларын салайааччыта.

– 2023 – 2024 сс. кыстыкка эһэ-бөрө төһө хоромньуну таһаарда?

– Сыл аайы, ортоту-нан, 12 – 14 тыһыынча дьэ сүөһүтүн тардаллар. Сүүрүннээн, бөрө тардар. Эһэ хоромньута саас, арбахан тахсарын сабана, элбиэр.

– Хоромньу тобо эл-бээтэ?

– Кыыл таба барда.

Урут кыыл таба баарына бөрө онно аралдьыйара уон-на оччотообу сопхуостар баай буоланнар, туундараба, таастаах сиргэ бөртөлүөт көтүтэллэрэ. Билигин оннук бултуур кыахтара суох. Тоҕо диэтэххэ, бөртөлүөт биир чаас көтөрө 280 000 солк. буолар. Оттон бултуур буоллаха, 5 чаастан итэҕэс көппөккүн. Аны туран, дойдубут норуоттар икки ардыларынааҕы айылҕа ха-рыстабылын сөбүлэнгэр илии баттыабыттан, айылҕаба хоромньуну таһаарар, “гуманная суох” дэнэр фто-рацитат бария курдук дьааты туттар бобулуубута. Кырдык, ол дьааты сизбит эбэтэр оннук дьааты сизн өлбүт кыыл сэмнэҕин сизбит харамай барыта өлөр. Онон, хоромньу ити түмүгэр улаатта.

Билигин булчуттар сиринэн сылдьан хапкаан, туһах иитэн бултууллар. Ол иһин манньк сэмнээрдер уо-пугу үллэстэргэ үчүгэй түһүлгэ буолаллар.

– Сэмнээргэ “бийыл 12 тыһыынча дьэ сүөһүтүн эһэ-бөрө тарта” диэтилэр. Онтон сыл-гыта-табата хайый?

– Сылгыта 3–4 тыһыынча курдук. Оттон эһэтин-бөрөтүн араардахха, эһэ 1000 курдугу тарта, уоннаабытын – бөрө.

– Ол ороскуота төһө буолла?

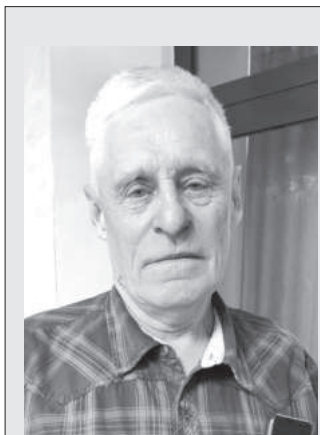
– Олус элбэх, 250 – 300 мөлүйүөнгэ тиийэр.

– Сылга хас бөрө бултанарый?

– Өрөспүүбүлүкэ үрдүнэн сыл иһигэр сиринэн 600 – 800 бөрө бултанар.

– Сылгыбын-табабын бөрө тартабына, ону мизэх ким да толуйбат буоллаба?

– Суох, бүддьүөт толуйбат. Аны, биһиги дьэиэбит сүөһүтэ хотонго баалан турбат, көгүл мэччийэр буол-лан, страховоу хампаанньалар ылсыбаттар. Онон, ким да, туох да толуйбат. Ол оннугар бөрөнү бултаан ти-риитин туттардахха, бириэмийэ кэлэр. Улахан бөрөбө 30 000, оҕотугар – 10 000 солк. Итини таһынан, улу-устар, хаһаайыстыбалар туспа бириэмийэлиэхтэрин сөп. Харчынан даҕаны, тугутунан-убаһанан даҕаны.

Вадим Нико-лин, Дьокуускай, бөрөһүттэр биригээд-элэрин салайааччыта:

– Саамай сүүрүнэ бөрө хапкаанга түбэһэн баран куотумуон на-ада. “Учуонай” бөрө диэн баар буолар. Кини хапкаантан төлө туттарда да, атытта-ры эмиэ батыһыннарар барар идэлээх. Биһиги бөрөнү бултуу сатыы-быт да, кини ахсаана абыйаабат. Тоҕо ди-этэххэ, төрүөбүн эрэ ылабыт. Сорох улууска ол суотугар бөрө абыйахтаабыр эбиллэ турар. Онон, манньк сэмнээрдер булчукка “хаачысты-баны” ингэрэллэр, тупсараллар.

– Билингги бөрөһүт туох кыһалбалааҕый? Баҕар, үп-харчы, уопут тийбэтэ, о.д.а. мэхэйдиирэ буолаарай?

– Мин 2009 с. бөрөһүттүүбүн. Оччолорго ханна даҕаны бөртөлүөтүнэн бултаан бүтэн, сиринэн сыл-дьан бултуур нымаба көһүү буолбута. Көмө баара, бэл, тизхинькэни кытта биэрэллэрэ. Ол эрэри, кэлин, чуолаан РФ Экологияга министиэристибэ-тин 2023 с. “3 күннээх урегулирование” туһунан уурааба тахсан, барыбытын оҕуста. Ити сокуон үгүс булчуту сокуону кэһэргэ күһэйэр. Судургутук

эттэххэ, биһиги 250 км сиргэ күн устата айаннаан тийиэн, сарсыныгар хапкааннарбытын иитэн баран, өйүүнүгэр номнуо хомунан кириэхпитин наада буолла. Бөрөнү хайдах оннук бултуоххунуй? Ол түмүгэр сылгы-сүөһү, таба эмсэбэлиир.

Аны, итинник сокуон кирибитин түмүгэр, бый-ыл мин биригээдэбэр ыйга икки төгүл түөртүү лиссиэнсийэни ыла сырыттым. Лиссиэнсийэни биэрэр чунуобунньуктар иккилии этээһинэн мизэх анаан үлэлиллэр, бириэмэ бөбөнү барыылар. Мин ол лиссиэнсийэбин ыларбар “дьон олобор куттал суоһуур” диэн сымыһа агаардаах араапар суруйабын. Ол кэннэ чунуобунньуктар “кырдык, дьон олобор куттал суоһуур эбит” диэн быһаарыы таһаараллар. Онтон лиссиэнсийэ биэрэргэ сору-дах бэриллэр. Чэ, дьыалабыт ити курдук эридь-иэстэнэр. Урут биир кумааҕы буолара. Билигин – киипэ.

– Быйыл эн биригээдэн 12 бөрөнү бултаа-та. Бөрө иһин 30 тыһыынча бириэмийэ кэлэр. Оттон төһөнү ороскуотурдугут?

– Мин биир да билэр булчутум-бөрөһүтүм байа илик. Ороскуот элбэх. Биһиги биригээдэбит сэлээркэнэн барар үс массыыналаах. Холобур, “Тойота Лэнд Крузер Охотник” массыынабыт 300 лиитэрэ сапыраапканы эрэйэр. Тоҕо диэтэххэ, ситиһиһээхтик сылдьан кэлэргэ тыаба кырата биэс-хас күн буолабын. Тийиһээххин, киэн сиринэн сылдьан, суол-иис хайан хапкаангын иитиэххин, онтугун көрүөххүн-эһиэххин уонна төннөн кэлиэ-ххин наада. Иккис массыынабыт ГАЗ-66. Биридэ баран кэлиигэ 700-чэ км сүүрдэбит, 500 лиитэрэ сэлээркэни куттабыт. Үһүс массыынабыт – “Егер” север-трак. Онон 200 лиитэрэнэн баран кэлиэххэ сөп эрэри, 100 лиитэрэни саппаас ылабыт. Оттон сэлээркэ сыанатын бэйэбит билэбит – 81 солк. Онон, биридэ баран кэлэргэ кырата 20-тэн тахса тыһыынчаны агаардас уматыкка барыыбыт.

– Онно туттар тэрилгит-тээбирингит, аскыт-үөлүт эбиллэр...

– Оннук. Хата, мин “Средуралавтострой” диэн хапкааны онгорор собуоту кытта үлэлиибин. Кини-лэр мизэх саҥа тахсыбыт булт тээбирибин босхо тургуттара ыталлар. Биллэн турар, элбэҕи бу-олбатах. Оттон биир хапкаан муус устарга диэри 1800 солк. сыаналаах этэ. Тыаба тахсан баран 50-ча хапкааны ииппэтэххинэ, “бөрөнү бултуом” диэн эрэммэтэҕин ордук. Холобур, бизс бөрөнү тутуох-хун баҕарар буоллааххына, 20–30 хапкааны иитиэх-тээххин. Эбии туһах ииттэххэ, трос атыылааһын. Онон, түмүгэр ороскуопут лаппа элбээн тахсар. Аны туран, бултуур буоллаха, дьыл устатыгар син биир төһө эрэ хапкааны-туһаҕы сүтэрэбин. Ол – эбии ороскуот.

Герман Христофоров, Амма, Сулҕаччы:

– Биһиги аҕабыт, Бөрөһүт Бүөккэ, Илин Энгээргэ биллэр булчут этэ. 1980-с сс. бөрө элбии сылдыбытыгар, идэтиһэн бултаабыта. Оччолорго Строд аатынан сопхуос булчуттарын мунньан би-ригээдэ онгоро сылды-быттар этэ. Биһиги бииргэ төрөөбүт 7 уол этибит. Онон, аҕабыт хайдах булту-урун, булка бэлэмнэнэрин көрө улааппыппыт. Аҕабыт кэнниттэн бөрө булдууан бастаан улахан убайбыт

Гаврил дьарыктаммыта. Оччолорго мин кырам бэрт буолан, аҕабын кытта булка сылдыббатамын, кэлин убайбыттан үөрэммитим. Онон, бөрөһүттээбитим 20-тэн тахса сыл буолла.

– Быйыл эһиги диэки бөрө хайдаҕый?

– Икки сыллаабыта 8 бөрөнү ылан туттарбыппыт. Былырын-бийыл, хата, улаханньк биллибэтэ. Былы-рыын убайым – иккини, мин бири ылбытым. Билигин дойдубутугар пограничник курдук үлэлии сылдыабыт, бөрө кэлэрин-барарын мэлдьи кэтиибит. Бөрө суоҕа дьонго да, сүөһүгэ-сылгыга да үчүгэй.

– Бөрөһүт саамай улахан кыһалбата диэн тугуй?

– Киһи хамсанар кэмигэр көмө оҥоһуллубат. Биллэн турар, бириэмийэ баар, ол туһалаах эрэри, харчы бултаахха эрэ кэлэр буоллаҕа. Оттон бөрө эн харчылааххын-суобун ыйыппат кыыл. Кини кэллэҕинэ, баар буоллабына, күн аайы тыаба сылдыааххын, кэлиэххин-барыаххын, ол аайы уматыкка-сапчааска ороскуотуруоххун наада. Бөрө эмискэ кэлэрэ ол иһин охсуулаах буолар. Харчыта суох киһи олорон хаалыан сөп. Мин санаабар, саамай улахан кыһалба ити баар.

– 30 тыһыынча киһи ороскуотун толуйар дуо?

– Быйыл эрэ 30 тыһ. солк. буолла. Былырыннгга диэри 20 тыһ. этэ. Оттон толуйуу чааһын эттэххэ, киһи тэнг тэнгэр тахсар. Холобур, 40 – 50 хапкааны иитэн, сылы быһа сылдьан баран икки бөрөнү ыллах-хына, ороскуоккун хайдах да саппаккын, өссө иэскэ кириэнт. Арай 5 – 6 бөрөнү ыллаххына, үчүгэйдик үктэттэххэ, кыра барыска тахсыаххын сөп.

Ол гынан баран, мин санаабар, бөрөһүттэр диэн туспа өйдөөх-санаалаах дьон. Хаһан да ороскуоту ааба сылдыбаттар. Былырын-бийыл төһө да бөрө суобун иһин, син биир кэммиттэн кэмигэр санаабыр сиргин кэрийэбин.

– Сэмнээргэ туох туһалааҕы иһиттин?

– Быйыл үһүспүн сылдыабын. “Киһи киһини көрөн үөрэнэр” дииллэр. Мин төһө даҕаны “үһүс көлүөнэ бөрөһүппүн” дэннэрбин, холобур, туһах туһунан билбэтим-көрбөтүм элбэх эбит. Ол чааһыгар элбэҕи эбиним. Онон, олус туһалаах тэрээһин.

Өссө биир туруорсар туруорсуум – “бөртөлүөтү көтүтүмэн, ол оннугар ол харчытынан биһиэхэ сэлтэ-сэбиргэллэ атыылаһан биэрин” диэн. Тоҕо диэтэххэ, биһиги ылбыт сээпитин-сэбиргэлбитин өссө оролорбут, сизннэрбит туһаныахтара. Оттон бөртөлүөт биир күн көтөрүгэр 800 тыһыынча кэрингэ солкуобай ороскуоттанар үһү. Истэн соһуйбутум. Би-лигин да көмөлөспөттөр диэбэппин. Булт департамена туһах, хапкаан биэрэр, хааччыар.

Уопсайынан, бөрө булчут эрэ кыһалбата буолбатах. Холобур, төрөөрү сылдыар бөрө бултаннабына, кырата 4 – 5 бөрөнү өлөрбүт курдук сананабын. Оттон ону кэмигэр ылбатаххына, күһүнүгэр 7 – 8 буолан элбэх хоромньуну таһаараллар. Онон, олохтоох салайааччы-лар эмиэ болбомтолорун ууруох этилэр.

Василий Челберди-ров, Булун Бороҕоно, МУП “Борогонское” тэрилтэ дириэктэрэ:

– Быйыл эһэ-бөрө Саха сиригэр ба-рыта 12 тыһыынча кэрингэ дьэ сүөһүтүн тарпыт. Сүүрүннээн, табаны. Эһиги балаһыанньа быт хайдаҕый?

– Биһиги хаһаайыстыбабытыгар 3 ыстаадалаахпыт, 3000 кэрингэ табалаахпыт. Быйыл кыһын олохтоох бэйэбит бөрөлөрбүт

бааллар – иккиэлэр-үһүөлэр. Олор ыраабынан сылдыаллар, табаларбытын улаханньк аймаабат-тар. Ол эрэри, күһүн сэттинньигэ уонча бөрө кэлэн ааспыта. Олор биир түүн иһигэр уон табатытын тардыбыттара. Сарсыныгар булчуттарбыт хайалаах сиргэ сойуолаһан көрөн баран, куоттарбыттара. Хата, төннүбэтэхтэрэ. Байбал кытылыгар кирибит-тэрин “Приморский” сопхуос булчуттара кыһыны быһа сонордоон, барыта 14 бөрөнү ылбыттара.

– Олохтоох бөрө айан кылыттан туох уратылааҕый?

– Олохтоохторбут – кырдыабастар. Кинилэр табаны улаханньк экириппэттэр, ыспаттар. Биир эмэ ойдубуту, ыалдьан быстыбыты ачыктыаабат эрэ туһугар туталлар. Этэргэ дылы, саньытаардыыллар. Оттон айан бөрөтө аһан иһэн оонньоон эбэтэр оҕотун үөрэтэн элбэх табаны тардар, ыстааданы ыһар.

– Туппутун барытын сизбэт буоллаҕа?

– Суох, инньэ gymmat. Бастаан ириэнэх өттүн, иһин, сизн баран, кэлин эргиллэн тобоболуур. Аны, бөрө тардыбыт табатыгар чугаһаатаххына, кини киһи кэлэ сылдыбыты сибикитин биллэҕинэ, иккиһин эргиллибэт.

– Бөрө сэмнэҕин киһи хайдах эмэ туһаба таһаарар дуо?

– Ыт аһа гынабыт. Үчүгэй собус хэмнэ (сэмнэх – “Кыым”) түбэстэхпитинэ, тыстарын ылабыт.

– Биир түүн иһигэр бөрө мунгутаан төһө табаны тардыан сөбүт? Эн хас табаны тарды-бытын илэ көрбүккүнүй?

– Иллэрээ сыл күһүн (биһиэхэ күһүн кэлэллэр) түүн иһигэр уончалыы табаны тардан ааспыттара. Сыыспат буоллаахпына, биир бөрө сыл устата отучча табаны тутар буолуохтаах.

– Ону хайдах бултааһыт?

– Биһиги сирбит туундаратынгы сир. Тибиитэ бэрт. Киһи хапкааны кыайан ииппэт. Туһах турбат. Ол иһин кэллэхтэринэ күөйсэн, хайата, маһа суох туундара диэки таһааран, бураанынан экирэтэн ытабыт. Хайалаах сиргэ киһи кыайан бултаабат. Би-лигин тэрилтэбэр биир хамнастаах бөрөһүттээхпин. Табаһыт саҕаны аахсар. Кини кыһыннары ыстаада-лары кэрийэ сылдьан үлэлиир.

– Табаһыт хамнаһа төһө буолла?

– Илиилэригэр 50-тан арыый тахса тыһыынчаны ылаллар.

Ньургунун эмиэ тыллыа

Туох барыта кэмнээх-кэрдиилэ-эх. Абыйах хонуктаахха курдук этэ дии – таһырдыа үүт туман сатыылаан турбута, кыра наадаба киһи таһырдыа да быкпат үлүгэрэ. Ол бэйэтэ билигин дыиэ сарайыттан таммах түһэр: соробор кими эрэ кэтэспит курдук, бытаан бабайытык «топ» гынан баран, тохтоон ылардаах. Онтон күн үөһэ ойуута, биллэ итииитэ, бииргэм чолугурас. Дыиэ таһыгар, ордук күн уота арахпат сиригэр, харалдык тахсыбыта балай да буолла. Сотору ньургунун барахсан нарыын-намчы бэйэтэ «мин эмиэ кэллим» диэбиттии күөрэс гыныа. Ити курдук олохпут салбанар: ким эрэ күнэ сабаахха түһэр, ким эрэ күнэ сандааран тахсар. Бу тэлгэһэ барахсан элбэх да сааһы күөрүстэбэ, ол тухары төһөлөөх ыччаты, таптал ийиитигэр куустарбыт дьону, көрбүтэ буолуой?! «Эн эмиэ биир оннук ул этинг эбээт, ол бэйэн сааһыран, түспэтиэн сырыттабын» диир курдук дыиэ эркинин суоһугар сыламныыр кирийдит харалдык.

Сэмэн санаа-оноо буолбут кэмигэр түннүгүнэн таһырдыаны одууластабына, олобо бүүс-бүтүннүү эргийэн кэлэргэ дылы. Дьэ, онно кинигэ лиһин арыар кэриэтэ, тугу санаабыта барыта көстөн кэлэр. Көр, оол күөл уңуор көстөр халдыаһыны. Дьэ, ити оҕо аймах, эдэр-эмэн бэркэ сөбүлээн сылдьар сирэ этэ. Бөһүөлөк арбаа энгээрин оторой-моторой уолаттара харыйа туораабынан тамнаа оонньуур «кыргыс хонуулар». Ити халдыаһынан үрдүкү кылаас бигэ пааралара аргыйы аҕай сиэттиһэн хаамсаллара. Пааранан кистии-саба хаамсыы улахан дьон, атыннык эттэххэ, туора харах көрөн сиилээбэтин, одуу быспатын диэн санааттан буолара. Оччолорго сир-майгы, бэрээдэк да кытаанах этэ. Биир саас тохсуска үөрэнэр Ылдьаа ахсыс кылаас Наадытын кытта педсоветка дьүүллэммиттээхтэр. Буруйдара – уроук ааҕар эрэсими кэмигэр интэринээттэн көңүллэппэккэ тахсан, успуорт былаһааккатыгар тийиэн, куустуһан олохтооттара.

Билигин уоллаах кыыс куустуһан сылдьалларын ханна баҕарар көрүөххэ сөп, онно ким да харабын аалларбат. Ол гынан баран соробор ыччаппыт наһаалыыр. Сэмэн соторутаабыта куоракка тийиэ сылдьыбыта. Онно Ленин болуоссатыгар, орубуна оптуобус тохтобулгар, уоллаах кыыс, сыстыһахтарынан сыстыһан туран, уҕа-таала убураһы омоннааба этэ. Ханна туралларын да умнубуттар быһыылаах биитэр туох эрэ моһуокка ылларбыттар дуу – кимизхэ да кыһаллыбаттар. Сахалар! Оптуобус дьоно, барар-кэлэр сирдэрин мэхэйдэтэн, мөбүттэ-мөбүттэ ааһалларыгар кыһаллан бэрт. Ама, аныгы үйэ таптала итинник үһүө?! Дьон-сэргэ харабар «уруһуйданыы» диэн ити ини. Суох, оннук буолбатах быһыылаах. Сэмэн университет дьизитигэр сизини көрсөөрү тийибитэ – эмиэ биир оннук хартыына. Аан таһыгар туран эрэ куустуһуу, сыллаһы-уураһы. Учуутал эрэ, ким эрэ – төрүт кыһаллыбаттар.

Букатын атын кэм, атын сир-майгы кэлбитин билбэккэ сылдыахтыыбыт быһыылаах. Эдэригэр Сэмэн да сонун кыыстан харабын араарбат идэлээбэ. Туох да диэбит иһин, син долгутуулаах кэмнэр ааспыттар эбит...

Оччолорго онус кылааска сүүрбэлэрин ааспыт ыччаттар кытта үөрэнэллэрэ. Онтон ким да кыбыстыбат уонна ким да сирэй-харах аспат буолара. Ситии-хотуу аттестатын ыалларыгар ыал буолбут дьон эмиэ бааллара. Оскуолаба саастаах үөрэнээччилэри учууталлар бэркэ туһаналлара: учком, хомсомуол сэкирэтээрэ, биэнньиэр баһаатайа гынан, ис-тас бэрээдэги барытын кытаанахтык хонтуруолла-таллара.

Чугастаабы бөһүөлөктэргэ абыс кылаастаах оскуоланы бүтэрбит оболор бу сэлиэннэ орто оскуолатыгар үөрэхтэрин салгыы кэлэллэрэ.

Сиэнньэ, төһө да биир сыл кылааһыгар хааллар, тохсус кылааска «кырдыаҕастара» буолбатах этэ. 17 саастааба. Киниттэн аҕа саастаах хас эмэ оҕо баара. Бүтэй оскуола-тыттан Аанчык диэн курбуу курдук

көнө уңуохтаах, бэйэтигэр сөрү-сөп быһыылаах-таһаалаах, ыйаастыгас харахтаах кыыс кэлбитэ. Худуохунньуктар манньк кыһы «хоту дойду кырасаабыс-сата» диэн ойуулуур буолуохтаахтар. Ол гынан баран, киһи дыктиргизэх, онус уолаттарыттан ким да киниэхэ ингээнниирэ биллибэтэбэ. Үгэс курдук, үрдүкү кылаас уолаттара атын сиртэн кэлбит, «киһи харабар ингнэр» саҕа кыргыттары «ити мин кыһым», «ол – Кизэс кыһа» эгин диэн «үллэстэр» идэлээхтэрэ.

Оскуолаба тэриллэр бастакы биэчэр – «Үлэбэ албан аат!» диэн тизмэбэ. Бу сырыыга бэрт кылгас кэм иһигэр бэлэмнэнэн, Сиэнньэлээх кылаастара кэнсиэр туруорар буолла. Кэнсиэри кылаастарын салайааччыта, быйыл үөрэбин саҕа бүтэрэн кэлбит Анфиса Филипповна сынаарыйынан ытарга сүбэлэстилэр. Учуутал талаана сүрдээх эбит: ыллыыр даҕаны, мандалыынаҕа да оонньуур, үңкүүнү да билбэхтэхэр. Саха үңкүүтүгэр элбэх буолан кири-риэхтээхтэр. Сиэнньэ паарата, ким имнэннэбэй, Аанчык буолла. Онон киэһэ айы эрэпэтииссийэ да эрэпэтииссийэ. Уоллара быйылгы үөрэх дьылыгар чынха атын быһыыланан-майгыланан барбытын ийэлээх аҕата бэркэ дыктиргэ-эббиттэрэ. Былырыннҕа диэри тор-дуос бэйэтэ аматыйбыт. Хата, үчүгэй, оннук эрэ буоллун.

Кэнсиэрдиир киэһэлэрэ өссө дол-гутуулаах этэ. Эргэ оскуола киэн көрүдүөрүгэр физзалтан тахсан хуор-даатылар, хас да оҕо ырыа ыллаата, Килиим көрдөөх кэпсээнин тардан, көрөөччүлэри быара суох ытта. Аны туран, үңкүүлэригэр бэлэмнэни сах-саана буолла. Кыргыттар «уолаттаар, бу диэки көрүмэн, таңас уларытта-быт» диэбиттэрэ өссө эбии интэриһи көбүттэ. Уора-көстө кыргыттарын кылап гыннарбытара эрэ баар. Сиэнньэ, Аанчыгын көрбүтэ, устуулга олорон эрэ таҕаһын бүтүннүү арынан баран, хоппу-руон чулкупун сыһыа тардан ингиннэрэн эрэр эбит. Уол, сүрэх битиргэччи тэбэн, мах бэрдэрэн, киэр хайыспакка хаалла, ол кэмнэ Аанчыга кини диэки көрө биэрдэ. Имэ тэтэрэ кыыспыт, саҕа-ингэ суох, түргэн үлүгэрдик саха-

тын таҕаһын саба тардынан кэбистэ. Сиэнньэ, долгуйан хаалан, таалан турдабына, түн-тан анһан үңкүүгэ киллэрбиттэрэ. Оо, онно үчүгэйдик да үңкүүлээбиттэрэ! Бэйиэттэр, дууһа итинник күүрээнигэр сылдьан, таптал туһунан хоһооннорун айан эрдэхтэрэ.

Кэнсиэр үчүгэйдик ааспыт. Сайыны быһа манньгы көрбөккө чүгкүйбүт дьон ытыстарын тыаһа өрө хабыллан олоро-ро. Ити барыта кэнсиэр кыттыылаахтарын өссө кынаттаабыта. Бу үөрэх дьы-лыгар оскуола бастакы биэчэрэ буолан, дириэктэр таансыны 11 чааска диэри көнүллээбитэ. Онно кылааһынньыктара Былатыаскын хаһаангытааҕар да табыллан байааннаабыта (ол саҕана магнитофон эгин суоҕа), оболор, вальстаан, фокстроттаан, танголаан, краковяктаан, биэчэр бүппүтүн билбэ-ккэ да хаалбыттар. «12 чааска диэри үңкүүлүүрбүтүн көнүллэ» диэн сурук-таан «дэлэгээт» ыппыттарын, хайа мунун, дириэктэр көнүллээбэтэбэ.

Күһүнгү хараҕаба Сиэнньэ Аан-чыгы олорор ыалыгар атаарбыта. Кыыс дыиэтэ балачча ыраах этэ. Хан-на ыксаахтарай, сиэттиһэн, букатын атын сиринэн төгүрүйөн барбыттар. Ыраах уот ыстаансыыата тарылыыра, хам-түм оттоох күрүөбэ сытар ыттар, си буолуохтааҕар, үрэн моргуһан ыллалара. Оттон үөһэттэн сулустар имнэнсэр курдук чыпчыннаһаллара, көбүтэллэрэ, «дьэ, туох буоларгытын көрүллү» диэбиттии сыдыаайаллара. Сиэнньэ, Аанчыгы биилиттэн кууһан туран, издэһиттэн сыллаабыта, кыһа эмиэ киниэхэ ыҕа сыстан, сылаас уоһун даҕайан ууруура. Оо, дьэ, сата-ан уураабат диэн баар ээ, кыһыта! Табаарына Архан Туолук хайдах эрэ уураан чоһурбатар этэ! Ол уолун ити-ниэхэ кыра эрдэбиттэн сыстаҕас.

Кыыс ууруура диэн дыкти да бу-олар эбит! Уоскун сылаас тылынан таарыйдабына, эт-этин бүтүннүү «дыр» гынан, күүрэн ылар, тохтуу түһэн ба-ран эмиэ боруобалааххына, биир кэм тохтоло суох барыах чинчилээх. Сиэнньэ да төһө сатыырынан ууруура-сыллыыра Аанчыкка биллэр быһыылаах: кыһа адыс сэнитэ суох курдук уул-лар, ыҕа сыстар. Сиэнньэлээх утарыта

туран, куустуспутунан бытын-бытаан бабайытык уллуҕах аҕаардытынан сыбарыйан дыиэлэрин лаппа хойут булбуттара.

Сиэнньэлээх Аанчык ити курдук быстыспакка бииргэ кэриэтэ сылды-быттар. Киинэбэ бииргэ олоролло-ро, онно илии-илиилэриттэн ылсан, иһийэн хаалаллара. Дьон көрбөтүгэр уураһаллара, онтон олус долгуйалла-ра, астыналлара. Оскуолаба кинилэри хайыы үйэ «холбоон» ырааппыттар. Бэл, Сиэнньэ төрөппүттэрэ кытта истэн, устунан дыксиниэх да курдук буолан барбыттар. «Аны уолбут оҕо онорон кэбиһэн саакка-суукка барыахпыт» диэн дьаарханаллара. Оройун биир оскуолатыгар онуска үөрэнэр кыыс оболоммутугар дириэктэр, кылаас са-лайааччыта үлэлэриттэн уһуллубуттар, районо сэбиэдиссэйэ кытаанах быҕа-бары ылбыт диэн баара. Онон Сиэнньэ ити кыһын кытта сибээстэспэтэбинэ сатанар диэн түмүккэ кэлбиттэрэ.

Биирдэ алгебра уроугар Аанчык дыиэтээби үлэтин толорбокко кэлби-тигэр учуутала дэлби мөхпүтэ, устунан «оскуолаттан уурайан, ыал буолан хаалбакка, таах паартаны сылытар ыч-чаттар баалларын» ахтан аһарбыта. Дьэ, онуоха этэ дии – Сиэнньэ оргуйан тур-бута. Моргуортан моргуор үөскээбитэ, кылаас салайааччыта кэлбитэ, дири-эктэрдэммиттэрэ, Сиэнньэ дьонун ыңгырбыттар. Дириэктэр хоһугар ийэтэ кыһы сагаран умайыктаммыта, ону-оха Аанчык марылаччы ытаабытынан таһырдыа ойбута. Сиэнньэ, дириэктэр хоһугар баар дьону хаһытаппытынан, кыһын экирээппитэ...

Аанчыгын ситэ баатан, дьон көрүө диэн толлубакка ыҕа кууспута, ааттаа-быта уонна эр хаанын киллэрэн «бу дой-дуттан барыах, иннибитин булан сыл-дыахпыт» диэбитэ. Кыыс аймахтара үлэлэригэр сылдьан буолан, дыиэбэ ким да суоҕа. Онон сып-сап хомунан Куба-лаахтыырга быһаарыммыттар. Сиэн-ньэ тастын убайа онно олороро, пуорка үлэлиирэ. Онно тийиэхтэрэ, Сиэнньэ хара үлэни баҕас булуоҕа, оттон Аанчык остолобуойга эгин асчытынан, саатар, иһит сууһааччынан кириэбэ. Түргэник мантан бара охсуохха эрэ наада. Өйө-тайаа ылан, ааннарын мииннигинэн баттатан тыраассаҕа тахсыбыттар.

Өр айаннаан, киэһэлик биир учаа-стакка кэлбиттэрэ. Дэлби аччыктаабыт, сылайбыт этилэр, киһи кыһыйах, аара биир да массына ситэн олордубатаҕа. Суолтан чугас буор сыбахтаах кыра балаҕанҕа кирибиттэрэ эргэ таҕастаах кырдыаҕас эмээхсин чэй иһэ олороро. Хантан хайа диэки айаннаан иһэлэрин арыый «тупсаран» кэпсээбиттэрэ. Ол икки ардыгар халлаан харагаран бар-быта, онон манна хонор буолбуттара.

Суоппуйа (эмээхсин оннук ааттаах эбит) арыый кэнгэс мас оронун «убай-дыы балыстыыга» туран биэрбитэ, атахтаһан утуйалларыгар таңас бэ-лэмнээбитэ, бэйэтэ хангас диэки турар тимир оронго сыппыта.

Сиэнньэ таһырдыаттан киирэри-гэр Аанчыга хайыы үйэ сыппыт этэ. Сыгыннахтана олордобуна сып-сылаас илии кууспута, көхсүгэр инчэбэй уос сыстыбыта. Оо, Аанчык, тапталлааһым оҕотоо, эйигин таптыбын даҕаны! Эдэр сүрэхтэр курустаал курдук ыра-ас килбик тапталлара бу быыкаа балаҕанҕа умуллубат кутаанан кы-тыастыбыта. Оо, таптал, эн модун да санааны саҕан таһаарабын! Таптал баар буолан, туохтан да толлубаттар. Бу аҕаардас имэн-дьалын тийиһигэ буолбатах, бу – өй-санаа, күүс-уох биир ыллыкка түмсүүтэ! Эдэрдэр килбик эрэ-эри туохтан да иннибэт күүстээх тап-талларыгар кырыпха да күлүк түспэттэн.

Сыта үөрүйэх оронун быдыаппыт эриэн куоска оһох үрдүттэн таптал уо-тугар бүтүүн бэриммит уоллаах кыһы сылаанныйа одуулуур, тугу эрэ курдьу-гунуур. Хангас диэки үтүө санаалаах Су-оппуйа эмээхсин мунун тыаһа сыгы-ныыр. Утуйдуун-утуйдун кырдыаҕас, эдэрдэри эрэ мэхэйдээбэтин, түлүгэр эдэр эрдэбинээбитэ көһүннүн.

БУТУКАЙ.

Сарсын эмиэ күн үүнүө

Марина Петровна суолу туораары уңа-хангас көрүтэлээтэ. Куоракка көһөн кэлиэбиттэн мэлдьи итинник гынар идэлээх. Оболоругар массыына иһэрин көрөн эрэ баран, суолу туорурга этэр. Баҕар, итиннэ аһара болбойон, кутталы ииппит ситимигэр кэргэнэ барахсан түбэхтээбитэ буолуо. “Туохтан куттанабын да, ону тардан ылабын” диэн мээһэһэ эппэтэх буолуохтаахтар. Үс сыллаабыта субу суолга арыгылаан баран, уруулга олорбут урдустан кини тапталлаах кэргэнэ, оболорун аҕата, сиэннэрин эһэтэ Бүөтүр, Пётр Иванович, соһуччу суох буолбута. Дынгэр, суол кыараҕас эбээт. Икки массыына нэһиилэ аасыһар. Ол да иһин бытааннык сылдыар буолулар. Өлүү быата-туһаҕа кэтэһэн турдаҕа, дэһгэ кэриэтэ таһырдыа тахсар киһи харах тэстэринэн айанныыр суоппарга түбэстэбэ.

Марина Петровна, ити сиргэ кэллэр эрэ, куолайыгар хомуок турар...

Күлүүһү даҕайбытыгар дьиз тас аана аһыллан, дьахтар лиипкэ ааста. Бүөтүрүнүүн үчүгэйдик да олорбуттара! Оччолорго кини педучилищеҕа санга үөрэнэ кирибитэ. Быраактыка кэмигэр билсбит кыргыттарын кытта бэркэ таппан ыллыылларын билэн, “бу субуотаҕа буолар тэрээһингэ ыллыбыт, онно көмөлөс эрэ” диэн байаанный уолга тийибиттэрэ. Уол ол үс кыыстан ала-чуо киниэхэ хараҕа хаттамыта. Кэнсиэр кэнниттэн: “Соботох ыллыаҥ дуо? Мин үөрүүнү кытта добуһуоллуом этэ”, – диэбитэ. Марина симиттэн, умса көрбүтэ. Онтон сөбүлэхтэрин биллэрэн, төбөтүн тонгох гыммыта. Эдэр дьон күн аайы кэриэтэ көрсөн бөлөмнөнэллэрэ. Кыыс олус истинг, аһаҕас куоластааҕар эбии элбэх ырыаны билэрэ. Үйэтигэр истибэтэх үчүгэй ырыаларыгар Бүөтүр астына, дуоһуяа оонньуура. Кэнсиэртэн кэнсиэргэ, тэрээһинтэн тэрээһингэ ыгырыллан, эдэр дьон көрсөллөрө өссө элбээбитэ. Ырыаны тупсарар инниттэн Бүөтүр эмиэ иккис куолаһынан ыллаһан, сыһа бэртээхэй дуэт тахсыбыта.

Бүөтүр, үөрэбин бүтэрэн баран, биир сыл Маринаны кэтэспитэ. Онтон дьупулуомнаах, идэлээх эдэр дьон оройуон киинигэр анаммытара. Уол муусука оскулатыгар байаан кылааһын, кыыс орто оскулаҕа муусука учууталынан үлэлээбиттэрэ. Бөһүөлэк эрэ буолбакка, бүтүн оройуон уусуран самодеятельноһун актыыбынай кыттыылаахтара буолан, болбомтобо, хайбабылга сылдыбыттара. Талбыт курдук, икки уол, икки кыыс оболонон, улаатыннарар, кырдыар саастарыгар оболорун таһыгар сынньалангын олооруо куоракка көһөн кирибиттэрэ. Киһи олоҕор туох күүтэн турарын хантан билийэ?! Олохторо кэммин иннинэ итинник хомолтолоохтук түмүктэнэрин билбиттэрэ буоллар, атыннык дьаһаныахтара эбитэ буолуо.

Бэйэ-бэйэлэригэр үөрэнсэн хаалан, соһуччута да бэрдиттэн Марина Петровна бастаан утаа кэргэнин кытта букатын “барса сыспыта”. Сааһын тухары холкутунаа аатырбыт киһи ытыыра-сонгуура, айманара бэрдиттэн чугас дьонго сөхтүлөр быһыылааҕа. Уһуктан кэлэн, кэргэнэ сыппыт сириг туппахтаан көрөрө. Өссө хараһын

аһа илигинэ “түүл буол эрэ, түүл буол...” диэн көрдөһөрө даҕаны, дынг олоҕор эргиллэ турара. Оччобуна көхсүттэн ибигирээн, салгына тийибэт киһилии абылаан, ынчыктаан, ытаан барара.

Кинилэр хаһан даҕаны чункуйбатахтара. Барытыгар иккиэн сылдыаллара. Арааһа, кини Дьахтар күнүгэр дьүөгэлэрин кытта көрсүһэригэр, Бүөтүрэ куска, булка барарыгар эрэ тэйсэн ылбыттара буолуо. Онтон атын кэмгэ мэлдьи бииргэ буолаллара. Дэлэбэ “Марыына баар буоллабына, Бүөтүрэ да чугас буолуохтаах” диэхтэрэ дуо?! Ол бэйэтэ соһуччу соботохсуйан, Марина Петровна улахан тургутууну ааспыта. Тулата кыратык да улалыйбакка, олох биир күрүс устара. Доботторо-астастара кэлэн бараллара. Оболор аттыларыгар бааллара. Арыт күүстэринэн араас тэрээһингэ соһоллорон. Ол эрэри, сүтүк, ахтылҕан сүрэбин сыппах быһахтыы аалан, ытыан, сытыан эрэ баҕарталыыра.

Оннук төһө өр сылдыа эбитэ буолла, биир күн бииргэ үөрэнэ сылдыбыт үөлээннээбин көрсүбүтэ. Елизавета Михайловна эмиэ абыһах сыллаабыта куоракка оболоругар көһөн кэлбит эбит. “Сэгэриэм, күн ааттааха соло булбаппын. Сарсыарда успуорт дыбарыаһыгар сэрээккэбэ сылдыабын. Онтон хуорга ыллыбын. Эбиэттэн кизһэ үгкүүлүү сүүрэбин. Бииргэ үгкүүлүү дьахталларбын кытта араас тэрээһингэ сылдыабыт, айылбаҕа сынньанабыт. Оттон эн ырыаһыт бэрдэ этинг дии. Ангаар кырыытыттан кыттан иһиэ эбиккин”, – диэн кэпсээн ааспыта. Кини этэрэ оруннаах. Ол эрэри, саастарын тухары наар бири дьарыктанан, салба быһыытыбыт буолан, куоракка көһөн кэлиэхтэриттэн туохха да кыттыбатахтара. Бастаан утаа син онно-манна ыгыраллара. Мэлдьи батынар буоланнар, кэлин ким да эрийбэт буолбут эбит, бу санаатахха. Марина Петровна онтон тоҕо эрэ сонньуйбата. Арай үөлээннээбин

кэпсээнин сэнээрдэ. Баччаҕа диэри ырыаны балай эмэ ыллаатаҕа. Оттон үгкүүгэ үйэтигэр ылса илик. Дынгэр, үгкүүһүт буолуон баҕарара эбээт! Бүөтүрүнүүн вальстаан да биэрэллэрэ! Ол эрэри, оччоттон ырыаҕа эрэ сыстан хааланнар, сыанаҕа үгкүүлүүргэ санаа да, бириэмэ да тийибэтэ эбит.

Марина Петровна күнү быһа ол санаатыгар сылдыбыта. Ютубка үөлээннээбэ дьарыктанар ансаамбылын аатын булан, нүөмэрдэрин барытын сыныйан көрбүтэ. Бары кэриэтэ кини саастыта дьахталлар эбит этэ. Арай көрдөххө, үгкүүлэрэ аһара уустуга суох курдуга. Санаатыгар, үтүктэн көрбүтэ да, мастыйан хаалаахтаабыт этэ. Елизавета Михайловна: “Барыта бэйэм курдук дьон мустан үгкүүлүүбүт. Ким да биһигиттэн идэтибит таһымы ирдээбэт. Бэйэбитигэр анаан дьарыктанар буоллахпыт”, – диэбитин өйдөөн, кини да барбахтаһабын санаталаабыта. Ол эрэри кинини, үйэтигэр үгкүүлээбэтэх киһини, ылыахтара дуо? Син биир туох эрэ талааннаах, кыахтаах дьон сылдьан эрдэхтэрэ. Ол да буоллар, санаата батарбакка, үөлээннээбэр сүрүйбүтэ. Онуоха: “Ыл да кэл. Ким баҕарар сылдыар кыахтаах”, – диэн хоруйдаабыта. Онон таһаһынсабын көрүнэн, үгкүүлүү таапачыка ылынан, ыппыт аадырыстарыгар тийибитэ.

Елизавета эппитин курдук, салайааччылар кини этин-синин, кыаһын көрө барбатаҕа. Арай сөбүлээтэбинэ, тэрээһин, кэнсиэр, айан элбэбин, таһаска-сапка, айанга үпхарчы наада буолуобун, кэлэктиби кытта биир тыынна сылдыллыахтаабын сэрэппитэ. Марина Петровна бастакы дьарыгыттан астынан аҕай кэлбитэ. Эчи, муусуката үчүгэин! Дьахталлары кытта тэнгэ түсүһэн, хамсаныларын тутта өйдөөн, салайааччытыттан өссө кыратык хайбаһанан, олус сэргэхсийбитэ. Ансаамбыл кыттыылаахтара, чаччы, кини саастыылара этилэр. Ким даҕаны кыры

хараһынан көрбөтөбө, тутта бэйэ дьонго буолбуттара. Оннук хас да дьарык кэнниттэн таһас тиктэрэн, кэлэктибин кытта сыанаҕа тахсыбыта. Сахалы үгкүүгэ анаан былаачыйа, этэрбэс, бастыга тиктэрэригэр ыйдаабы биэнсийэтэ олоҕу бардар да, онно болбомтотун уурбатаҕа. Дьон иннигэр үгкүүлүүрттэн долгуйа өрүкүйбүтэ.

Ол күнү кини хаһан да умнубата буолуо. Өксөкүлээх Өлөксөй киинигэр буолар уусуран самодеятельность кэнсиэригэр дьон саалаҕа толору мустубут этэ. Кинилэр ансаамбылларыгар анаммыт хоско бары мустан, таһныбыттара. “Кыргыттар” тиэрмэскэ чэй арааһын, бэйэ аһын аҕалан, бэрт эйэлээхтик чэйдээбиттэрэ. Марина Петровна астан илдьибит собо кэтилиэтин олус биһирээбиттэрэ. Ити бүлүүдэни Бүөтүр эмиэ сөбүлүүрэ. “Эйиэнэ ордук үчүгэйдик табыллар эбит” диирэ.

Дьэ, долгутуулаах түгэн үүммүтэ! Ытыааччы кинилэр ансаамбылларын биллэрэ-этин кытта, салайааччылар бөлөмнөнэллэригэр эппитэ. Бастаан Музалаах Лиза саҕалаабыттара. Онтон Тонялаах Василиса кэннилэриттэн кини Веральын кирибиттэрэ. Ол кэнниттэн Марта уонна Таня батыһахтаахтара. Марина Петровна үгкүүлүү сылдьан, хараһын кырыытынан сааланы көрбүтэ – биир да миэстэ ордубат гына элбэх киһи кэлэн олоҕор. “Хайдах эрэ хамсаныбын умнубатарбын. Билигин эргииргэ барыыга бутуллубатах киһи...” – диэн болбомтотун олоҕу үгкүүтүгэр ууран, түмүктүү сүрааһынга тахсыыларыгар ытыс тыаһа өрө хабылла түспүтэ. Ахтыбыт да эбит кини бу түгэни! Үйэтин тухары төһөлөөх элбэхтэ сыанаҕа ыллаабыта, ытыс тыаһын истибитэ буолуой?! Ол эрэри бу тахсыы ураты этэ. Этин-синин иһиллэнэн, хас эмэ ый устата бөлөмнөнэн, аны үгкүүһүт буолан тахсыыта киниэхэ саһаны арыһы, бэйэтин кытта атын хайысхаҕа үлэлэһи түмүгэ этэ. Дьүөгэлэрэ, салайааччыта бастакы сүрэхтэниитинэн

эбэрдэлээн, бэлэх туттараннар, өссө долгуппуттара. Дьон итэбэлин ылар, хайбал, эрэл тылларын истэр хайа да киһини кынаттыыра биллэр. Бүөтүрэ баара буоллар, төһө эрэ үөрэр, астынар этэ!

Ол кэмтэн Марина Петровна биир да дьарыгын көтүтэ илик. Ким-хайа иннинэ тийэн, илиитин-атаһын имитэр. Салайааччыларын ыйытын-кэрдиитин, сыыс-буор түһэрбэккэ истэр. Ансаамбылга дьарыктаныабыттан уонча үгкүүгэ кытынна. Ийэлэрин дьарыгын өйөөн, оболоро харчынан көмөлөһөр буоллулар. Сыл устата киһи ааһан сиппэт элбэх тэрээһинигэр кытталлар. Арыт куорат чугаһынаабы нэһилиэктэргэ баран кэнсиэрдээн, уопут астаһан кэллэлэр. Ону аһан собуруу ытыллар бэстибээллэргэ эмиэ кыттар буоллулар. Уруккута Москубаттан, Сочиттан ыраата илигэ. Билигин Марина Петровна айанын испиһигэ кизг. Абыһах хонуктаабыта Кытайга, бэстибээлгэ, кыттан кэлбиттэрэ. Онно барытыгар оболорун саастыта салайааччылар Мария Ильинична өгөтө сыттаҕа. Арыт төрөппүт оболорунааҕар үчүгэйдик сыһааннаһар, көрөр-истэр кыыстарын таһара курдук көрөллөр, баалларынан-суохтарынан харыстыыллар, көмүскүүлэр.

Бииргэ үгкүүлүү “кыргыттар” – саамай чугас дьүөгэлэрэ. Төрөөбүт күннэрин, бэлиэ дааталары арыт эрэстэрээнгэ, арыт куорат таһыгар дьиз куортаннаһан бэлиэтиллэр. Кыбартыраларыгар, даачаларыгар эмиэ ыалдыттаһаллар. Хаһта даҕаны теплоходунан устан кэлбиттэрэ. Сааһыры кими харыһыбыта баарай, ыарытыы, чугас киһини сүтэри, олохтон да бары кинилэргэ эмиэ суох буолбатах. Былырын киниэхэ саҕа аартыгы арыһыт Елизавета Михайловната соһуччу олохтон туораабыта. Аны Вералара дэлби ыарыттар буолла. Онон арыт куорат күннэр эмиэ сатылааччылар. Киһи олоҕорун тухары кэрэбэ, сырдыкка тардыһар аналлаах. “Соботохсуйдум, сааһырдым” диэн олохтон кэбиспитэ буоллар, тапталлаах үгкүүттэн, күндү дьүөгэлэриттэн матыа эбит. Бу дьарыгын булбута үчүгэин!

Марина Петровна дьизитигэр кириэн, атыыласпыт боро-дуукатын сааһылаата. Сарсын – салайааччылар Мария Ильинична төрөөбүт күнэ. “Кыргыттарын” сааһынан эмиэ балык кэтилиэт астаан илдьиэхтээх. Эрдэ болкуонтан киллэрбит балыгын хатырыктаан, эрийэн, бүгүн онон дьарыгыра. Онтон кыратык билинээ астыа.

Марина Петровна кириэн эрэр күн сардаһатын көрөн мичээрээтэ. “Бүөтүрүм барахсан, аттыбар бааргын, араҕаччылы, арчылы сылдыаргын билэбин. Оболорбут, сиэнэрбит тустарыгар күн ахсын кэрэбэ тардыһам”, – дии санаан, чочумча тура түстэ.

Күн сардаһата, “сарсын эмиэ көрсүөхпүт” диэбитти, күлүмнүү кыһан, мыраан кэннигэр саста.

Ытарҕалаах.

Билсин, сага талаан – Анатолий Гуляев!

Бүгүнгү дьоруойбун “сага талаан” диэн билиһиннэрэрим оруннаах. Кини ылсан ыллаабыта абыл сыл буолбут. Күрэхтэргэ кыттар буолбута – итинтэн өссө абыл. Онтон улахан сыанаба тахсара – иннигэр.

Анатолий ырыаба “кэлбит” суола-иһэ уратылаах. Дойдугар, Орто Халыма Эбээбэр, учууталлыы тийиһэр диэри сыанаба биир ырыаны ыллаабатах киһи үһү. Кыра тыа сирэ буоллаба, кэнсиэрдэргэ ыллыыр киһи суох буолан “чэ, Анатолий, эн ыллаа” диэннэр, ыллаан барбыт. Баҕар, итинэн тохтоон хаалыан сөбө буолуо да, эдэр киһини туох эрэ тулуппат-тэһиппэт. Дьокуускайга көһөн кэлэр, араас үлэбэ холоно. Ол сылдьан массынатыгар олордор, бэйэтэ соботох хааллар эрэ, ыллаабытынан барар, “ютубу” көрө-көрө куолаһын араастан эрчийэр идэлэнэр.

– **Анатолий, хоту дойдуттан, Орто Халыматтан, силстээх эбиккин.**

– Оннук, Орто Халыма Эбээбиттэн төрүттээхпин. Эбээх – Халыма саамай ыраах, кытыы бөһүөлэгэ. Аҕам Илья Иннокентьевич урут сопхуоска дириэктэрдээбитэ, билигин биэнсийэҕэ олорор, бултуур. Ийэм – Марфа Иннокентьевна, төрдө – Мэнгэ Хангалас Төхтүр. Орто Халымаҕа алын кылаас учууталынан үлэлиитийэн баран аҕабар кэргэн тахсан олохсуйбут. Ийэм муускаҕа сыстаҕас. Ыллыыр, хоһоон суруйар, матыып айар. Куоластаах эрээри, ылсан сайыннарбатаҕа, дэһтэ ыллыыр.

Бииргэ төрөөбүттэр төрдүө этибит, билигин иккиэбит. Хомойуох иһин, убайдаах балтым оһолго түбэһэн, ыалдьан суох буолаахтаабыттар. Улахан убайым Дьокуускайга олорор, учууталлыыр. Кэргэммин Марияны кытта ыал буолан уоллаах кыыс оҕолоохпут. Эбээххэ оҕо-оҕо курдук көрүлээн улааппыппыт. Сайын ийэбит дойдолууругар оҕолорун барытын илдьэ кэлэрэ. Онон, икки улуунан сылдьан улааппыппыт. Бииргэ төрөөбүттэригиттэн сахалыы эйгэбэ ордук мин чугаспын. Ол иһин СГУ-га саха тылын салаатыгар туттарсан кирибитим.

– **Устудьоннуу сылдьан ырыаба холоннун?**

– “Хайаан даҕаны биир хайысханы талан дьарыктанабыт” диэбиттэрэ. Ханньыка барарбын билбэт этим, “киһиэхэ арыый өйдөнөр, бэтэрээнэн собуу” диэн ырыа куруһуогун талбытым. Улаханник ыллаабатабым, үөрэттэхтэринэ үөрэнэrim. Икки дуу, үс дуу сыл сылдьан баран тохтоон хаалбытым. Үөрэхпин бүтэрээт, Эбээхпэр учууталлыы барбытым.

– **Дьэ.**

– Уопсайа үс сыл учууталлаабытым. Кулуупка ыллыыр киһи суох буолан хааллабына, мингин ыгыра-ыгыра ыллаталлара. Ырыаба туох да сыһыана суох киһи буоллабым, сөбүлүү истибит ырыаларбын үтүгүннэрэн толорорум. Радивер, Алик Григорьев уо.д.а. ырыаларын. Ол кэннэ тохтоон сопхуоска хаалбытым. Үс сыллаабыта, отут үстээхпэр, Анастасия Варламоваҕа анаммыт ырыа күрээбэр кыттан баран олус сөбүлээбитим, “бу – мин эйгэм эбит” диэх курдук санаалар кирибиттэрэ. Анал аакка тиксигитим. “Туой Хайаба” кыттан дипломант аатын ылбытым. 2022 с. Раиса Захароваҕа анаммыт күрэххэ 1-кы истиэпэннээх лауреат буолбутум. Ити саҕана куолаһым ситэ аһылла илигэ...

– **Куолаһың хайдах эрчийдин?**

– Мин ырыаба сыһыаннаах ханньык да кууруска энгин үөрэммэтэбим, учуутал, сүбэһит диэн суох. “Ютубу” көрөн, хайдах ыллыылларын үөрэтэн, итинник гыннахха куолаас уларыйар, ви-

брациялыыр эбит диэн, син тугу эмэ томуһурдаттар буолбутум. Итиэннэ күрэхтэһиилэргэ кыттар туһалаах, эдэр толорооччулары кытта кэпсэтэбин, ыйыталаһабын, элбэххэ үөрэнэбин.

Миэхэ саамай сүрүнэ бэйэм куоласпын үөрэтэrim наада этэ. “Куолаһым хайдах уларыйарый, тугу сатыырый, төһө кыахтаабый?” диэн. Маңнай ырыа “фишкаларын” төрүт сатаабат этим. Хаһыы

эрэ баар курдуга (күлэр). Тас дойду ырыаһыттарын, ордук Муслим Магомаевы, Димаш Кудайбергены истэн, куоластарын хайдах уларытталарын билэн, тугу сатыырбынан харса суох эрчийбитим. Онон, куолаһым эрчийбитим биир сыл буолла диэххэ сөп. Дэгэрэнги да ыллаан

көрбүтүм, опералыы да сатаабытым, рок да боруобалаабытым, түмүгэр, куолаһым сэбиэскэй эстрада ырыаһыттарыгар чугас эбит диэн быһаарбытым. Ордук Аркадий Михайлович ырыалара табыллар быһылаах. Дьэ-эбэр доргуччу ыллыы сылдьарым табыллыбат буолан, дарыктанар сириэм – массынана иһэ. Массынабар соботох буоллум, “ютубу”-пун холбоотум эрэ, бүттэ (күлэр).

– **Саха эстрадатын мэтрэ Аркадий Михайлович Алексеев эйигин “куоластаах уол” диэн хайгыр. Кини мээһэбэ хайбаабат буолуохтаах.**

– Былырыын Аркадий Михайлович күрээбэ Павловскайга ытыллыбыта, дипломант буолбутум. Онно бэлиэтии көрбүтүм, “Куоластаах эбиккин, ол эрээри уопута суобун биллэр. Үчүгэйдик дьарыктанан баран, эһиил кэлэ-

эр”, – диэбитэ. Кини тылларыттан кынаттанан, сылы быһа бэлэмнэнэн, быйыл Аркадий Алексеев “Сүрэхтэр кэпсэтэр кэмнэрэ” күрээбэр кыайылаах буоллум. Арба, былырыын күрэх иннинэ “ырыаттан тохтуурум дуу?” диэн санаталыы сылдьыбытым. Дьэ-уот түбүгэ, үлэ-хамнас ыган ыллырым табыллыбат курдук буолбута. Күрэх кэннэ Аркадий Михайловичтан хайбанан, санаам өрө көтөбүллэн дьэ-эбэр атын киһи үктэммитим.

– **Айар үлэбэр былааннардаах буолуон?**

– Күрэххэ ыллыы турарбын ырыаһыт Сахаага устан социальнай ситимигэр таһаарбыт этэ. Ол устуу бассабынан тарбанан, уулуссаҕа көрсөн: “Бу эн ыллыгың дуо?” – диэн ыйытталлар, билбэт дьонум “үчүгэйдик ыллыыр эбиккин” диэн суруйар түгэннэрэ баар. Онон сылыктаахха, арааһа, дьон сөбүлээбит быһылаах. “Салгыы дьарыктанан ыллаан барыахха сөп эбит” диэн санаатым.

Отут алтабар диэри син балай эмэ үлэбэ холонон көрдүм, билигин дьэ тутуутунан, өрөмүөнүнэн дьарыгырабын да, билингити турукпунан ырыаба курдук аһыллар, талаһар эйгэм суобун тэнэ.

Ырыа диэн улахан үлэ буоларын өйдөөтүм. Сөпкө туруоруллубут, күүстээх куолаас сыраллаах үлэттэн тахсар эбит. Мин үөрэнэrim, эрчиллэrim өссө да элбэх.

“Суруйар ааттаах киһи ыллыырын иһиттэхпинэ табыллыһы” диэн Анатолийтан ырыатын көрдөөтүм. “Запиһым суох, арай били бассапка тарбаммыт устуу баар”, – диэт, ыйытта. Иһиттэн кутуллар, уратытык “оонньоон ылар” куоластаах эбит. Ардыгар Аркадий Алексеев да куолаһын долгуна иһиллэргэ дылы. Чахчы, дьон кэрэхсиэн кэрэхсиир эбит.

Диана КЛЕПАНДИНА.

Дьолум – дьонум

Муус устар 1-кы күнүттэн 11 күнүгэр диэри Томпо улуунун Кириэс Халдыайы нэһилиэгиттэн төрүттээх, «Олонхотыйаатырын» артыыһа Егор Егоров-Дьөгүөр сырдык аатын үйэтитэр сыаллаах гитаранан ырыа онлайн-куонкуруһа буолан ааста.

Куонкурус түмүгэ муус устар 12 күнүгэр билиннэ.

Онлайн-куонкурус инстаграм (Арассыыйаҕа бобуулаах) ситим нөһүө ытылыһына. Уопсайа 57 киһи кытынна, куонкуруска аңаардас эдэр оҕолор эрэ буолбакка, саастаах дьон эмиз көхтөөхтүк кытынна. Кыайылаабы киһиэхэ элбэх куолаас кирибитинэн быһаардылар.

Ол курдук, I миэстэ – **Гаврил Алексеев** 3218 куоластаах, II миэстэ – **Юрий Барбанский** 2911 куоластаах, III миэстэ – **Максим Михайлов** 2587 куоластаах буоллулар.

Салгыы кыайылаахтар санааларын билсиэбин.

– **Уолаттар, дорооболорун! Кылгастык бэйэбит тускутунан**

кэпсээн: хантан төрүттээх, тугунан дьарыктанар ыччаттар буолабыт?

Гаврил: – Үтүө күнүнэн! Мин Кэбээйи Сизээн Күөл диэн дэриэбинэтигиттэн төрүттээхпин. Билигин ХИФУ естественнэй наукалар институттарыгар бастагы куурус устудьуонабын.

Юрий: – Булунг улууһугар күн сириң көрбүтүм, ол эрээри 2013 сылтан Уус Алданга көһөн кэлэн онно олоробун. Былырыын Аграфена Дмитриевна Макарова аат. Култуура уонна ускуустуба колледжын бүтэрээт, М.К. Аммосов аатынан ХИФУ-га үөрэнэ кирибитим.

– **Максим:** Мин, 19 саастаахпын, Кэбээйи улуунун Баҕадыа нэһилиэгиттэн төрүттээхпин.

Билигин АГАТУ орто үөрэбэр зоотехник идэтигэр үөрэнэбин.

– **Куонкурус туһунан хантан истибиккитий?**

– Соц-ситимнэргэ дьон “стористарыттан” биллэриини көрбүппүт.

– **Гитараба хас сааскытыттан оонньуугутуй?**

Гаврил: – Мин гитараба 16 сааспыттан оонньуубун.

Юрий: – 10-нус кылааска үөрэнэ сылдьан гитара ылыммытым, онтон ыла оонньуубун.

Максим: – Мин гитараба 5-с кылаастан оонньуубун.

– **Ырыаба туохха болбомтобутун уурабытый? Ордук тылыгар эбэтэр матыыбыгар?**

Гаврил: – Ырыаба барытыгар болбомтобутун уурабын – тылыгар да, матыыбыгар даҕаны.

Юрий, Максим: – Ырыаба ордук матыыбыгар болбомтобутун уурабыт.

– **Куонкуруска “элбэх лайк” хомуйбут киһи бастыыр” диэн усулуобуйалаах этэ. Гаврил, лайк хомуйарга төһө уустуктары көрүстүң?**

– Бастаан кыайыыга наһаа эрэлэ суох этим, онтон абыл

бириэмэ иһигэр дьон бөбө миэхэ куоластаан, кыайарбар эрэли үөскэппиттэрэ.

– **Манньк онлайн-куонкурустарга эрдэ кытта сылдьыбыккыт дуо?**

Гаврил: – Онлайн-куонкурустарга кыттааччыбын, ол эрэри усулуобуйата куоластааһын түмүгүнэн буолааччыта суоҕа. Бастагыбын манньк форматтаах куонкуруска кытынным.

Юрий: – Бу үһүс сырыым буолар.

Максим: – Мин бастагы холонуум.

– **Гаврил, куонкуруска кыайыи эйиэхэ туох суолталааҕый?**

Гаврил: – Миэхэ куонкуруска кыайыы улахан суолталаах. Өссө манньк курдук састааптаах куонкуруска кыайыы хас да төгүл бэйэбэр эрэли үөскэтэр, ону таһынан, үүнэргэ-сайдарга кынаттыыр.

Юрий: – Иккис миэстэни ылбыппыттан олутун диэн үөрбүтүм, күрэххэ кыайдахпына бииргэ төрөөбүт бырааттарбар төрөөбүт күннэригэр бэлэх оҕоруом диэн сыаллаах кытыбытым.

Максим: – Миэхэ куонкуруска кыайыы диэн уопут курдук буолар уонна өссө улахан куонку-

рустарга кыттарбар суолу арыйар диэн саныыбын.

– **Куонкурус хайдах ааста дии санаатыгыт?**

– Үрдүк таһымнаах онлайн-куонкурус ааста диэн саныыбыт. Кыттааччылар бары да үчүгэйдик ыллыыллар уонна гитараба оонньууллар. Егор Егоров аатын үйэтитэр куонкурус тэрийбиттэрэ сүрдээх хайбабыллаах дии саныыбыт.

– **Уолаттар, сэргэх кэпсэтигит иһин махталарын тиэрдэбин. Ситиһиини.**

Куонкурус түмүгүнэн, кыайылаах 20 000 солк., иккис миэстэ – 10 000 солк., үһүс миэстэ 5000 солк. харчынан наҕараадаланнылар. Маны таһынан, Егор аймахтара, Томпо улуунун Кириэс Халдыайытыгар бииргэ үөрэммит кылааһынньыктара, Л.И. Мекюрдянов аат. Оҕо ускуустубатын оскуолатыгар ырыаба үөрэппит учуутала Екатерина Охлопкова, АГИИК-ка биир кууруска үөрэммит оҕолоро 6 анал бириһи сөбүлээбит кыттааччыларыгар туттардылар.

Егор дьэ кэргэнэ кыттааччыларга, кыайылаахтарга уонна бары көмөлөспүт дьонго махталын тиэрдэр.

Инна АТАКОВА.

“Городок” чахчылары

1993 сыллаахха муус устар 17 күнүгэр “Городок” диэн көрдөөх-нардаах биэриини Санкт-Петербург 5-с ханаалыгар тахсыбыта, онтон ыам ыйыттан РТР ханаалга көстөр буолбута. Бу биэриини көрбөтөх киһи ахсааннаах буолуохтаах. Илья Олейников уонна Юрий Стоянов бу биэриини кэнниттэн улаханник аатыран барбыттар. Бастаан «Новоком» устуудьуйа таһаарар этэ, онтон 1995 с. олунньутуттан биэриини бүтүөр диэри «Позитив ТВ» устуудьуйа ылсыбыта.

Илья Олейников өлбүтүн кэнниттэн биэриини сабыллыбыта. Юрий Стоянов этэринэн, Олейниковы солбуйар киһи суох. Уопсайа 305 биэриини тахсыбыта. Мантан аллара аатырбыт “Городок” туһунан интэриэһинэй чахчылары

аабын.

Илья Олейников уонна Юрий Стоянов бэйэ-бэйэлэрин дьонтон истиһэн эрэ билэллэр эбит, онтон илэ көрсөн 1989 сыллаахха от ыйын 10 күнүгэр билсибиттэр. Киһи сөбөрө диэн, иккиэн уон сыл арыттаах, от ыйын 10 күнүгэр төрөөбүт

күннээхтэр. Аны туран, РТР ханаалга ыам ыйын 10 күнүгэр, сарсыарда 10 ч. 5 мүн. тахсыбыт. Онон бу айар дуэка уон сыппара элбэби быһаарбыта.

Олейниковтаах Стоянов иккиэн аан бастаан “Кергуду” диэн бырайыагы “төрөппүттэр”, ол эрэри тэлэ-

биисэргэ биир эрэ биэриини тахсыбыта. 1992 сыллаахха иккиэн “Оба-на” диэн оччолорго дьон болбомтотун тардар биэриини уһуллаллар этэ.

“Городок” диэн биэриини аатын Юрий Стоянов толкуйдаабыт. Бастаан “Городок N” диэн эбит, ону кылгаппыттар. Бастаки биэриилэр анекдоттары экирээнгэ оонньоон көрдөрүү курдук эрэ буолбут, онтон, 1997 сыллаахха, анал айар бөлөх тэриллэн, ситэнхотон, туспа сынаарыйданан тахсар буолбута.

Биэриини “Приколы нашего городка” диэн рубрика олус кизгэппитэ. Онно ааһан иһэр түбэһиэх дьон кистэлэн камераба “оонньоуллара”. Манник рубрика Арасыйыа ханаалыгар аан бастаан тахсыбыта. 1995–1998 сыллардаахха бу рубрикаба Юрий Стоянов институтка бииргэ үөрэммит доboro Виктор Сухоруков уһулла сылдыбыта. 2002 сыллаахха ити рубрика атын ханаалларга олус элбээн сабыллыбыта.

13-с биэрииттэн Анжелика Варум “Городок” ырыата лейтмотив буолбута. Бу ырыа муусукатын Анжелика аҕата Юрий Варум суруйбута, оттон тылларын бэйиэт Кирилл Кристошевский АХШ-ка гостуруолга сылдьан, дойду ахтылбанын ийиитигэр куустаран суруйбута.

“Городок” икки биэриитэ Израильга, онтон биир Лондонга уһуллубута.

Бу биэриингэ Илья Олейников уонна Юрий Стоянов 6 тыһ. тахса уобараһы айбыттар. Икки бастайааннай дьоруой баара – хаамаайы Модест уонна “уостаах репортёр”. Иккиэннэрин Юрий Стоянов толорор этэ.

Бу биэриингэ сүрүн успуонсар буолбут “Балтимор” бренд “Городок” көмөтүнэн дьонго-сэргэбэ кизгэник биллэн барбыта.

2002–2006 сс. биэриингэ “В Городке” диэн 8 мүн. усталаах биэриини тахса сылдыбыта. Хас биирдии биэриини бэлиэ даатаба анаарта.

ДУОНАР

Муус устар 20 күнүгэр Арасыйыаба Дуонар күнэ бэлиэтэнэр. “Донор” диэн тыл donate диэн латын тылыттан “бэлэхтээ” диэн суолталаах. Улахан киһи этигэр-сиинигэр 5 литирэ хааннаах (киһи этин-сиинин 6–8%-на хаантан турар), оттон 05050 – 3 литирэ кэрингэ.

Хааннга кыһыл өңү эритроциттар биэрэллэр, оттон онно – гемоглобин (састаабыгар тимир киирсэр). Киһи олобун устата 650 кг эритроциты онгортон таһаарар. Хаан сүүрэр тымырдарын холбоотоххо, 200 тыһ. км усталаах буолар. Саамай биллэр дуонар 117 төгүл хаанын туттарбыта биллэр. Хаанын сотору-сотору туттарар киһи сүрэх-тымыр ыарыытыгар ылларымтыата суох уонна

олобун 5 сыл уһатар эбит.

Дуонардар хааннарын килиэккэлэрэ сотору-сотору “сангатыар” буолан, иммунитет бөбөргүүрүгэр, быар, ноор, ас буһарар систиэмэ үлэтин тупсарарга төһүү буолар.

Дьоппуон учуонайдара этэллэринэн, хаан бөлөбө хайа да гороскоптааҕар киһи майгытын уонна уратытын быһаарар.

Аба дойду Улуу сэриитин кэмигэр 5,5 мөл. дуонар баара. Аармыйаба 1,7 мөл. л хааны туттараллара, ону 7 мөл. төгүл куппуттар. Сэрии кэмигэр “ССРС бочуоттаах дуонара” түөскэ иилиллэр бэлиэнэн 15 тыһ. киһи наҕараадалааммыта.

Хааннарын эбэтэр хаан эттиктэрин баба өттүнэн 40-тан тахсата туттарбыт (оттон плазманы 60-тан тахсата) дьон “Арасыйыа бочуоттаах

дуонара” аакка тиксэллэр. Дойду бырабыыталыстыбата бигэргэппитинэн, бочуоттаах дуонардар манник социальной өйөбүллээхтэр:

1) үлэ сокуонугар сөп түбэһиннэрэн, уоппуксаны баҕарбыт күннэригэр ылаллар; 2) судаарыстыбаннай уонна муниципальнай балыһаларга мэдиссиинэ көмөтүн уочарата суох быһа ылаллар;

3) үлэбэ эбэтэр үөрэххэ сонотуоруйга, куруорка мистэ көрүллэр түгэнигэр дуонар бастакынан тиксэр;

4) дуонарга сыл ахсын харчы көрүллэр.

Хааны туттаран баран, аны 6 ыйынан кэлэн бэрэбиэркэни ааһар, өскө чэгиэн буоллабына, хаанын наадыар дьонго куталлар. Дуонар сотору-сотору бэрэбиэркэни ааһар буолан, доруобуйатын куруук хонтуруоллууллар. Ол аата, дуонар – доруобай киһи.

Ираида Клиорина

Ираида Самоновна Клиорина – суруйааччы, драматург, суруналыыс, СӨ култууратын үтүлээх диэйэтэлэ (1994), Уус Алдан улуунун бочуоттаах гражданина.

1915 сыл кулун тутар 16 күнүгэр Дьокуускайга төрөөбүтэ. Аҕата Аммаба көскө кэлэ сылдьар Самон Маркович Клиорин (1891–1960). Сэрии сэбин уура сыппытын уонна “Хотугу Манчжурия холбоһуктаах социалистара” диэн тэрилтэ сокуоннайа суох типографиятыгар сыһыаннаабын иһин Саха сиригэр көскө ытыллыбыт.

Ийэтэ – тыа учуутала Клиорина (кыыс араспаанньата Малькова) Антонина Авксентьевна (1893–1971).

Аҕата көскө кэлбит болдьоҕо бүтүөр диэри ийэтин кытта Кириэс Халдыайыга олорбуттар. 1917 с. Клиориннар Благовещенскай куоракка көспүттэр, онтон 1921 сыллаахтан 1932 сыллаахха диэри Харбинга КВЖД зонатыгар олорбуттар. Ираида онно ычат кистэлэн тэрилтэтин үлэтигэр кыттар: 1924 с. – пионерия, 1931 с. – хомсомуол.

1928–1929 сс. Сэбиэскэй Сойуус уонна Кытай иирсэннэрин кэмигэр бэлиити-чэскэй охсуһууга кыттыспыт. Аҕата табаарыстарын кытта түүн Хабаровскай араадыһыатын истэллэрин харабыллыыр эбит. 1931 с. ССРС граждан-

нарыгар аналлаах Тимир суол индустриальнай техникумун иһинэн 9 кылаастаах оскуоланы бүтэрбит.

1932 с. консульство Москубаба үөрэттэрэ ыппыт. Ол эрэри хомсомуол тус дьыалата суох буолан уонна ВКП (б) устуоруйатын билбэккэ, кыайан киирбэтэх. Уопастыбаннай аһылык институтугар сэкирэтээринэн үлэлээбит. 1934 с. ИФЛИ (Москубатаабы устуоруйа, бөлүһүөпүэ институт) бөлүһүөпүэ факультетыгар киирбит. 1935 с. Хомсомуол Киин кэммитиэтэ ГУГБ НКВД Уһук Илиннээби салаатыгар контрразведкаба үлэбэ ыппыт.

1937 с. “Япония үспүйүөнэ” диэн сымыйанан буруйдаан хаайбыттар. ССРС ОСО

НКВД-та, от ыйын 23 күнүгэр сууттаан, 8 сылга лаабырга ыппыт. Мордовияга “Ийэ дойду таннарыахсыттарын дьизэ кэргэннэрэ” («ЧСИР» – членов семей изменников родины) баар Темниковскай дьахтар лаабырыгар сыппыт.

23 саастааҕар лаабырга ньирбэтэ тулуйбакка инбэлиит буолбут. 1940 с. «Карлаг» диэн уопсай лаабырга көһөрбүттэр. Караганда аттыгар. Лаабырга сытар кэмигэр суруйар дьарыктаамыт.

1945 с. Москубаба икки киинэ уонна хас да ойуулук сынаарыйын суруйан ыппыт. “Казахская сюита” сынаарыйын туһанан, кэлин И.Пырьев “Сказание о земле Сибирской” киинэни устубута. 1947 с. босхоломмуот, абыс сыл онугар 10,5 сыл хаайыыга олорбут. Босхоломнуор да, Москубаба олороро бобуллубут.

1947–49 сс. Щелковскай пром-кэмбинээккэ худуоһунньук-ретушердаабыт. 1948 с. Саха сириин Суруйааччыларын сойууһун бэрэс-сэдээтэлэ Николай Якутскай көрдөһүүтүнэн Урсики туһунан “Бастаки кыымнар” диэн дырааманы суруйан барбыт, 1949 с. Дьокуускайга, тыйаатырга туруорарга диэн этии киллэрбиттэр.

1950 с. муус устар 19 күнүгэр эмиэ урукку буруйун иһин хаайыллыбыт, Красноярскай кыраай Эбэнги национальнай уокуругун Тура

бөһүөлэгэр болдьоҕо суох көскө ытыллыбыт. Манна “Свет Востока” диэн сынаарыйы, Эвенкия сайдыытын туһунан “Вторично рожденные” диэн монографияны суруйбута.

Ону таһынан Сэбиэскэй Сойуус Дьоруойун И.Увачан хорсун быһыытын ойуулаан хартыына суруйбута. 1951 с. сынаарый устуудьуйатын көбүлээһининэн Н.Г. Чернышевский туһунан сынаарыйы онгортороору Москубаба ынгыран ылбыттар. Кинорежиссёр А.П. Довженко, бэйиэт А.А. Сурков уо.д.а. КГБ-га (Москубаба) хаалларар туһунан хадатаайыстыба суруйбуттара да, суруйааччыны төттөрү Красноярскай кыраайга утарбыттар.

1954 с. Москубаба төннүбүт. ССРС Үрдүкү суутун байыаннай кэлиэһигэ 1955 сыллаахха атырдыах ыйын 17 күнүгэр толору реабилитациялаабыт.

Бу кэнниттэн көхтөөх суруналыыс, суруйааччы, чинчийээччи уонна быраабы көмүскээччи үлэтэ саҕаламмыт. 1955 сыллаахтан сынаарый араас устуудьуйаларын кытта дуогабардаһан үлэлээбит. 1956 с. Бүтүн Сойуустаабы куонкурус дьүүлүүр сүбэтэ икки киинэ сынаарыйын туруорарга эрэкэмэндээссийэлээбит да, ол үлэлэрэ кизгэ экирээнгэ тахсыбатахтара.

1958 сыллаахтан суруналыыстыканан дьарыктанан барбыта. 1960 с. “П.Н. Сокольников и его переписка с Л.Н. Толстым” диэн ыстатыйаны бэчээттээн, саха бастаки идэтийдит бырааһын аатын сэргүтэр үлэни саҕалаабыта. Саха усту-

оруйатыгар суруллубут икки дыраамата араадыһыа ис-пэктээк буолан тахсыбыттар (“Виллюйский Прометей” 1961, “Ледовая осада” 1964). 1969 с. Урсики туһунан хомурунньугу бэчээттэппитэ. 1970 с. “Хроника жизни якутского интеллигента” пьесаны түмүктээбитэ, бу үлэтэ сахалыы тылбаастаммыта.

Олобун Саха сириин кытта ситимнээбитэ. Умнууга хаалбыт саха интэлигиэнсийэтин аатын сэргүтүүгэ бастаки үлэлэри суруйбута. Народник Н.Г. Неустроев-Урсики, быраас П.Н. Сокольников, агроном М.Ф. Слепцов, судаарыстыбаннай диэйэтэл, бэлиитик В.В. Никифоров-Күлүмнүүр ааттарын сэргүппүтэ. Ону таһынан кини хадатаайыстыбалаан, Харбинга олорон буруйдааммыт дьон реабилитацияламмыттар.

Олобун тиһэх сылларыгар Польша тизмэтигэр уонна меуар суруйуутунан дьарыктааммыта. «История без флёра-2. Тайна кода «Моряки» – чекистской союзной операции по ликвидации первых якутских большевиков, 1937–1938 гг.» диэн докумуонунан уочарка суруйбута. Бу үлэлэрэ бэчээккэ тахсыбакка хаалбытара. «Уруукапыстара сүппүт» дии сылдыбыттарта. Ол эрэри кэлин СӨ Национальнай архыбын пуондатыгар харалла сыталлара кестүбүтэ.

2002 сыллаахха ахсынныыга Москубаба өлбүт.

**Балаһаны
Дмитрий ИВАНОВ
бэлэмнээтэ.**

Ньурбаҕа Манчаары олорбут нэһилиэгэ		Кыыһыр- сыы (кэпс.)		Ырыаһыт ... Кындыл		...тым санаа		Олус дьулаан		...- баайа		П.Тобуруокап пьесата "... буолар ..."		Бүлүү куорат былыр биллэр атыыһыта	
Саха -- ... омук													Куорат Ыалын сайылыга		
			... баһа (уһук түгкэтэх сир)		Эмп тыла								Уллэ- һиккэ тикси- бэккэ хаал	Аһаан- сиэн бөбө	
... мүччү	... киһиттэн хара тыа маһа ытыыр					Дууһа изийитэ									
Таһас (ткань)			Саха музык. тэрилэ		ыстаа					Самартай					
Уот күөдьү- түүтэ						... абай	Үлэ миэстэтэ					Сурунаал аата			
					буолуу					... дарья				Н.Неус- тровс биир кэмиз- дьийэтэ	
Туһата суох саһа								...-код	... уһуна киһи аайы араас						
Дьүһүн						... үктээн ылыы (ыххайан)						...-бур саһа		... билик	
		Мас ...		"Якут Манчаары" поэма ааптара											

14-с нүөмэргэ тахсыбыт сканворд эппиэттэрэ:

Турурорү: куба, тоҥот, Дьырыбына, мыыла, ала, барбах, ананар, хаалыы, Сухэ, ыыра, үс, үөһэ, нээдьэ, үөмэх, эт, үлэх, үөйбэтэх, иитэ, өс.

Сытыары: сүүрүнгүй, Чульман, ыыраах, Мэйи, саары, эрэһэ, сылбах, баара, үйэ, үтэ, тылы, аас, дэлэ, анабыл, тирэх, таала, Ыыс, Ээх, ахтыы, ис.

Сканворду сөбүлээччилэргэ анаан <https://kyym.ru> аан ситиммитигэр эмиэ сканворд таһааран сабалаатыбыт. Бу куар-коду төлөпүнүг камератынан туһаайан киирэн таайыаххын сөп. Үчүгэйэ диэн, ситэри таайбакка бэринэр түгэнгэр түмүктээн, хоруйдарын көрүөххүн сөп. Чэ, сабалаа!

БИЛЛЭРИИЛЭР

Посуточно комнаты и койко-место от 1200 руб. ЗОЖ, паспорт. Рядом новый онкодиспансер, РБ-2.
Тел.: 8-914-111-8458

* Считать недействительным паспорт 9816 696480, выданный МРО УФМС России по Республике Саха (Якутия) в г. Якутске 02.11.2016 г. на имя Герасимова Александра Григорьевича, 25.09.1996 года рождения.
* Считать недействительным свидетельство об окончании автошколы №332402020218 на имя Петрова Василия Васильевича.
* Баттахов Петр Дмитриевич аатыгар 2016 с. бэриллбит Өрөспүүбүлүкэтээби лиссиэйи бүтэрбитин туоһулуур аттестат сүппүтүнэн дьинэ суобунан аагарга.

* Нэһилиэнньэттэн аабыллыбыт хаһыаты тутабит.
Билсэр төл.: 8-964-425-31-86

ГОРОСКОП. Муус устар 22–28 күннэрэ

Хой

Улахан уратыта суох нэдиэлэ. Күүс-уох дэлэй. Арай биир эмэ доборгун кытта өйдөспөт түгэн, кыһырысы күөрэйиэн сөп. “Доборгун сүтэриэххин бардардаххына – харчыта иэһэ” өс хоһоонун санаппыттар. Көмүүттэри, уопсайынан уотунан барар, уустук тэрили олус ыксала суох түгэн буоллабына, ыларга тизтэйимэ. Бу кэмнэ ылбытыг кэбэбэстик алдьаныан, туох эрэ итэбэстээх түбэһэн эрэйдиин сөп.

Обус

Халлаантан күүстээх нэҕир түһүөх курдук. Ол түмүгэр араас техногеннай кэһилли, улахан алдьаныы-кээтэни, тэрил түг-тан үлэлиирэ бэлиэтэниэн сөп. Ити чуолаан уот-күөс, энергетика эйгэтигэр сыһыаннаах. Уопастыбаҕа күүһүнэн өтөйүү, бэрээдэк сатарыйыта, буруйу онгоруу элбиир чинчилээх. Онон иирсээнгэ кирибэт гына, сэрэх буол, дьон тобуруорун сириттэн тэйиччи сырыт. Дьон угайытыгар кирибэт гына дьаһан. Туругун этэнтэ.

Игирэ

Быраабыланы, сокуону тутуһан сырыт. Сокуону утарар туох эрэ дьыалаҕа кыбыллан хаалбатыг бэрт этэ. Ааккын-суолгун харыстаа. Сууттаһа сылдьар кэмиг буоллабына, тугу эрэ саңаны киллэрэртэн, көбүлүүртэн туттун. Тимир көлөнү ыттаргар болбомтолоох буол. Кэмигэр утуя, сынньана сатаа. Кыраадыстаах утахха чугаһаама. Сылбайт курдуккун. Дьыбэр сынньан.

Араак

Үлэбэр хайгыһылар. Көңүл тыына көөчүктээн, быһымах быһыы саантаан бардабына, ончу баһытарыма. Уһуну-киэҥи толкуйдаан дьаһанар кэм иһэр. Доботторгун кытта сыһыаны харыстаа. Араас ол-бу хобу-сиби, араас саңаны итэбэйэн иһимэ. Иэс, кирэдьмит ылартан туттун. Дьыбун-уоккун көрбүтүг, онно-манна кыбыллы-бакка, санааг сытар дьарыгынан аралдьыйытыг ордук.

Хахай

Соччото суох быһыы-майгы, өйдөспөт түгэн күөрэйиэн син. Ити чуолаан эр-ойох сыһыаныгар буолуон сөбө этиллэр. Сыалгы-тын-соруккутун олох атыннык көрөргүтүтэн бэйэҥ да соһуйуоххун сөп. Битэр тугу эрэ миигиттэн кистиир диэн уорба санаа кириэн ылыа. Ыгы-луйыма. Хабаатыннарыма. Барыта ааһыа. Субутаҕа сэргэх көрсүһүү буолуох курдук. Аралдьыйа, тынгын таһаара түһэрин мэгэйдээбэт.

Кыыс

Үлэ эрэ үгөрү буолсу. Ол эрэри карьер урдүүр сибикиэ кэстүбэт. Кытаатан доруобуйаҕын көрүн. Сыһа-халты таңнан, тымныбат эбэтэр дьаһа сыстыбат курдук, дьаһан. Күүскүн-уоххун харыстаан, барытын былааннаан үлэлэ. Кэмигэр сынньан. Төрөпүттээхтэр, саатар төлөпүнүнэн эрийэн билсэн, дьонгутун үөрдэр наадатын умнумаг. Үп-харчы туруга куһаҕана суох.

Игирэлэр

Тус олоххо барыта уу нуурал курдук буолбатах, түһү-тахсыы да баар буолуон син. Күнүүлүү адынаттаахтар сэрэниг. Суоҕу да баар гынан көрүөх курдуккун. Ол кэриэтэ тапталааххытын үөрдэ, сэргэхситэ сатаан. Үтө харда эр күүттэриэ суоҕа. Айар-тутар баҕа күүһүрэр кэмэ. Ким эрэ күппэтэх өттүтэн ороскуоту көрсөн, харчылаһар туһугар өрө мөхсүө. Доруобуяа чааһыгар киһи долгуйара суох.

Скорпион

Дьыэ кэргэн иһинээби эбэтэр аймахтары кытта сыһыан нэдиэлэ сабаланыта хабыстыйан, тымныан ыллабына көңүл. Уокка арыыны куплакка, төттөрүтүн сыалыһар быарыны сымнаан, балаһыанньаны тулсара, дьонгун өйдүү сатаа. Эбэһинээстэри ыкпакка-түрбөккэ түгэтэлэ. Очотугар барыта орун-онугар түлүө. Айдааннаах-күүгээннээх, элбэх дьону муньар түмсүүнү тэрийимэ. Ырыаххын баһарар буоллаҕына хамсанарыг наада.

Охчут

Күннэтэ көрсөр, чугастык алтыһар билэр дьонгун атын хараххынан көрөр, ылынар буолуох курдуккун. Күүппүкүнээбэр атын дьон буолан хомотуохтарыг сөп. Ааһа баран, сулустар бэл саңа билсиһииттэн, былааннаммыт да көрсүһүттэн аккаастанарыг ордугун этэллэр. Ол онугар үлэ-хамнас күүскүн-сэннэбин ылыа суох. Нэдиэлэ бэрт сынньалантык ааһыа. Өрөбүллэргэр айылбаҕа сылдьарыг туһалыа.

Чубуку

Толкуйдаабакка эрэ ону-маны мээһэ атылаһан баран, кэлин кэмсиммэт гына, харчыгын харыстаан тутун. Күрээтээх, кыһылаах ооньчуларга чугаһаама. Биир тэрилтэ үлэлиир киһигин кытта улаханлык айдаарсан турар куттал баар. Дьынгинэн, хайабыт да бэйэтин санаатыгар себү ирдиир. Кэмигэр тохтооботоххутуна, ол иирсээн үлэ хаамытыгар охсон, салалта кырыы харабын көрүүтүгэр түбэһиэххит.

Күрүлгэн

Дьыэ кэргэниг эбэтэр чугас аймахтарыг өттүтэн эйигин атахтыыр, мэгэйдир түгэн баар буолуон сөп. Чуолаан нэдиэлэ сабаланыта. Дьонгун өйдөөн, былаангын, баҕабын уларыта түһэрин ордугун сулустар субэлиилэр. Көлүнэлэр “кирсиллэригэр” ити сыһыаннаах буолуон сөп. Уоннаабытыгар – барыта этэнтэ. Сулумах буоллаҕына, дьэ, харабыг аһыллан, бастыг хандьыдаат уруккуттан билэр киһиг буоларын өйдүөҥ.

Балык

Туох эрэ улахан, сыаналаагы атылаһар баған олоххо кириэрэ субу кэлбит. Кытаат! Быһыгар элбэх иһитиннэрийини, уу-хаар сонуну истэх курдуккун. Соруйан утарытын эрэ тизэрдэр дьон суох буолбатахтар. Ол быһыгар бэйэҥ тускунан “үтө” сонуну кытта “таба тайаһаххын” сөп. Ол аайы кыһыһар, санааргыр, дьонтон тэйэ сатыыр наадата суох. Ордугубааһынтан тахсарын өйдөө.

КЫЫМ

16+

НОРУОТ ХАҢЫАТА

Хаһыат тахсар ахсаанын Национальнай тираж сулууспата бигэргэтэр.

Хаһыат Бэчээт уонна маассабай коммуникация федеральнай агентствотын өйөбүлүнэн тахсар.

Сурутуу индексэ: ПР320

Кылаабынай эрдээктэр: И.И. ГАВРИЛЬЕВ
Тэрийэн таһаарааччы: М.Н. ХРИСТОФОРОВА
Генеральнай дириэктэр: А.Д. ШИЛОВ
Шэф-эрдээктэр: Альберт КАПРЫНОВ
Эрдээктэри солбуйааччы: Дмитрий ИВАНОВ
Эппиэттиир сэкирэтээр: Мария САННИКОВА
Тыа хаһаайыстыбатын салаата: Татьяна ЗАХАРОВА
Уопастыбаннаһы кытта үлэ: Оксана ЖИРКОВА
Тыл эрдээктэрэ: Геннадий ГУРЬЕВ
Кэрэспэдьиэннэр: Нина ГЕРАСИМОВА,
Туһаара СЕРГЕЕВА, Саргылаана БАГЫНАНОВА,
Федор РАХЛЕЕВ, Диана КЛЕПАНДИНА
Таһаар оҥордулар: Евдокия ДЬЯКОНОВА,
Мария ПЕТУХОВА
Корректор: Людмила БАИШЕВА-ФЕДОРОВА
“Ситим” медиа-бөлөх көмүүттэрин
сыаһар таһаар оҥоһулунна

Сибээс эйгэтин информационнай технологияба уонна маассабай коммуникацияба надзорун федеральнай сулууспатын Саха сиринээби бырабылыанньатын 02.03.09 бэриллбит сибидиэтэлисибэтэ: ПИ № ТУ 14-0038
Хаһыат “Ю.А. Гагарин аатынан өрөспүүбүлүкэтээби типография” АУО бэчээттэнэ. Аадырыһа: Дьокуускай к. Бүлүүлүүр куоллаһас, 20
Ааптар санаата эрдээксийэ тутуһар позициятыгар сөп түбэһимиз сөп. Эрдээксийэ кирибит суруктар төннөрүлүбэттэр.

Эрдээксийэ уонна таһаарааччы аадырыһа: 677027, Дьокуускай к., Киров уул. 18, В блок, 709 кэб.
Төл.: 42-21-08
Электроннай почта: kuumsakha@mail.ru
Ахсаана 13.150 экз. Кээмэйэ 10 б.л.
Бэчээккэ илии баттыыр бириэмэ: 20.00
Бэчээккэ туттарылынна: 19.00
Сыаната көңүл

РЕКЛАМА СУЛУУСПАТА (ТӨЛӨБҮРДЭЭХ ӨНӨ БАРЫ КӨРҮНЭ):
"Бэчээт дьыэтэ", Орджоникидзе уул., 31, 111 хос, төл.: 34-05-03